

HOLMI

VIII. évfolyam 9. szám

1995. szeptember

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő), Domokos Mátyás (széppróza),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Závada Pál

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Göncz Árpád, Kertész Imre,
Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária, Mándy Iván,
Petri György, Rakovszky Zsuzsa, Tar Sándor, Vásárhelyi Júlia.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

---

TARTALOM

- Petri György*: A törtéző semmi • 1199
Nemnemem • 1200
Sáráról • 1201
- Interjú, 1982. szeptember 19. (Kérdezett és a beszélgetést lejegyezte: Konrád György, válaszolt: Petri György) • 1201
- Baka István*: Üzenet Új-Huligániából • 1206
- Határ Győző*: Tuba Mirum • 1207
Éjféli látogató • 1208
Párharc • 1208
Tél • 1209
- Bodor Ádám*: Kutya viadalok Dolinán, Rotundán és Dobrinban • 1211
- Takács Zsuzsa*: A nyári lakban • 1220
- Hamvai Kornél*: Ábris atya legendája • 1222
- Gábor Miklós*: Tollal
Az öreg hölgy látogatása • 1230
- Bálint Tibor*: Miért múlik el minden, ami szép? • 1238
- Kiss Anna*: Lepkeház
Csak sötét vitorlák • 1245
Az ő kertje • 1246
Kit árnyamul rendeltek • 1246
Ottfeladjuk • 1246
De a • 1247
Lepkeház • 1247
Rikkancsok • 1247
Koporsók • 1247

- Makkai Ádám*: A pillangók dühe • 1248
 Pillangó • 1249
 A szótár dühe • 1249
 Szótár • 1250
- Botka Ferenc*: Déry Tibor hagyatékából • 1251
Déry Tibor: Regénytöredék • 1253
 Déry Tibor levele az S. Fischer Kiadónak
 (*Szegzárdy-Csengery Klára fordítása*) • 1272
- Szilasi Vilmos*: A szociálfilozófiai jelleg
 (*Szegzárdy-Csengery Klára fordítása*) • 1274
- Kozák László*: Irodalmi Múzeum • 1277
Rapai Ágnes: Rossz lemez • 1277
- Rainer Maria Rilke leveleiből (*Báthori Csaba fordítása*) • 1278
Pór Péter: Az orfikus alakzat (Rilke *Új versek*
 című kötetének poétikájáról) • 1286
- Gerő András*: Új zsidó múlt • 1300
Villányi László: Széchenyi tér • 1308
 Négyes busz • 1308
- Milan Kundera*: Rögtönzés Stravinsky tiszteletére
 (*Réz Pál fordítása*) • 1309

FIGYELŐ

- Bori Erzsébet*: A polgárháború előérzete
 (Spiró György: T-boy) • 1328
- Báthori Csaba*: Erdélyi Próteusz (Kovács András Ferenc:
 Költözködés; Lelkem kockán pörgetem;
 Üdvözlét a vesztesnek) • 1331
- Vörös István*: Másfél millió lépés a királyok földjén
 (Gergely Ágnes: Királyok földje) • 1334
- Ambros Judit*: Akár mint portás (Kemény István:
 A koboldkórus) • 1337
- Ujvárosi Emese*: Mi az, hogy világ? (Frojimovics Kinga,
 Komoróczy Géza, Pusztai Viktória és Strbik
 Andrea: A zsidó Budapest I–II) • 1338
- Sziklai László*: A kezdet vége, avagy a vég kezdete
 (Martin Heidegger: „...költőien lakozik
 az ember...”) • 1341
- Biró Yvette*: Ásatások az utópia romjai körül
 (Ilya Kabakov:
 „C'est ici que nous vivons”) • 1351

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál

Levél cím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt., a regionális részvénytársaságok
 és a Sziget Rehabilitációs Kiszövetkezet

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.

Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1051 Budapest, Nádor u. 26.)

Előfizetési díj fél évre 360, egy évre 720 forint, külföldön \$25.00, illetve \$50.00

A fényszedést az ÍRISZ Kft. végezte

Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A kéziratokat megőrizzük és visszaküldjük

ISSN 0865-2864

Petri György

A TÖRTÉNŐ SEMMI

Napfény, lombzúgás, szellő,
nyírott pázsit, a cseresznye érik;
kutyák, macskák, galambok
(és persze a respektív ürülékek),
pacalt is lehet kapni,
a világgazdasági egyensúly is előbb-utóbb.
Van minden, és van úgyis hogy.
Hölgyem haja aranylik, szakállam és hajam
koromhoz éppen illően ezüstös.
A redőny nem szakadt le, és a halkonzervet is
sikerült a háztartási légkalapáccsal kinyitni.
Alig harmincöt Celsius-fok van árnyékban.
Van vonal (áram-, többpárt-, telefon-).
És lám! Mégis! Mégis! Támad a hiányérzet.
De mi után? Ez itten a bökkenő.
Hisz mindenkit a pokolba kívánok,
s az égvilágon semmire nincs szükségem.
Kis nő? Könnyű kaland? Ugyan! Ebben a hőségben?
Meg különben is: bonyolítsam az életet?
Hát nem elég az, ami van: a történő semmi?
Végül is boldog vagyok: nejem merő kedv és nedv
(izzad, mint a ló, s kedvdús, mint egy hintaló).
A külhoni történések az emberi nem
globális hülyeségi indexének megfelelően alakulnak.
Javakra nincs szükségem, anyagcserém
oly szerencsés, hogy a levegőből (meg némi sörből)
is megélek. És mégis! Mégis úgy érzem,
hogy *nagy folyamatoknak* álcázott SEMMI történik.
Persze lehet, hogy nem látom a fáktól az erdőt
(igaz, hogy fákat sem látok). Lehet, hogy
látszerészhez vagy lélekbúvárhoz kéne mennem.

NEMNEMNEM

1

Itt most a nincs van.
Felelős hülyék és felelőtlen gazemberek
virágkora. Nem! Nem! Nem!
Ez nem kell nekem, ezt nem akarom!
Sok a felkiáltójel.
A kérdőjelek helyénvalóbbak lennének.
Kérdéssé vált
létezésem értelme.
Az öngyilkosság viszont nem kiút.
Illetve „ki”-nek „ki”. Csak nem *út*.
Úgy néz ki: hovatovább nincsen hova tovább.
Valamikor akartam valamit többedmagammal.
Már nem akarok semmit.
Egymagam vagyok.
Illetve ez hülyeség: fordítok, lektorálok,
ténykedem. Tehát *tényező* vagyok.
Ha akarom, ha nem. Vagyis *gyáva* vagyok.
Nem merek a belső sötétbe ugrani.
Inkább elüldögélek a Hotel Abgrund teraszán,
és nem mondom, hogy Nem! Nem! Nem!
Iszom a sörömet, és verset írok,
élvezettel szívom a cigarettám
(vagy ha nem is élvezettel, de szívom).
És? Pereg a homokóra, és múlik el az élet.

2

Ez még aránylag jó. Egyébiránt:
minden mállik és széled.
És nem tudom mondani, hogy nem! nem! nem!
Feloldódik minden egy nemigenben.

SÁRÁRÓL

Odafönt, idelent, földön-egen többé sose látlak.
Péntek van, péntek, soha már számomra vasárnap.
Fekszel a konyha kövén. A lakás tele gázzal.
Hagytam, hogy meghalj. Gyászdallá sötétül a nászdal.
Tettem, amit tettem. És nincs mentség, se bocsánat.
Sajnos, bűnhődés sincs, csak jártatom itt hiába a számat.
Eluntam a formát is, mindenből elegendem van.
Nuku már *hevület*. Csak izzadok és melegem van.

INTERJÚ, 1982. SZEPTEMBER 19.

**Kérdezett és a beszélgetést lejegyezte: Konrád György,
válaszolt: Petri György**

KONRÁD GYÖRGY Azt gondolom, hogy nagy költő vagy. Egyik versed végén ez áll: „Meg kell haljak.” Hogy vagy a halállal?

PETRI GYÖRGY Csakúgy, mint Pilinszky. Sub specie mortis élek. Ez az egészséges életmód. Mivel a halál elkerülhetetlen, telítettebb is, egyszerűbb is az életünk, ha nem fordítjuk el a szemünket azon végkimenetel elől, amit civilizációnk annyira igyekszik kiiktatni a látóterünkéből. De a halál jegyében élés elutasítása annak is, hogy köteles lennék az életemet mint valami hasznos dolgot megőrizni, elszámolni vele, mint valami nem kizárólag hozzám tartozó, hanem, mondjuk, társadalmi birtokban lévő jószággal, fenntartani valamilyen hasznos funkcióra, akár netáni nagy költősegemre való tekintettel.

K. GY. Múltkor egyszerű, borban főtt kakast adtál. Te vágta el a kakas nyakát. Hogy vagy az öléssel?

P. GY. Emberek vagy állatok megöléséről van-e szó? Állatot bármikor megölök abból a célból, hogy elfogyassam, mert nem tartom sem szükségesnek, sem rokonszenvesnek a húsevással járó procedúrák áthárítását másokra. Sőt kimondottan viszolyogtat amaz érzélgés, amely nem akarja látni az édes kis pipi és a rántott csirke közötti összefüggést. Emberölésre is képesnek vélem magam, ha a saját vagy a közvetlen közelemben élők élete imminens veszedelembé kerül.

K. GY. Sub specie mortis mi az etika? Válaszod hogyan függ össze azzal a szemlélettel, amely számon tartja az élő és a kirántott csirke közötti összefüggést?

P. GY. Mivel semmilyen vallási parancs kötelező jellegét átélni nem tudom, és semmilyen „tudományos” történelemmetafizikában nem hiszek, ami végső igazolást adhatna egyszerű cselekedeteinkre – az elérhető legnagyobb jót a racionális vita vagy a társa-

dalmi alku által elért konszenzusban látom. Éspedig kizárólag a kortársaimmal, az egyidejűleg élőkkel való egyetértésre gondolhatok. Nem apellálhatok semmiféle jövőre, ami majd vagy igazol, vagy sem.

Ugyanakkor tudatában kell lennem annak, hogy mégoly toleráns magatartásom is erőszakra ragadtathatja akár ellenfeleimet, akár türelmetlenebb elvaratáimat. Ez esetben mindenképpen felelősség (nem jogi, morális felelősség) terhel a kirobbant erőszakért. Sőt kerülhetek olyan helyzetbe, hogy az általam indukált erőszakot jóvá kelljen hagynom, vagy éppen gyakorlásában tevőlegesen részt kelljen vennem. Ennek a lehetőségnek a figyelmen kívül hagyása frivol szépelgés, feltétlen elutasítása pedig alkotomtól idegen.

K. GY. Mennyiben felel meg a természetednek és mennyiben elégít ki az, hogy a *Beszélő* című folyóirat egyik szerkesztője vagy?

P. GY. A lapszerkesztés foglalkozásomból és hivatásomból adódóan magától értetődő tevékenység számomra. Ezenkívül jó érzés az, hogy részt vehetek annak szervezésében, hogy a magam és mások nyilvánosságra tartozó gondolatai a nyilvánosság elé kerüljenek. Persze nem csupán felhőtlen öröm ez a tevékenység. Arra a feszültségre gondolok, amit ez a vállalkozás a „másként gondolkodók” moderáltabb rétegéből kivált. Hogy ez a feszültség ne vezessen természetlen marakodáshoz, és el se riasszon olyan embereket, akik maguk is szükségét érzik lényeges változásoknak, de a léptékváltások vagy időzítések kérdésében aggodalmasabbak vagy borúlátóbbak nálam, ahhoz olykor engednem kell abból a meggyőződésemből, hogy semmilyen kisebb-nagyobb elért szabadságot nem szabad pihenőhelynek tekintenünk. Nem a követelések taktikátlan és gépies eszkalációjára gondolok, hanem arra, hogy megszerzett szabadságaink részint igen csekélyek, részint értelmes gyakorlásuk nem is lehetséges további szabadságok igénylése és megszerzése nélkül.

K. GY. Milyen szabadságokat igényelsz magadnak és honfitársaidnak?

P. GY. Szabadságon csakis valamilyen nyilvánosan, tettekben megnyilvánulóan gyakorolt jog érthető. Nem lelkiismereti szabadság tehát annak megengedése, hogy magamban úgy vélekedjek, ahogyan nekem tetszik. Ez visszaélés a jog fogalmával, hiszen valami olyat engednek meg, amit nincs hatalmukban meggátolni. A szabadság akkor válik majd ténylegesen gyakorolhatóvá, ha a tételes jogalkotás nem diszkvalifikálja, teszi gyakorolhatatlanná az alaptörvény biztosította szabadságjogokat. Gondolatszabadság például csakis *mindennemű* korlátozás nélkül képzelhető el. Logikai képtelenség szellemi terméket szabadon létrehozottnak tekinteni, amíg előírások szabják meg, hogy a gondolatmenetnek milyen kanonizált tételekkel nem szabad ellentmondásba kerülnie.

K. GY. Ellenzéki voltod a fentiek szerint logikus – de költséges is. Hogyan alakult véleményed az évek során ezekről a költségekről?

P. GY. 1976 óta tekintem magam az ellenzékhez tartozónak. A költségeket bizony gyakran magasnak találtam. Főleg ahhoz képest, hogy mint ellenzéki csupa olyan dolgot csinállok, ami valamelyest civilizáltabb országokban az érdektelenségig természetes és megengedett. Ugyanakkor nekem mégsem volt és ma sincs más választásom, mert az ember politikai létezése a belső formája (vagy anyaga) mindennek, amit írok. Így hát a politika megkerülése vagy magánügyként kezelése költőileg megbénított volna. Személyes természetű, de nekem az előbbivel egyenrangú szükségszerűség, hogy az ellenzék jelentős része közvetlen baráti körömből került ki, és ezek az emberek éppen azért a barátaim, mert a megelőző évtizedben hasonló gondolatokra jutottunk.

K. GY. Fontosnak tartod-e a cselekvő azonosulást kinyilvánított gondolataiddal?

P. GY. Feltétlenül. Számomra egy gondolat teljesen érdektelen, amennyiben nincs valamilyen kihatása az életvitemre. Sőt a legfontosabb gondolatomnak a mindenkori személyes magatartásomat tekintem. Maga a gondolkodás kontemplatív szakasza részben élvezet, részben munka, de a megnyilvánuló gesztushoz képest mindenképpen a törlendő segédegyenesek közé tartozik.

K. GY. Azt mondtad: föltétlenül. Valóban föltétlenül?

P. GY. Igazad van. Nem disztingváltam kellőképpen a kontemplatív tudományos idea és a hétköznapi praktikus döntés között. Az elsőből semmiféle cselekvés nem következik. Egy asztronómiai hipotézisből például semmilyen logikai kényszerrel nem következik annak nyilvános hirdetése. A hétköznapi praktikus döntéseket viszont mindig a helyes-helytelen égisze alatt hozzuk. Mindig arról van szó: mit kellene tennem. És ebben az esetben van logikai kényszere annak, hogy megfontolásom cselekvésben végződjön. Arra akartam ugyanis rájönni, hogy mit kell tennem. A hangsúly a birtokos ragon van. Hiszen elmélkedhetek arról is, hogy másnak mit kellene tennie, *ha* ilyen és ilyen normákat fogad el. Ez viszont már a tudományos magatartás területére esik.

K. GY. Ha nem állana fenn a gondolatszabadság cenzurális korlátozása, ha tehát demokratikus társadalomban élnél, elképzelésed szerint milyen tevékenységet keresnél magadnak az íráson kívül?

P. GY. Közvetítő szeretnék lenni vitákban, amolyan jóakarató szofista. Arra próbálnám felhívni a vitázók figyelmét, ami álláspontjaikból kölcsönösen elfogadható.

K. GY. Mennyit keresel havi átlagban?

P. GY. A feleségemmel együtt hat-hétezret, nagy szóródással.

K. GY. 1981–82-ben hány versed jelent meg hivatalos folyóiratokban?

P. GY. Ha jól emlékszem, nyolc-tíz, mind a *Mozgó Világ*ban, utoljára '82 elején.

K. GY. Hány versedet utasították vissza?

P. GY. Harmincvalahányat a Szépirodalmi, '81-ben. Az '56-os forradalomról írott versemet az *ÉS* válasz nélkül mellőzte, a többi egyidejűleg küldött versemet közölte. A *MV* egy lengyel tárgyú versemet minősítette barátilag közölhetetlennek. Máshová meg nem küldtem írást.

K. GY. Ha lengyel volnál, valószínűleg internálva lennél?

P. GY. Bizonyal. Vagy illegalításban.

K. GY. Ha internálva vagy netán letartóztatásban lennél, és fölkínálnák neked a Nyugatra távozás lehetőségét, élnél vele?

P. GY. Hacsak a másik lehetőség nem a kivégzés volna, nem élnék vele. Az indítékom erre nem morális természetű. Arról van szó, hogy minden kapcsolatam, minden művészi és intellektuális érdeklődésem, személyes rugalmatlanságom olyan mértékben ideköt, hogy számomra az emigráció szellemi eutanázia lenne.

K. GY. Ellenzéki baráti köröd milyen tulajdonságait helyesled leginkább, és milyen tulajdonságait kifogásolod leginkább?

P. GY. A mi ellenzékünk legrokonszenvesebb vonása, hogy minimalizálja konspirációit, és intézményesülése arányos a résztvevők és érdeklődők számával, szükségleteivel. Hibáink: az elképesztő időpocsékolás, gyakorlati teendőkben való megbízhatatlanság, szervezésbeli amatőrizmus, fecsegés, intrika. Ezek részben erényéből, a mérsékelt intézményességéből adódnak, részben abból, hogy az imént hiányolt erények a demok-

ratikus tréninget nélkülöző Kelet-Európában mindmáig katonai vagy konspiratív erényeknek számítanak a politizáló értelmiség körében.

K. GY. A jelenleginél nagyobb mértékű intézményesültséget nem igényelsz?

P. GY. De igen. Az ellenzéknek, ha komolyan gondolja társadalmi szerepét, ki kell fejlesztenie intézményeit. Azonban az ellenzéki intézményeknek mindig „szolgáltató” jellegűeknek kell maradniuk. Az a feladatuk, hogy bátorítsák és kanalizálják a ténylegesen jelentkező intellektuális és szűkebben politikai igényeket, ezeknek nyilvánosságot nyújtsanak. Semmiképpen sem szabad azonban az intézményesülésnek több hosszúval megelőznie a ténylegesen jelentkező igényeket és a valóságos társadalmi kétszínletet. Ha ez bekövetkeznék, akkor az ellenzék gittegyletekre vagy kis erőszakos csoportocskákra esne szét.

K. GY. Ha szerencsés körülmények összejárásza folytán fölgyorsulna a demokratikus folyamat, vállalnál-e politikusi állást a demokratikus kormányzatban?

P. GY. Semmiképpen sem.

K. GY. Dolgoznál-e – ebben az esetben – politikai napilapnál, szerkesztőként akár?

P. GY. Nem, mert ebben az elképzelt demokratikus társadalomban a politizálás lebomlana olyan sokrétű napi és helyi feladatokra, amiknek az áttekintéséhez nem érzek elhivatottságot.

K. GY. Látod-e valamilyen intellektuális és érzelmi előnyét jelenlegi állapotunknak, társaságunknak, tehát egy demokratikus fölszabadulás előtti demokratikus mozgalomban összetalálkozó baráti körnek?

P. GY. Erre van egy nagyon rosszkedvű és egy aránylag elégedett válaszom. Egyfelől: kissé kőkorszaki lénynek érzem magunkat, amikor igen kezdetleges eszközökkel, gyakran hajlamainktól igen távol eső szerepekben kell strapálnunk magunkat egy elég hosszúnak és fáradságosnak ígérkező folyamatban. Másfelől: részem van egy infantilis jó érzésben, amit utoljára gyerekként éreztem, amikor számtalan variációban eljátszottam Verne REJTELMES SZIGET-ét. Megpróbálhatunk egy kis protodemokráciát csinálni minimális eszközök és teljesen esetleges felkészültség birtokában. Ezt a jó érzést persze erősen korlátozza, hogy itt korántsem játékról van szó. Illetve a saját bőrünkre megy a játék.

K. GY. Hogyan írnád le helyzetedet egy idelátogató angol költő barátodnak?

P. GY. Ha lenne ilyen barátom, helyzetünk alapvető különbözőségét úgy fogalmaznám meg, hogy az ő döntési repertoárja összehasonlíthatatlanul tágasabb és gazdagabb, mint az enyém, viszont az én döntéseim súlya, következményeinek meghatározó ereje sokkal nagyobb, mint az ő esetében. Ez egyfelől nagyon rossz, hiszen az emberek többsége – joggal – nem szereti a drámai, pláne a hivatalból díjátalányozottan drámai döntési helyzeteket (pl. ha okvetlenül *választanom* kell aközött, hogy a hazámban vagy hol itt, hol ott éljek), másfelől az a roppant intellektuális és morális stressz, amelyben itt ki kell izzadnom valami normálisnak mondható életvitelt, ez olykor átlagon felüli teljesítményekre is képessé teszi az embert. Nagyon cinikusan talán azt mondanám angol barátomnak, hogy a létező szocializmus klímája az alkotó értelmiségi számára lehet nagyon kedvező, feltéve, hogy túléli a kicsírázás nehézségeit.

K. GY. Kortársaid nem a tiédhez hasonló körülmények között publikálnak. Jelent-e ez munkásságuk megítélésében valami értékelő szempontot számodra?

P. GY. Semmiképpen sem. A mű értéke nyilván nem múlik azon, hogy milyen csatornán értékesítik. De nem tartom a szamizdat publikálást morálisan paradigmaticusnak sem. Én egyszerűen ott publikálok, ahol éppen tudok. És mivel az államosított nyil-

vánosság packázásait meguntam, a magam részéről nem ismerem el az állam kultúra-forgalmazási monopóliumát. Ennyiről van szó.

K. GY. ÖRÖKHÉTFŐ című köteted intellektuális életrajzodnak milyen korszakában született? Elkészültével milyen, a magad számára adott költészetesztétikai feladatot oldottál meg?

P. GY. Az ÖRÖKHÉTFŐ-t 1974 és '81, túlnyomó részét '79 és '81 között írtam, hosszú költői tehetetlenség időszaka után. A tehetetlenség abból eredt, hogy ebben az időben számoltam le elméletileg a marxizmussal, s vettem el a rendszer adta cselekvési kereteket mint a cselekvési tér maximumát. Ez hosszadalmas és kínos átrendeződési folyamat volt, mivel alapvetően konzervatív és intellektuálisan aggályos természetem van. Ezért mielőtt elvetnék valamit, nagyon sokszor újravizsgálom az elvetni szánt tételt vagy normát. Belső életrajzom szerint tehát a kötet olyan periódusról szól, amikor „a romok alatt az árusítás zavartalanul folyik”. Azt nem mondhatnám, hogy bármilyen problémát megoldottam volna ezzel a kötettel. Egyáltalán szerintem és számomra az írás nem problémamegoldó szituáció. Úgy gondolom, írástechnikai problémákon túl – és szerintem minden művészi probléma technikai probléma, legalábbis a művész számára – nálam az írást magát mindig az írástól látszólag teljesen független emberi fölkészülés előzi meg. Tehát, mondjuk, hosszasan jogi, szociológiai vagy éppen tudományelméleti stúdiumokat folytatok. És a tisztázódás valamilyen fokán az írás mintegy lökészerűen megindul. Utólag sokszorosan ellenőrzöm, amit csináltam, de előzetes formai intencióim szinte sosincsnek. Akkor kezdek írni, amikor úgy érzem, hogy a forma kész lesz, mire elkészülök a verssel.

K. GY. Eltávolodva a marxizmustól, milyen filozófiai irányzathoz közeledtél?

P. GY. A logikai pozitivizmus és az analitikus iskola, személy szerint Karl Popper, Moore és Wittgenstein befolyásolták erőteljesen a gondolkodásomat, de a legfontosabb Bibó István átalakító és felszabadító szellemi hatása volt.

K. GY. A mondott iskolák és gondolkodók – Bibót kivéve – elhárítják maguktól a metafizikai kérdéseket. Költőnek ez nehezebb. Hogy boldogulsz velük?

P. GY. Nem osztom, hogy költőnek ez nehezebb volna. Legalábbis, ami engem illet. Én ugyanis, Max Weberrel szólva – vallásilag un muzikális vagyok. A felsorolt választott nevelők műveiből éppen azt olvastam ki – még a vallásilag szenzitív Bibóból is –, hogy a folyékony empiriához nem helyénvaló bármiféle pozitív metafizikával közelíteni, hogy fogalmi sémáink, amiket a tapasztalat tagolásához nem nélkülözhetünk, mindig ideiglenesek és feltételesek, és hogy a filozófia, ha egyáltalán van még ilyenként elkülönülő értelmes tevékenység, nem lehet más, mint a sémák inkonzisztenciáinak kiszűrése, a megkülönböztetések finomítása. Az úgynevezett metafizikai kérdések persze léteznek ugyan, de ezekre más, mint élményszerű vagy képszerű válasz nem képzhető. A válaszadás tehát nem a tudomány, hanem a művészet, illetve a gyakorlati cselekvés dolga.

K. GY. Verseidet alkalmasint képi válaszoknak is lehet tekinteni metafizikai kérdésekre?

P. GY. Azzal a megszorítással igen, hogy egy kép vagy az életben egy paradigmátikusnak szánt személyes viselkedés sohasem lehet a szó szigorú értelmében *válasz* kérdésre, lévén a kép vagy a cselekvés nem nyelvi természetű. Ha mégis azt mondom, hogy csak kép vagy cselekvés lehet válasz ezekre a kérdésekre, akkor ezzel már ironikusan utaltam is mind ezen kérdések, mind a lehetséges válaszok problematikus természetére.

K. GY. Ha ez után az interjú után úgy érzed, van még legalább egy olyan kérdés, amelyet itt és most helyénvaló lenne föltennem, segíts ki: mi az, de ne válaszolj rá.

P. GY. Azt kérdezném meg, hogy az elmondottakból következően vagy azok ellenére szabadon választottnak, valamiképpen – egy providenciális értelemben – elrendeltnek vagy egyszerűen adottnak élem-e át az életem folyását.

A technikanélküliségnek is vannak előnyei. Ezt az interjút Konrád György kézzel jegyezte le egy dunaalmási kertben. Ez engem arra készítetett, hogy lehetőleg nyomdakészen fogalmazzak, mivel tapintatlanságnak éreztem volna arra kényszeríteni „kérdőbiztosomat”, hogy gyorsíróvá alakuljon át. Szép komótosan beszélgetünk, máig is szemem előtt vannak K. Gy. lóbetűi. Ez az egyetlen szerkesztetlen interjú, amit életemben adtam. Újraolvasva maradéktalanul egyetérték egykori önmagammal. Figyelembe véve az eltelt időt, óhatatlanul eszembe jutott Bertolt Brecht egyik aforizmája a KEUNER ÚR sorozatból: „Maga semmit sem változott – mondták Keuner úrnak. – Oh, mondta Keuner úr, és elsápadt.”

P. Gy.

1995. június

Baka István

ÜZENET ÚJ-HULIGÁNIÁBÓL

Határ Győzőnek

Itt minden egy hetes a forradalmak
és a szerelmek is eldobható
papírsebkendő ez az ország
beléfűjják szerencsésebb hatalmak
a finnyás Európa minden mocskát
s lucsog az is mi még eladható

egy hétre szól minden s garancia
sincs hernyóalp tiporja el
vagy hernyó rágja meg s belépetézik
és bábjából a pillangó kikel
s kitérve tarka szárnyát szállnia
ideje is jut legalább egy hétig

egy hét a hitre ám hívót ki látott
áldjon vagy verjen itt a sors keze
mint valutázó szerbé vagy cigányé
valódiak közt pénzformára vágott
újságpapírral van az is tele
s csak azt nem vágja át ki jól figyel

országnak ország még hazának árnyék
itt rég nem halni itt túlélni kell

Határ Győző

TUBA MIRUM

végső igazságom
hogy végemet járom

kelletlen-kénytelen
magam ismételem

kiútat keresnék:
ismétlés ne essék

bóg bűg ugyanazon
végső diapazon

lyukhenger-papíron
tenger *Tuba Mirum*

idétlen idézet:
„halálközelnézet”

minden igealak
ellóg nyelvem alatt

öklend minden étel
elmégy – nincs kivétel

*messze már nem csörtet
reumás göcsörtöd*

*elhágy a lélegzet:
néked befellegzett*

*szó salakja mossa
agyad zavarosra*

*hollósereg károg:
a végedet járod*

a végemet járom:
végső igazságom

ÉJFÉLI LÁTOGATÓ

Lakatos Istvánnak

valaki pályázik a lábaimra
valami büntető bivaly erő
bokánál belém lép: bivalygoromba
bivalypofáján szadista derű

még be se jelentette érkezését
és már zsibbadása felbizsereg:
érzőmozgató csali-setétség –
szűkölnék az apróosztóerek

rákapcsolja *jó-benn* az izomklónuszt:
sajgat a krajcáros istennyila
beleáll a görcs és hülyére kínoz
annyira elgyaláz és annyira

alátípor hogy emberlénycörömből
lerúgva falam verem-vakarom
és ahogy az elejtett jószág bömböl-
ráng – dörömbölk mint a vadbarom

...Mi ez a fájás ami legbelül
van és hol van az a legbelülebb?
hogya a hasgatására fel kell ülnöm
s ólam falába vájnom körömet?

járni járni őrzöngő kergületben
kegyelem-esdeklón: *ne már! elég!*
– jaj csak ne kellett volna megszületnem
és lennem ez a hústest-martalék

PÁRHARC

gyönyörű gyönyörűm
gyönyöröd gyönyörű!
te vakon-vad húsevő
te ollózó ölü

te síkos kelyhedet
megadva feladó
te vélem bennünnen
visszakapaszkodó

hajaddal ujjamra
fonódó ékesen
te édességes szépség-
szövetségesem

te beléd meresztve
ajzó és ajozott
te hústestbehüvelyező
megalajozott

te vénusztompornál
dúsabb lányülep
te ondóeloldó oltó
vágyenyhület

te-üdvöz méhednél
odahal eszméletem
bogárcám virágom
szerelmi életem

nyomulj rám combtövi
legrejtettebb rejtek!
líhegj! pihegj!
megejtóm! megejtett

te megkönnyebbült győztes
istennői derű –
gyönyörű gyönyörűm!
gyönyöröd gyönyörű

TÉL

azt mondja Bölcs Elifáz:
„meleg gúnyát! meg ne fázz!”

azt mondja Bölcs Jeroboám:
„jőjj, karmantyúm – meleg boám!”

azt mondja Bölcs Gámáiel:
„ködmönt! mert a hideg kilel!”

viharszéllel dacol Lábán:
„bocskor alig áll a lábán!”

„becsüld meg! – mond Okos Hillél –
csempekályhád Magos Pillér!”

„szabadtűzön – mond Szent Egyed –
égesd tehenlepényedet!”

nyakig hóban Vén Jósua
szól: „itt hej! – elkél a suba”

ígyen jajdul Abimélek:
„megdermedtem! alig élek”

felförmed Bölcs Abinádáb:
„ne ragaszd rám rusnya náthád!”

feddőzéssel sújt Zebulon:
„fagyhalállal halt Babilon”

Sámson kéri Bölcs Náhumot:
„egy korty filiszteus rumot!”

unokáját – Zorobábel:
„istenfáját – kályhám ládd el!”

láb a gondja Fineásnak:
„csavard rám a meleg fáslit!”

Caddók szakállába sápad:
„papramorgót a papságnak!”

óva int Bölcs Nátánael:
„oltást ki se mulassza el!”

inti Jóbot Elifáz is:
„ráfázás a végső fázis!”

böki Jóbot Bölcs Bildád:
„hideglelés a példád!”

kupicát tölt Nehémiás:
„gugyival fűt, aki piás!”

„bütyköm lefagy – jajgat Bárak –,
elértük a hó határát!”

sír a csúcson Kegyes Cófár:
„bolond, aki erre lófrál!”

Debóra veri Bárakot:
„sátrad fütlen: híjj – te átok”

Ezrát veri Eliátán:
„durrants be nálam, te sátán!”

rendelkezik agg Aggeus:
„paraszas korsóm! hé! Terus!”

fohászkodik Obadia:
„hónak-jégnek olvadnia!”

könyörög vén Ebenézer:
„forralj bort! fahéjjal! mézzel!”

Bodor Ádám

KUTYAVIADALOK DOLINÁN, ROTUNDÁN ÉS DOBRINBAN

Nikifor Puszta második hete élt együtt Odessa Serafimmal a pályaudvar közelében egy lakóvagonban, és már úgy nézett ki, kezdenek összelepedni, s komolyra fordul közöttük a dolog, amikor Dolina állomásterén, kapukon, a házak falán, valamint a csapszékekben felhívás jelent meg, amolyan nyilvános körözőlevél egy nő fantomképével. Vérdíjat tűztek ki a fejére, nem is keveset, hetvenöt dollárt ígértek a nyomra-vezetőnek. Ez lejben számolva nagyjából másfél milliónak felelt meg, karbovanyecben, vagyis ukrán kuponban a negyedmilliárd körül járt, de még új forintban is közel száz-ezret jelentett, és ennyiért Bob Sinetar tenyészetében már alkudni lehetett egy kisebb csapat harci kutyára.

A felhíváson a nő neve nem szerepelt, az sem derült ki, miért keresik, és hogy egyáltalán követett-e el valamit, de az arcmás – bár a friss nyomdafesték itt-ott elkenődött rajta – Odessa Serafimra hasonlított. Nem is beszélve a fejdíszéről, a lipován pártáról, amihez hasonlót rajta kívül a környéken senki nem hordott. Semmi kétség, ő volt a keresett személy.

Én akkoriban Popp állomásfőnöknek dolgoztam, tudok egyet s más a dolgairól, történetesen arról is, hogy a hirdetés az ő megbízásából készült. A rajz nagyjából Lupe Aniesz fodrásznő műve volt, de elárulhatom, a legvégén, a kényesebb helyeken, például a szemöldök tájékán vagy a száj körüli, orrtövi ráncok esetében magam is besegítettem. Közönséges kozmetikai kellékeket, szemfestéket, szépítő-, kihúzóceruzákat használtunk, amilyenek egy jobb fodrászműhelyben is fellelhetők, a satirozásokat ujjbeggyel végeztük. Amikor úgy tetszett, nincs több javítanivaló rajta, lehetett sokszorosítani, összesen tizenöt-húsz darab készült belőle közönséges fénymásolóval.

Mindamellettt Nikifor Pusztai ívócímborám volt, mondhatni barátom, ami azt jelentette, ha időnk engedte, römizgettünk a lakóvagon lépcsőjén, együtt iszogattunk a Denevérben, Hermelin és Punga atyák csapszékében, ügyes-bajos dolgainkban gyakran kíségtettük egymást.

Neki például aznap a tudóbajosok barakknegyedébe kellett mennie – a városrészt az elveszettek fertályának is nevezték –, hogy Popp állomásfőnök kívánságának megfelelően betegeket toborozzon közmunkára, én voltam az, aki gépkocsin végighordoztam udvarról udvarra a rossz hírű kerületben.

A várost Teleorman érsek készült meglátogatni, és ahhoz, hogy a különvonat lépcsőjétől a járda mellett várakozó Csajkáig leteríthessék a hagyományos vörös szőnyeget, a környéken takarítani kellett volna, nem ártott volna akár klórmésszel felsúrolni az egész terepet. Az érsek rendszerint vonaton utazott, az állomásról aztán, mint valami hintón, nyolcszemélyes nyitott Csajkán hajtattott a vizitáció színhelyére. Nem volt mellékes, éri-e valami meglepetés, nem szegi-e kedvét valami kínos kis figyelmetlenség mindjárt érkezésekor.

Már csak azért sem, mert Popp állomásfőnöknek fontos elintéznivalója lett volna az érsekkel. Fejébe vette, hogy kislányából szentet csinál, és az ügyben most tapogatózni akart. Úgy gondolta, kezdetnek elég lesz, ha a gyermeket boldoggá avatják, nem kell más, mint egy-két befolyásos ember a szent színódusnál, néhány tetszetős ajándék, apróbb figyelmesség, és menni fog a dolog. Most itt volt az alkalom, meg lehetett tenni az első lépéseket. Ha valaki, akkor hát Teleorman érsek az, akin sok múlhat, aki bejáratos a pátriárkához, és sülvé-főve együtt van a metropolitákkal.

Évekkel korábban, amikor a hegyivadászok egy szép napon kivonultak a körzetből, Popp állomásfőnök kislánya a távozó katonák után eredt. A város határában, tilos területen, a Dolina réten, egy elhagyott lőtérrel át akart a porfelhőben távozó kocsi szlop elé kerülni, amikor egyszerűen eltűnt. Ahogy ezt akárki mondaná, elnyelte a föld. Szó szerint ez történt, beleesett egy feneketlen gödörbe.

Nem is találták meg soha. De miközben lázasan kutattak utána, felfedeztek egy csomó hatalmas föld alatti üreget, egész járatokat tártak fel a rét alatt. Kiderült – a régiiek talán sejtették is ezt –, a város alatt a föld csaknem teljesen üres, be kellett hát tömni valamivel. Szemetet rendeltek a szomszédos járásokból, majd távolabbi tartományokból is; a dolognak híre ment, és külföldről nagy pénzeket ígértek, ha a hulladékot onnan is átveszik. A gödrök már rég megteltek, de a szemet kamionokon, vonatszerelvényeken egyre csak áradt tovább. Az, hogy Dolina ma ott tart, ahol tart, az ennek a tudatlan gyermeklánynak köszönhető. Egyébként Eufrozina volt a neve.

De Popp állomásfőnök tudta, azért az érsektől is sok minden függ. Szerencsétlen dolog volna, ha valami már mindjárt érkezésekor elkedvetlenítené. Ha amúgy sincs valami jó hangulatban, egy érseket egy más szemében jelentéktelen apróság is képes elszomorítani.

Márpedig a dolinai állomás afféle gyülekezőhely volt, sokan ott laktak a váróterem-

ben. Könyöklő, heverő emberekkel voltak tele a padok, az ablakok, a földön, a lépcsőkön egész családok, baráti társaságok táboroztak, és nem volt ez másként künn a térségen sem. Ráadásul ez a népség kisebb és nagyobb szükségét is ott helyben végezte. Legtöbbjük fél lábon, hátát a falnak vetve órákon, napokon át álldogált mozdulatlanul, tekintetét a végtelenbe meresztve várakozott, közöttük, mint meghitt családi tűzhelyek, az ürülék légytól dongott rakásai füstölögtek. Fennkölt hanyagságukkal, semmibe vesző tekintetükkel olyan mérhetetlen közönyt árasztottak, hogy még az Elfrath fivérek pribékei sem merték őket megszólítani. Popp állomásfőnök titokban azt remélte, ha váratlanul megjelennek a takarítók – történetesen a tüdőbajosok kötelező formaruháját viselő betegek, nyakukban a csörgő pléhgombos füzérrel –, akkor talán ezek is megmozdulnak, és a járdára le lehet teríteni a tisztelt vendégnek kijáró vörös szőnyeget.

Mert ha nem, sürget az idő, ki kell találni valami egyebet. Talán lehetne a főpapot a nyílt pályán fogadni. Vagy drága pénzen megrendelni a sinistrai rézfúvósokat, hogy a kürtök, tubák, trombiták és harsonák hangja, a zenebona függőnye takarja el a környéket.

Dolinán aznap is meleg volt, a völgy fölött állt, remegett a levegő, az elveszettek negyede fölött mint valami áttetsző kis felhő lebegett a köhögés, a helyet még a madarak is elkerülték. Gépkocsi ritkán döcögött el a köves, gödrös utcákon, csak komoly okkal hajtott be valaki a porral lepett kerítések közé. A fekete Volgát, amit Popp állomásfőnök erre az alkalomra az Elfrath fivérektől bérelt, én vezettem, azt lehetett hinni, fontos emberek érkeztek a telepre. Bámultak is kifelé a gézfüggönyök mögül, és valahányszor a Volga lassított, igyekezett körülállni néhány vékony nyakú, csillogó szemű, sápadt beteg. Nikifor Puszta néhányszor ki is szállt a kocsiból, biztatóan mosolyogva hogylétük felől érdeklődött, besétált a halott udvarokra, a meszelt falú barakkok közé, de nem járt szerencsével. Amint közmunkáról esett szó, azok mintha összebeszéltek volna; a kör tágulni kezdett körülötte, takarításra egyetlen beteg sem jelentkezett. Sem szép szóval, sem kérleléssel, sem Popp állomásfőnök nevének gyakori emlegetésével nem sikerült meggyőzni a tüdőbetegeket. Inkább úgy tűnt, még azok állnak az erdő felől, egyre csak a vállukat vonogatták, és miután kiderült, mire fel az autós látogatás, ez az egész nagy érdeklődés, utálkozva húzódtak el a közeléből, mintha ő volna fertőző bacilussal tele. Eszük ágában nem volt dolgozni, pedig a jól végzett munka fejében mindegyikük kapott volna egy egészségügyi kalendáriumot, egy palack kútvizet és egy stanicli „Eufrozina” kekszet.

Popp állomásfőnök nem szerette, ha valamelyik embere dolgavégezetlenül tér vissza az ilyen kiküldetésekből, ezért Nikifor Puszta a pályaudvar közelében kiszállt a Volgából, és hogy némi időt nyerjen, betért a Denevérbe, Hermelin és Punga atyák csapszékebe. Nehogy úgy tűnjék, elhanyagolta feladatát, és siet vissza a nőjéhez, gondolta, egy pohár ital mellett majdcsak kitalál valami elfogadható magyarázatot, miért nem akarnak a betegek dolgozni. Valamit, ami nem túl lehangoló. Mert azok, ha egyáltalán válaszra méltatták, ilyesmiket mondtak neki: „Keksszel csalogatsz, jópofa vagy. Ha nem tudnád, a kekszhez nyál kell, márpedig mi a nyálunkat jobbára kiköpjük.” Ilyen és ehhez hasonló illetlen szavakat nem ismételt el Popp állomásfőnök előtt. Szófavizet rendelt, egy fél borospohárnyi tiszta szeszt, egy likőrspohárka bodzasörpöt, ezeket keverte, lábát kinyújtóztatta, eleresztette magát. Hagyta, ragadja el a képelete.

Miután letettem az Elfrath fivérek Volgáját, magam is betértem a Denevérbe. Punga atya addigra már kifüggesztette a söntés fölé a hirdetményt a körözött nőszemély fantomképével. Mi tagadás, érdekelt, miként alakulnak majd a dolgok.

Az mindjárt kiderült, Nikifor Pusztá elméjében közben dolgozott a szesz. Kitalálta, azt fogja mondani Popp állomásfőnöknek, a tüdőbetegek azért nem jelentkeznek közmunkára, mivelhogy betegek. Üdvözlik Popp állomásfőnököt, tiszteltetik, és kézcsókaikat küldik Teleorman érseknek, de sajnos nem érzik jól magukat, nem vállalják az utat a pályaudvarig és vissza. Villamosra nem költenek, márpedig gyalogosan a tűző napon, bokáig a köhöggető porban, az ilyesmi nem tenne jót az egészségüknek. És kíváltképp nem szívesen mozdulnak el a barakkok közeléből a kutyák miatt. Nikifor Pusztá nagyon elégedettnek tűnt a magyarázatával.

Volt a dolgban valami. Dolinán, amióta hulladék tárolásából élt a város, és a külföldi kamionok úgyszólván hajnaltól késő estig ontották magukból a szemetet, hogy a lerakódóhelyek, körülölelve a várost, már-már kezdték eltakarni a környező dombokat, hihetetlen módon elszaporodtak a kutyák. Elsősorban az a kissé púpos, széles pofájú, üres tekintetű, lógó fülű fajta, amit a pecér Bob Sinetar a farmján már tenyésztetni is kezdett. Gazdátlanul kóboroltak az utcákon, és a város fölött röpködő, felfűvódott nejlonzacskókon kívül semmitől sem tartottak. Fényes nappal is néma falkákban csatangoltak – véletlenségből el nem vakkantották volna magukat –, közeledtüket csak a hirtelen megrezenő levegő jelezte és az a semmihez sem hasonlító neszelés, amikor ezer kutyaköröm kopog a kövezeten. Váratlanul, némán bukkantak fel az utcasarkokon, a kanyarokban, csak úgy kedvtelésből feldöntöttek járóelőket, messziről kiszimatolták a gyengéket, gyerekeket. Néha körülálltak autókat is olyan kutyásan lihegve, és egyszerűen nem hagyták kiszállni az utasokat. Előfordult, hogy a városi közkórházat is meglátogatták, betörték éppen ebédosztás idején, végigszáguldoztak a folyosókon, felugráltak a betegek ágyára, és a csajkákból kilefetyelték a levest. Ha ezek után a tüdőbajosok nem szívesen mozdulnak ki a barakkokból, azt most már Popp állomásfőnök is megértheti.

Nikifor Pusztá csak akkor nézett alaposabban körül, amikor megálltam előtte, akkor pillantotta meg a söntés fölött a körözőlevelet is. Először elszállt minden szín az arcából, de hamarosan vissza is tért: nyaka tövéig elvörösödött. Beletúrt a hajába, kihörpintette az italát. Hetvenöt dollár. Nagy pénz volt ez.

– És a nevét, azt vajon mért nem írják oda? – hebegte zavarodottan.

– Te majd megmondod nekik.

– A kutyafáját. Akkor te is látod, hogy ő az.

A csapszék teleköpött padlója úgy csillogott, mintha csak elgurult pénzürmék hevernének szerteszéjjel.

Nikifor Pusztá oldaláról tekintve a dolgot, a minden kétséget eloszlató pártát leszámítva, a hivatalos rajzoló a nőnek még a feje formáját sem találta el. Kerek arccal ábrázolta, holott az övé inkább keskeny és beesett, élveteg hamvas szeme helyett kicsi gombszemet rajzolt neki, s a haját, amit dobrudzsai viselet szerint a pártá mögött, hullásának engedve lazán kifésülve, csak a tincsek végén megkötve hordott, a bennfentes művész – mármint Lupe Anies fodrásznő – a helyi izlés szerint kétfelől megbodorította. És mégis: az összeránduló szemöldök, a kissé riadt tekintet, a dac ráncai a száj két oldalán egyes-egyedül Odessa Serafimra emlékeztették, aki körülbelül két héttel korábban költözött hozzá a lakóvagonba. És akit már éppen kezdett megkedvelni. Ki gondolta volna, hogy egy ilyen csavargó lány ennyi pénzt hoz majd a házhoz.

Amikor Nikifor Puszta megismerte, Odessa Serafim a pályaudvar környékén, a kurvák standján várakozott. Bár haja fésülten csillogott, szeme kialvatlanságtól volt fátyolos, portól lepett szürke arcán sáros ereket mosott az elcsorduló könny, körme tövig lerágva. Mint aki régóta a kallódás ösvényein téblábol. De ahogy Nikifor Puszta kikezdett vele, nyomban kiderült, nem brancsbeli, legfőbb kezdő, még az árfolyamokat sem ismeri, az alkudozáshoz pedig egyáltalán nem ért. Az állomás körüli standokon életkortól és külsőtől függően napi öt cent és másfél dollár körül mozgott a taksa, ennyi volt a tiszteletdíja az olyan nőnek, aki kizárólagos használatra elszegődött férfiakhöz. Ehhez képest Odessa Serafim csak próbaidőre kívánt szerződni, pénzről hallani sem akart, mindössze szállást kért és kosztot, azzal, hogy első a barátság. A többi majd meglátják. Magáról annyit árult el, a messzi Duna-delta vidékéről az idegen táj hívogatásának engedve érkezett világot látni a Kárpátokba. Titokban azt is remélte, erre felé valamivel hűvösebb a nyár. Puszta szereti az embereket, minél többet kívánna közülük megismerni. Nikifor Puszta rá se hederített, nem is figyelt ezekre a badarságokra; abban ezek a lányok mind egyformák voltak, valami idegbajos konoksággal egyre csak a szeretetről bírtak beszélni. Azon kívül, amit a ruha alatt megsejtett, őt csak a nő szerénysége fogta meg, és nem lévén beszédes fajta, titokban a zárkózott, körömrágós ember hosszú hallgatásaira számított, amikor egykettőre megalkudott vele.

A biztonság kedvéért mindjárt átkutatta, táskáját, valamennyi zsebét kifordította, és még kifésült, szépen hulló hajába is beletúrta, ám néhány gyűrött papír zsebkendőn, egy ceruzavégen, fogkefén és fésűn kívül csak használt hajó- és vasúti jegyeket talált. Ezekből legfőbb annyi derült ki, néha fújja az orrát, gondolzza a haját, és hogy napokkal korábban Sulinán ült hajóra, vonatra Brăilán szállt, és moldvai pihenőkön át érkezett meg ide északra. Ha volt is valami holmija, a hosszú úton bizonyára mindent elloptak tőle. Néhány petákon kívül pénz nem volt nála, nem voltak iratai.

– Én majd szerzek neked – nyugtatta meg mindjárt Nikifor Puszta –, ugyanis Popp állomásfőnöknek dolgozom. Csak mondd meg, milyen névre szóljanak azok a papírok.

– A név, ha úgy vesszük, mindegy – felelte a nő, miközben kissé elgondolkozni látszott. – De legyen, mondjuk, Odessa Serafim. Engem ugyanis így hívnak.

– Szép. Biztos becéznek is valahogy.

– Egyesek igen, Dessynek.

– Akkor hát ide figyelj, Dessy. Jóravaló lánynak látszol. És tetszik nekem a frizurád is.

A frizurája? Lehet. De még inkább a neve. Néhány évtizeddel korábban Nikifor Puszta délen, a dobrudzsai partokon szolgált a határvadászoknál, és maga is jól emlékezett még a nagy Odessa-őrületre. A Midia, Medgidia és a Peninsula fogolytáborok fegyőreit, főként azokat, akik éberségből rendszeresen jelesre vizsgáztak, hétvégeken vagy ünnepnapokon néha elvitték jutalmul odessai hajókirándulásra. A hajó ugyan nem kötött ki, csak éppen megfordult a kikötő előtt az öbölben, és legfőbb az általa keltett hullámok egyike-másika érte el a mólókat, a város a délutáni köd pásztái, a szinte mozdulatlan hajófüst, a madárvijjogás és a hajókürtök bűgása mögött, mint fátylai közé rejtőzködő nő, megbabonázta a kirándulókat. Így aztán akkoriban rengeteg leánygyermeket kereszteltek Odessának. Ez is nyomott valamelyest a latban, amikor Nikifor Puszta döntött, és a lányt hazavitte a vagonlakásába a Kannibál sorra.

Dolina a szárnyvonal végállomása volt. Az állomásépület előtt rozsdás ütközőbakkal véget értek a sínek, egyetlen vágányt kivéve, amely az áruraktárak, szabadtéri lerakatok között kikanyarodott az utcára, és a járda mentén még egy darabig továbbvezetett az elhagyott fűrésztelep felé, mígnem végleg elmerült a kóróval, bojtorjással, cickafarkkal benőtt halmok között. Amikor aztán beindult az üzlet a hulladékkal, a holtvágányra kiselezteztetett kicsi lakóvagonokat toltak, és berendezték őket vegyesboltoknak. Útban a lerakóhelyek felé erre haladtak el tömött konténereikkel a színesre pingált külföldi kamionok. A boltokban és előttük a lépcsőkön, földre terített újságpapírokon cigarettát árultak, rágógumit, kekszet, dobozos sört, sorsjegyet, még óvszert is kínáltak különféle méretekben és orvosi tanácsadó könyvecskéket, hogy a gazdag pilóták minél többet hagyjanak ott a keresetükből. Lézengett a soron néhány pénzváltó, és ott ácsorogtak méla lesben azok a gyerekek – fiúk, lányok vegyesen –, akik messziről integetve felkérdezkedtek a kabinba, és mialatt a kocsik fordultak a város és a lerakó között, a sofőr lába elé kuporodva néhány petáért különféle kitanult, agyafúrt csiklandozásokkal elszóraztatták. A köznép tréfásan kannibáloknak nevezte őket, Kannibál sornak hívták az egész utcarészletet a síneken sorakozó bazárokkal.

Többnyire csuhások, Bombonel püspök sápadt szerzetesei árultak itt, vagy kopott, rangjelzés nélküli egyenruhát viselő egykori katonatisztek, a rendre az Elfrath fivérek emberei felügyeltek. Barátom, Nikifor Pusztá, Popp állomásfőnöknek dolgozott. A vagon egyik sarkában, egy kuckóban, az áruval telerakott polcok, ládák, dobozok mögött egy matracon aludt. Ide vezette Odessa Serafimot is.

A kívül-belül ráccsal ellátott ablakok kicsik voltak, kilátni rajtuk csak bizonyos kukucskálóhelyeken lehetett, ahol Nikifor Pusztá, valahányszor elfogta a kíváncsiság, mutatóujjával lyukat dörzsölt a por, a füst, a pára sokéves lepedékén. A kilátás a teherpályaudvarra nyílt, az ütközők csattanásaitól felröppenő galambrajokra, a kóválygó mozdonyfüst barna gomolyagjaira, amelyekben áttűzött egy-egy vagon napsütötte fényes fedele. Nikifor Pusztá megígérte ugyan, hogy majd egyszer, egy délután, ha Popp állomásfőnök is beleegyezik, korábban zár, kiviszi Odessa Serafimot a céllövöldébe, a késdobáló sátrához, vagy estefelé a papnevelde udvarára, ahol a szeminaristák vacsoraidő előtt közönség előtt röplabdáztak, de az ígéretes alkalom egyre késett. Úgy látszik, a lánynak még nem készültek el az iratai. Ezért Nikifor Pusztá, ha néha, mint ezen a napon is, különleges megbízást kapott, a bolttal együtt Odessa Serafimot is bezárta. Meghagyta neki, résen legyen, figyelemmel a külső zajokra, megmutatott neki egy szögesdróttal körültekert vascsövet arra az esetre, ha valaki szép szóra nem tágitana, és erőszakkal próbálna behatolni a vagonba; akkor csapjon oda. Úgyhogy amikor a pályaudvar környékén megjelent a falakon a körözött nőszemély arcma, Odessa Serafim a lakóvagon homályában várakozott.

Nikifor Pusztá Popp állomásfőnököt nem találta hivatalában. Csak bizalmasa és tanácsadója, Lupe Aniesz fodrász ült a munkatársaknak fenntartott székek egyikén, neki adta elő, miért nem akarnak a gümőkóros betegek közmunkára jelentkezni. Lupe Aniesz több mint negyven éve, amióta ismeretlen helyről a városba költözött, Dolina legkivánatosabb nőjének számított, közelében a levegő is a testéhez tartozott, Nikifor Pusztá elfogódva kortyolgatott belőle. A fodrász most arra kérte, tegyen még egy kísérletet, keresse fel újra az elveszettek fertályát, ezúttal este, lepje meg a betegeket, akik első álmukból fölriadva talán megértőbbek lesznek. Már csak azért is, mert dolgozniuk nem kell, közmunkáról szó sincs, csak egy sétáról a betegek kötelező darócviselésében, nyakukban a csörömpölő bádorfűzérrel. Köhögjenek bátran, ahol csak

érik, és legyen orvosságzaguk. Hajnalban különvillamost küld ki értük, reggelit is kapnak, amellet duplájára emeli a fejadagot.

Nikifor Puszta az asztal sarkán megpillantott egy paksamétát a frissen nyomtatott körözölevélből, egyet felemelt, és mintha először látná, végigböngészte tüzetesen.

– Ha megengedi, egy ilyet elvinnék.

– Vigye, szüksége lehet rá.

Nikifor Puszta, mielőtt hazafelé indult volna a Kannibál sorra, betért az Elfrath fivérek boltjába, akik a vegyeskereskedés mellett amolyan kölcsönzőt is fenntartottak, ahol kellő fizetség ellenében bármilyen használati tárgyat bérelni lehetett. Nikifor Puszta egy bilincset kért huszonnégy órára. Egyik kezében a frissen nyomtatott körözvényvel, a másikban az emberi börtől már jócskán fényesre kopott bilincssel érkezett meg a lakóvagonba.

– Újabban a léptedről felismerlek, de most, mint a tolvaj, csendben érkezél – mondta Odessa Serafim, amikor az ajtó keretében megpillantotta. Mint mindig, egy szál pendelyben, kifésült hajjal várta.

– Máskor sem trappolok. De arra kérem, mostantól ne tegezzen – mondta Nikifor Puszta igen halkán. – A dolgok nem várt fordulatot vettek.

Bereteszte maga mögött az ajtót, a vagon falára szegezett tükör elé lépett, több helyen ráköpött, és a magával hozott körözölevelet, rajta a Lupe Anies fodrásznő által készített rajzzal, odaragasztotta. Meggyújtotta a karbidlámpát, a tükör alá helyezte, a láng fényében Odessa Serafim arcmása remegni kezdett. A celofánzacskók, a rágógumis, kekszes, óvszeres csomagok között hirtelen szétáradt a félelem édeskés, savanykás, kesernyés szaga. Aztán hirtelen el is oszlott, Odessa Serafim erőt vett magán.

– Mihez fog kezdeni ennyi pénzzel?

– Meglesz a helye – bólogatott Nikifor Puszta. – A látszat ellenére nem tartozom a tehetősebbek közé.

– Akkor máris felöltözöm.

– Még ne. Szeretnék elbúcsúzni magától.

A búcsú elsietett percei után Nikifor Puszta kinyitotta az ajtót, pokrócot terített elébe. Elővette a römit, kiborította a köveket, lekuporodott a földre. Napszálltaig kirakósat játszottak.

– Szerettem magával – mondta Nikifor Puszta, miután befejezték –, nagyjából egyformák voltunk. A jellememhez tartozik, nem szeretem az előre lejátszott partikat. De most már úgy hiszem, indulhatunk.

Bár a nap hanyatlóban volt, telibe találta a Vörös Paltin árkokkal barázdált, vízmosásos oldalait, a vöröses, lilás kövekről most az egész nap melege visszahullott a városra. Nikifor Puszta mégis állig felöltöztette Odessa Serafimt, nehéz vasutasköpenyt adott rá, még a csuklyát is a fejére húzta, nehogy bárki felismerje, esetleg elrabolja tőle, hogy aztán bezsebelje érte a kitűzött jutalmat. A végén egyetlen jól átgondolt mozdulattal, mintha régtől fogva begyakorolta volna, a bilincs karikáját – a párja saját kezén fityegett – kedvese csuklójára kattintotta.

Egymáshoz bilincselve, mintha kézenfogva járnának, átvágtak a teherpályaudvaron a térség felé, ahol a villamos megfordult. A várost átszelő egyetlen vonalon helyi gyártmányú szerelvények közlekedtek kék-sárga-barna, rozsdafoltos, horpadt vagonokkal, az utolsó járatot este hétkor indították. Azután már csak az Elfrath fivérek omnibusza nyikorgott végig a Reformok útján, amit négy mokány ló húzott. Ezzel

érkeztek a püspökség elé, ahol akkoriban a város ügyeit is intézték. Csak benn, az épületekkel minden oldalról körülvett belső udvaron oldozta el magától Nikifor Pusztát a nőt, ott levette róla a súlyos vasutasköpenyt is.

Amikor a sinistrai püspökség kettévált, egyik fele Dolinára költözött, és a hegyvidékek egykori laktanyáján rendezkedett be. Az udvar közepén még a csoportok is megmaradtak a katonák idejéből, az ágyú, tank és lövedék alakú virágágyásokkal. Nemrég öntöztek, és az ügyeletes tiszt egykori irodája előtt, a padok körül – odabenn most Titi Bombonel püspök tartotta fogadóórát – még hallatszott a nedves föld szipogása. A gyöngyökkel borított szirmok, levelek között finom pára indái remegtek, telve floxok, tubarózsák, liliomok illatával.

– Mit gondol, nagyon meg fognak verni? – kérdezte Odessa Serafim. – Úgy tudom, ezzel kezdik.

– Pár pofonra mindenképp számíton. De arról már nem én tehetek.

– Egy rossz szavam nem lehet magára, Nick.

– Kérem, most már hagyja ezt a nickezést. De azt megigérem, amint megkapom a pénzt, bejuttatok magának valamit.

– Éreztem, kedvel már egy kicsit. Valamilyik reggel meglestem, ahogy belepróbálja a fogkefémét a szájába. Nekem az akkor nagyon jólesett.

– Voltak terveim magával – ismerte be hirtelen Nikifor Pusztát. – De mindeza a múlté. Amint a mellékelt ábra mutatja, félreismertem magát. Nem kizárt, a jutalom mellé egy kis dorgálást is kapok.

Titi Bombonel püspök mosolyogva, csillogó, merő ezüst fogsorával, szája üregében földöntúli fényekkel ült asztala mellett süveges kollégái között. Bólogatva hallgatta végig Nikifor Pusztát, időnként elismerő oldalpillantással végigmérte Odessa Serafimot is, végül gratulált a jó fogáshoz. Aztán mégis azt mondta, kicsit várni kell, fizetni csak azután tud, ha az elfogott nőt Lupe Aniesz fodrásznő személyesen is megvizsgálja.

Lupe Aniest valamivel később én vittem az Elfrath fivérek Volgáján a pályaudvarról a püspökségre. Ő bement az egykori ügyeletes tiszt irodára, de az udvarról jól láttam, amint fodrásztáskájából előveszi a detektort. Mint egy hajszáritót, úgy tartotta a kezében, és Odessa Serafim ruhadarabjait emelgetve csupasz bőrét itt-ott végigtapogatta. Előbb egykedvűen, majd kissé szomorkásan ingatta a fejét.

– Miből gondolja, hogy ő az? – kérdezte Nikifor Pusztát.

– Ő van a képre odarajzolva – felelte bizonytalanul Nikifor Pusztát.

– Mert ez, sajnos, nem az. Kicsit hasonlít hozzá, az igaz, de annak, akit a püspök úrék keresnek, áram van a testében.

– Áram. De hiszen még iratai sincsenek – fakadt ki Nikifor Pusztát. – Pár dollárt mindenképp megér.

– Ez nem. Jutalomról sajnos szó sem lehet.

– Még egy kevésről sem?

– Nem, Pusztát, menjen szépen haza. – Szürke szemével Odessa Serafimot is végigsimogatta. – Maga is, szegénykém.

Amikor kiléptek, már a kapu előtt ácsorogtam. Felajánlottam, a Volgán, amivel Lupe Aniest hoztam, elfuvarozom őket ingyen a pályaudvarig. Nikifor Pusztát mogorván ült be a hátsó ülésre, és mintha attól tartana, hogy mindenki őt fogja nézni, elhúzta az ablakon a sötétítőket. Járókelő az utcán ilyenkor már kevés akadt, de a házak előtt székeken, számolyokon vagy kockaköveken sokan üldögéltek, a fekete Volgát bámulták kifürkészhetetlen tekintettel, ahogy a villamossínek mentén lassan elgurul az úton. Dolina főutcáján egy- és kétemeletes házak sorakoztak, de a régi lakók, ki tudja, miért,

elvándoroltak innen. Akik a helyükbe érkeztek, mintha nem bírnák a magasságot, a szédítő emeleteket az otffelejtt csillárokkal, a tapéták cirádáit s az alóluk előszivárgó ódon illatokat, a földszinten maradtak, a kapualjakban, ahonnan egy lépés az utca. A lakatlan emeleteken megrepedeztek a falak, eltörtek a vezetékek, aztán csak úgy maguktól betörték az ablakok, esténként az ég lángoló színeiben villámlottak a kardszerű szilánkok.

– De hát miért hallgatott? – fakadt ki fojtott hangon Nikifor Puszta. – Miért nem mondta meg nekem kereken: nem maga az. Hogy tehetett velem ilyet?

– Nem tudtam. Magam is azt hittem, én vagyok az. Én is vagyok, éppen csak nincs áram a testemben.

– Azt hittem! Nagy lebögés, hallja. De ebből is tanultam valamit. No mindegy, most már újból tegeződhetünk.

– Még ne.

– Képzelem, neheztel most rám egy kicsit. Ki tudja, miket gondol magában rólam. De nem biztos, egyáltalán nem biztos, hogy igaza van.

– Csak sajnálom, hogy elesett a jutalomtól. Képzelem, jól jött volna.

– Aha. Kutyákat tartottam volna. De magáról sem feledkeztem volna meg.

A pályaudvar előtt kiszálltak, az Elfrath fivérek kölcsönzője felé tartottak, Nikifor Puszta azt remélte, kap valamelyes kedvezményt, ha a kölcsönvett bilincset korábban leadja. Őrhelyemről nemsokára láttam, a Kannibál soron a lakóvagonban pislákolni kezd a karbidlámpa fénye. Valahányszor felvillan, és erősebb fény árasztotta el a helyiséget, tudtam, Nikifor Puszta ilyenkor megrázza, megütögeti a lámpát, hogy a karbid kapjon elegendő vizet. Közben a polcokról rejtett csemegét, a protekciós sofőröknek félretett drága árut kínálhatta. Ahogy elképzelttem, hiába.

Csak mutasson rá, Dessy, bármire, és a magáé.

Most nem vagyok éhes.

Ez például füstölt lazac. Mind csak tartogattam, de most végre megkóstoljuk.

Nem szívesen eszem ismeretlen ételeket. És egy falat se megy most le a torkomon.

Akkor később. Jöjjön, vetközzék le szépen, nemsokára dolgom van. Nekem hamarosan mennem kell. Felejsük el ezt az egészet.

Nem vetközöm. Mi már elbúcsúztunk egymástól.

A teherpályaudvar fölött rövid rikoltások úszkáltak, a tolatók sípjelei, amiket néha megszakítottak az ütközők puffanásai, néha a sötétség függönyét is átlukasztotta egy-egy távoli lövés. Később csend lett, s a homokos peronon már hallatszottak Nikifor Puszta léptei. Nemsokára megállt előttem, indulhattunk az elveszettek negyedébe.

– Nem kell neki a füstölt lazac – morogta. – Merthogy ő nem eszik ismeretlen ételeket.

– Ne erőltesd.

– És figyelj. Nem akar levetközni. Azt mondja, ő már elbúcsúzott tőlem.

– Az ő dolga, nem? Holnap kimégy a piacra, és új nőt veszel magadnak. Odafigyelj ám, ne legyen a fején pártá.

– Hm. Mintha megrendezték volna ezt az egészet. Nem tudom, mire volt jó, de meg volt rendezve. És azt hiszem, a te kezed is benne van a dologban.

– Az enyém? Tényleg, meglehet.

– Jól kitaláltátok: hasonlítson, de azért ne olyan nagyon. Te meg a nagy Lupe Anies fodrásznő. Ravaszdiak, a Paltin rókái.

– Aha. De azért te is öreg motoros vagy, Nick.

A fekete bálnatestű Volga a járda mellett várakozott. Hólyagos csillogásából már messziről látszott, szélvédőjét teleköpdösték az utcai népek, fölötte kövér szenderek röpködtek. Megkértem Nikifor Pusztát, hozzon a csarnokból vizet, öntsön a kocsira két-három vödörrel, hogy indulhassunk.

– Nincs kedvem. Nem hozok. – Beült máris a hátsó ülésre, mint egy püspök.

Dolinán az esték melegek, miazmás illatoktól terhesen a levegő alig moccan, még a hangot sem ereszti át. Amióta hulladék veszi körül a várost, világítani sem kell, a szemét halmai fölött a levegő burája mintha röpködő szentjánosbogarakkal volna tele, delejes tüzeiktől dereng. A poros úton a messzi fényektől most nyirkosan világítottak a villamossínek.

– Még hogy áram van a testében.

– Jól van na, most már nyugodj meg. Inkább áruld el, ha mégis úgy alakul, és megkapod, mihez kezdesz ennyi pénzzel?

– Te is tudod, már régóta kutyázni akarok. Rendszeresen tartanak viadalokat a környéken. Kijártam volna velük Rotundára, hétvégeken Dobrinba is.

Szeles időben néha a szemét halmain is túlról idáig hallatszott Bob Sinetar harci kutyáinak ugatása a ketrecekből. De most nem mozdult a levegő. Csak a bűz függönyén támadt olykor némi rés, ilyenkor idáig hatolt az éji madarak rikoltása a messzi rétekről, a nedves dűlőkről a kakukkfű illata, mint egypár jele a túlsó világnak, amire mostanság egyre kevesebbet gondolok.

Ahogy az első barakkokat elértük, Nikifor Pusztá kiszállt, nemsokára üres konzervdobozba botlott, végigrugdosta maga előtt. Körbejárt egy épületet, anélkül hogy be-zörgetett volna, visszatért a kocsinhoz. Behajolt az ablakon.

– És ugye – kérdezte – nem kizárt, mire visszatérek, a lipován nőt már nem is találok ott?

– Ha csalódtok benned, Nick, meglehet. Ha egy nő menni akar, hét lakat sem állítja meg.

Szóval tudta. Újra nekivágott a vak, néma udvaroknak, és vadul rugdosta útjából az üres bádogdobozokat. Egy ideig nem is értettem, egy ilyen öreg motoros, hogy nem bírja takarni bosszúságát. Aztán lassanként megértettem, túl van már az egészen, most már csak a feladatára gondol, arra, ha tárgyalni akar, valamivel fel kell riasztania a betegeket.

Takács Zsuzsa

A NYÁRI LAKBAN

Megvádoltál azzal közös barátaink előtt a nyári lakban, hogy én egy almafa alatt ülve betűről betűre olvasok a gondolataidban. Elnézést, de erre, mint közönségesen mondják, se köpni, se nyelni nem tudtam.

Megérintettem kissé nőiesen párnás hátadat,
merthogy nekem háttal álltál, egyúttal
a barátainkkal szemben. Megérintettem?
Őszintén szólva megcsavartam rajta
a kappanháját, mert féltem, hogy hitelt
adnak a szavaidnak. S az újabb vád,
mely éppen egy mindkettőnknek kedves
fiatal nő szájából kigyózott elő,
mely szerint a karácsonyra általam
neked vásárolt hajnövesztő szer
mérgezett volt, gyanúmat igazolta.
Szívet tépő volt a látvány:
barátnőnk mindezt sírás és csuklások közepette
mondta. És akkor rá kellett jönnöm,
hogy gyűlölködők és vakok között élek.
Szinte mellékes volt ehhez képest
az engem igazoló, hirtelen támadt bizonyosság,
hogy barátságunk kezdettől futóhomokra épült.
Hogy hiába is akarnám most már félelemből
vagy esztétikai okokból fölépíteni újra,
hogy ép legyen, mint volt, mint hittem,
fiatal éveinkben, a világ. Eszembe jutott,
hogy gyilkot sejtettél te mindig
minden bővebb ruhaujjban, hogy számtalanszor
figyelmeztettél a külön, kettőnknek
ásott veremre, melybe, ha nem te vagy,
okvetlenül behullunk. S milyen hihetetlen,
forró júliusban is vattával betömött füllel
jártam, mert ezt tanácsoltad, mivel
meghűlni melegben lehet igazán. Hiába
tehát az igyekezetem, nem változtál,
és nem fogsz változni sosem. – Hajnali
fél hat volt, mikor e következtetésre
jutva fölébredtem, és nem a nyári
lakban, hanem az elsötétített szobában,
ahol este lefeküdtem. Még távozásotok
kapucsapdosása fülemben dörömbölt,
egyébként csönd volt. Ha ébren voltam is,
sajnos tudván tudva, hogy vermet ásol újra,
majd félszavakból értesülök róla,
hogy folynak az összejövetelek a nyári lakban,
s a kihűlő baráti tekintetekből megtudom,
hogy én a szokásos almafa alatt
betűről betűre olvasom a gondolataidat.

Hamvai Kornél

ÁBRIS ATYA LEGENDÁJA

Az első jel az volt, hogy miután tizenegy éves korában végérvényesen a papi hivatás mellett döntött, és a sufni mögötti hosszú udvarban missziókat játszó szomszéd gyerekekkel tonzúrát borotváltatott magának, soha többé nem nőtt haj a feje búbján. A missziós játék javarészt az ő irányítása alatt folyt, aki, mint Xavéri Szent Ferenc, el látogatott Kinába, Japánba, az indiánokhoz és a négerrekhez, és könyörtelenül megtérített mindenkit. A játék megkezdése előtt bemagoltatta társaival a tizparancsolatot, valamint az anyja sublótton tartott Bibliájában föllelhető egyéb bűnöket, és felszólitotta a résztvevőket, hogy amíg kimért léptekkel, az udvaron átvágva a sufni mögé nem érkezik, pogány módra dagonyázzanak az istentelenség fertelmes mocskában: öljenek, paráználkodjanak, orozzanak, és vegyék hiába az Úr nevét. Kimeríthetetlen képzelőerővel és buzgó utánajárással derített fel újabb és újabb halálos és bocsánatos bűnöket, és a többiek nem kisebb lelkesedéssel követték el mindent, amit ocsmány tévhiték kárhozatos sötétségében való tévelygésük kötelességszerűen rájuk rótt: bálványt imádtak, vagyont gyűjtöttek, hamisan prófétáltak, káromlásokat szóltak fennhangon.

Vétkeik fortyogó posványából vonakodva emelkedtek ki azután, amikor Xavéri Ferenc komor tekintettel és dúltan megérkezett, hogy feszületét a magasba bökve megálljon a sufni mögött húzódo kelet-indiai halastenger mentén, és rájuk záporozza az evangélium megváltó ígét. A játéknak ez a része gyakorta bágyadt unalomba fulladt, a csodaszerű példák iránt gyűló érdeklődésük csakhamar ellobbant, s a véget nem érő prédikációk immár súlyukat vesztt, senkihez sem szóló szavai kerge lepkeszárnyakon csapongtak a levegőben. A térítés sikerrel járt Indiában, Japánban, végre a kevéssé fogékony kínaiak között is, de a négerrek csökönös ellenállásán megbukni látszott, noha a Szent válogatott istencsapásokkal fenyegette reménybeli gyülekezetét: az elhányt lécekből ácsolt óriási kereszt rájuk dőlend, és szögei a koponyájukba fúródznak, hogy azután a purgatórium emésztő tüzei nyaldossák testüket a végítélet napjáig. Egy óra a tisztítóhelyen a nyomorult lelkeknek olyan hosszúnak tetszik, mint húsz földi év a legnagyobb szenvedések között – idézte Lindmayr Mária karmelita apácát, némiképp előreszaladva az időben, ám olyan megingathatatlan hittel, hogy a rémlátomásba maga is belesápadt.

Veritatem esse est per se notum, harsogta a novemberi délután puffadt, szürke felhő alatt; ez magyarul nagyjából annyit tesz, „ami igaz, az igaz”. Én ezt az igazságot hoztam el nektek, mert amint az Angyali Doktor mondja, *Deus est ipsa veritas*.* A négerrek nem tudtak latinul, és a teológia elméleti kérdései helyett inkább a szentek napokkal azelőtt, még indiai korokban megismert csodajeleiről szerettek volna hallani: miként ült meg kövel a nyakában a szűz Szent Eugénia a víz színén, amikor a folyóba hajították Alexandriában, miként vált ketté a tűz a tizenhárom éves Szent Ágnes mellett, amikor Rómában máglyára vetették, hogyan nőtt ki ismét a szicíliai Szent Agáta levágott melle.

* Az, hogy van igazság, önmagában nyilvánvaló... Isten maga az igazság.

Téritőjük azonban menthetetlenül belezavarodott a fejtegetésbe, hogy ha igaz a feltételezés: nincs igazság, akkor van-e igazság vagy nincs; a négerek elszállingóztak, hazamentek uzsonnázni kereszteletlenül, kitéve magukat a pokolban marcangoló sárkányfogaknak, és a Szent ott maradt magában a sufni mögött. Kopasz feje búbját vakargatta – ha igaz, hogy az, hogy nincs igazság, nincs, akkor csak igazság van, tehát az, hogy nincs igazság, igazság?

Ekkoriban történt, hogy a fővárosban elkergették a királyt, a faluban pedig fölütötte fejét a spanyolnátha, napokon keresztül zuhogott az eső, és az Ördög sűrűjének nevezett, évszázadokon át járhatatlan bozótot kelet felől letarolta a beözönlő idegen hadsereg.

Átgázoltak a falun, csak egy nyolc főből álló megszálló csapat maradt utánuk, amelynek parancsnoka a kocsmában kihirdette, hogy okkupáció van, úgyhogy mindenki azonnal takarodjon haza, és maradjon kussban, ha jó akar; nyomatékul kettőt belelőtt a mennyezetbe, majd egyedül leült a tölgyfa asztalhoz, bort rendelt, és addig ivott, amíg eszméletlenül nem roskadt a pad alá.

– A nevem Petres Anton – közölte másnap a falu elöljáróival, miután utcára tette a csendőrfőnököt, és napsugaras homlokzatú házába beköltözött, hogy élete hátralevő részében már ki se mozduljon onnan. – Én vagyok a parancsnok, és akinek megjegyzése van, most lépjen elő. – A hat küldöttből kettő előlépett, a határban temették el őket, a táncos asszony villásfával jelölt sírja mellé.

Tizenkilenc évvel később Ábris atya, akire a Szentlélek teljességének kegyelme sugározott, és megkapta a hatalmat az Úr eucharisztikus és misztikus teste fölött, visszatért szülőfalujába pirosposzsgásan, gömbölyűen, bársonyosan csillogó pilissel a koponyáján, és papi hivatalába lépett.

„Vedd az Úr igáját, mert az ő terhe édes, és keresztje könnyű.”

– Menj el Petres Antonhoz – hagyta meg neki búcsúzóul a kilencvenegy éves Bertalan atya, mielőtt nyögve, kinkeseresven felkapaszkodott a vonatra, amely az otthonba indult vele, de már csak hűlő testével érkezett meg –, és add fel neki az utolsó kenetet, fiam. Aztán ne gondolj rá soha többet.

A második jel az volt, hogy amikor Petres Anton nyolcéves kislányát megerőszakolták és megölték, ő volt az egyetlen, akinek keze alatt nem foszlott szét a vízen csillogó arc más. A nyári szünidő csöndes és gyorsan futó heteit töltötte otthon, anyjával kettesben, szüntelen mormolva a lelket gyarapító imákat és fohászokat, hogy a szemináriumba visszatérve még forróbban óhajtsa, okosabban fürkésze és tökéletesebben hajtsa végre mindazt, amit az Úr akaratából megismernie adatik. Napközben végeérhetetlen sétákat tett az Ördög sűrűjének derékmagasságig visszánőtt cserjéi és tövises ágbogai mentén, katekizmussal, Bibliával, a Katolikus Akció brosúráival a kézben, közben olykor leült egy földhányásra, elmerengett az ég tiszta fátylára nézve (a *rakija*, mely felé Nímród tört botorul, hogy tornya lezuhantával kialakulhasson a csengő-bongó ógörög és a fémesen hűvös latin), és lelkét egészen betöltötte a fű eleven cirregése. Phlegon, Hadrianus császár szabadosa feljegyzé, hogy Jézus halálakor a nap elhomályosult... micsoda példa ez! És az én halálom? És addig? Feje tetejére simult a tenyere. Hiszen tudom.

A gyermekgyilkosság híre olyan erővel ráta meg, hogy a rosszullét szennyes hullámai ledöntötték a lábáról, és térden állva hányt hosszú percekig. A kislánynak meg kellett halnia, ezt tudta mindenki születése napjától, sőt már hónapokkal korábban,

amikor anyja, Hilda, aki nem átallotta vértelen vénlánytestét annak az egyetlen embernek adni, aki azután undor és egy nyikkanás nélkül öklelte fel minden kedden és pénteken, Petres Antonnak, amikor Hilda először botladozott végig a poros főutcán lehajtott fejjel és domborodó hassal, hogy a fűszeresnél megvásároljon minden szükségeset, amennyi időre előre csak lehet; mindenki tudta, és mindenki készült rá titkos és szótlan ünnepélyességgel. Hilda a megvetés porfelhőjében járta magányos útját saját háza és a csendőrtől rekvirált épület között, még két héttel azelőtt is, hogy a vajúdas megkezdődött: végül szívszakasztóan szép kislánynak adott életet behajtott ablaktáblái mögött, orvos és bába nélkül, és nem volt ereje, hogy maga ölje meg.

A legszebb gyermek volt, akit valaha láttak a faluban, és engesztelhetetlenül gyűlölték valamennyien. Az iskola mögött gőzölgő ürülékbe nyomták az arcát, aranyszőke haját gyertyával gyújtották meg, éjjel az ablakon át lidércesen fénylő csontvázakkal ijesztgették. Sohasem panaszkodott, otthon sem és apjának sem vasárnapi látogatásai során, a kínzások pedig idővel elmaradtak; a falu jéghideg csöndje azonban vészjólóbb volt, mint azelőtt zajos fenekedésük és kárörvendő sustorgásuk, amikor pedig Bertalan atya remegő kézzel áldást bocsátott rá elsőáldozása alkalmából, már tudta, hogy az ítélet napja elközelt. A mi Urunk Jézus Krisztus teste őrizze lelkedet az örök életre. Ámen.

A kislány holttestét a patakból fogták ki: templomba járó fehér ruhája cafatokra tépve, megdagadt nyelve kifordult a szájából. A borbély Kelemen végezte a halottvizsgálatot, megállapította a defloráció tényét, és a fulladást jelölte meg halála okául. Hogy ki fojtotta meg, fel nem deríthették. A temetésen csak Bertalan atya volt jelen és Ábris, a klerikus: Hilda végtelen fájalmában és megalázottságában otthon maradt, és abban a percben, amikor megkondult a Miasszonyunk templomának harangja, a hátsó kert végében álló diófára felakasztotta magát. Ábris Goretti Mária szenvedésére gondolt, s hogy az megbocsáthatott még fajtalan vágyakra gerjedt gyilkosának, mielőtt ártatlan lelkét Istennek visszaadta – vajon mit értett meg saját halálából ez a csöppnyi gyermek, akin az apjára szállt átkoknak kellett gyalázatosan beteljesülniük? Petres Anton hamuszürke arccal ült az ablakban, a templomkert felé bámult rezzenetlen.

Ábris másnap csöngettyűk hangjára és az asszonyok jajongására ébredt: futottak feszülettel, rózsafüzérrel, Mária-medállal a gyöngye hajnali derengésben, hogy lássák a csodát. Ábris sebtiben elmormolta a reggeli fohászt („Ó, Uram, én Istenem, tehozzád ébrednek virradatkor, utánad szomjúhozik az én lelkem, és szintoly nagyon vágyódik utánad az én testem is”), majd felöltözött, és rohant a többiek után. A pataknál káráló, zokogó csödület fogadta, égnek emelt karok, térdre hullott férfiak rázkódó válla és az agg Bertalan atya hórihorgas, az iszonyattól dermedt alakja. De hát mi az, testvéreim? mi lelt benneteket?

A patak lágyan csobogó vizén tisztán és tündöklően rajzolódott ki a halott kislány arca. Nem hihette, hogy a szeme káprázik, hogy a Sátán űz csúfot belőle, hiszen látták mindannyian, fölé hajoltak, arcukat nem tudták tőle elfordítani: a mennyei ecsettel festett ikon fogva tartotta a tekintetet, és mély bánat esőjét fakasztotta a szívükben. Ábris is térdre rogyott, de nem azért, hogy hálát rebegjen, amiért e jelenést látnia adatott, hanem mert irgalmatlan erő rántotta a földhöz, és tagjai tehetetlenül engedelmeskedtek a hangtalan, bénító parancsoknak. Nem gondolkodott, csak nézte táguló pupillával, itta magába a képből áradó igézetet: a kislány arcképe egy helyben ringott a patak csörgedező felszínén, és olyan szép volt, amilyen szép élő ember nem lehet.

Ajkára tolultak Boldog Lalemant szavai, olyan áhítattal szólt, mintha körülötte mindenki rá figyelne, holott az észvesztő zsvivajgásban nem hallhatta senki: „Látványul szolgálunk Istennek, az angyaloknak és az embereknek.”

Akkor dübörgő hangon felkiáltott Bertalan atya is, akit megszállt valami mózesi harag egy pillanatra – egyszerre felé kapták a fejüket, a lélegzetük is elállt szavának tomboló erejétől, hiszen hosszú évek óta úgy misézett, hogy tétova motyogása el sem jutott a szószékről a hívekig, és prédikációiból, amelyeket hajnalba nyúlón szerkesztett szombat éjjelenként, egyetlen szót sem tudtak kivenni; most azonban felemelt karral bömbölt, és hirtelen sugallattól vezérelve kihirdette az istenítéletet.

– Nyúljatok mind ehhez az arcmáshoz, testvéreim, és érintsétek kezetekkel; mert akinek ujjai között nem foszlik szét, hanem épen megmarad, az nem vétkes ez égbekiáltó tettben, és az nem fertezte meg magát halálos bűnnel az Úr előtt.

És mindenki ott volt; és mindenki a vízbe mártotta a kezét. Ujjaik nyomán a festmény elmosódott, mintha az égből letekintő arc tükörképe volna, színei és vonalai szétszaladtak, majd ahogy a kéz kiemelkedett a vízből, és a patak csendes sodrásban tovább bukdácsolt, ismét összeállt a víz átlátszó vásznára feszített tünemény. Hát bűnösök voltak kivétel nélkül. Végre Bertalan atya is a vízbe bocsátotta reszkető, viaszfehér kezét: és az ikon ugyanúgy szertefoszlott, majd kisimult. Végre Ábris is kinyújtotta a karját, elszorult a torka, a szíve úgy dobolt, hogy nem hallott semmilyen más hangot: a kép pedig ujjá alatt ott ringott tovább érintetlen békességben, simogathatta a halott kislány bársonyos arcát, örök szótlanságra zárt ajkát. Az arc meleg volt, körülötte a patak, mint a jég. Ábris zihált, simogatta, nem bírta abbahagyni; mögötte Bertalan atya roskadozva dőlt az embermagas, meredeken zuhanó mészkőfalnak, és arcán csorogtak a vigasztalanság vénséges könnyei.

– Nincs bocsánat – suttogta. – Nincs bocsánat.

A harmadik jel az volt, hogy amikor a Sátán asszony képében megkísértette a faluba való visszatérének és papságának hetedik évében, a második nagy háború alkonyán, Ábris atya Isten segedelmével ellenállt, és a gonosz Krisztus igéje által magától elűzte. Mindaddig képtelen volt erőt venni magán, hogy Petres Antonhoz betérjen, és Petres Anton, mintha csak tudott volna Bertalan atya testamentumáról, és az ő látogatására várt volna egyedül, még nem adta meg magát a pusztulásnak: Hilda és a gyermek halála óta sem mozdult ki bitorolt otthonából, és ételt sem vett magához attól fogva, hogy hajdani megszálló csapatának legutolsó tagja is megszökött a faluból, amelyben ittlétük egész ideje alatt senki nem méltatta őket arra, hogy szóba álljon velük. Két éve és tizenegy hónapja vezekelt étlen-szomjan, csupán néha tűnt fel aszott és fakó csontvázarca ablakának elszürkült táblái mögött. Az emberek azt mondogatták, hogy már nem is él, és az üvegen át semmibe vesző tekintettel révedező alak csak nyugtalan, visszajáró árnya a valamikori teljhatalmú parancsnoknak. Hisz az ablakát sem nyitja ki soha, és zárva az ajtaja is – hisz levegője sincsen. De Ábris atya tudta, hogy él, és hogy ő nemsokára el fog menni hozzá.

Mióta a kislány arcmása három napon és három éjszakán keresztül lebegett a víz színén, hogy azután eltűnjön nyomtalanul és mindörökre, a falu kedvelt zarándokhelyé vált, noha Bertalan atya húsvéti körmenetei a pataknak azt a részét mindig elővigyázatosan elkerülték, és nyáját inkább töredelmes bűnbánatra buzdította a bosszúállásnak eme Gomorrájában, mint a látomások iránti esztelen rajongásra. A körmenetek útvonalán utódja, Ábris atya sem változtatott, azt azonban nem tudta meg-

akadályozni, hogy a patakparton évről évre felferjék sátraikat a messzi tájakról ide-seregglő zarándokok, akiket mindenféle árusok, kártyavető és mutatványosok követtek, és a hatóság fellépésére volt szükség, amikor az egész sokadalom egyszerre megrohmozta a temetőt, hogy a kislányt kihantolják, és meggyőződjenek róla: teste nem porladt el, hanem alabástromfehéren és hajlékonyan fekszik a sírban, kezei pedig, ha szétválasztják őket, keblén maguktól ismét összekulcsolódnak.

Vasárnap délelőtt kihirdette a templomban, hogy nem igaz.

A kislány meghalt valóban, temetésénél jelen volt maga is; az embertelen gaztett elkövetőjét nem sikerült kézre keríteni; ám a képmás megjelenése a vízen zaklatott lelkek képzeldőse volt csak. Ennek immár tizenöt éve. S a halottak nyugalma nem illő megzavarni. Azért hát térjetek haza, testvéreim, és üdvöt ne a csodavárásban keressetek, hanem a kegyes és Istennek tetsző élet mindennapjaiban, jóakarattal, mint akik az Úrnak szolgálnak és nem embereknek, tudván, hogy ki-ki ami jót cselekszik, azt veendi az Úrtól.

Szombaton a gyóntatószékben ült; a hívek megvallották, hogy elmulasztották magukban felindítani a bánatot és az erős fogadást, átkozódtak, eltulajdonították a borbély Kelemen kakasát, megbocsátani vonakodtak, és vonakodnak még most is, atyám, majd nem vonakodom, ha a kakas visszakérül. Felhőszakadás zúdult a falura, a templomban rekedtek gyászos ábrázattal pislogtak az elfeketült ég felé, majd a padokba húzódva, tolvaj és károsult, meghányták-vetették a mézárós fiának esetét, aki a zarándokokkal érkezett kardnyelő attrakcióján felbuzdulva lenyomott a torkán egy piszkavasat, és szabályosan felnyársalta magát. A gyóntatószék áhitatos csöndjét csak a távoli mennydörgés korgó zöreje verte fel, amikor Ábris atya bóbiskolásából tiszta csengetű, ismeretlen női hangra riadt a rács túloldalán.

– *Os quod mentitur occidit animam.**

Ó, jaj.

– *Quis es?**** – kérdezte kiszáradt torokkal, és a válasz hallatán az ájulás kerülgette.

– Petres Gina.

Ő volt. Amikor Ábris atya kilépett az oldalfolyosóra, és szembe találta magát a jövevényel, minden kétsége egy szempillantás alatt eloszlott. Ugyanaz az angyalarc, amelynek zsongító melegével nem tudott betelni tizenöt év előtt, a patak partján térdelve, ugyanaz a lágyan omló szőke haj, amelynek ékességével csak a szentek glóriájának ragyogása vetekedhet, de szemképráztató asszonyi testéből nem az üdvözültek dicsfénye áradt, hanem az augusztusi eső szaga, és tekintetében az Isten-látás malsztja helyett valami tétova riadalom. Mindezt csak később vette észre Ábris atya, mert első elragadtatása és mélységes zavara Ginával a paplak naftalinos félhomályába vezette, ahol zokogva könyörögte tőle közbenjárását az Úr bocsánataért; hazugságát megbánta szívből és ezerszer, de nem látott más módot arra, hogy megátalkodott gyülekezete végre felocsúdjon a csoda kábulatából. A falu egyre bűnéből gyarapszik! Gyilkosságán élőködik, Gina! Vétket vétkekkel tetéz! Tüneménye vándorokat vonz és pénzt fial! Hogy miért nem pestissel adta inkább jelét haragjának az Úr, abból értünk volna talán. Most hát mit cselekedjek, Gina, mondd meg nekem az Üdvözítő nevében.

Gina nem felelt.

* A száj, amely hazudik, megöli a lelket.

** Ki vagy?

Ábris atya lassan felemelte lehorgasztott fejét; és látta, hogy nem vakítja mennyei tündöklés; és látta, hogy Petres Gina a földön áll; és könnyű, virágmintás fehér ruha van rajta, amely egészen átázott a zivatarban; és akkor felébredt szívében a gyanú.

– Vagy pedig ki vagy te? A Fölséges küldött-e téged?

– Érints meg – mondta Petres Gina.

Ábris atya feltápáskodott a padlóról, odalépett, de keze nem légből való alakon hatolt át, hanem forró asszonyi bőr pihéit simogatta, csatakos ruhájának fodraira tévedt, ujjai alatt megremegtek a vérvörös ajkak, lecsukódtak a súlyos pillájú szemek; és cirógatta nedves, aranyló haját, keze végigfutott reszketve a keblén, csipőjének ívén, és Gina tűrte; és Gina halkán felsóhajtott; Ábris atya pedig esztét veszítette a gyönyörűségtől és a szerelemtől, amely alattomosan fészkelte be magát mindaddig háborítatlan testébe tizenöt éve, a patak partján, és egyszerre megértette, hogy akkor nem az irtózatos gaztett miatt érzett tehetetlen fájdalom fakasztotta könnyre, hanem azért sírt, mert a kislányt nem láthatja többé, és a szószékről is azért hazudott a hívek és zarándokok szemébe, mert még az emlékét is magának akarta egyedül – és Gina megborzongott a vágtyól, Gina nyögdecsejt, és Gina elfulladt, amikor Ábris atya őrvongva szaggatta róla a ruhát, míg végül ott állt előtte valóságosan női szépségében, megadóan, az első asszony, akit valaha mezitelenül látott.

Ábris atya nézte dermedten, kijózanodva. Meglátta, amit sohasem lett volna szabad meglátnia; még annyi ereje volt, hogy az íróasztala fölött függő feszületet leemelje a falról, és a kísértet felé tartva felkiáltson: *Vade Satanas! In nomine... in nomine...**

Amikor a kelet felől érkező felszabadító idegen hadsereg ismét földbe taposta az Ördög sűrűjét, és a megszálló parancsnok a város katonái és polgári előljárójává Petres Antont nevezte ki, Ábris atya latinul fogalmazta azt a levelet, amelyben püspöki kihallgatásért folyamodik, mielőtt alázasatosan és szégyennel telten levetné a reverendát, amelyre méltatlannak bizonyult.

Ábris atyát elbocsátották az egyház kötelékéből, mert elméje nyilvánvalóan megzavarodott. Hivatkozott csodajelek bizonyítást nem nyertek: a vizen megjelenő arcmásra a falubeliek közül senki nem emlékszik, s hogy a lábra kapott szóbeszédnek valóság-alapja nincsen, maga a páter jelentette ki szentbeszéde alkalmával. Második pontban: a páter állítja, hogy az asszonyban, *akinek fű nőtt a melléből*, a Sátánt ismerte fel – holott említett személyt egyetlen tanú sem látta, jelenlévők, Kelemen János borbély, Harmath Imre földműves etc. egyenlő lélekkel tanúsítják, hogy az atya magában, kísértet nélkül távozott a gyóntatást követően. Harmadik pontban: a páter önellentmondó vallomásai és zaklatott állapota inkább clinicaileg vizsgálandó képzelgésekre utalnak, mint isteni beavatkozással magyarázható jelenésekre, minek alapján nevezett testvérünket, aki, hivatkozással arra, hogy testben elgyengült, lélekben megrokkant és szívében összetört, szolgálata alól felmentését kérte, további szakszerű gyógykezelésének szorgalmazása mellett a katolikus és apostoli anyaszentegyházban betöltött hivatalából elbocsátjuk. *Indulgentiam, absolutionem et remissionem peccatorum nostrorum tribuat nobis omnipotens et misericors Dominus. Amen.***

* Távozz, Sátán! Hivom a... hívom a...

** Vétkeink elengedését, fölloldozását és bocsánatát adja meg nekünk a mindenható és irgalmas Úr. Ámen.

Több jel azután nem volt. Ábris atya utolsó lelkészi útján Petres Antont kereste fel, hogy feloldozza őt bűnei alól, látogatását követően azonban a sekrestyében vetkőzés közben összeesett, és értelmét többé nem nyerte vissza. Gyógyintézeti és szanatóriumi kúrája másfél esztendejének lejártával tökéletes idiótaként érkezett a faluba, és életének hátralevő negyvenegy évét az időjárás változásainak megfigyelésével töltötte. Kezdetben az irgalmas hívek kisebb kerti munkák elvégzésével bízták meg, utóbb ismeretlen jötevők könyöradományából élt, míg végül mindenki meghalt, aki még a szépreményű ifjút és az Úr Jézustól ihletett, buzgó és áldott lelkű plébánost ismerte benne; a fiatalabbak már nem is tudták, hogy a hülye öregember, aki a patakparton üldögélve naphosszat dudorász magában, a vizet locskolja és az eget kémleli, akinek tar koponyáját a gyerekek megköpdösik iskolába menet, azonos a több száz évesnek tűnő legendák varázserejű hőseivel. Valamikor nagyon régen, talán a középkorban, élt itt egy pap... a történetet ismerték valamennyien. A szent karjának egyetlen intésével meg tudta idézni a holtak alakját a víz színén, azok szóltak hozzá, és ő társalgott velük, ha pedig a gonosztól megszállt istengyűlölőkre átkot mondott, a szájukból láng csapott ki, és elevenen megégték a szívükben gyulladó máglyán. Más csodákat is tett, hihetetlen és borzongató csodákat, amelyektől a kisebbek hosszú órákon át hánykolódtak elalvás előtt, hogy sírva riadjanak fel az éjszaka közepén, majd felnőttek ők is, elköltöztek, és sorsára hagyták a vaksin vigyorgó, sosem volt múltba tartozó aggastyánt, aki egy délután arra eszmélt korgó gyomorral, hideglelésen, hogy ő az utolsó élő ember egy elhagyott faluban. Amikor pedig rájött, hogy az émelyítő, édeskés szag, amely napok óta nem hagyja nyugodni, a barna ürületet sodró patakából árad, már tudta, hogy utolsó órája elközelgett, és nemsokára magához tér a purgatórium tüzeiben, amelynek kinjait Pazzi Szent Magdolna és a látnok Emmerich Katalin oly szívszorító szavakkal ecsetelték. Akkor felemelkedett ültéből, és a temetőbe botorkált, hogy egy több mint fél évszázados, gazzal benőtt kicsiny sírhantra dőlve a felhőket fürkészsze moccanatlan, míg a valaha élt embereknel tízszerte számosabb angyali seregből lábához nem ereszkedik egy fekete árnyék, és a nevéen nem szólítja.

Petres Anton félszeg hálával fogadta azon a rég volt reggelen; a hatvan felé járt már, csonttá soványodott, fogai a szétszórt morzsák és eltaposott bogarak közt heverték a földön, de fűgén mozgott szobáinak csaknem áthatolhatatlan szürkületében, és hangjának csengése mit sem változott azóta, hogy megérkezésének második napján Ábris atya apját és nagybátyját elrettentésül főbe lövette.

Ábris atya leült, az utcára bámult, és nem értette, hogy a szikrázó napsütés hogyan törhet meg a tiszteletére kinyitott ablakokban, miért nem oszlik el a dohos, penészszagú homály a szeme előtt.

– Csakhogy eljött, atyám – mondta Petres Anton. – Most majd meghalhatok.

Engesztelésül nemzette Ginát, azért, hogy gyilkosságaiért a vérbosszú beteljen, és amikor Hilda először elhozta hozzá, látta, hogy a csecsemőt a gondviselés is áldozatra szánta. A csöppségnek fű nőtt a melléből. És akkor azt gondoltam, atyám, hogy megölik, és megbocsátanak nekem, de nem ölték meg, vártak, őt pedig elfogta a kétségbeesés, hogy a lelkifurdalás kígyómérge elevenen rohasztja el, és kitaszitottságának soha nem lesz vége, mert megbántam, amit a mindenható Isten és a falu és maga ellen vétettem, atyám, megbántam keservesen, és vezekelnem kellett azzal, hogy elveszitem a lányomat, az egyetlen embert, akit ezen a világon teljes szívemből szerettem. És Hildával üzentem nekik: öljétek meg! És Hilda visszatért az üzenettel: öld meg te.

Hát megölte. A fél falu ott volt, tolongtak ezekben a szobákban, hárman álltak azon a széken, amelyiken most maga ül, atyám, a többiek az ablakból lestek befelé, a kijjebb szorultak az utcán várták a híreket; Bertalan atya is sejtette, hogy ütött a pogány jóvátétel órája, bár nem tudta, miképpen fog végbemenni, mindenesetre semmit nem tett, hogy megakadályozza, az oltárnál imádkozott lehunytt szemmel, szakadatlan – csak maga nem tudott semmiről, mert valahová kora hajnalban elbarangolt, atyám. Nézték hangtalanul, amint Petres Anton megtépi leánya hófehér ruháját, a veritéktől csapzottan magáévá teszi, hogy a kislány gyalázatával mossa le a magáét, majd vasmarka alatt megroppan a gyermek nyaka, és hajának aranyesője szétterül a földön. Azután hazamentek mindannyian; és nem gyűlöltek már azért, mert jöttömkor kettőt kivégeztetek közülük, de gyűlöltek százszorosan az önmagamra rótt penitenciáért, ami alól már nem volt mivel megváltanom magam. Kiegyenlítettem a számlát őelőtűk, de mindörökre bemocskoltam a lelkemet a Magasságos szemében. Azért nem is esdek könyörületet, és nem kérek feloldozást, atyám, ami odaát vár engem, azt megérdemeltem. Köszönöm, hogy meghallgatott. Isten kísérje szent útjain.

Mielőtt Ábris atya szólhatott vagy mozdulhatott volna, egy kanna olajat kapott fel a szoba sötétbe borult sarkából, leöntötte és felgyújtotta magát, fáklyaként lobogott fekete sátánodvában, szemében az elmúlás tompa reménysége – Ábris atya pedig fejevesztve menekült a gonoszság földi fészkeből, érezte, hogy mindez sokkal több annál, mint amit elbírní képes, zümmögő méhek raja szabadult el a fejében, tagjait átjárta a halálos zsibbadás, és a sekrestyébe érve magatehetetlenül összecsukszott.

Amikor a buldózerek, teherautók és mozgódaruk kelet felől harmadszor és végleg letiporták az Ördög sűrűjét, hogy az elnök bölcs parancsának szellemében a falut a földdel tegyék egyenlővé, és helyén az új, dicsőséges korhoz illő modern épületeket emeljenek, a munkások egy bénultan heverő vénemberre bukkantak a temetőben. Megbökdösték a lábukkal, erre kinyitotta a szemét.

Az öreg utolsó e világi pillantása egy kék overallos, zömök, borostás férfira tévedt, aki a maga nyelvén azt tudakolta, hogy hol találja Petres Antont, mert a papiros szerint, amit vele küldtek, nevezett bajtársat jelölték a szanalási folyamat vezetőjévé, hogy majd a munkák befejeztével a haza új községének tanácsát vezesse.

– Petres Anton negyvenhárom éve izzik a pokolban – felelte Ábris atya. – És ne zavadják, mert boldog.

Gábor Miklós

TOLLAL**Az öreg hölgy látogatása**

„Már nem volt szerelmes belé. Csak érezte, hogy a gondolatai nem tudnak elszakadni tőle... nem szerelmes belé, csak gondolt rá, bírálgatva is, hogy a nő lényét megmagyarázza valahogy magának... Érzelmei, kacérkodása a művészekkel – csak felszín volt, semmi más. Ez alatt a felszín alatt pedig igen sok okosság rejtőzött – jó emberismeret például... és közben nagyon nőies maradt... akárhol volt is éppen, légkört, kis világot teremtett maga körül... Mindig ő volt az, akire emlékezni lehetett. Nem mintha feltűnő jelenség lett volna... nem volt benne semmi festői; soha nem mondott különösen okos dolgokat; csak egyszerűen ott volt; igen, ott volt... egy háziasszony, egy gazdag háziasszony! Nagyvilági, mindig túl sokat törődött a társadalmi pozíciójával... S milyen furcsa: az egyik legszkeptikusabb elme volt, akivel találkozott. Mintha tudta volna, hogy egy süllyedő hajóhoz láncolva él, hogy az egész nem egyéb, mint egy rossz tréfa – és enyhíteni akarná fogolytársa keserveit... Neki támasz kellett... holott minden volt, csak nem gyenge... Mi volt a szomorúság a lelke mélyén? A szörnyűséges félelem... szüleink nekünk adták, ez az élet, amelyet végig kell élni valahogy, sőt – jókedvvel, könnyedén kell végigélnünk; és közben a szíve mélyén, érezte, ott leselkedik valami borzasztó félelem. Ha nincs ott a férje, hogy ő ezalatt, akár egy reszketve gubbasztó madár, erőre kaphasson egy kicsit, felszívhassa ezt a mérhetetlen gyönyörűséget... De megmenekült...”

(Mondatok Virginia Woolf MRS. D című regényéből.
Fordította Tandori Dezső)

1971. május

Egy erőteljes, kerek és fölényes *Oidipusz* után vacsora S. Jucival a Nagyszállóban. Egy gazdag hölgy Angliából. Egy ötvenéves nő, akit harmincnak ha néznék. Minden a régi: a hanghordozása, elhúzott, éneklő, ironikus és önironikus kérdőszavai, a mozdulatai. Régi az okossága is (ez a „csacsiságnak” álcázott okosság), és e hűvös burokban változatlanul ott lakik a régi, a gúnyos, lusta, babonás *tündér* is. Az egész csak éppen egy picit fakóbb, mint a gyerek volt, csak éppen kevesebb szerelemmel nézzük őt. De kedves. És a szerelem helyett kíséri őt az emlék. (És az esetleges *megírás* csillogó lehetősége.)

Éppúgy életem misztikus figurája, mint Vincze Ferkó.

A történet? Nincs. Majd kiderül.

Egy szép „gazdag” lány. Juci valahogy *nagyvilági* volt, már amennyire egy pesti zsidó kislány nagyvilági lehet Siófokon. De nekem Siófok is *nagyvilág* volt. (A fasorok és a pázsitok!) Pedig mennyi unalmas ember! És azt hiszem, hogy Juci is UNALMAS volt (ma is az) (és miért nem az mégsem?).

Talán tetszettem neki valamennyire, azt hiszem, igen; bár most már arra se mernék megesküdni, hogy megcsókoltam-e egyáltalán. (Bizalmas kapcsolatba soha nem kerülhettem vele. Juci mindig *társadalmi lény* volt.) Talán történt valami ilyesmi, egy-egy puszti, amikor elkísértem őt este a parkon keresztül (valószínűleg estélyi ruhában volt, talán még *suhogott* is az a szoknya), bár Juci tapintatos, de kuncogó *humorérzékével* nehéz volt megbirkózni. Egy kamasznak!? Ösztönösen jó helyre tett: csinos fiú, okos fiú, jó családból való, de aligha tarthatott eléggé *férfiasnak*. (Én talán nem éreztem – vajon miért? – „szegénynek” magamat? Szegény kisfiúnak? Mert vidéki voltam? Romanitikus?)

Az a kislány *szeptikus* volt, sokkal okosabb, mint én, a már akkor is művelt és intellektuel, és amit akartok. *Felnőttebb* volt, és – lemondó is, ő tudta, hogy nekem nincs jövőm, márpedig neki, Jucinak a jövő számított, a *biztonság*...

Juci félt. De mitől félt annyira? Mert például a háborútól, a zsidótörvényektől, semmiféle konkrét, de mennyire konkrét! szörnyűségtől sose láttam félni, rezzenéstelen arccal csinálta végig az egész történelmet. Nem produkálhatott az élet olyan képtelenséget, olyan szörnyűt, ami Jucit meglepte volna, szelíd humorral védte békéjét a történelem és az alsóbb osztályok – értsd: akik nem tudják, hogyan illik bánni az élet többé-kevésbé szabálytalan és gyakran oly rossz szagú és szertelen furcsaságaival – dezodor akkor még nem volt –, a társadalom, e vadon szertelenségeivel szemben... Mert hát ő *békebeli* lény volt, de a béke elhagyta. Egész életében menedéket keresett. Társat sose, csak *valakit, aki vigyáz rá*. Meg is találta ezt a valakit. A „győztes” aztán *elvitte*, meghozta Angliába, naná, hogy Angliába, gazdag volt, F. Iván, egy gazdag család, egy jelentős vagyon örököse, egy igazi *jó parti*, „férfi”, aki tudja, mit akar. Juci pedig épp az volt, amit egy *örökös* akarhatott: már kislányként is kész *dáma*. Nagyon rendjén van, hogy *Angliában* kötött ki, de nincs rendjén, sóhajtok most egyet, hogy ezzel „betolakodottá” is vált, valahogy másodrendű állampolgárrá – egy pesti zsidó lány egy vidéki angol iparvárosban? (O, istenem, miféle királykisasszony volt ez? És miféle Anglia már?)

Az *enyheségnek* valamiféle bölcsessége volt az a Jucié. Kis *bohóc* is volt ugyan, kétségtelen, de ezt a gazdag fiú elnézte neki. Sokat neveltünk Jucin, kineveltük, provokálta, hogy kinevessük, de ő mindig velünk nevetett, jelezve, hogy a *bohóc* csak szerep, hogy csak megjátssza ő a csacsiságát, így aztán még ha kinevetted, se kerültél fölébe. (Ez a bohócszerep tán kacérság is volt? talán a megragadni kész kezekből elsikló egyik fogás, a menekülés?)

Körülötte mindenféle népek, színinövendékek, mint én is, bohémek, fura figurák, pesti társasági nyüzsgők, néhány napig mintha még az is szóba került volna, hogy színésznő lesz. (Talán sikere is lett volna, hollywoodi képességei mindenképpen voltak.) De a magamfajta legfőbb kérdése: *tehetséges vagyok-e?* Mert a színpadon *tehetség* kell, minden ellenkező látszat ellenére is *valamiféle* tehetség. És a tehetség megalázó. A tehetség maga a megalázás. Egy Juci szemében a tehetség inkább jellemhibának látszhatik. (Egy időben – így szólt a kaján pletyka – F. Iván festésetet is tanult. Azonban amikor az első *aktrajzot* hazavitte a festőiskolából, édesapja, a milliomos, néhány percig nézegette a művet, majd higgadtan azt mondta: *Édes fiam, ez nagyon szép, de ezt te ne csináld*. A hangsúlyt a *csináldra* tegyük, hogy a mondat eredeti melódija érvényesüljön. Ezzel aztán F. Iván festőművészi karrierje be is fejeződött.)

Most is, hogy beszél magáról ez a Juci? Tudja, hogy én mit gondolok, gondolhatok mostani életéről; ezért, hogy a társalgás zökkenő nélkül folyjon, *kicsit* kiadja, kibeszéli magát, a férjét is, a világát is. Az élete ma, amilyennek kissé dőcögő beszélgetésünkör velem össze-összekacsintva lefesti: egy vidéki királykisasszony élete, alig borzolódo víz-tükör, mintha még azt is éreztetné, hogy élete mélyén van ott valami hiány, üresség is – tudomásul veszi, hogy kicsoda-micsoda is ő, és ebben mintha velem, a nem olyan-nal, a művésszel azonosítaná magát. De csak ahogy jó feleségek, jó háziasszonyok, jó anyák tudják szép szelíden tudomásul venni, hogy korlátolt, szerény életet élnek, minden szavukon, mosolyukon mégis átsüt a titkolt, ragyogó elégedettség, a meggyőző-dés, hogy ez az ő életük mindenki másénál többet ér, mintha csak a mi vigasztalásunkra titkolnák, próbálnák titkolni fölényes boldogságukat. Bármilyen nagy művész legyek is én, bármilyen változatos, gazdag legyen is az én művészeletem az övé mellett, cin-kossága velem legfeljebb a civil ruhába öltözött királynőé; tud ő mindenféle vagabun-diákról és költészetekről, de a *rang!* ugye? mégiscsak! a *rang!* Elismerése, hogy *sokra vittem*, csak addig számít igazán elismerésnek, amíg – egy-egy mosoly, cinkos pillantás kurta idejéig talán – azt tapasztalja, hogy nemcsak jól nevelt vagyok, de *közönyös* ma-gam is, közönyös a saját, az én életem értékei iránt – bár ez a közöny, az enyém, egészen más, más az oka, eredete, ez kiharcolt közöny, illetve, no persze hogy nem „kiharcolt”, de egy éppen nem fölényes alkat tagadása ez, kimerültség inkább; míg az ő közönye szelíd, természetes, éppen hogy beilleszkedő, nincs abban semmiféle ellenállás.

(ámbár Juciban mégiscsak van valami ijesztő) (mi?) (ijesztő? talán a kétely? az üresség?) (mintha tettetné magát; mert lusta egy másfajta élethez?)

Nem sivár ez a *rendes* élet? Hisz csaknem a szívtelességig mocsoktalan és rendes... *ren-des*... De ő szeretni is tud, igazán... azzal a kissé cinkos, valójában talán csak udvarias mosollyal, amely az én feltételezett kalandori felfogásomnak szól, de szilárdul hang-súlyozza, hogy ő nagyon szereti „Ivánkát”, vagy a gyerekeit, akiket jól akar és fog ki-házásítani, ez jár nekik. *Szeretem Ivánkát* – és még kiket szeret?... persze az ő nyelvén a szeretet szónak is megvan a pontos jelentése, ez a bizonytalan és határok nélküli szó is minden kérdő hangsúly nélkül használtatik, mint egy jogi fogalom a bírósági indo-kolásban. A határoknak ez a pontossága mindenben, érzelmekben, mosolyokban, öl-töződésben, bizalmasságban, tréfában és sóhajokban (amelyek még egy rejtett életre is utalnak, egy titkos kurtszmálerre)... ez egy már *állatian* ösztönös etikett. Mindig őszintén volt *társaságbéli úrilány*. Hogy mire *gondolt*? Gondolt egyáltalán valamire va-laha? Teljesen *öszönös* volt, *társasági lény* is az ösztöneivel, épp ez volt benne az *arisztokratikus*. Elvégre *arisztokratának* lenni az ösztön dolga, állati dolog.

Arisztokrata? Ő, a pesti zsidó kabarétulajnak (és melleleg néhány bérház tulajdo-nosának) leánya? Apja ugyanis – fura – a legdisznóbb pesti kabaré tulajdonosa volt, amely éppen ordináréságának köszönhette sikereit! Anyja közönséges, kávéházakban römiző, vörös hajú (festett) pesti zsidó asszony. Ő meg mintha törvénytelen gyerek lett volna, mindig ilyen volt; halk, mindig kissé álmosan kívülálló királylányka, maga se tudja, hogy került közénk. Az ilyenektől lettek a síófoki sétányok oly tündér lakta parkok.

Kedves és jó kislány volt, de miféle kedvesség, miféle jóság volt ez? Amikor apja elküldte idegen földre, amikor F. Iván elvitte őt magával, amikor *elvitték*, Juci, való-

színiüleg a férj utasításainak megfelelően, ahogy ez elő volt írva, egy csapásra megszüntetett minden kapcsolatot apjával, anyjával, barátaival, mindazokkal, akikkel addig jó és kedves volt, a legtermészetesebb, ha akarom: a legszívtelenebb módon, ugyanazzal a mosolygó arccal elhagyott mindent és mindenkit, országát is, hogy Angliába menjen – hogy aztán, ha úgy fordul a történelem kereke, mint Anglia királynéja akár hadat üzenjen nekünk. És ki gondolna ezért bármi rosszat róla?

A két férfi Juci életében: apja és férje, ők is... két zsidó arisztokrata. Mert a trágár orfeum köpcös, tuskószerűen kurta és vaskos tulajdonosa is az volt, kemény arisztokrata, vörös (festett) hajú és hangos felesége mellett hallgatagon, kihúzott derékkal, gögösen kereste a pénzt. Zárkóztan adta a bankot. Volt egy szeretője, aki messziről leányára hasonlított, de Juci virágszerűen finom volt, ez a szerető pedig (vajon vele mi történt azóta?) ordináré másolat. (Valószínűleg az eredeti, a királylány is festette a haját, de ezt sose tudhatta biztosan az ember, míg a szerető ugyanolyan színű haja messzire rikitott a hennától.) Apja egyszer, egyetlenegyszer! látogatta meg őt Angliában, anyja soha. Pirinek, gondolom, nem volt kedve hozzá. Egész jó helye volt őnéki a színésztthonban, ahol nyilván megvolt a mindennapos römipartija. Az öreg S. K. pedig úgy gondolhatta, hogy nem azért neveltette drága pénzen svájci intézetben a lányát, hogy azután ő, aki mégse más, mint egy pesti orfeumigazgató, akitől a szocializmus még az orfeumot és jól megszolgált vagyonát, a néhány bérházat is elvette, szóval hogy ő, aki most már nem más, mint egy izraelita koldus valahonnan keletről, hogy ő megjelenésével kétséssé tegyen egy még amúgy sem tradicionális angliai céget. Itt minden szereplő nélkülözi azt, amit „érzelem”-nek hívunk, de minden szereplő pontosan azt teszi, amit az igazi érzelm kívánna: „önfeláldoz”, „lemond”, „hűség” stb. Így jön létre a vagyon és a társadalmi helyzet.

Tündér? titokzatos királyleányka? talán mert annyira *nemtelen* volt, nőiesnek látszó szépsége ellenére. (Elvégre én azt se értettem soha, hogy Marilyn Monroe-t „szexinek” mondták – csak az amerikaiak nézhették annak, akiket a sznobizmus még ilyesmiben is félrevezet.) Az *érintetlenség*, ez a legfontosabb, *nem* szerelem, *nem* szerelmet, azt nem, a világeért sem! A hűvösség, a korlátoltság, a védelemre szorulóknak precíz életismerete... élettől veszélyeztetett... ez a *királyi anyag*. Az *úrilány*. „Királyi vér”, amely azonban nem kapcsolható semmiféle „elhivatottsághoz”, csak biológiai alkat talán, a vér lassúsága vagy hűvössége inkább: no, ez a *kék vér*, merthogy nem forró vörös; lemondás arról, amire nem képes vágni, hidegvér?

Alig hihető, hogy valaki „megkívánta”, inkább csak birtokolni kívánhatta bárki, ahogy a gazdag emberek kívánnak maguknak egy mutatós, használati értéke nincs, mégis kincstárba való tárgyat. Nem volt *erényes*, amennyiben nem volt benne semmi keserű. De *tisztességes* lány volt, és az maradt asszonynak is, *tisztességes*, erre megesküdnek. Azt hiszem, hogy mindent élvezett, sétát, táncot, új ruhát, társaságot, de a jó dolgoknak ebben az illedelmes és kellemes világában nem volt helye olyan kivételes és brutális élvezeteknek, mint a testi gyönyörök. Természetes meggyőződése lehetett, hogy egy vagyonhoz utódokra is szükség van, mégis alig tudom elképzelni, mitől jöttek világra azok a gyerekek. Valószínűleg jó anya lett belőle, de az is lehet, hogy megszülte az utódokat, aztán többé nem törődött velük. Merthogy, azt hiszem, ezt is mondtam már, lusta is volt... bár nem volt frigid, azt nem hiszem, nem. Az túlzás volna.

Juci ma este is egy angol színésznőről mesélt, aki egy kitüntetés átvételekor teljesen áttetsző ruhafelsőben jelent meg az udvarnál: *Minek ez, mondd?* – ő csak feltűnési visz-

ketegséget, szenzációhajszolást látott a felséges környezetben mutogatott mellbimbókban. Amikor megjegyeztem, hogy hátha a kihívás, a lázadás volt az ok? ne adj' isten: egy világnézet? hátha az a művész nő egyszerűen csak *hitt* a botrányban? Hátha élvezte a botrányt?... ha örömet szerzett neki? láttam, hogy Juci ezt a választ várta tőlem, ismeri ő ezt az én válaszomat is, tudta előre, hogy ilyenformán fogok válaszolni, és ezt éppúgy megérti, mint saját osztálya választát, azt, amelyet ő egyébként illedelmesen hangoztat: *reklám!*... jó válasz, hisz ez semmisíti meg legbiztosabban a merész színésznőt, besorolván a fennálló rendbe őt is – Jucinak egyik válasz se ér többet, egyik se érvényesebb, mint a másik, de mi köze hozzá? Ez csak társalgás... nem, ez se fejezi ki pontosan közönyét és fölényét... És, mint már rég, kislány korában is, az elnyújtott kérdés: *Gondolod?* és: *Lehet, hogy én távol állok ezektől a dolgoktól...* Hisz inkább én vizsgáztam a válaszómmal, engem provokált, inkább engem nézett mélézva és mosolyogva, nem azt a filmszínésznőt, aki úgyse más, mint egy újsághír, pletyka – *beszédtéma* a társaságnak, amely ilyen beszédtémák nélkül bedöglene. Erényes, no igen, de az erény is csak leheletnyi, áttetsző semmi. Inkább csak kirekesztette ő azt a színésznőt a mondan társaságból, mint erkölcsileg elítélte. Engem vizsgáztatott méléző mosollyal: *hát igen, ugyanolyan vagy, mint régen, a kamasz...*

Ez a szelidség, amelyben a gyötrődő fiúk talán az angyalok kiegyensúlyozottságát látják, ezek a gyermeki, de ironikus kérdések, amelyekben az elrablásra várakozó királylány ajkáról rebbező alkonyi sóhajt vélik hallani, ez egyszerűen a szirének éneke, a haltestű nőké; de a végeredmény valóban egy csaknem bölcs, a jósághoz hasonló belátás és ragaszkodás. Ki tudja: hátha éppen ez és ennyi a bölcsesség, a jóság, ennyi az ártatlanság, hátha *éppen ez*: az etikett?! hátha nem más az egész: *etikett?* És egyben az angliai erény? És egyben: *az erény?*

Juci életében a kalandos, a nagy szerelem – a szülői akarat ellenére (a kislány Juci egy pillanatig Júliának képzelte magát?) – H. P., a sportbajnok volt (most Londonban él, mi a foglalkozása?). Jucit akkor svájci intézetbe küldték, és mire hazajött (így meséli), teljesen kijózanodott. Én egy-két balatoni nyáron szerelmes voltam Juciba – tizenhat éves lehetett, én tizenhat? tizennyolc? érettségi előtt? után? –, mint igazi kamasz, volt egy este, emlékszem, amikor szerelmi görcsben, órákig leskelődtem a házuk előtt a Szent István park egyik padján lapulva, hogy csak egy percig láthassam, csak amíg belép házuk kapuján, órákig, egyetlen pillanatért. F. Iván viszont, bár alig lehetett idősebb, mint én, tudta, mit akar, Jucival is konkrét és okos céljai voltak. Juci bohém barátaihoz mindig barátságos volt. Az 1945–46-ban már kommunista művészeket, akiknek legtöbbjét ismerte még a siófoki strandról, a különböző éjszakai táncos helyekről, maga hívta meg gyárába, fizette nekik a szép gázsikat, hogy őellene agitáljanak, hogy lázító verseket mondjanak az ő munkásainak, fölényes mosollyal figyelte működésünket, ártalmatlan dolog volt ez, miért ne? Igazi demokrata volt, ahogy az idők kívánták – no meg persze jóban akart lenni a hatalommal. Úgyis tudta, hogyha itt a pillanat, vagyonával együtt meglép majd. Nem vett komolyan bennünket, nem vette komolyan a hozzám hasonló forradalmárokat, az egész kommunizmust és minden szájjártatásunkat. Igaza volt. Életveszélyesek voltunk, de komolyan venni nem lehetett minket.

Bizonyára szerelmes volt ő is, de tudta, és nyilván ma is tudja, hogy egy *örökös* felelőségnek mik a kötelességei, hogy Juci meg fog felelni ezeknek a kötelezettségeknek,

hogy a többi, a színésznövendék, a sportoló csak jelentéktelen játék, elmúlik; bizott Juciban, ugyanúgy, mint az apja, aki a svájci intézetbe küldte szerelmi bánat ellen. F. Iván számára Juci varázsa nem volt veszélyes, hisz ő maga is király volt: normális ember, akinek pénze van. „Ivánka” komolyan vette Jucit, azt vette komolyan, *ami* Juci, tudta, hogy számíthat rá. Tudta, hogy Jucinak mire van szüksége, hogy *létezhessen*. Tudta, hogy Jucinál mindez morális higiénia kérdése is.

Hogy Iván tudott-e Juci *ürességéről*? Arról, hogy Juci nem hitt Istenben, hogy Juci nem hisz semmiben, csak fél? Ez csak akkor lenne kérdés, ha Juci maga tudna róla, ami egyáltalán nem valószínű. Hogy Iván tud-e róla, hogy bizonyos értelemben S. Kálmán rosszkedvű sznobizmusának, nagyravágásának beteljesítője, a másik család-apa céljainak szolgálója ő? Hogy Juci S. Kálmán céljait szolgálta, és S. Kálmán jó apa volt, hisz mi lett volna Juciból itt, a kommunisták Magyarországn? Tehát, hogy Juci mennyire alárendeltje egy célnak, amely ebben a kegyetlen szóban foglalható össze: „anyaság”...? Én kezdettől fogva úgy éreztem, hogy itt mindenki mindent tud. De ez talán csak illúzió: ők tudtak és tudnak valamit, amit én sose tudtam, ezért gondoltam mindig, hogy ők mindent tudnak. És... még az is lehet, hogy F. Iván ebben a történetben nem más, mint egy kemény, boldogtalan szerelmes férfi, aki úgy hordozta sor-sát, üzletét, mint titkos betegséget és szenvedést... mindenesetre ő tétovázás nélkül, igazi hősként, cowboyként pontosan tette, amit kellett, soha olyat, amit Jucinak szégyellnie kellene, kemény volt, ahol keménynek kellett lennie, gyengéd, ahol arra volt szükség, férfi módra, természetesen cselekedett, mint vadász a vadonban. (Miközben az én világomban olyan erős férfi, mint Jani, az ő bokszolóvállalával, az utolsó hívő kommunista, akit ismertem, öngyilkosságra vetemedett.) Az F. I. házaspár Angliába érkezve évekig egy lehetetlen kis vidéki városkában élt, mert az angol kormány csak úgy adott engedélyt a letelepedésre, ha hozzájárulnak az elmaradt vidék fejlesztéséhez. És Juci ekkor – no persze nem egy bányász, nem egy mosónő színvonalán – alkalmazkodott a pionír férj kínálta körülményekhez, mint egy vadnyugati telepesnő. (Valamiféle különös módon értelmezett *kényelemből* is, ami szintén Jucihoz tartozik.) Van itt valami, amit Juci mégiscsak halálos komolyan vesz, de az nem mi vagyunk, nem a művészetünk és sikereink, valami kötelesség- és hálaféle, egy világ, amelyben mirőlunk elfeledkeznek. Egy kiválasztott és kitaszított, mindent megértő és teljesen értetlen, semmire se jó, irigyelt és szerencsétlen társaság összetartása... amelynek állandó fenyegetettségét Juci annyira érzi... nem a művészet meg a szerelem talán emberi, de haszontalan világa ez, ez szűzi és kemény élet, amelyben az érzékeknek és érzelmeknek nagyon is alárendelt szerep jut csak, ahol a szépség arra szolgál, hogy egy asztalfőn legyen dekoráció, az érzékiség arra, hogy megfelelő számú gyerek szülessen, a művészet pedig – nos, a művészet pedig legyen „természetes”.

Juci meg én nagyon jól szót értettünk. Látszólag minden nevetésünk, minden udvariasságunk ugyanabból a világból való volt. Elvégre sikerem van, egy *siker*es ember, az vagyok én is, egyes alkalmakkor engem is meg lehet hívni, még díszvendég is lehetek. Ő álszerényen, csaknem sóhajtva, mint aki életének egy másik lehetséges, talán szebb lefolyásán is képes elgondolkozni, úgy beszélt az én életemről: *te sokra vitted... nagy művész vagy...* És a maga izlésével nyomban ki is emelt a többi magyar színész közül – és éppen Oidipusz után! –, mivel? hogy nem beszélek „szépen”, mint például régi színésznő barátnői. Ezzel elárulta, hogy izlése azóta se változott, ma is, mint gyerekkorunkban, a filmek „természetes” színjátása a jó, vagyis ahogy az amerikai színesek játszanak... és lehetséges, hogy nekem is ez a véleményem, ma is ez. Egész „szin-

házi küldetésem” innen indul és ide tér vissza: a „természetességhez”, ezzel akartam én megreformálni a hazai színjátszást, ahogy apám mozijában tanultam. De mi is ez a „természetesség”? A fiatal Széchenyi-féle hősök arisztokratizmusa, hazátlansága, az angolszász hősöké, mondhatnám inkább, akik rongyosan és piszkosan is maradnak azok, akik, legfeljebb ezután „az lesz a divat”, a megszaggatott ruha és borostás áll, a gyarmati háborúkban megtépázott öltözetű angol arisztokrata eleganciája. És csaknem „fajgyűlölet”, gyűlölet és megvetés a szentimentalizmus másik válfajával szemben. Jávor Pali feszes dzsentriségével szemben, miközben mi is a legszabályosabb, legszentimentálisabb, gyerekesen szimpla történetecskéket játszunk végig prérin és lokálokban. Az úriember, fegyvere a kézben... az angol és a nem barbár... milyen hittel játszottam, utánoztam én ezeket a hősöket, magányos kisgyerekként tollat tűzve a hajamba, kamaszoként meg a lányok előtt, eszembe se jutott, hogy hisz én gyenge vagyok, karocskám csenevész, nem vagyok magas és szikáran csontos, mint Gary Cooper, hanem kicsi vagyok és inkább gömbölyű, és hajam se szőkésbarna, hanem déliesen sötét... Nos, ezt a „természetességet” dicsérte most Juci, nemcsak azt lepezve le, hogy ízlése – vagyis egész *társaságának*, világának ízlése – mit sem változott, hanem hogy én magam se változtam jottányit sem – azt, hogy Brook és Brecht vagy minden vers mértéke legfeljebb annyit tehetnek értem, hogy jelszavakkal és ideológiákkal szalonképessé tesznek egy másik világban is. A nagyravágyó vidéki mozigyereket, a sznobot, aki azzal tűnt ki, hogy nem Ráday Imrét utánozta, hanem Clark Gable-t.

Mennyire rokonszenvezek én ezzel a világgal? Valóban szerelmes vagyok belé? Vagy egyszerűen unom? Kellenek nekem ezek a „szépségek”? E „Jucik” szépsége, széplányságuk, amelyben alig van valami emberi, valami „érdekes” (legfeljebb egy kis törés a szem alatt) – sose értették barátaim, hogy mit eszem én ezeken a lányokon. Ezek a „filmszínésznők”, ez a lélektelen, vagyis az érzékektől távoli szépség... (Az én érzéki fantáziám túlzásai pillanatok alatt minden megkívánt nőből karikatúrát csinálnak.) (Egyszer, egy pillanattal megéreztem egy ilyen szőkéske szagát: neki is van szaga? Neki legfeljebb illata lehetne, pedig ez tagadhatatlanul enyhe sajszag volt... Míg a „másik nő”, Hendrikje teste semmilyen körülmények között, mosdatlanul se volt soha más szagú, mint valami alig megfogható, álombéli „testszag”, csak annyi, hogy az érzékek felriadjanak... Ó, Hendrikje!) Vagy inkább a *férfiideál* a fontos, a szerep, amelyet egy ilyen vadnyugati történetben játszhatnak? A *vadász*? Utóbbi időben a cowboyfilmekben bántón érzem a „fasiszta” tökkelütöttséget. De élni egy pusztán „emberi” világban, amely nem ismeri a „helytállást” és az „elhivatottságot”...? Várjunk... mindez fontosabb, mint hogy ilyen elnagyoltan locsogjak róla. Azt hiszem, abba kell hagynom, még akkor is, ha most jönne a legfontosabb...

Ennek a most megjelent Jucinak alakja – ez az ötvenéves, finom alak, kissé konzervatív, de *legutolsó divat szerint konzervatív* fekete ruhájában és frizurájával (tizenhat évesen talán kissé túlságosan is szőke volt, most az eredeti [?], sötétebb, hamvasabb szőke, valószínűleg most is festett, mégis), ez a finom úri nő, a régi siófoki kislány változatlan gesztusaival, hangsúlyjaival és grimaszaival, ez a gyengéd, okos és nagyon józan, bár költőien ironikus, csaknem előkelő asszony, aki valahogy még tiszteli is bennem a nagy, a híres, sikeres színészt, ez a kétségtelenül kedves és mosolyogni való jelenség: nem leplezi-e le mégis a gyerekkori ábrándot – nem is róla, rólunk, hanem – önmagamról, mint biztos kezű, normális férfiról? Nem tapasztalom-e jelenlétében is, hogy az én királyságom nem e világról való, illetve: akárhány királyszerp, mégiscsak proli vagyok

én, az emberi szenvedések csepűrágója? Nem szeretem-e mégis jobban Hendrikje, a színház, a bolondok, a magam cinikus és mindennek beugró, érzéki és emberi világát? „Úrigyerek”? No persze, az voltam, és ez néhány évig bizonyára pikánssá tette tehetőségemet. De én bizony mégiscsak csavargó vagyok elsősorban, ne feledjük. Jucikám: okos kislány voltál te mindig, tudtad, kivel van dolgod. És tudtál te mindig mindent, egyszerűen, de átfogón, és gyakorlatian...

És ahogy Juci beszél, abban goethei ironia, igen, ezt a szót kell használnom: *goethei*, a volt siófoki kislány fagyos varázsában, abban, ahogy elhatárolja magát a romantikától, amelyet pedig ért, annyira józanul, hogy az már maga a költészet... és, goethei, nos, unalmas laposságában is... Nem érzem-e, hogy egy ilyen lényel az oldalamon a legszörnyűbb fenyegetne: ti. az unalom? Mert persze e vacsora közben is unatkoztam, ahogy unatkoztam más királylányakkal is, nem lehettünk olyan kurta ideig együtt, hogy ne unatkozzak, hogy mondanivalóval, sőt érdeklődéssel győztem volna.

Itt volt, ötvenéves korában ugyanolyan szépen és érintetlenül, két gyerek után is éppúgy, mint tizenhat évesen, akár hatévesen: Juci ugyanaz.

Rejtély volt, na!

Holott *átlátszó* volt, a semmitmondásig.

De mindez csak vázlat.

És végül: mi mindebben a valóban, az „objektíven” létező? *V a n e z a z e g é s z?*

(Eltelt több mint tíz év, vagy tán mégse annyi? Juci ismét Pesten járt *második* férjével, már egy valódi angollal, aki magas volt, karcsú, keskeny csipőjén nem ráncolódott a kétsoros sötét zakó, és halántékán éppúgy felnyírva az őszülő haj, mint a *Gunga Din* film gyarmati tábornokainak. Ritkán szólt, csak udvariasan úgy tett, mintha figyelne, hümmögött, és mosolygott, amit persze indokolt, hogy ő csak angolul értett, mi meg többnyire magyarul beszélünk. Juci időnként lefordította neki beszélgetésünk tartalmát, és a derék angol ilyenkor megértőn bólogatott. Igen, a *második* férj. Ivánka ugyanis elvált Jucitól. Néhány hír eljutott hozzám az utóbbi években házasságuk fordulatairól és felbomlásáról, fura hírek, Juci legendájához nem illő hírek: hogy Ivánkának másik nője van, hogy Juci hosszan, részletesen meséli barátainak, hogyan akarja őt Ivánka megölni, miféle mérgezésekről, fojtogatási tervekről rántja ő le naponta a leplet, hogy Ivánka az életére tör! Ó, istenem, az angol királyi és trónörökös párról is olyan kellemetlen pletykák járnak mostanság! A hisztéria, a hisztéria! minden románc és romantika ősellensége, az üldözési mánia! Jucikám, te édes normális – megkergültél? És Ivánka, te? Vajon az az elvetélt „festőművész” akart feltámadni benned, mindenféle elvetélt gyerekkori lehetőségei az életednek, ahogy ez velünk, férfakkal előfordul néha így ötvenévesen? Vagy arra jöttél rá, hogy az üzlet, a nagy kaland már nem elég menedék Juci és az ő tökéletes otthona *ellen*? Talán felfedezted, hogy te is egy alattomos összeesküvés kiszemelt áldozata vagy? hogy Juci félelme, a szőke királylányka oltalomkereső bája, ez csak a csábítás eszköze, hogy megtedd a lépést, amely a csapda mélyére visz? Egyszerre megvilágosodott előtted, hogy micsoda iszonyú ereje van Jucinak, démoni ereje? És téged ugyan senki se védelmezett, ahogy te védelmeztél Jucit! Végül is irtóztatok egymástól, mi? Ez az új férj talpig angol, és talpig férfi, és talpig gyanútlan, és Juci semmit nem őregedett, Juci semmit se változott, ismét a régi érintetlennek látszott, minden ugyanaz volt, még ugyanazabb, csak én voltam már más, megváltoztam én is, mint Anglia, és amikor egyedül kiléptem a vendéglő ajtaján abba a keskeny utcába, ott a Vígszínház mögött, nagyot lélegeztem, szabályosan

úgy, mint aki szabadul, és cinkos haversággal gondoltam ifjúkori magamra, aki nem volt elég érett, nem volt eléggé férfi ahhoz, hogy érdemes legyen csapdába ejteni, aki *megúszta*, aki számára Juci most már sose lesz más, mint az a tizenhat éves kislány a síófoki park kavicsos útjain, fehér estélyi ruhában, amely talán suhogott is, ahogy lépett, rajtam *fehér szmoking* volt, gomblyukamban vörös szegfű, és *lehet*, hogy csókolóztam is Jucival, messzi pedig azt játszotta egy zongora meg egy dob, hogy *Coffee in the morning, and kisses in the night...*)

Bálint Tibor

MIÉRT MÚLIK EL MINDEN, AMI SZÉP?

Egy asszony járta a várost a nyáron különös öltözékben, hátán hatalmas batyuval, amelyen szivárványszínű sáv ívelt át, mintha zivatar utáni égboltot cipelne magával. Ha a gönc tetejébe nem lett volna kitűzve az ausztrál zászlócska, a gyerekek bizonyára már ott lóstattak volna a nyomában, bolondot sejtve benne. Hiszen az idős nő fején malomkeréknyi kalap diszelgett, amelynek karimájáról széki, torockói meg kalotaszegi apró alakok csüngtek, lányok s legények a maguk népviseletében, s úgy lendültek egymás nyomába a hölgy lépkedése közben, mint a körhintán. De még ennél is furcsább volt, hogy az asszony, a hátára kötött batyu alatt görnyedve, diványpárnát szoritott a melléhez féltő ragaszkodással, mintha a két reá himzett játszadozó cicát védené az utcák hancúrozó kölykeitől.

A város lakóit már semmi sem botránkoztatja meg turistaforgalom idején; szokva voltak a tenyérnyi színes bugyikban felbukkanó lányokhoz, akik fényes nappal a főtér környékén lebegtek vagy bujkáltak az árkádok alatt, mint halak az akváriumban. Láttak élemedett korú miniszoknyás aggszüzeket, akiknek a divat kajánul fölfedte bágyadték ereiket puhán rezgő lábszáraikon – egyszerűen ismerték az önfeledt meztelenkedés minden változatát, és a legritkább maskarákat is, de ez a körhintakalapos matróna mégis meglepte őket, mert úgy érezték, hogy már a szájalom és a neveltség határán vonszolja holdutasokéra emlékeztető csizmáit...

Széthúzódva utat nyitottak előtte a járdán, s olykor boldogan mosolyogtak egymásra, hogy tanúi lehetnek egy olyan látványnak, amely eddig bizonyára csak a világvárosok polgárainak adatott meg. A vendég hölgy azonban nem sokat törődött velük, mert emlékezetének kihagyásos pillanataiban ő maga sem tudta, hol jár, miként került ide, mi a célja valójában. Csak húzta a lábát, s a tekintete védekezően meredt jobbra-balra, ha pedig tisztulni kezdett az elméje, és fölködlött előtte a szándék, amely tizenöt ezer kilométernyi távolságból ide vezette, józan és egészséges ingerültség váltotta fel arcán a fáradt beletörődést, s ilyenkor méltatlankodva motyogta, hogy egyetlen ismerőst sem lát, holott régen, ha kilépett az utcára, már messziről kiáltotta valaki a nevét: Mari!

„Világvége, világvége! – gondolta a füledt batyu alatt nagy csalódással. – Gazdagnak

gazdag vagyok, de egy akkorka ismerősöm sincs itt, mint a kisujjam. Még a halottak sem szólongatnak, mint ott a távolban!”

Huszonnyolc esztendeje nem járt idehaza, sokféle betegség ugrált át rajta azóta a kenguruk földjén, idő előtt megvénült, s a tavaszon úgy érezte, hamarosan meg is hal, hacsak át nem kél az óceánon, mert egy éjszaka különös álmot látott: a magasságban mintha fénylő tej keveredett volna tintával, a kékség pedig több folyóból ömlött a fehér tengerbe, s ő egy idő után meglepődve tapasztalta, hogy emelkedni kezd, egyre gyorsabban emelkedik, kétoldalt a füle mellett sívít a levegő, neki meg csurog a könnye a félelemtől és a boldogságtól, és már azt se bánja, ha lemarad a lábáról a papucs, oly jólésőn csiklandozta a talpát a szédítő repülés, miközben az ég magához szívja őt.

Másnap, amikor elmesélte látomását Pileának, a maori asszonynak, akit magához vett, fölpillantott a mennyezetre, mintha újra látni akarná az álombeli eget, s hirtelen sugallatot érzett, hogy tegyen pénzzé mindent a férje után maradt örökségből, s térjen haza mielőbb. Szeme ijedten vergődött arcának rozsdásodó rácsozata mögött, s közben észre sem vette, hogy a bennszülött semmi kis vénség, aki jó órája aprít egy fő hagymát, noha az már apróbb az egyhetes nyúlfióka fogánál is, vékony tücsökhangon sírdogál, s hogy hátának púpos kiszögellése mind hegyesebb lesz, s már-már az is olyan, mint egy kendős fej, mint önmaga csökkenő másának a szembetűnő jelképe.

„Maga egy ideje mind ellenem álmodik, itt akar hagyni, mint egy rühös macskát! – szipogta –, de Pilea megjósolja, hogy nem sok öröme lesz abban a hazatérésben... Sötétség veszi majd körül, és semmit sem talál meg abból, amit keres... Beteg embernek ilyenkor már csak a végső útra szabad gondolnia, s pusztán arra készülődnie!”

„Lehet, hogy ez lesz az én végső nagy utam, de mennem kell, mert szólítanak a halottaim!”

„Itt korallba, gyöngybe temetkezhetne, maguknál pedig, az erdélyi temetőben, szivályos, agyagos a föld: így mondta egyszer!”

„Mond az ember sok mindent, de a föld olyan, hogy a várakozástól meg a szeretettől végül porhanyós lesz, mint a gesztenye!”

Ekként beszélgettek az álom után, s ő most itt volt Szamosváron, a különös látomás földjén, és sokan már történeteket tudtak róla: mesélték, hogy néha megoldja a batyuját, s babákat, lantfarkú madárkákat, apró játék kengurukat, rágógumit osztogat a gyermekeknek; volt, aki a temetőben látta, amint siratóasszonyként jajgatta szét a bánatát a sírhantok között, s volt, aki tanúként bizonygatta: a *Szép Kilátás*nál száz dollárt tett le a szállóvendéglő asztalára, és puliszkát rendelt frissen habzó tejjel. Furcsa riadalom támadt ebből, de szerencsére a tengernagynak beöltöztetett köszönőember itt legeltette teheneit a kanadai nyárfák és a tujafenyők alatt, és a két pincérgyerek, akinek az ujjában még benne bizsergett a fejés ősi módja, már szaladt is a vederral s egy alacsonyabb bárszékkal, hogy kinézze a legfeszesebb tőgyű tehenet a marhalepényekkel telehullatott sétányok mentén...

Nem lehetett tudni, mi igaz a pletykákból, de az idős hölgy reggeltől estig bandukolt, járta a külnegyedeket: keresett valamit, de nem találta, s valójában ettől zavarodott meg annyira, hogy már nem is érezte a kalapot zsibbadó fején. Kereste a *Forduló* utcát, azt a nyilvánosházat, ahova megejtett lányként gyanútlanul cselédlánynak elszegődött, hogy aztán Mamuka a magzatelhajtás költségével megszarolja és bekényszerítse a szajhák közé, a *tisztátalan edények közé*, ahogy azt Pál apostol nevezte egyik levelében... Kereste a *Felhővár* környékét, ahol üzletileg már önállósulva fogadta a férfiakat, s ahol

még a sikátorok, följárók, kicsiny utcák nevei is mind a csillagos mennyboltra emlékezettek. Keresett egy házacskát a *Lépcső* utcában, egy dülöngő fáskamrát, egy cöveket, hegyében a kopott zománcú lila fazékkal, keresett egy cserép muskátlit, egy csüngő esőcsatornát, egy tenyérnyi ultramarin színű falat, amely eléje idézte a múltat.

Nyaka meggémberedett a hajlott cipekedésben, és ő szuszogva, egyre fáradtabban pillantott ki a batyu alól, miközben a beépített külnegyedekben lépdelt, de a tömbházak vigyorogva hátráltak, százszor harminckét fogukat mutogatva. Közelinek látszóttak, pedig távol voltak, és az öregasszony néha már nem is bánta, hogy talán sosem éri el a szabályos idegenségnek ezeket a betonhasábjait, sőt úgy tetszett neki, épp előle szaladnak, s olykor motyogva megfenyegette őket: fussatok is, bolondok, mert szétütök közöttetek! Hova rejtettétek az utcámat?! Ti nem az én városomból vagytok, még szagotok sincs, nemhogy lelketek volna!

S ezen megint elmosolyodott a maga különös, szenvedő módján, amelyet nem mindenki ért meg. Az első éjszakát egy huzatos belvárosi kapu alatt töltötte, a batyura hajtva a fejét, két komor szemeteskuka őrsége mellett, mivel gyanús külseje miatt nem fogadták be szállodába: mihelyt a hotelportás észrevette befelé nyomakodni idétlen göncével s azzal a kalappal a fején, a vállát megragadva kifelé tuszkolta, háttal az ajtónak, s utána még le is pallta a kezét, mint aki valamilyen tisztátalan dolog megérintésére kényszerült.

De az asszony reggel ismét elindult megkeresni azt az utcát, azt a házat, és sértődöttségében senkinek sem vallotta be, hogy képtelen eligazodni. Csak a tekintete lett egyre élesebb, szigorúbb és elszántabb, mert ímé beteljesedett rajta Pilea jóslata – gondolta –, és valóban sötétség veszi körül, oly tanácstalan, mint egy elveszett kisgyerek, és érzi, hogy megromlott az emlékezete. Ez a romlás már otthon megmutatkozott rajta, amikor dugdosni kezdte az ékszerait, hogy aztán ő maga se találjon rájuk, és olyankor kétségbeesett, kisápadt és szédülni kezdett, és hányingere volt a szédüléstől; de annál nagyobb lett az öröme, amikor a sosem viselt kedves és drága karperecek, nyakékek, fülönfüggők megint ott csillogtak a tenyerén, mosolyogva, könnyes szemmel még föl is kiáltott, hogy boldogság, boldogság, az ilyen pillanatokért érdemes élni, s most már oly biztos helyre dugta el a kincseit, ahol később már meg sem találta őket.

Bármennyire gyöngö volt is azonban az emlékezete, kálváriás útján egy ízben fölsejlett benne, hogy a batyu mélyén, gyöngyszegélyű kis táskában a *Lépcső* utca fényképe mellett ott kell lennie a háború utáni város térképének is. Sok és gyötrelmes munkával előkotorta, s mikor ismét visszakerült a belvárosba, megállt a közlekedési milicista fiülkéje mellett, az óriási uborkáskanna mellett, ahogy a gyalogjárók csúfolták az üvegketrecet, s várt elszántan. Jó negyedóra múlva jött is a fehér sapkás fiatal őrzetű, kezében félmaréknyi hajtásával, s akkor ő a díványpárnát a göncére fektetve fölkapaszkodott a fiülkéhez, szétteregette a hajtásai mentén foszladozó papirost, ujjával egy kis körbejelölt helyre bökött, ahol régebb a kedves utcák kapaszkodtak fel a sánc oldalán a Felhővár tetejébe: a *Skorpió* meg a *Fiastyúk*, a *Baktériót* meg a *Nagymedve*, az *Ökörhajcsár* és a *Vadászebek*, a *Csillagvizsgáló* és a *Galilei*, fönt a magasban pedig a *Bereniké haja*, jelképszerűen. A milicista a térkép fölét hajlott, érdeklődően nézegette, aztán félretolta.

– Ezek az utcák már nem léteznek, mamus!... Meghaltak, lebontották őket még '62-ben, s ma már '89-et irunk!

A hölgy megdöbbenve nézett föl a milicistára, ajka elvértelenedett, szemének sárgás savója hirtelen megbarnult.

– Azt mondja, lebontották?... De hát hogyan teheték?... Ki adott rá engedélyt?... Amíg én itt voltam, csak három-négy házat vertek szét, és úgy volt, hogy leállnak a rombolással...

De az őrzető nem szánhatott rá sok időt a benzingőzben és a motorok robajlásában, s inkább rásípolt onnan a magasból néhány járókelőre, aki belegyalogolt a pirosba.

– Bizonyára rosszul emlékszik a tiszt úr, vagy csak tréfál... – motyogta a tájékozatlan teremtes.

Ezután az idős hölgy a belvárost járta; mutogatta a térképet ennek is, annak is, de az emberek nem tudtak eligazodni a hártyszerűen elvékonyodott papirososon, és csak bólintottak, mint akik megértik egy ilyen asszony érdeklődését, segíteni azonban nem tudnak rajta, így hát jobb, ha odébbállnak, mielőtt szereplőivé válnának egy mulatságos jelenetnek. De a város *bennszülöttei* között mégis akadtak olyanok, akik emlékeztek azokra az utcákra, egy trafikosnő le is rajzolta az útvonalat, amelyen odaérhet, azt is megmondta, hányas buszra üljön, hol szálljon le, de a különös vendég újra olyan nyugedbe került vissza, ahol már három ízben is járt, és a csillagvizsgáló kupoláját sem látta. Valaki kovártélyt ajánlott neki a Búza utcában, a régi várfal tövében, közel a *Tük-rös házhoz*, amelynek kirakatában egykor a legcsinosabb üzleti lányok kínálgatták esténként magukat: sötét harisnyás lábukat fölkecskézték, hogy lábszáruk fehérje csábitón kiáltozzék a fekete szín fölött, miközben hosszú szárú szipkákából eregették a füstöt a pohár vermutjuk mellett, s rá-rákacsintottak a bábész férfiakra. Mire a vendég hölgy már odaért, kimerülten vonszolta csizmáit, a szeme izzott, száját levegőre szomjasan eltátotta. Olykor hallotta a nesztelen, ijesztő gitárpengést is a szíve felől, mintha hideg ujjak szaladnának át annak izomhúrjain, s megállt, és remegve figyelt: csak össze ne essék az utcán, mielőtt megpillanthatná még egyszer azt a környéket, azt az utcát, azt a házat. És ekkor, mintha lázas önkívületében túnt volna fel, amint kinyitotta a szemét, a *Debella* állt előtte, akivel sokáig együtt szolgáltak Mamukánál, amíg az elalaktalanodott barátnőt egy púpos fodrászsegéd, Hikimiki ki nem váltotta a bordélyházból.

– Mari, Sánta Mari, lelkem, aranyom! – kiáltotta a testes Vilma meghatódva, mert valóban Mari volt az, rögtön felismerte őt már a bicegő járásáról is. A széles karimájú kalapon meglendültek a hintázó apró népi figurák, sajátos viseletükben, és a messzire szakadt vándor most hitetlenkedve nézte, mennyire megöregedett a Debella, aki bevezette őt a fizetett szeretkezés bűvös-bájos dolgaiba, hogy ne kelljen túl sokat foglalkoznia egy-egy *vendéggel*: megtanította kevés pénzből is igézően öltözködni, s egy napon azt is bemutatta neki, mi mindenre jó egy frissen töltött szódásüveg, amellet, hogy sziporkázó fröccsöt készíthet vele, ha hidegen tartja... Vilma szemkarikái, mint az egymásra csúszott és megfeketedett réztallérok most füzérben csüngtek alá, és a messzire szakadt vándor csodálkozva nézte, mennyire megöregedett a Debella, akár csak ő maga is. Hangja elmélyült a dohányzástól, csak a tekintete maradt jóságosan és mohón fürkésző... – Már azt hittem, meghaltál, mert még egy levelezőlapot sem kaptam tőled, kisanyám, és semmi hírt nem hallottam felőled, csókolom a szívedet! – mondta.

Többször is magához ölelte, könnyezve megcsókolta jobbról is, balról is, nagy, nyálas, cuppanó csókokkal, aztán, elesettségét látva, bevezette a lakásába, lehúzta szőrnyű

csizmáit, lehántotta apadt faráról a ráncokba vasalódott nadrágot, forró teát hozott neki, sokáig dörzsölte balsamos szerekkel a lábát, egész testét; végül megfürösztötte, ágyba fektette, s utána napokig ott ült mellette, éppen csak az üzletkegig szaladt el néha-néha öt-tíz percre. Az első éjszakán hajnalig csak a múltat idézték, nem tudtak elaludni.

– Emlékszel arra az utcára, arra a házra, ott a *Felhővár* oldalában? – mosolyodott el Sánta Mari a sötétben. – A szappanos lé buborékokat vetve csurgott ki a kapuk alatt az árokba; zsendely bádogra roskadt, rozsdától vöröslő bádog cserépre ereszkedett, és *Jakob lajtorjájának kőfokai*, ahogy a *Lépcső* utcát neveztük, mintha a kék égbe vezettek volna... Minden olyan szép volt, olyan, de olyan szép...! Miután beajánlottál pincérnőnek a *Szürke medvébe*, amelynek a pincehelyiségeiben a belügy titkos cellővölgét rendezett be a félrészeg és már részeg szekus tiszték szórakoztatására, egy őrnagy ahhoz kapott kedvet egy napon, hogy fogadásból kilője a pezsgősüveget az én lábszárom közül. Emlékszel...? Akkor otthagytam a vendéglőt, pedig jól lehetett keresni... No de mindig volt négy-öt *tanítványom*, a külvárosi kölykök, nagy fülű, szepegő diákok közül, akiket szeretkezni tanítottam; ma már nem is tudom, miért, de mindig engem kerestek meg a kis buták...

Most a Debella is elmosolyodott:

– Sok minden megváltozott, amióta elmentél... Meghalt Hikimiki, aki kiváltott engem Mamukától: el se fogod hinni, hogy én hűséges voltam hozzá, ő meg kurválkodott mellettem... Mikor megtudtam ezt, elköltöztem tőle, de a halálos ágya mellett virrasztva, később megbocsátottam neki a latorkodását... Mamuka nyolc éve nyugszik a Házsongárdi temetőben, Bácsikám, a kitarottja pedig, aki a hajunknál fogva leráncigált a földre, ha szájaltunk, a Barátok temploma előtt koldul, mert a sok szivarozás miatt le kellett vágni a bal lábát... Hát Szilvásgombócra, a kis Dömöckire emlékszel-e? Esténként hét-nyolc férfival is szobára ment, de mindig azt hajtogatta, hogy ennek ellenére komoly kérője van a vendégek között. És miután a kéglit hatóságilag bezárták – no most fogóddz meg! –, Szilvásgombóc valóban férjhez ment, oly szép kettős ikret szült, hogy ma is mindenki megcsodálja a két fiút!

Mari mélázva nézte a sötétben derengő alacsony, meszelt mennyezetet, s még mindig inkább csak a maga emlékeire figyelt:

– Volt olyan aranyos kis ház is, amelynek a járdáról be lehetett lépni az ablakán, és a földbe süppedt fészek lakói úgy tekingettek elő a muskátlik mögül, mintha titokzatos bokrokban rejtőznének, akár a bennszülöttek... Ledőlt tűzfal fölött fehérenemű száradt a padláson, bizonyára dróttá merevedett denevércincogáson, a szomszéd fáskamrájában bedeszázott kút komorlott, amelybe valamikor belefűlladt egy férfi, és ha a gyerekek lekiáltottak a fedőlécek között: „Hogy vagy, Borbarát?”, a mélyből szenvedő didergőn visszhangzott: „Jaj, bizony rossz itt a mélyben, a sötétben!” Egy napon aztán mégis meguntam a milícia örökös zaklatását, *tanítványaim* beidézgetését, és ekkor szerencsémre, mintha a sors rendelte volna így, egy diszletfestő agglegény, aki minden kedden meglátogatott a gőzfürdő után, bevitt ruhatárosnőnek az operához. Itt ismerkedtem meg később Húsvéti Jánossal, az én dúsgazdag kis öregemmel a *Bohémélet* egyik szünetében, és a *Rigoletto* előadása alkalmával mindjárt meg is kérte a kezem, és elvitt Ausztráliába...

Hallgatott egy keveset, majd erőlködve felült az ágyban:

– Tudod-e, Vilma, hogy ez a diványpárna, amelyet ide is magammal cipeltem, és amelyről most fölemelem a fejem, degeszre van tömve valutával! – suttogetta. – Az én

áldott Jánosom minden vagyonát reám testálta, mielőtt útra indult a *Vének klubtagjai*-val, hogy megkerüljek a Földet. Aki útközben meghalt, amolyan jégkoporsóba fektették, ruhástul, mindenestül, hogy ausztrál földre temethessék el őket, illendőség szerint, és ameddig a hajó a konstancai kikötőbe ért, már vagy hatan heverték az óriási fagyasztógép zúzmarás rekeszeiben, mint a mélyhűtött vén kakasok, s közöttük, vagyis mellettük feküdt Húsvéti János is... De ez még semmi, mert képzeld, mi történt: miután a bükkfa gatyás parti milicisták átvizsgálták a hajót, és meglelték a hullákat, a román sajtó tüstént világgá kiáltozta a század *páratlan bűnügyi esetét* és annak leleplezését, hogy aztán a beavatottak halálra röhögjék magukat, élen a hajó kapitányával...

Sánta Mari visszahullott a párnájára, és mindketten kárörvendően röhöncséltek.

– Úgy szeretnék valami jót cselekedni ezzel a sok pénzzel! – sóhajtotta később a vendég.
 – Mivel nem volt gyerekem, szívesen áldoznék egy árvaházra, és fedezném egy olyan kórház felépítésének a költségeit is, amelyben a szerelem elesettjeit gyógyítják a legnevesebb bőrgyógyászok... És hajlandó volnék másfél-kétmillió dollárt a városra is hagyni, ha visszaépítenék nekem legalább az én utcácskámat, Jákob lajtorjáját, és a Szamostól drótkötélpályát építenének ki, hogy a kíváncsiak könnyedén eljussanak oda...

Ekkor a Debellán ijedség vonaglott végig.

– Ne szórd a pénzt, kisanyám! – mondta sírásba hajló hangon. – Ami elmúlt, többé nem tér vissza, bármit tegyünk! Előbb rendezz egy pezsgős vacsorát cigányzenével, aztán öltöztess fel a te rongybuba barátnődet; vegyél neki divatos, könnyű topánkákat, selyembugyit, csipkés szélű kombinét, szép krokodilbőr retikült, francia szépítőszereket, hogy kenceficélje magát, hiszen látod, hogy megöregedett, hogy megcsúfult szegény, miután annyi örömet szerzett a férfiaknak, még Hikimikinek is, de sosem jutott hozzá egy-egy jobb holmihoz...

Mari megígérte a Debellának, hogy elviszi a legnagyobb divatházba, őelőtte öltözteti fel a próbababát, izlése szerint, és vásárlás után taxival mennek haza, de előbb tárgyalni akar a helyi hatósággal az egykori *Lépcső* utca ügyében! Elhatározása olyan erős volt, hogy elküldte meghalt férje névkártyáját, és néhány sort is mellékelte hozzá adományozószándékáról. Az ötödik napon válasz jött a városházától, hogy várják, ő mindjárt kocsit rendelt, és odahajtatott. A polgármester a társalgóban fogadta, ahol a zöld posztóval borított hosszú asztal mögötti falrész a régi Szamosvárról festett kép borította; valami vörhenyes derengés lebegett a város fölött, mintha izzó téglafalak porladnának, és a különös párában, mint Turner londoni festményein, kupolák, aranyozott keresztek csillogtak, s néhány ismerős épület mosolygott elő, mint egy álomban. Mari rögtön a *Felhővár* környékét kereste a tekintetével, és csak később vette észre, mily kicsiny az egykori város a festményen, hogy a várfal gyűrűje még töretlenül veszi körbe azt, és a Szamos az őrtornyokon kívül csillog, gyermekkorának boldog, parttalan önfelédtségében...

– Gyönyörű festmény! – ámuldozott a látogató –, de hiszen akkor még a nagyapám sem volt meg születve.

A férfira nézett, aki szemben ült vele, ujjait az állára kulcsolva; érdeklődően s kissé mégis idegenkedve hallgatta őt, látván, hogy Szamosvárt ősi magyar városnak tekintti, s ha nem ébredt volna benne kíváncsiság, elég oka lett volna, hogy kibújjék a gazdag hölgy fogadása elől. Mari nézte a szép és erős szemöldökű férfit, aki ötvenéves sem

volt még, jóllehet fehér haja, mint hullámos üvegvatta tapadt a fejéhez, amelyen gondok füstfelhője lebegett át, s a vendég hölgy váratlanul így szólt:

– Tudja, milyen szép voltam én leánykoromban, polgármester úr?... Harmincévesen még melltartót sem viseltem... No de ez is lett a vesztém, mert később megismerkedtem egy gazdag emberrel, és az átvitt a világ másik végébe, a kenguruk országába... Most meg egyedül maradtam a reám szakadt nagy vagyonnal, de semmi örömöm benne, hiszen még a házacskát sem láthatom viszont, amelyben laktam...

A városatya a díványpárnára pillantott, amelyet az asszony hatalmas muffként szoritott most is a melléhez, nézte a pamutgombolyagot pofozgató cicák élettelenységbe dermedt játékoságát, s arcán a kétely, a gyanakvás és a száanalom mosolya váltakozott: elérkezettnek látta mielőbb tisztázni a látogatás célját.

– Mondja el, hölgyem, miben lehetek a segítségére, és én mindent megteszek, ami módomban áll – szólott.

Mari most már határozott volt:

– Először is szeretném tudni, mi történt a *Lépcső* utcával, ahol laktam, mert sehol sem találok.

A táskájából fényképet vett elő, a polgármester megnézte, bólintott, és azt mondta:

– Igen, ismertem, de lebontottuk a Göncölszekerrel, a Fiastyúkkal meg a többivel együtt, mert szégyenére voltak a városnak.

Fölkelt, egy kisebb asztalhoz ment, s vékonyra hegyezett ceruzájával mutogatni kezdte a külnegyedek másán a városrendezés tervét; Mari gyámoltalanul hajolt a makkett fölé, mintha nem az építkezést, hanem a pusztítást szemlélné:

– Azt már ne tessék mondani, hogy az én utcám a város szégyene volt. Én például sosem szégyelltem, és ott voltam a legboldogabb!

A föltartott ceruza megállt a levegőben; a polgármester várt, amíg a vendég elhallgat.

– Ebben a magasságban – mutatta –, lyukakban laktak az emberek, mint az üregi nyulak: bizonyára emlékszik rá...

Mari most lázadó megindultsággal fújta ki az orrát.

– Hogyne emlékeznek! – kiáltott fel. – De főként nyáron húzódtak be az emberek ezekbe a hasadékokba, amikor olyan jó volt közel lenni a csillagokhoz, polgármester úr!...

A férfi most úgy tett, mintha ezt már nem is hallotta volna.

– Itt a sánc alatt pedig alkonyattól kezdve színes rongyokba öltözött lányok illegettek és kínálták magukat a közeli operában följazott iparoslegényeknek meg a hóstáti szolgáltnak, förtelmes betegségeket terjesztve: hiszen jól tudjuk, hogy a kapitalizmusban lenézték és megalázták a nőket, még választójoguk sem volt, és arra kényszerítették őket, hogy árulják a testüket. Más szóval: törvényesítették a prostitúciót!

Sánta Mari egy pillanatig zavarban volt.

– Nem terjeszthettek azok semmiféle betegséget, kérem, mert én magam ügyeltem fel rájuk! – vallotta meg indulatában. – És tudja, milyen kedvesek, okosak, jól neveltek voltak azok a lányok?... Nős férfiakkal sosem feküdtek le, még csak meg sem szólították őket!... Erre nem gondol?...

Visszakerültek a zöld posztóval bevont asztalhoz, ismét ott ültek szemben egymással; Mari megint fölpillantott a festményre, nézte a hegyvonulat ibolyakék tömbjeit a délnyugati láthatáron, és a szemét elfutotta a könny:

– Ön az imént azt kérdezte, miben segíthetne, és én most megmondom: életem

egyik vágya, hogy meglássam az utcámat: építsék hát vissza, és én kész vagyok bármennyit áldozni erre!

Fölrántotta a díványpárna alig látható villámzárát, benyúlt a vastag pamutréteg alá, és szapora egymásutánban rakta ki a pénzkötegeket, vagy százat dollárban és svájci frankban; a polgármester azonban már az asztaltól eltávolodva, hökkenten figyelte a különös szertartást. Egy pillanatig őt is megigézte a sok pénz valutában, aztán már szemrehányást tett magának, amiért belement ebbe az alkudozásba; kezét összekulcsolta a háta mögött, nehogy kényszerűségből is meg kelljen érintenie a fölhalmozott bankót, végül sürgetőn, szinte parancsolón szólt rá a látogatóra:

– Tüntesse el, hölgyem, azt a sok pénzt, még mielőtt valakit bajba kever vele! Sajnálom, de lehetetlen teljesíteni a kérését!

Mari bánatában egy szép estére kibérelte a Leányvár termeit, gyertyafényes, pezsgős vacsorát rendelt, és hatalmas murit rendezett a barátaival s mindazokkal, akik egykor szerették, és most eljöttek köszönteni őt. Marékkal szórta a pénzt, a primás hegedűjébe összehajtogatott százdollárost dugott; Vilmát úgy kiöltöztette, hogy hindu hercegnőhöz hasonlított, és mind a hét pincér kezét csókolt neki. A Debella azonban ezen a ritka estén sem tagadta meg magát, lerészegedve félretolta a rántott pisztrángot, és nokedlit követelt tojáslikőrrel leöntve, majd csúf, rekedtes hangon fölsírt, megtántorodva hanyatt esett székestül, és magával rántotta a terítéket.

Mari jóval éjfél után mindentől megcsömörölve és mindenbe beleunva fizetett, megszökött a mulatságról, és később senki sem tudta, hova tűnt. Pár nap múlva valaki a temetőben vélte ismét felismerni, volt, aki a reptéren látta, mások azt bizonygatták, hogy nem utazott el, hanem visszaöltözött szörnyű maskarájába; fején ugyanaz a kalap van, amelyen apró népi figurák himbálóznak, mint egy kisebb körhintán. Sokan tanúsították azt is, hogy tovább bolyong a külnegyedekben hatalmas batyujával, mintha a nyári zivatar utáni égboltot cipelné a hátán, nehéz csizmáit vonszolva. Olykor megállit egy-egy férfit, és sirásba fulladó hangon azt kérdi:

– Mondja, uram, miért múlik el minden, ami szép – miért?...

Kiss Anna

LEPKEHÁZ

Csak sötét vitorlák

és a vizen
tétovázó
cipők
a tarot
bolondja a
kutyával

Az ő kertje

kerubok szárnyát
kioltó sóhaja
leszálló
ködben üres
fák mögül
szakadatlan
kísértés
rosszra jóra
és tömegben
lengő ezüst
keresztké

Kit árnyamul rendelték

hadonászva
mögülem
hogy miért
álmodom a
lángoló
eget
nagy nyitott
hangárt
erről
nem volt szó!

Ottfeledjük

lépéseink
a ködben
összenőnek
szétválnak
ujjaink
a fel-le járó
víznél hol virággal
terhelik túl a
kompot
halott rózsák
gördülnek
s az örökké
zúgó gyöngyház
spirálok

De a

zúgás a
a szél s a
ferde hold a
felhőben
és a házak
szeles ormán a
fű is
e ködben
nő tovább

Lepkeház

és a báb
memorizálja
hogyan zárt
üvegkupolák is
kinyílnak
a tarot bolondja
visszatér
s magára
vonatkoztat
mindent

Rikkancsok

a Zöld Komló
utcán át
négykor
s motyognak a
rongybábok a
fal mellett
két világ
határán
két világnak
felfoghatatlanul

Koporsók

a reptér
betonján
hazatérnek a
holtak

hogy a padló
réseiből kinőtt
keserűfüvet lássák
balti ködbe
tűnjenek
mint bóján
kapaszkodó
sirályok

Makkai Ádám

A PILLANGÓK DÜHE

Jaj csak pillangót vagy katicabogarat
ne fogna soha az ember – ezek hordozzák
a legeslegeszedelmesebb nukleáris fegyvereket,
a pestist, a leprát és a podagrát
az elevenen elrohadás és elégettetés
elkerülhetetlen matematikai átkait –

ha leszáll rád egy lepke valahol a fűben
vagy egy bokor alján, tudnod kell, hogy
a Plutó és a Szaturnusz közös munkálata ez,
melynek csakis egyetlen végkimenetele lehet:
a kozmikus világrobbanás...

A pillangók tudják ezt,
ők mindig is tudták, csak az ember nem tudja.
Tudja az egér is meg az ürge, a labradori szürke mókus
meg a harkály és a fakopáncs. Ha jön a lepke,
eszét veszítve menekül mindegyik, be a faodúba,
az ól repedezett falécei közé, csak el, el a világégés elől,
a legeslegutolsó világháború elől,
melyet a pillangók és a lepkék hoznak
kimondhatatlan,

békés-gyönyörű
hadüzeneteikkel.

PILLANGÓ

Én pillangok
Te pillangasz
Ő pillang
    Mi pillangunk
    Ti pillongtok
    Ők pillanganak

(aki pillang
az „pillangó”)

Ki tud a legszebben pillangani?
Az, aki elaltat,
Az, aki megdörzsöli a hátamat, amikor sajogva fáj,
Az, aki az ölembe ül és azt mondja, hogy...

Te, az én
pillankodó pillangóm.

Talán egyszer az életben, majd ha megint
tavasz lesz és kisüt a nap,
ledobom magamról a tudósi lárvát
és megpróbálok rád
visszapillangani...

A SZÓTÁR DÜHE

Hazugságok és émelyítő bölcseletek indulatoktól mentes porosodó tára, te dögleletes unalomtár, te halott szavak és lelketlen ötletek sírkamrája, te hadüzenetek és hamis vádakkal tanúskodó felszabadítók papagáj-jelszavainak iszonytató ólomfényes betűhalmaza, kloákák kloákája, szótár!

Csodállak tán, de nem szeretlek,
képzetem petyhüdt völgyeidet csak akadozva járja,
mankó vagy te vagy tolókovács; hordágy, melyen a beszíjazottan haldokló mondat avagy almondat hullája zihál, ha van még neki tüdeje,
vagy alig hallhatóan pihegi utolsó szótagjait.

„Igen” és „nem” keveredik tebenned
 a nőnem, a hímnem és a neutrum önkényes
 szabályaival; *der, die* és *das* velőtrázó
 értelmetlensége az *on, oná, onó* perverzítésével keverve
 és te parancsolsz: az van, amit te akarsz. Te szabad meg
 gondolataim határát, és te adsz kegyesen engedélyt
 a *bonus, melior* és az *optimus* használatára.

Nyelvek rákfenéje, szótár a neved!
 Belőled élek, én vagyok hírneves szerkesztőd,
 veled tolakodom a főnököm elé,
 ha fizetésemelésre kerül a sor. Százásával
 burjánzol a szobámban, az ágy alatt is te lakozol,
 mint a házőrző kutya, és percenként lábikrán harapsz
 veszettséged engesztelhetetlen dühében.

Cédulákra oszolva erjedsz minden sarokban,
 de részegséged mustja az angol „*must*” szó,
 ami annyit tesz, hogy „kell”, „muszáj”, „kötelező”.

SZÓTÉR-t, azaz „megváltót” játszol,
 de csak SZÓTÁR maradsz. Beleid és idegeid elektromagnetikus
 pöttyök. Memóriád nem Mnemosziné szülöttje.
 Megmondom, ki vagy: *Sziszifusz*, aki elveszítette élete értelmét,
 mert a hegytetőn megállt

a vissza-visszaguruló szikla.

SZÓTÁR

Nem hazudik,
 csak az, aki használja.
 Minden benne van
 és mindennek az ellenkezője.
 Bölcs. Türelmes.

Ő adja a lehetőségét
 minden mondatomnak.

Kirándulásra invitál, meghív, elvisz,
 ingyen teszi mindezt.
 Személyes és közös – „*kommunistikus*” (a szó
 mindmáig elcsépeletlen, mert meg nem értett
 Weöres Sándor-i értelmében).

Rímtár és hasonértelmű szavak kellemetes legelője
 ahol alanyi szótag-báránykák legelésznek
 egy-egy jóindulatú állítmányra várakozva.

Ötletek bölcsője: SZÓTÁR a neved!
 Dicsőség néked és hozsánna – hát nem megmondta már
 Charles Baudelaire kolléga is, hogy
celui qui n'a pas du nom, n'existe pas?
 Csak az létezik, aminek „neve” van, és minden szó: név.
 Te vagy, ó, szótár, az eleve elvégeztetés
 anyafőkönyve;
     szent bölcsője vagy te
     a testté vált LOGOSZNAK.

DÉRY TIBOR HAGYATÉKÁBÓL

Az író hagyatékában fennmaradt alábbi regényrészlet a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratárában található, egy középmeztű spirálos füzetben, amely a kézzel beszámozott 221. oldallal kezdődik, és amelyben a szöveg a 286. oldalon végződik. Sajnos a 221. előtti oldalak hiányoznak, akárcsak a befejezés: a szöveg egyfelől egy gondolat sor közepén kezdődik, másfelől a történet megszakad, nincs lezárva. A kézirat tehát kétségkívül töredék, sőt szerzői javításokat, kiegészítéseket igénylő piszkozat (egyébként erre utal, hogy több helyen kérdőjel jelzi a további pontosítás, pótlás szándékát).

A regénytöredéket követő levél és tanulmány a frankfurti Fischer Verlag, a Déry-művek német kiadójának reklámfüzetéből való, amelyet feltehetően 1963 nyarán, A BEFEJEZETLEN MONDAT német fordításának megjelenésekor adtak ki. A német nyelvű levél címzettje Arend Kulenkampf, a regény szerkesztője, aki munkája során folyamatosan konzultált – levél útján – az íróval. (Valószínűnek látszik, hogy Déry Tibor németül írta a levelet.)

A tanulmány szerzője Szilasi Vilmos, Déry Tibor unokahúgának férje, filozó-

fus, egyetemi tanár, aki a húszas években anyagilag is támogatta a fiatal író, 1957-től pedig mozgósította a nemzetközi közvéleményt bebörtönzött rokona és barátja szabadulása érdekében. – A levél a Fischer Verlag 1962. évi ALMANACH-jában jelent meg először, ezt követően bejárta a német sajtót; megjelent az *Oberösterreichische Nachrichten*ben, a *Münchener Merkur*ban, a *Frankfurter Neue Presse*ben, a *Frankfurter Rundschau*ban. Szilasi Vilmos tanulmányának más, korábbi közzétételéről nem tudunk. – Magyarul mindkét szöveg itt jelenik meg először.

A három írást A BEFEJEZETLEN MONDAT sorsa fogja egybe. Déry levele a regény keletkezésének és kiadásának körülményeiről számol be, Szilasi Vilmos tanulmánya a hazai kritika számára új nézőpontból világítja meg a mű gondolatrendszerét, ha úgy tetszik, filozófiáját. – S végül a cím nélküli regénytöredék is A BEFEJEZETLEN MONDAT-hoz kapcsolódik. Feltételezésünk szerint 1937 táján keletkezett, s a regény „kihordása”-nak mellékterméke. Mint korábbi tanulmányunkban (ÚJRAOLVASOTT KLASSZIKUS. CET, 1994. 1. sz.) kimutattuk, a mű három kötete nem folyamatosan készült, a

harmadik kötet befejezése évekig váratott magára. Az okot abban láttuk, hogy 1935 őszén Déry Tibor bekapcsolódott a hazai kommunista mozgalomba, és ezzel párhuzamosan alkalmazkodni igyekezett az egyszerűbb, közvetlenebb politizálást hangoztató igényekhez – ám kevés sikerrel: nem tudott engedni az eltökélt optimizmus követelményének, kitartott a mű bonyolult struktúrája és „befejezetlensége” mellett: ezért is, de egyebek miatt is konfliktusba került az illegális kommunista párttal.

Ha a töredék nem A BEFEJEZETLEN MONDAT előmunkálata (mert végül is ez sem elképzelhetetlen), úgy talán ennek a vívódásnak a terméke. Feltételezésünk szerint Déry Tibor ebben az időben az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság irodalmi megörökítésére vállalkozott vagy a maga elhatározásából, vagy a mozgalom vezetőinek felkérésére. Erre utal a *Szép Szó* 1937. októberi számában közzétett ESŐBEN című elbeszélése, amely az 1918. október 28-i „láncbídi csata” idején játszódik – és az alább olvasható töredék, amelynek cselekménye 1919. február közepe és májusa között bontakozik ki. (Nem lehetetlen, hogy a novella és ez a regénytöredék eredetileg összefüggött, illetve hogy a novella a tervezett regény része volt – esetleg éppen ezt tépte ki Déry az említett kézirat elejéről; a szereplők nevét később is megváltoztathatta.)

Az ESŐBEN többé-kevésbé önéletrajzi ihletésű főhőse, Ferenc az ágyúzás elől a Rózsadombra igyekszik felköltöztetni családját. (Déry 1918-tól 1920-ig valóban fenntartott egy albérletet a Veronika utcában.) A regénytöredék főhősét Tamásnak hívják; alakjának és sorsának megformálásába modellként nemcsak maga Déry Tibor, hanem öccse, Georgi alakja és sorsa is belezátszhatott, főképp abba a motívumba, mely szerint életét nem törvényes apjának köszönheti, hanem anyja barátjának. (Akárcsak Désirée A BEFEJE-

ZETLEN MONDAT-ban – és Georgi a valóságban.) Nyilatkozataiban és tanulmányaiban Déry többször is figyelmezteti ugyan olvasóit és kritikáit, hogy regény- és novellaszerelőit több modellből gyúrta össze, azoknak egy-egy vonását felhasználva, majd képzelt elemekkel alakította tovább őket, de talán nem tévedünk, ha azt gondoljuk, hogy a házibarát, Kiss János professzor legfőbb modelljéül a Déry Tibor szüleivel jó barátságban lévő Liebermann Leó (1883–1938) szeszprofesszor szolgált (véltetően A BEFEJEZETLEN MONDAT Wawra tanár úrja is sokat köszönhet ennek a modellnek, de némely tulajdonsága még a FELELET Farkas Zénó professzorában is feltűnik). A család másik barátjának a nevét, amelyet Déry a BÖRTÖNNAPOK HORDALÉKA-ban is megemlít, Pollák Illését (1852–1930), a *Pester Lloyd* munkatársát még csak meg sem változtatta regénytöredékünkben. Tamás törvényes apjának modelljében Déry Tibor apjának, Déry Károlynak alakját kell sejtenuünk, aki ügyvéd volt ugyan és nem orvos, de a regénytöredék sok vonatkozása egyezik az író önéletrajzi munkáiban, vallomásaiban említett motívumokkal (lábtörés, házainak államosítása stb.). Elza alakja véltetően nem egészen idegen Déry első feleségének, Pfeiffer Olgának személyétől. De a modellkeresésnél, kulcskeresésnél alighanem lényegesebb, hogy ez a töredék kétségtelenül A BEFEJEZETLEN MONDAT elágazása, pontosabban: a munka során elvetett variánsa. Déry Tibor talán a személyes élményeknek, a történelmi-politikai eseményeknek és a képzelt elemeknek ezt a fajta találkoztatását, elegyítését nem tartotta sikerültnek, ezért – vagy másért? – tért vissza eredeti tervéhez és művészi felfogásához.

Töredékünk mint műhelymunka így kapcsolódik A BEFEJEZETLEN MONDAT végső kidolgozásának folyamatához, illetve történetéhez.

Botka Ferenc

Déry Tibor

REGÉNYTÖREDÉK

...Tamás ezt valóban nem tudta. Elképzelnie is nehezebbre esett. – Valami baja van, Elzike? – kérdezte a férfiak durva közvetlenségével. – Nem lehetnék a segítségére?

– Semmi bajom – mondta a lány. A Duna-parti sötétségben nem látszottak arcának bizonyára fenségesen háborgó vonásai, de tisztán ki lehetett venni fejtartásának tragikus esetségét. – Semmi bajom. De az anya az egyetlen igaz barátja az embernek, senki mástól nem kaphat önzetlen tanácsot. Főképp az egyedülálló nő.

– Elzike, de hát itt vagyok én! – kiáltotta bele Tamás az éjszakába.

– Ugyan! – mondta a lány.

– Nincs hozzám bizalommal?

Elza egy ideig hallgatott. – Miért kérnék én épp magától tanácsot? Miféle jogcímen? Ma nekem udvarol, holnap egy másik lánynak.

– Én magát jegyesemnek tekintem, Elza – mondta a fiatalember ünnepélyesen. – Csak magán múlik, hogy elfogadja-e egy életre szóló szerelmemet és barátságomat.

– Tényleg? – mondta a lány. – Hát ha majd méltónak mutatkozik rá.

Az est további folyamán abban állapodtak meg, hogy amíg Elza nem közli apjával eljegyzésüket, amit családi okokból még egy időre el akart halasztani, addig Tamás sem szól róla szüleinek. A fiatalember mindössze arra kért engedélyt, hogy egy öreg barátját, Kiss János egyetemi tanárt beavathassa titkába. Elza megkérdezte, hogy a professzor ismeri-e szüleit, s az igenlő válasza homlokát ráncolta. – Kinek a barátja volt eredetileg, apjád vagy anyjád? – kérdezte. – Úgy tudom, mindkettőjüké egyidejűleg. – Értem – mondta a lány. – Tán udvarolt is az édesanyjának?

Kettejük viszonyában ez volt az első kínos pillanat Tamás számára, az első vetkőzés, az eljövendő házastársi bizalmasságnak egyik előlegezett szemérmetlenkedése. De nem lehetett kitérnie, ha nem akart már az első pillanatban egy túhegynyi csalfaságot ojtani tiszta frigyükbe. – Úgy tudom, lánykorában udvarolt neki – mondta fülig pírulva. – Miért kérdi, Elzike? Illetve miért tételezi fel, hogy udvarolt?

– Az ilyesmi elő szokott fordulni – mondta Elza rejtélyesen. Sötét volt a rakparton, s az istenek derűjének sem lévén autonóm fénye, a lány arckifejezése megfjejtetlen maradt.

Aznap este Tompáné még vacsora előtt bement urához ennek dolgozószobájába. – Képzeld meglepetésemet! – mondta neki izgatottan. – Ma délután megláttam Tamást egy női ruhába öltözött dragonyossal.

Az orvos felvetette fejét. – Mit beszélsz?

– A budai Duna-parton sétáltak – folytatta az anya. – Én a 9-es villamoson jöttem Olgáéktól, épp az orrom előtt meneteltek, csak úgy rengett alattuk a föld. Még azt is láttam, hogy befordulnak a lépcsőre, mely levisz a rakpartra. Legalább akkora, mint Tamás, vállban talán még szélesebb is, csipőben pedig...

– Kiről beszélsz? – kiáltotta az orvos türelmetlenül.

– Beh nehéz fejed van! – mondta az asszony bosszúsán. – Egy nőről beszélek, akit Tamás kísérget, s el akar venni feleségül.

Az orvos nevetett. – Azt meg honnét tudod? Már megmondta neked?

– Dehogyan mondta meg, még nem is láttam azóta – kiáltotta az anya, apró öklével az asztalra ütve, hogy végre csendet teremtsen maga körül. Nem kell azt neki külön megmondania, ismerem a fajtáját. Ti mind folyton feleségül akarjátok venni az embert, egy értelmes szót nem lehet veletek másról beszélni, mert mindennek csak az a kezdete és vége, hogy megkéritek az ember kezét...

– S van, aki megkapja – mondta az orvos mosolyogva.

Az asszony kipirult, nagy, fekete szeme csillogott haragjában. – Márpedig nekem ez a dragonyos nem kell. Ezt én nem fogom szeretni.

– Hát előre tudod?

– Tudom hát!

Az öreg orvos a füle tövét vakargatta. – Az pedig baj – mondta. – Csodálatos az az ösztönös, sebészorvosi biztonság, amellyel a nők behatolnak a jövő titkaiba. Este, sötét utcán, robogó villamosról megpillantasz egy ismeretlen hölgyet a fiad mellett, s máris tudod, hogy fiad megkérte ennek a hölgynek a kezét, ez beleegyezését adta, össze fognak kelni, s te nem fogod szeretni a menyedtet. Az angol Society for psychical research figyelmébe fogom ajánlani látnoki képességeidet.

– Mindig nehézkes voltál – mondta az asszony. – Mint általában a férfiak. Csodálatos bölcs elméleteket faragtok, de ha történetesen gyakorlati megvalósulásukkal találkoztok az életben, akkor nem ismeritek fel őket. Évek óta hallom, hogy Tamás egyszer egy jóvátehetetlen, végzetes ostobaságot fog elkövetni...

Az orvos ősz szakállát gereblyézte. – S ez volna az?

– Épp ez. S most jut eszembe – kiáltotta az anya a homlokára ütve –, hogy valami két hónappal ezelőtt egy este egy csokor őszirózsát találtam a szobámban, utálom az őszirózsát, s mellette egy cédulát, melyen a mamlasz közli velem, hogy nagyon boldog. Nyilván akkor csókolódzott először a dragonyossal. Én meg ostoba fejemmel elereszttem a vészjelt a fülem mellett...

– Ne emészd magad, édes! – mondta az orvos, s nagyon gyöngéden és szerelmesen kezét csókolta az asszonynak. – Hátha vaklárma az egész? Oly kevés valószínűsége van annak...

– Hallgass! – mondta az anya. – Tudom, hogy mit beszélek. Nem ilyen nő kell Tamásnak.

– Hát milyen?

– Karcsú, arányos termetű, kicsi legyen, akit babusgatni lehet – mondta az asszony némi megfontolás után. – Gyors mozgású legyen, élénk szellemű, nevetős. Lehet szeszélyes is, de módjával. Az ilyen nagy testű nők hidegek, számítóak, és szeszélyeik csak olyankor vannak, amikor az hasznot ígér. Legyen humora! Legyen egy kissé bolondos is, hogy a férje el ne unja magát mellette, legyen elnéző, amikor az urát veszi elő a bolondóra, tudjon jószívvel megbocsátani, mert ő maga is botlik. Gyöngédség és tapintat legyen benne, mert anélkül két ember nem tud egymással meglenni egy lakásban. Szeresse az urát!

– Szóval olyan legyen, amilyen te vagy – mondta az orvos kisvártatva.

– Az... az – mondta az asszony. – Pont olyan! Te pedig ne neved, te szemüveges sátán – tette hozzá, bosszúsan fintorogva apró, finom orrával –, mert soha többé nem teszem be a lábamat ebbe a szobába.

Harmadnapra volt esedékes a csütörtöki háziбарáti vacsora. Kiss János professzor már hetek óta betegeskedett, aznap sem érezte jól magát, s lemondta a vacsorát. Pollák dr. pedig engedélyt kért arra, hogy este helyett ebéd utáni feketére tehesse tiszteletét; az egymás hegyére-hátára kapaszkodó politikai események esténként a szerkesztőséghez kötötték. 1919 tavasza, úgy látszik, rajta akarta hagyni keze nyomát a nemzet sorsán, fontos külpolitikai tárgyalások folytak, több miniszteri tárca gazdát kívánt cserélni, a kommunisták egész vezérkarát letartóztatták, sőt úgy hírllett, hogy Károlyi Mihály, a köztársasági elnök, minthogy nem tud megegyezésre jutni az antanttal, a lemondás gondolatával foglalkozik. (Itt még néhány konkrét politikai részlet szükséges, melyeket nem tudok pusztán emlékezetből felidézni. Szerző.) Dr. Pollák elemében volt. Ideoda cikázó csíptetőjét, mint egy menekülő pillangót kergetve fel-alá száguldott az ebédülőben, s kurta kis lábainak, combjainak, rövid, vastag karjainak hadonászásával úgy megtöltötte a szobát, hogy még kopasz feje számára is alig maradt hely a levegőben. – Üljön le, Miska, mert már szédülök – mondta a háziasszony. – Jól van, megbocsátok. Elképzelni is szörnyű, hogy harminc évig ilyen körforgalmat bonyolított volna le körülöttem, ha véletlenül a maga nevét húzom ki a lutrin.

– Lehet, hogy akkor megnyugodott volna – mondta az orvos mosolyogva.

– Soha! – kiáltotta a vezércikkíró, vastag cimpájú pisze orráról lekapva a selyemzsinorra függesztett csíptetőt, s egy széles karmozdulattal a háziasszony felé röpítve. – Soha! Szenvedélyes természet vagyok, s érdeklődésemet a megszokás nem koptatja el. Én még síromban is meg fogom írni a magam mindennapi vezércikkét.

– Micsoda gusztustalan gondolat! – mondta a háziasszony, orrát fintorítva.

– Nem ülne már le, Miska?

– Egy feltétel alatt.

– Kitalálom – mondta az asszony. – Politikáról akar beszélni. S mentségére azt fogja felhozni, hogy a tilalom amúgy is csak estére szól.

Az újságíró megállt a házigazda előtt. – Nitimur in vetitum semper, cupimusque negata. Az ember lázadozik minden tilalom ellenére, s csak arra vágyik, amit megtagadnak tőle... Mit szólsz *Az Est* tegnapi cikkéhez? Az egész város arról beszél.

Az *Az Est*, az ország legelterjedtebb napilapjának egyik riportere kinn járt a Gyűjtőfogházban, s ott meginterjúvolta Kun Bélát s a többi letartóztatott kommunista politikust, részletesen leírva azokat a testi sérüléseket, melyeket a rendőrök gumibotjai s kardjai ejtettek rajtuk. Kun Bélát kopaszra kellett nyírni, hogy a fejsebét kezelhessék. Dr. Pollák beszámolt a családnak arról a heves vitáról, melyet előző este folytattak a cikkről az Otthon írók és hírlapírók körében. Véleménye szerint a cikk alkalmas volt arra, hogy megbuktassa a kormányt. Az Otthonban azt tartották, hogy a rendőri brutalitások aprólékos leírása az amúgy is felizgatott tömegeket egyenesen a kommunisták karjaiba kergeti. Az *Az Est* híres riportere s a *Pesti Futár* című politikai és közgazdasági hetilap szerkesztője össze is szólalkozott e kérdésben, majdhogy öltre nem mentek. Botrányos jelenetek sorozata pergett le a helyiségben, a politikai szenvedélyek még a kártyatermeket is elárasztották, s érdeklődés híján már este kilenckor fel kellett függeszteni a bakkot.

– Miért volna érdeke az *Az Est* konszernnek – kérdezte az orvos –, hogy rokonszenvet ébresszen a kommunisták iránt?

Dr. Pollák felállt. – Mi több, hogy...

– Üljön le, Miska – mondta a háziasszony.

Dr. Pollák leült. – Mi több, hogy hatalomra segítse őket. Ezt kérdem én is. Nem tételezhető fel a birkáról, hogy kooperálni akarjon a farkassal, mely ki fogja sajátítani.

Tamás jóízűen hahotázott. Miska bácsi birkának nevezi az ország egyik legnagyobb tőkés vállalkozását?

– Megengedem, a birka sántít – mondta dr. Pollák. – De az nem valószínű, hogy az esze a lábába szállt volna. Az a birka valamit tud.

– Éspedig? – kérdezte az orvos.

– A halálraitéltnek sem mindegy – mondta a vezércikkíró, s hüvelyk- s mutatóujja közé fogva csíptetőjét, azt egy meredek karmozdulattal ég felé röpítette, s ugyanakkor rövidlátó, vaksi szeméit az orvos arca elé tolta –, a halálraitéltnek sem mindegy, vessző, hogy a hóhér ellensége-e vagy jóakarója, pont. Ha Miklós Andor, a konzern főrészenyese és vezérigazgatója tudja, hogy a kommunisták holnap hatalomra kerülnek, akkor ez a riport holnapután megérhet egymillió svájci frankot, amelyet kisibolhat az országból, pont.

– Ezt nem hiszem el róluk – kiáltotta Tamás.

Dr. Pollák elnéző, gyengéd mosollyal pillantott a diákra. – A kommunisták feltehetően reálpolitikusok – mondta. – Bizonyoság rá, hogy Oroszországban már vagy másfél éve vannak uralmon. Politikájuk módszereinek megválogatásában bizonyos mértékig kötve vannak az ellenfél módszereihez. Eszméik védelmében nem állhatnak ki meztelenül a porondra. Pucérra majd csak akkor vetkőzhetnek, ha már újra megteremtették a paradicsomot.

– Úgy látom, Miska – mondta a háziasszony mosolyogva –, rokonszenvezik velük.

– Nem tagadom. Ha kormányra kerülnek, támogatni fogom őket – mondta az újságíró harsányan nevetve.

– S addig?

– Kedves Magda – mondta dr. Pollák –, tudja, ugye, mi az útjelző tábla tragédiája? Mutatja az utat, de maga nem léphet rá.

– Szóval azt hiszed – mondta az orvos –, hogy nagy változásokra lehetünk elkészülve?

Dr. Pollák rózsaszín, pufók orcái hirtelen kipirultak az orákulumi tűztől. – Lehet, hogy az *Az Est* cikke a legközelebbi húsz évre eldöntötte Magyarország sorsát – mondta ünnepélyesen.

– Nyugtalanít, hogy csak a legközelebbi húsz évre – kiáltotta a háziasszony vidám, fiatal hangján. – Nem szeretem a folytonos ugribugri változásokat. Beszélje rá a kommunistákat, hogy legalább néhány évszázadig maradjanak uralmon. Vegyenek példát a Habsburgokról!

– Miska bácsi – kérdezte Tamás –, van valamilyen megbízható híre, tehát olyan, melyet nem az Otthonban szerzett?

– A hír természetéhez hozzátartozik, hogy megbízhatatlan – mondta az újságíró. – Ez semmit sem von le értékéből, mert a híreknek az a tulajdonságuk, hogy utólag is megteremthetik azt a tényállást, amelyről szólnak, csakúgy, mint ahogy egy új árucikk megteremti magának a szükségletet. Megbízhatatlan hírek nélkül nem volna történelem.

– Milyen szép volna – mondta a háziasszony, s nagy, fekete, üde szemében hosszan megfürdette az öreg újságíró gyér hajú, fénylő koponyáját. – Milyen szép volna történelem nélkül élni! Én a kommunisták helyében azzal kezdeném, hogy felakasztatnék minden újságírót.

– Rosszul tenné, Magda – mondta dr. Pollák –, mert megfosztaná magát a modern hadviselés legveszélyesebb fegyverétől, a mérges gázoktól.

Olyan enyhe volt az idő, hogy ki lehetett nyitni az ablakot. Még a Nagymező utca légrétegeiben is érezni lehetett a messzi budai hegyek egy-egy szemérmesen mámoros sóhaját, mellyel a tavaszi nap heves ifjúi udvarlására válaszoltak. Egy leheletnyi ibolyaillat is érzett a levegőben. – Ha a kommunisták tényleg reálpolitikusok – mondta az orvos –, akkor most nem vállalkozhatnak arra, hogy átvegyék a hatalmat. Oroszországban más a helyzet, olyan messze van, s akkora a kiterjedése, hogy ott egy idegen katonai intervenció eleve bukásra van ítélve. De bennünket itt, Európa közepén egy szempillantás alatt megfojthatnak.

– Édesapám – kiáltotta Tamás –, a történelem menetét nem lehet előre kiszámítani, nem engedelmeskedik semmilyen logikának. Gondoljon a francia forradalomra! Ki merete volna megjövendölni, hogy egy ország, melyben a legvéresebb polgárháború dúl, éhínség pusztít, mely el van vágva minden nyersanyagforrástól, pénze elérteketlenedett, fegyverei kifogytak, sorban legyőzi a világ akkor leghatalmasabb népeit, Ausztriát, Oroszországot, Angliát? A háborúk nem mérhetők le tudományos módszerekkel.

– Nicsak! – mondta az orvos csodálkozva. – Pártolod a kommunistákat?

Tamás nevetett. – Eszemben sincs. A helyzetet vizsgálom.

– Akkor ne feledkezz el róla – mondta az apa –, hogy a Szent Szövetség végül csak legyőzte Franciaországot. Ami egyébként engem illet – folytatta felesége felé forgatva szemüvege villogását –, én őszintén megvallom nektek, már nem szeretnék egy más társadalmi rendszerben élni. Ízig-vérig polgár vagyok, ennek a lelkiállapotnak minden hibájával s talán néhány érdemével együtt, öreg is vagyok már, a lábam is el van törve, én már nem szívesen sántikálnék át egy új világnézetbe. Lehet, hogy a kommunistáknak, szocialistáknak igazuk van, nem vizsgálom...

– De miért nem vizsgálod, amice? – kérdezte a vezércikkiró.

– Épp mert már öreg vagyok – mondta az orvos mosolyogva. – Az én koromban az ember már nem kíváncsi, legföljebb a szakmájában pásztoskodik még egy kicsit, abban, amihez valamennyire ért. Én azt gondolom, kedves fiatal barátom – tette hozzá szakállát gereblyézve s a tenyere mögött mosolyogva –, azt gondolom, hogy a forradalmi újítások közvetlen kiszámítható következményei lehetnek hasznosak, üdvösek, de közvetett következményeik kiszámíthatatlanok és gyakran végzetesek. Tamás az imént a francia forradalmat említette. Nem rossz példa arra, hogy a régi szokások megszüntetése megbuktatja magukat az újító kormányokat is, mert a régi továbbél a népben, s az emberi természetet nem oly könnyű megváltoztatni, mint a törvényeket. Ha a múltat kidobjuk az ajtón, visszajön az ablakon.

– De édesapám, ha a törvények nem felelnek meg az emberi természetnek? – kérdezte Tamás.

Az öreg orvos egy ideig hallgatott. – Az emberek nagy többsége tökfilkó és naplopó – mondta fia szeme közé nézve –, s mindenféle társadalmi rendszerben zátonyra fog futni. Viseljük el türelemmel a törvény hibáit, mert kevesebbet nyerünk a változással, mint amennyit veszünk azzal, hogy az embereket a törvény iránti engedetlenségre szoktatjuk. Ha könnyelműen cserélgetjük törvényeinket, magának a törvénynek a lényegét gyöngítjük meg.

– Kedves Aristotelésem – mondta dr. Pollák –, ez a tétel igaz minden megállapodott, nyugodt korban. De amikor egy új, emelkedő osztály jelenik meg a színen, az füttyül

a törvény lényegére, s értelemre, jogra, természetre, emberi méltóságra s száz más ürtügyre hivatkozva a hatalomra fog törni.

Szerencsére Tamást annyira lefoglalták családalapítási gondjai, hogy a közügyeknek szóló, amúgy is lassú érdeklődése teljesen lemaradt az események mögött. A proletárdiktatúrának március 21-én történt kikiáltása ugyan felébresztette emberbaráti s hazafias kíváncsiságát, de nem térítette el attól a tételétől, hogy aki tudományos pályára készül, az ne üsse bele orrát a politikába. Tanulmányainak folytatásáról pillanatnyilag ugyan szó sem lehetett, de valamilyen kenyérkeresetről kellett gondoskodnia, hogy végre hivatalosan is eljegyezhesse Elzát, jövődő apósától megkérhesse kezét, bemutathassa szüleinek a lányt. A titkolódzás nem volt inyére, egész természete lázadozott ellene. Mint a prófétáknak, ki kellett mondania, amit az Úr a nyelvére adott, tehát mindent, ami az eszébe jutott. Mint egykor Jónásé, szókimondása nem rettent vissza a cethal gyomrától sem.

Nemsokára kiderült, hogy nemcsak önmaga, de alighanem szülei is rá lesznek utalva keresetére. A kormány zárolta a bankoknál lévő folyószámlákat, ami kevés készpénze apjának a bankban még maradt, az befagyott. Hadikölcsönei egy fillért sem értek, szegedi házát pedig – mely örökségképp maradt rá anyjától – a kormány köztulajdonba vette, házbérjövödelemre tehát már nem számíthatott. Az öreg, fél lábára sánta orvost meglehetősen megviselték az anyagi gondok. Nagyfokú érzelmesedése is volt – s ezt tudta magáról –, s érzékeny kedélye, mint a hullott gyümölcs, napról napra romlott. Feleségének minden tapintatára s vidámságára szükség volt, hogy valamiképp megtartsa benne a lelket. Ilyen körülmények között gondolni sem lehetett arra, hogy Tamás megházasodjék.

De ha már a házasságról nem is lehetett szó, legalább az eljegyzését kellett nyilvánosságra, azaz szüleinek s Elza családjának tudomására hoznia; férfiúi büszkeségével nem fért össze, hogy titkolódzva, azaz nyomorult hazugságban tengesse életét. Elza nem egyezett bele abba, hogy apjával beszéljen, amíg nincs valamilyen kenyér a kezében. A fiatalember nem kételkedett abban, hogy Kiss professzor segítségére tud lenni ebben a kérdésben, a múzeumok, egyetemek vagy állami tudományos intézmények környékén bizonyára találna számára egy szerényebb, politikamentes állást, melyet tisztességgel be tudna tölteni. A tanárnak olyan tudományos súlya s politikától szep-lőtlen neve volt, hogy a közoktatásügyi népbiztosság minden bizonnyal szívesen teljesítené bármilyen kérését. Elsősorban tehát a professzorral kell beszélnie. Tamás elhatározta, hogy a csütörtök esti vacsora után újból hazakíséri a tanárt, de ez lemondta a vacsorát. Még mielőtt másnap délután meglátogathatta volna lakásán, az utcán véletlenül összetalálkozott jövődőbeli apósával. Vasalatlan ruhában, szándékolt lomposzággal öltözve, rosszkedvűen ballagott az utcán, az orra még vörösebbnek, szeme még apróbbnak s ravaszabbnak tetszett, mint amilyennek Tamás megismerte. – Mit gondol, diák úr, meddig fog ez tartani? – kérdezte halkán, közel hajolva Tamás fü-léhez.

– Micsoda? – kérdezte ez, önkéntelenül visszahúzódva.

– Hát ez a... ez a proletárdiktatúra?

– Nem foglalkozom politikával – mondta Tamás.

Braun úr a fél szemével rákacsintott. – Nagyon helyes, hogy óvatosnak tetszik lenni, az ember sose tudhatja – mondta. – Nekem persze Elza elmondta, hogy a diák úr hogy vélekedik erről a dologról, hát teljes bizalommal lehet hozzám. Én azt mondom, nem tarthat soká, de ne is tartson. Az ipart s a kereskedelmet tönkreteszik, azt le lehet fo-

gadni nálam, mert kinek van ma pénze arra, hogy például ruhát csináltasson vagy cipőt vegyen? S tessék csak felgondolni, tanult úriemberek helyett most egyszerre az egész ország? – a csőcselék dirigáljon?

– Miféle csőcselék? – kérdezte Tamás.

– Hát azt tetszik hinni, hogy én ma fel merek venni egy rendes öltönyt? – kérdezte Braun úr. – Ma csak az van biztonságban, könyörgök, akinek ki van térdelve a nadrágja, vagy ami még bizalomgerjesztőbb, kilátszik az ülepe a gatyájából, az ilyenek fogják előírni a diák úrnak, hogy hol keresse meg azokat a régi csontokat, amelyekre a studiózáshoz szükség van? Tessék egészen nyugodtnak lenni, ez nem fog sokáig tartani, ezt az antant sem engedi.

Mindez félig sűgva közöltetett, szájtól fülig, a Vilmos császár út és Lipót körút sarkán, s az eszmecsere végül is csak a diák hirtelen, elszánt menekülése vetett véget. Az egész városban, mindenfelé ilyen dugdolódzó párokat lehetett megfigyelni, melyeknek testtartásából s arcvonásaiból messziről lerítt társalgásuk eszmei mondanivalója; az egész ország, mint egy láthatatlan tengely körül, egy kérdés körül forgott, hogy: meddig tart? A rendszer kevés meggyőződéses híve az örökkévalóság számára kezdett dolgozni, a többiek kérdezősködtek. Mindenki meg szeretne tudni a másik véleményét, s fülbe győnta a magáét. Egy tenger kétely mérkőzött egy szigetnyi reménnyel. Tamás, akit az emberek általában szerettek, s titoktartásában s becsületességében megbíztak, alig bírt elmenekülni nagyszámú, kérdőjelle gőrbült ismerőse elől; egy világban, melyben mindenkinek voltak hírei s véleménye, hihetetlennek tetszett, hogy valaki semmit sem tud s mégsem nyilatkozik.

A fiatalember kissé megütközött azon, hogy jövődöbeli apósa ismerte nem létező véleményét, de amíg Elzával nem tisztázza ennek az ismeretnek az eredetét, beírte azzal az örömmel, hogy a Braun családban már számon tartják személyét, s beszélnek róla. Történetesen tíz perccel azután, hogy elvált leendő apósától, a Szabadság téren szembetalálkozott imádottjával, aki hivatalos ügyben az osztrák–magyar bankban járt. – Én egy szót sem szóltam apámnak a maga véleményéről, amelyet egyébként nem ismerek – mondta Elza, aki ma is ugyanazzal a tapintatos, de szókimondó eleganciával öltözködött, mint a kommün kikiáltása előtt. – Apámnak vannak ilyen trükkjei, tudja? Ki akarta szedni magából, hogy mit gondol, hát úgy tett, mintha már tudná.

A fiatalember hallgatott. – Azt mondja, Elzike, hogy nem ismeri a véleményemet? – mondta egy idő múlva. – De hisz tudja, hogy nincs véleményem. Amihez nem értek, ahhoz nem szólok hozzá.

– Tényleg? – mondta a lány.

– Igen, Elzike – mondta Tamás.

– Imád? – kérdezte a lány.

– Igen – mondta Tamás hirtelen felragyogó arccal.

– Ezt mindig közölnie kell velem, ha úgy érzi – mondta a lány. – Sose felejtse el megmondani, tudja?

Egy kevés walhallai illat ott maradt még a Szabadság téri járdán azután is, hogy az istennő eltűnt az osztrák–magyar bank épületében. Tamás mélyen beszívta, megmártotta homlokát a tengerszemben, képzetek körül egy kis fenyőfaágat tört le, s megnyugodva távozott. Egyenesen Kiss professzorhoz sietett. Ez nemrég búcsúzott el egy másik vendégétől, Tamás anyjától, aki már korán reggel beállított hozzá, s majd' az egész napját nála töltötte. A tanárt a hosszú társas együttlét felizgatta s kimerítette; miután tapintatosan meggyőződött róla, hogy Tamás nem tud anyja ittjártáról, megkérte a

fiatalembert, hogy hagyja magára, s másnap délután jöjjön vissza; túl fáradt ma, hogysem foglalkozni tudna vendégével.

Tompáné reggel kilenc óra tájban csöngetett be hozzá beteglátogatóba; úgy tervezte, hogy legkésőbb délben hazaér, s kettőre megfőzi az ebédet. A három órára tervezett együttlét azonban a régi emlékek térképén több mint a duplájára nőtt meg; az asszony jól érezte magát, egy kicsit sírt, sokat nevetett, s délután négykor hazatelefonált az urának, hogy egy óra múlva otthon lesz, ágyban fekvő beteg barátjukat kellett egy kicsit elszórakoztatnia, ne várja meg az ebédvel. – Miféle ebédvel? – kérdezte az orvos mogorván. – Szent isten, hisz azt nekem kellett volna megfőznöm – kiáltotta Tompáné, beakasztotta a kagylót, s kezével búcsút intve a tanárnak, fejébe csapta a kalapját, s kiszaladt az ajtón. Kiss professzor utánanézett, egyet bölintott, majd visszafeküdt az ágyba.

Tompáné reggel, jövetelekor is ágyban találta a tanárt, azonban minden tiltakozása ellenére felkelt s felöltözött, mialatt az asszony a kis konyhában elkészítette reggelijét, s néhány gyors háziasszonyi mozdulattal kiszellőztette, rendbe tette a szobát. Érintetlen, napsugaras, vad tavaszi reggel áramlott be a nagy ablakokon, melyeket az asszony azonnal szélesre kitárt. A Duna csillogása egy perc alatt tisztára mosta a szoba megviselt, áporodott levegőjét, a Rózsadomb kiszívta belőle a cigarettafüstöt s a hamu keserűségét, az utca fiatal, vidám lármája kiszorította a falak közül az öregség s a magány krákogását. Amikor visszajött a szobába, a tanár ráncok közé temetett, mélyülő szemével hunyorogva nézett körül; amióta betegeskedett, csak tenyéryi széles rést engedélyezett a redőnyöknek, szeme elszokott a világosságtól. Hatalmas, tar koponyájáról most villogva verődött vissza a napfény.

- Tulajdonképp mi baja magának, János? – kérdezte az asszony.
- Vákuum – mondta a tanár egy idő múlva mellére hanyatló fejjel.
- S ezért nem tudott tegnap eljönni?
- Ezért – mondta a tanár.

Az asszony egy nagy csokor ibolyát szórt szét egy zöld cseréptálba, és az asztalra állította. – Hallja, János, velem ne zsémbeskedjen! – mondta jókedvűen. – Egyébként is mondok magának valamit, amitől rögtön talpra ugrik. Tamás meg akar házasodni.

A tanár egy karosszékből ült, melyet a kárpitos saját tervei alapján készített el; a hatalmas, dagadozó párnájú, jól rugózott alkotmány ülőkéje kissé hátrafelé lejtett, támlája pedig csak vállmagasságig ért, hogy a tanár nyakát hátrahajlítva ráfektethesse fejét, s cipője orra helyett az ablakon besugárzó magas eget szemlélhesse. Kitűnő bútordarab volt, a tanár sohasem használta. Ha öt perce benne ült, rendszerint megszemjázott, vagy valami más dolga akadt, s felállt.

– Ide üljön, Magda – mondta, miközben felkelt a karosszékből –, ez az egyetlen kényelmes szék az egész lakásban. Én utálok.

– Hallja, nem hallotta, hogy mit mondtam magának? – kiáltotta az asszony. – Tamás meg akar házasodni.

– Öregségemben megismertem az önsanyargatás örömét – mondta a tanár. – Szeretek kényelmetlenül ülni s rosszul feküdni, hogy idejében felkészüljek az örökkévalóság megpróbáltatásaira. Sajnos, még nem jutottam el annyira, hogy ne telne örömmöm abban... öhöm... hogy magát látom.

– Nem hallotta, hogy Tamás meg akar házasodni? – ismételte az asszony félig beszszankodva, félig nevetve. – Harmadszor mondom. Most az egyszer nem rólam van szó.

– Ugyan, hagyjon békén! – mondta a tanár gorombán. – Ne untassanak folyton ennek a tacsónak a hülyeségeivel!

– Hallja, a maga fia – mondta az asszony.

Kiss professzor feléje fordította bonyolult, keresztül-kasul futó zsírpárnákból s ráncokból szerkesztett nagy arcát, melynek központjában kissé belapított orra egy csecsemő naivításával meredt a szemlélőre. – Főlöleges emlékeztetnie – mondta mogorván. – De az embernek más dolga is van, mint hogy folyvást az utódai taknyos arcát törülgesse.

– Ezt komolyan mondja? – kérdezte az asszony.

– Ugyan kérem! – A tanár az ablakhoz ment, szórakozottan kitekintett rajta. – Ha rám akarta volna bízni Tamás nevelését, módja lett volna rá. Előbb kellett volna meggondolnia.

– Mi ütött ma magába, János? – mondta az asszony, s finom, mozgékony kis arca megdöbbenve meredt a tanárra, akinek az ablaknál álló magas, sötét alakja mintha el akarta volna állni a beáramló tavaszi boldogság útját. – Miért haragszik rám?

– Én magára nem tudok haragudni, Magda – mondta a tanár kisvártatva. – De felejteni sem tudok.

– Pedig ideje volna – mondta az asszony. – Öreg vagyok én már, János.

A tanár elsápadt. – Amikor Tamás megszületett, még nem volt öreg.

– Ahhoz öreg voltam – mondta az asszony –, hogy Károlytól elváljak, s új életet kezdjek magával.

– Ez sem igaz – mondta a tanár. – De belátom, semmi értelme nem lett volna a maga számára, hogy egy öregembert egy másik öregemberre cseréljen fel.

– Miért bánt? – kérdezte az asszony.

– Nem bántom – mondta a tanár. – Magának mindig s mindenben igaza van. A boldogság unalmas dolog, s nem emberhez méltó állapot.

– Maga tudja – mondta az asszony, s nagy fekete szeme könnybe lábadt –, hogy amikor Tamás megszületett, én magát jobb szerettem Károlynál.

– Azért maradt vele – mondta a tanár.

– Azért maradtam vele, amiért feleségül is öhozzá mentem, s nem magához – mondta az asszony.

– Tudom – mondta a tanár.

– Huszonkét éve tudja – mondta az asszony –, s mégsem bocsátja meg nekem.

– Mert az ember nem tud megbocsátani annak, akinek igaza van – mondta a tanár.

– Maga Károllyal jobban él, mint ahogy velem élt volna.

– Igen, János – mondta az asszony.

– Maga velem nem tudott volna megmaradni harminc évig.

– Nem, János – mondta az asszony. – De annak csak én lettem volna az oka.

– Mindegy – mondta a tanár. – Mindegy, hogy ki lett volna az oka. De a hibás mindenesetre én vagyok, mert többre törtem, mint amennyi megilletett. A boldogság titka nem az, hogy olyan eredményeket érjünk el, melyek kielégítik vágyainkat, hanem... öhöm... hogy vágyainkat leszállítsuk eredményeinkhez. Engem csak alacsony vágyak illettek volna meg.

– Hagyja abba, János! – mondta az asszony.

A tanár ránézett összevissza árkolt arcával. – Azért gyalázzam a napot, mert nem tudok vele cigarettára gyűjtani?

– Én Károly után ma is magát szeretem a legjobban a világon – mondta az asszony.

– Bocsásson meg, János! Nekem egy köznapi emberre volt szükségem.

A tanár még jobban elsápadt. Egyik kezével belekapaszkodott háta mögött az ab-

lakkilincsbe, a feje reszketni kezdett vízszintes irányban, mint a nagyon öreg embereké, akik már csak „nem”-et mondanak a világnak. – Hogy mert velem gyereket nemzeni? – kérdezte, s most már egész hatalmas teste remegett. – Hogy mert visszaélni azzal, hogy szerelmes voltam magába?

– Mit mond? – kiáltotta az asszony, s a könnyein keresztül egyszerre hangosan elnevette magát. Nevetése olyan lányosan ártatlan, olyan ellenállhatatlanul fiatal volt, hogy a szemérmertlenségnek még a fogalmát is kimosta magából, a gyanúját is elriasztotta magától. – Azt kérdezi, hogy hogy mertem magával gyereket nemzeni? Ezt komolyan kérdi, maga számár?

– S hogy mert apai érzelmekkel megterhelni – folytatta a tanár halottsápadtan –, de megfosztani az apai jogaimtól? Csak azért, mert a „köznapi ember” nem tudott magának gyereket csinálni?

– Nem azért!

A tanár hallgatott.

– Tudja, hogy nem azért! – ismételte az asszony.

– Hanem?

– Tudja azt maga.

A tanár újra hallgatott.

– Szerettem magát – mondta az asszony.

A tanár a kezével intett. – Hagyjuk! – mondta. – Nem szeretett. Sajnált, kárpótolni akart, mit tudom én, mi minden fordult meg az ostoba fejében. Gyereket is akart, s ha már Károlytól nem kaphatott, inkább tőlem, mint egy idegentől. Hagyjuk! Ha az inkvizíció elrendelte, hogy valakit irgalmasan, vérontás nélkül végezzenek ki, akkor az azt jelentette, hogy elevenen égessék meg. Ezt tette velem... irgalomból! Elevenen megégetett.

Az asszony a nagy karosszékekben ült, lábait maga alá húzva, egészen apróra összekuporodva, arcát két kezébe temetve, s feszülten gondolkodott. Az elmúlt két évtized alatt gyakran kaptak hajba a tanárral, de ez ennyire még sosem feledkezett meg férfigőgjéről és szemérmertességéről. A betegség tenné? A tenyere mögül rápislantott; az arcbőre szürke volt, lefogyott. Meg fog halni? Könnyes szemekkel figyelte ujjai közül.

– Az eszemmel mindig tudtam – mondta a tanár, hátát a Duna csillogásának támasztva –, hogy maga akármit tett s akármiért tette, mindig igaza volt. De ha az ész következetesen mindig az ember ellen fordul, akkor ez végül is fellázad ellene. Kétségbe vonom az értelem illetékességét. Azt hiszem... öhöm... templomba fogok járni.

– Micsoda? – mondta az asszony elámulva. – Templomba?

– Nincs már elég időm, hogy végére járjak kételyeimnek – mondta a tanár. – Azt fogom tenni, amit a gyöngeségem megkíván.

Az asszony hirtelen kigubózott macskamozdulatlanságából, s apró szája megremegett, nem lehetett tudni, még a sírástól-e vagy már a készülő nevetéstől. – Az ég áldja meg, János – kiáltotta –, hát nem vagyunk mi nevetésesek? Ha így elnézem magunkat! Maholnap ötvenéves vagyok, s maga még mindig szerelemről szónokol.

– Ebben is igaza van – mondta a tanár. – De egy idő óta fontosabbnak tartom a boldogságot az igazságnál. Magára sem leszek többé tekintettel.

– Mi történt magával, János? – kérdezte az asszony egyre jobban megdöbbenve. A tanár egy ideig hallgatott. Ide-oda járkált a szobában, s ha valamilyen kisebb bútordarab az útjába került, azt nem kerülte ki, hanem kezével vagy rendkívül hosszú lábával türelmetlenül félretolta; egy számoly az ajtóig repült, egy vékony lábú asztalka,

mely magasan meg volt rakva könyvekkel, felborult, s kőkorszakbeli porfelhőt bocsátott ki magából. Az asszony idegesen figyelte a szobaberendezés ellen vívott Don Quijote-i harcot.

– Hallja, verjen meg már inkább engem, s hagyja békén ezeket a szerencsétlen bútorokat, ha már nem tud meglenni testi erő kifejtés nélkül – kiáltotta végül is türelmét vesztve. – Húsz évvel ezelőtt lett volna ilyen harcias, akkor talán még lett volna valamilyen haszna. Üljön le, kérem, s viselkedjék méltóságteljesen, ahogy a korához illik.

A tanár leült az ágyra, az asszony háta mögé. – Mit mondott Tamásról az imént? – kérdezte, a lélegzete nehezen járt.

– Na végre! – mondta az asszony. – Tamás meg akar házasodni. Hallott már ilyet?

– Hallottam – mondta a tanár. – De nekem mi közöm hozzá? Beszélje meg Károllyal. Vagy az meg hozzád küldte?

– Miért küldött volna magához? – kérdezte az asszony csodálkozva.

– Azt hittem – mondta a tanár. – Azt hittem, hogy az apához küldte magát.

Az asszony elpirult. – Mit képzelsz a házasságunkról, János?

– Hogyan? – mondta a tanár. – Csak nem hiszi, hogy Károly még mindig nem tudja az igazat? Vagy olyan ostoba volna?

– Olyan okos – mondta az asszony. – Olyan bölcs, hogy hallgatni is tud, amikor kell. Ha az ember meg akar tartani egy asszonyt, akkor annak nem az az egyedüli módja, hogy asztalokat meg székeket borít fel.

– Nem az egyetlen – mondta a tanár. – Egy másik az, hogy megért. Én is mindig azt tartottam, hogy a legfőbb tudományos erény a megértésre való törekvés.

– Mi lelte magát, János? – mondta az asszony, s szeme újra könnybe lábadt. – Hagyja már abba! Ne gúnyolódjék! Károly akár tudja az igazat, akár nem, úgy szereti Tamást, mintha a saját fia volna.

– Tamás meg úgy gyűlöli, mintha a saját apja volna – mondta a tanár.

– Meg van maga veszve? – kiáltotta az asszony, s egy ugrással talpon termett. – Meg van maga veszve? Miért gyűlölné?

– Azért, mert maga szereti – mondta a tanár. – A természetnek vannak ilyen különös kanyarjai, amelyek elkerülik a maga ártatlan figyelmét. Ott áll bosszút a boldogságon, ahol a legkevésbé várják.

Miután az asszony alaposan kisírta magát, amitől a tanár is szemlátomást megkönnyebbült, lementek sétálni az alsó Duna-rakpartra, ahol délelőttönként a lipótvárosi ebttulajdonosok vagy ezeknek cselédei kutyáikat járatták meg. Az egyik Palatinus házzal szemben egy homokotró daru dolgozott, a vödörszállító lánc minden fordulónál rozsdásan csikorgott. A folyamfenékről felhozott finom fövény hatalmas dombokban emelkedett a rakpart szélén, tetejükön gyerekek játszadoztak a sűrűn szótt, arany napfény alatt, olykor egy ló vontatta kétkerekű kordé állt meg a dombok tövében, s elhordott egy-egy marékra való homokot a szakadatlanul növekvő hegyláncból. A közeli Margit híd felől szüntelenül áramlott a villamosok csengetése. A Dunának olyan erős vízszaga volt, hogy a bérházak ablakaiba kirakott virágcserepekből már kicsalogatta az első zöld hajtásokat.

Egy hajókürt szólt meg a Margitsziget túlsó oldalán, de a hajót magát még nem lehetett látni. A sziget még csak ritkásan sarjadzó, átlátszó lombjával egy serdülő ifjúra hasonlított, melynek arcán most serked az első szőr. A hajókürt búgott. Egy ablakban egy kis cselédlány piros asztalterítőt porolt, s vékony hangon énekelt mögötte.

– Zajos környék – mondta a tanár, akinek minduntalan lassitania kellett, hogy az

asszony apró cipőivel beérje 44-es lába nyomát. – Megfigyelte-e, Magda, hogy az a lárnamennyiség, melyet az ember bántatlanul el tud viselni, fordított arányban áll szellemi képességeivel?

– Maga egyre zsémbesebb lesz, János – mondta az asszony. – Igaz volna, hogy megöregedett?

– Lehet – mondta a tanár.

Az asszony nevetett. – Húsz évvel ezelőtt is itt sétáltunk, akkor nem panaszkodott a lárma.

– Akkor magával voltam elfoglalva – mondta a tanár. – De lehet, hogy a lárma is kisebb volt.

Az asszony csillogó szemmel körülnézett, nevetett. – Akkor ez a rész itt még alig volt beépítve, esténként, amikor itt sétáltunk, alig égett egy-két lámpa. De maga olyan nagy és erős volt, hogy sötétben sem féltem.

– Most kisebb vagyok?

– Igen – mondta az asszony. – Kisebb.

A tanár hallgatott.

– Nagyon boldog voltam akkor – mondta az asszony. – Különösen, amikor állapotos lettem.

– Maga mindig boldog – mondta a tanár.

– Igaz – mondta az asszony. – Most is boldog vagyok. Ez a sorsom.

Az ég felhőtlen tiszta volt, s a nap oly erősen sütött, hogy az asszony levetett kosztümkabátját s kalapját is a tanár mutatóujjára akasztotta. Olyan karcsú volt, s lépte olyan könnyű, egész testének játéka olyan sima és eleven, s nagy fekete haja hófehér nyaka fölött olyan egyértelműen ragyogó, hogy aki nem ismerte, messziről tizenyolc éves lánynak, közlről harmincéves asszonynak nézte volna. Oly édesen s vidáman, szívből jövő jókedvvel nevetett, hogy a rakparton a ritka járókelők utánafordultak. Belekarolt a tanárba, másik kezében kabátját lóbálta. Minden közelébe kerülő kutyának füttyentett. Szégyellte, de azért egyszer mégis megpróbálta, hogy fel bír-e futni a homokkotró egyik dombjára, a feléig fel is jutott. Cipője tele lett földdel, lehúzta, kirázta. Sokáig eljátszott egy fekete-barna foltos drótszőrű foxival, mely annyira megkedvelte a szagát és a keze érintését, hogy gazdája füttye, hívása ellenére sem tágitott mellőle; végül is pórásra kellett venni, hogy engedelmességre bírják.

– Miért nem tart maga is egy kutyát? – kérdezte a tanártól.

– Minek? – mondta az. – Hogy rosszat mondjon rólam a hátam mögött? – Amikor délután négy óra tájt, majdnem hétórai szakadatlan együttlét után elvált az asszonytól, nagyon fáradtnak érezte ugyan magát, de a szíve valamennyire megédesedett.

Magda hazaérve egyenesen bement az ura szobájába. – Egy fél óra alatt megvan az ebéd, ne haragudj! – mondta. – Nagyon szeretem Jánost, nagyon. De azért még most sem bántam meg, hogy hozzád mentem feleségül.

– Én sem – mondta az orvos.

Tamás másnap délután pontosan beállított a tanárhoz. Ez vendége tiszteletére már felkelt az ágyból, a redőnyöket is felhúzta.

– Üljön le, kedves barátom – mondta. – Ott a cukorkásdoboz a kis asztalon, tegye maga elé. Sajnálom, hogy tegnap hiába járt itt.

– Jobban van már, professzor úr? – kérdezte a diák.

- Nem rólam van szó – mondta a tanár. – Mivel lehetek szolgálatára?
- Mindenekelőtt egy felelettel tartozom professzor úrnak – mondta a diák.
- Ugyan?

Tamás nagy, lapos, szókimondó arca máris elvörösödött. – Professzor úr meghagyta, gondolkodjam el rajta, hogy miért... miért nem szeretem az apámat.

– Csak arra kértem, gondolkodjék el rajta – mondta a tanár. – Arra nem, hogy referáljon az eredményről. Áttérhet jövetelének másik céljára, ha ugyan van ilyen.

A tanár, mint rendesen, íróállványa mögött állt, két nagy fehér keze megkapaszkodott a kiterjesztett szárnyú sas két nagy körmös lábában. A lenyugvó nap, mely halkuló rózsaszín fényével betöltötte az egész nagy szobát, s minden útjába eső tárgyat bepermetezett közömbös, véres szelidségével, a professzor nagy sima koponyáján egy kis csillogó fényjátékot gyűjtött: megtekintette magát az elmúlás tükreben. A nagy, tagolt arc azonban mintha szándékosan visszautasítana minden fényt, a szoba belseje felé fordult.

– Nos, kedves barátom – mondta Kiss professzor –, ha látogatásának nincs határozott célja, akkor mondja el, mi újság a nagyvilágban. Igaz volna-e az a hír, hogy az emberiséget ezután már nem a gonoszság, hanem az értelem fogja irányítani a cselekedeteiben?

– Miért gúnyolódik velem, professzor úr? – mondta a fiatalember sértődötten. – Én sohasem az emberek gyakorlati tisztességében bíztam, hanem csak a tisztességre való hajlamukban. Nagy különbség!

– Csak tréfáltam – mondta a tanár, szeliden rámosolyogva a fiatalemberre.

Ez azonnal megnyugodott. – Tudom – mondta. – De én mindig beugrok professzor úrnak, s ezután is mindig be fogok ugrani. Van azonban egy másik hírem!

– Éspedig? – mondta a tanár, egy újabb szelíd biztató mosollyal bátorítva fiát.

– Meg akarok házasodni.

– Ejnye – mondta a tanár. – Szülei már tudják?

A fiatalember a fejét rázta.

– Édesanyja sem?

– Ő sem – mondta Tamás.

– Nem is sejti?

– Nem – mondta Tamás.

A tanár egyet horkantott. – No lám – mondta őszinte csodálkozással. – Még csak nem is sejti? Gondolhattam volna.

Miután a fiatalember részletesen, de minden érzelmi aláfestéstől szigorúan tartózkodva közölte a tanárral Elza nevét, foglalkozását, családi adatait és megismerkedésük körülményeit, továbbá a lánynak azt a kívánságát, hogy eljegyzésüket egyelőre még titokban tartsák, legalábbis addig, amíg Tamás valami kenyérkeresetre nem tesz szert, az öregember hirtelen hátat fordított, s szemlátomást mély gondolatokba merülve kitékintett az ablakon. Tamás a professzor hátának előadta azt a kérését, hogy igyekezék számára valamilyen állást szerezni, egyelőre nem is annyira házassága megalapozására, mint a Nagymező utcai otthon fenntartása végett. A tanár e szavak hallatára szokatlan gyorsasággal visszafordult a szoba felé. – Apjának pénzre van szüksége? – kérdezte.

– Szüksége van a keresetemre – mondta Tamás –, mert szegedi házáat köztulajdonba vették, és bankkövetelését zárolták, hadikölcsöneit pedig nem tudja értékesíteni.

– Teljesen kifogytak a pénzből? – kérdezte a tanár.

– Azt hiszem, igen – mondta Tamás. – Amit a bankból havonta kapunk, az nem fedezi a háztartás szükségleteit.

– Édesanyja... öhöm... szükségét szenved? – kérdezte a tanár.

– Nem tudom, hogy tetszik érteni – mondta a diák. – Cselédet nem tartunk, édesanyám maga látja el a háztartást, s azt esszük, amit az élelmiszerjegyekre kapunk. Gondjai inkább édesapámnak vannak, mert ő nehezkesebb természetű.

– Úgy, nehezkesebb? – ismételte a tanár. – Pesszimista, ugye, ahogy ránk, öregekre mondani szokták?

– Nem tudom, hogy a kifejezés egyenértékű-e – mondta a diák. – Miska bácsiban nyomát sem látom a pesszimizmusnak. Professzor úr is inkább csak borongós kedélyű, de nem pesszimista.

– Mi volna hát a pesszimizmus, kedves barátom? – kérdezte a tanár.

– Orvosi láttelet a pesszimistáról – mondta a diák. – Az anyagcsere pangásának egyik tünete.

A tanár a fiatalember mögé lépett, s hatalmas tenyerével gyöngéden megsimogatta fejét. – Jól van, kedves barátom – mondta. – Úgy látom, a velem való hosszas érintkezés még nem tett komolyabb kárt magában, bár haszna sem igen volt belőle...

– De professzor úr – kiáltotta a diák elvörösödve –, én annyit köszönhetek önnek...

– Hagyjuk! – mondta a tanár. – Mindenesetre megismételtem azt a múltkori beszélgetésünkben elejtett tanácsot, hogy igyekezzék fiatalabb barátokra is szert tenni. Amit én magának mondani tudok, annak legfőljebb a... öhöm... a szakmájában veheti némi hasznát, az életében, úgy látom, semmit. S ez alighanem jól is van így. Hogy is mondja Pollák barátunk: quisquis suos patimur.

A diák hallgatott. A tanár látta, hogy a szeme könnybe lábad, de úgy tett, mintha nem vette volna észre. – Az öregekkel az a baj – mondta szárazon –, hogy túlságos sokat akadékoskodnak, sokat tanácskoznak, mindenre van ellenvetésük, keveset kockáztatnak, s félsikerekkel is megelégszenek. Ez a tudományban nem árthat, mert amit ott egy ember esetleg elmulaszt, azt a másik a kezébe veszi és folytatja. De az életben, melyből csak egy példány áll rendelkezésünkre, esetleg helyrehozhatatlan károkat okozhat egy hamis tanács követése.

– Professzor úr nem adhat nekem olyan rossz tanácsot – mondta a diák –, hogy annak legalább a fele ne volna jó.

– Micsoda beszéd ez! – kiáltott a tanár szokatlan élénkséggel.

A diák észrevette, hogy egész eddigi beszélgetésük alatt Kiss professzor egyszer sem horgasztotta le fejét mellére, amit nyilvánvalóan valamilyen nagyobb benső izgalomnak a jeladásaként kellett értelmezni; arcbőre is fakó volt, könnyzacskói dagadtabbak, ráncai árnyékosabbak; szemlátomást valamilyen lelki vagy testi betegség emésztette. Tamásnak úgy fáj a szíve, hogy gondolkodás nélkül tíz évet adott volna az életéből, ha szeretett öreg barátjába ojthatja.

– Micsoda beszéd ez! – kiáltotta a tanár. – Vegyen ebből a cukorkából, kérem! A tudományos diszciplinának egyik első szabálya, hogy: gyanús minden, amit az elme különös örömmel fogad, mert rendszerint egy előzetes feltevését igazolja. S minthogy belőlem a szenvedélyek amúgy is már rég kiégtek, tehát kiváltképp hajlamos vagyok a tudományos szkepticizmusra. Az ilyen ember szava méreg lehet az életben egy fiatal lélek számára.

– Ne féltsen engem, professzor úr! – mondta a diák. – Nekem épp arra van szükségem, amit professzor úrtól kapok.

– Vegyen abból a cukorkából! – mondta a tanár. – Csak nem tartja magát mégis rajongónak?

– Nem tartom magam annak – mondta a diák.

A tanár leült az asztalhoz szemben a fiatalemberrel, kellő távolságra tolva székét, hogy kedvére váltogathassa egymáson átvetett hosszú lábait. – A tudományban a képzelet – mondta – egy-egy ritka kivételtől eltekintve a legnagyobb ellensége az értelemnek, tehát nemhogy szárnyakat volna szabad neki adni, hanem ellenkezőleg, nehéz súlyokkal kell teleaggatni. Az ilyen megterhelt képzeletnek a szava méreg lehet az életben egy fiatal lélek számára. A legnagyobb tartózkodással fogadja, kedves barátom, ilyenemű tanácsaimat.

– Vállalom a kockázatot, professor úr – mondta Tamás.

A tanár váratlanul elnevette magát. – Mit tehetne egyebet? Elvégre... öhöm... apja vagyok az apja helyett is, ha szabad magamnak ezzel hizelegnem.

– Én professor urat talán a kelleténél is jobb szeretem – mondta a fiatalember egy idő múlva fülíg pirulva. – S professor úr tudja, hogy ez a ragaszkodásom nem mai keletű. Már kisfiú koromban is példaképemnek tekintettem.

– Elég rosszul tette – mondta a tanár. – Hagyjuk! Mindenesetre állapodjunk meg abban, hogy lényeges dolgokban semmilyen beleszólást se engedélyezzen nekem, bármilyen ékesszólóan fejteném is ki érveimet. Pascal szerint a szívnek megvannak a maga érvei, melyeket a fej nem érthet meg. Hát hogy is állunk azzal a kislánnyal?

– Kicsinek épp nem kicsi – mondta a diák mosolyogva. – Majdnem akkora, mint én.

– Különös – mondta a professor elgondolkodva.

– Miért különös? – kérdezte a diák meglepődve.

– Semmi – mondta a tanár. – Másutt járt az eszem. Feltételezem, hogy mint tudóshoz illik, választásánál megőrizte elméje világosságát és józanságát.

– Elza a legkitűnőbb nő, akivel életemben találkoztam – mondta a fiatalember lelkesedéstől reszkető hangon.

– Bizonyára... bizonyára – mondta a tanár. – Persze maga tisztában van vele, kedves barátom, hogy mint ahogy a gondolat nem lehet el a vágy szenvedélye nélkül, a vágyból sem szabad hiányoznia a gondolat világosságának.

A fiatalember hallgatott. – Lehet, hogy még nem ellenőriztem választásomat minden oldalról – mondta kisvártatva –, de amit eddig megtudtam Elza jelleméről, az máris minden várakozásomat felülmúlja.

– Örülök neki – mondta a tanár. – Azt nem kérdem, hogy vagyonos családból való-e, mert hisz annak pillanatnyilag amúgy sincs jelentősége. Azt sem, hogy van-e műveltsége. De vajon humora van-e?

– Az nincs – mondta Tamás.

– Szeret nevetni?

– Inkább csak mosolyog – mondta Tamás.

A tanár mellére ejtette fejét. – Úgy-úgy – mondta. – A mosoly az értelmén átszűrte nevetés. Bizonyára nagyon értelmes?

– Igen – mondta a fiatalember. – S főképp egyenes és tisztességes, ami nekem mindennél fontosabb.

– Sose hazudik?

– Sose – mondta a diák.

A tanár behunyta a szemét, szemhéja vörös és dagadt volt, mintha átvirrasztotta volna az éjszakát. – Felbecsülhetetlen – mondta. – Remélem, kedves barátom, még gondolkodik egy ideig, mielőtt az anyakönyvvezető elé viszi.

– Nem értem professzor urat – mondta a diák hirtelen elsápadva. – Egyelőre persze nem házasodhatunk össze, mert még nincs keresetem, s ha lesz, azzal egyelőre a szüleimet kell segítenem. De egyébként...

– Egyébként is ráér még a házassággal – mondta a tanár. – Úgy tudom, huszonkét éves, minek sietni annyira? Láska, én már hatvan-egynéhány vagyok, s még mindig nem szántam rá magamat. A házasulásban is az a fontos, ami a háborúban; időt kell nyerni.

Tamás megdöbbenve nézett az öreg arcra, de ez ezúttal oly szeretetre méltón, ráncában annyi mosolygó szelidséggel és jóssággal nézett rá, hogy a gúnyolódásnak nyomát sem lehetett benne felfedezni. A fiatalember elhatározta, hogy mihelyt lehet, bemutatja neki menyasszonyát; lehetetlen, hogy Elza azonnal le ne vegye lábáról az öreg tudóst. Elképzelte a lány győzedelmesen derűs, nyugodt, megható mosolyát, amint az óriási karosszékben, mint egy fejedelmi trónuson ülve szemének kék sugárzását ráereszti az elkápráztatott öregemberre, s szíve már előre dagadozott az örömtől s a büszkeségtől, kezében már érezni vélte a bölcsesség gratuláló kézszorítását. Elza olyan megvesztegetőn, majdnem férfiasan nyílt és őszinte, hogy még a tudományos szkepticizmus is porrá hull szét lábai előtt. A fiatalember önelégülten elmosolyodott, majd egy ravasz-kás tekintetet vetett a tanárra: észrevette, hogy ez helyet cseréltet egymáson átvett hosszú lábával. Mindjárt meg fog szólalni, gondolta, s rögtön előzékenyen feléje hajolt.

– Azért mégiscsak irigylem a fiatalságáért, kedves barátom – mondta a tanár, s az arca megint csupa szelidség és szeretet volt. – Sajnos még ma is gyakran esem abba a hibába, hogy megvetem a fiatalokat, mert tapasztalatok híján önhietségükre hallgatnak, nincs kísérleti anyaguk, tehát nincs megbízható ítéletük, mindent, ami új, többre becsülnek mindennél, ami régi, nagyobbabba markolnak, mint amennyit meg tudnak fogni, többet mozognak, mint amennyit ülnek, s nem keresik meg a legalkalmasabb módszereket, eszközöket és lépcsőfokokat, melyek a kitűzött célokhoz vezetnek. Nem veszem eléggé tekintetbe, hogy milyen nyomorultak volnánk, ha a természet nem tesz bennünket egy kissé léhává. A gondolkodás nem természetes szükséglete az embernek, sőt alighanem a legrövidebb út a boldogtalanság felé.

A diákot csak jóval később, hazafelé menet, az utcán fogta el némi kétség, vajon Kiss professzornak a fiatalságról mondott önbírálatában nem volt-e egy késhegynyi kétértelműség és rejtett gúny, mellyel az ő házasulási terveit s közvetve menyasszonya személyét szóta be. Meghökkenve forgatta ezt a gondolatot, majd messzire elvettette magától; a tanár a legtisztább, legszeretőbb barát volt, figyelmeztette, óvta, igyekezett őt az általa helyesnek vélt útra terelni, de sohasem gúnyolta ki. Amit a léhaságról tréfaképp mondott, azt semmi esetre sem szánhatta tanácsnak. Mindazonáltal Tamást annyira felháborította s felizgatta saját rosszhiszeműsége, hogy ha Kiss professzor nem lett volna beteg, visszafordul, és megszokott nyíltszívűségével feltárja előtte gonosz kétélyeit; de sajnos együttlétüket ismét váratlanul félbeszakította a tanárnak egy hirtelen támadt erős rosszulléte, amely a jól indult beszélgetést idő előtt lezárta.

A professzor megtántorodott s összeesett, néhány percre elvesztette eszméletét. A diák felmosta, majd levetkőztette s ágyba fektette; orvosért is akart telefonálni, de azt a tanár nem engedte meg. Beszélni most sem nagyon beszélt, csak néhány ritka, fáradt kézmozdulattal jelezte kívánságait. Vetkőztetés közben türelmes volt, mint egy magával tehetetlen, nagybeteg gyermek, bocsánatkérő, megadó mosollyal fogadta Tamás gondoskodását. A fiatalembernek ismét feltűnt, hogy a beteg egy percre sem veszi le

róla szemét; mialatt ide-oda járt a szobában, cigarettát, hamutálcát, gyufát, egyebet készíteni az ágy mellé, állandóan magán érezte a tanár lassan forgó szemgolyóinak tekintetét. Azt az ajánlatát azonban, hogy nála tölti az éjszakát, egy türelmetlen, majdnem haragos kézmozdulattal visszautasította. Mielőtt Tamás elment, még papírt és ceruzát kért az ágyába, s egy kemény fedelű könyvet, támasztéknak az íráshoz, ezeket lassan elrendezte maga mellé, a paplanra. Nagyon fáradtnak, kimerültnek látszott. – Isten áldjon meg, fiam – mondta, amikor a diák kiment az ajtón.

*

A Tanácsköztársaság új pénzt bocsátott ki, fehér papírra nyomtatott 25 és 200 koronásokat. Törvényes fizetőeszköz lévén, minden legális adásvételt le lehetett vele bonyolítani, de sem a feketepiacon, sem vidéken a parasztok nem fogadták el; aki tehát gerstlin, kukoricakenyéren, napraforgóolajon kívül mást is akart enni, annak a régi zöld vagy kék tíz- és húszkoronásokkal kellett fizetnie. Elza felajánlotta Tamásnak, hogy a Pénzügyi Központban egy pénztáros ismerősével becserélteti Tompáék fehér pénzét, melyet a banktól kaptak, ugyanannyi névértékű kék pénzre; csak természetes, hogy a fiatalember az ajánlatot a legnagyobb határozottsággal visszautasította. Néhány nappal később anyja panaszkodott, hogy nem lévén kék pénze – semmiféle élelmiszert nem tud szerezni. Húst, zsírt, vaját, burgonyát akkor már hetek óta nem láttak, a kukoricakenyértől pedig s a friss élelmiszerek hiányától az orvos testén fájdalmas, fekete kelések keletkeztek, amelyek miatt néha több napra ágyba kényszerült.

– Erzszi bezzeg fehér búzakenyeret eszik – mondta az asszony sóhajtva. Tamás lesütötte a szemét.

– Édesanyám – mondta egy idő múlva –, nem hallgathatom el... a tisztesség megköveteli, hogy megmondjam... nekem egy ismerősöm révén módomban volna kék pénzt szerezni. De bárhogy fáj is a szívem édesapámért, nem teszem meg, mert nem akarok jogtalan előnyökhöz jutni s ezzel a közösséget megkárosítani.

Az anya hosszan nézett fiára, majd egy nagyot sóhajtott, és szótlánul kiment az ebédlőből.

Erzszi még a cselédszobában lakott, de már mint albérlő; Tompáék szolgálatából kilépett, s egy textilgyárban dolgozott, kislányát pedig a Tanácsköztársaság egy svábhegyi gyermeküdülőjében helyezte el. Azon a vasárnapon, amikor Tompáné kinyitotta szekrényét, s kirakta a cselédszoba padlójára az ott talált ellopott holmit, Erzszi későn ért haza kimenőjéről, már este tíz óra felé járt az idő, amikor bekopogott asszonyához, karjában a gondosan összehajtogatott nagy nyaláb fehérneművel, amelyet szótlánul letett az asztalra (Tompáné mosolygó figyelmét nem kerülte el, hogy egy kis csipke zsebkendője, melyet, úgy látszik, a menyecske különösen megkedvelt, hiányzott a visszaszolgáltató holmiból). Abban állapotok volt meg, hogy Erzszi, amíg nem talál új helyet magának s kislányának, megmarad a szolgálatban; a proletárdiktatúra kikiáltása után azonban Tompáéknak már nem volt módjuk cselédet tartani, az asszony tehát annak rendje s módja szerint felmondott Erzsinek, egyben felajánlva neki, hogy amíg nem talál másik lakást, maradjon meg a szobájában. Erzszi megköszönte a nagysága iránta tanúsított jóságát, kezet csókolt neki, s egy hét múlva a lakáshivatalban kiigényelte a szobát.

– Jól van, fiam, igaza van – mondta az asszony –, de azért szólhatott volna, hogy legalább tudjak róla. Az a két ember a lakáshivatalból halálra ijesztett. Az uram ágyban feküdt, én a fürdőszobában voltam, s olyan felháborodott arccal nyitottak rám, mintha

a Tanácsköztársaság törvényben megtiltotta volna hétköznapiakon a fürdőkád használatát.

Egyébként ritkán találkoztak össze, többnyire csak este, amikor az asszony vacsorát főzött, s Erzsí már hazajött az üzemből; Tamás ilyenkor a konyhának még a környékét is elkerülte. Bár csak önmagára neheztelt minden tévedéséért, de azért ha nagy ritkán megpillantotta Erzsí halovány, kancsal tekintetű madonnaarcocskáját, a szája rögtön megkeseredett, s ha csak egy pillanatra is, emberbaráti érzései megfakultak.

Néhány nappal a lakáshivatal tisztviselőinek látogatása után az orvos hivatalos értesítést kapott, melyben közölték vele, hogy lakásának három szobáját lefoglalták egy kéttágú és egy háromtagú család részére „a mellékhelyiségek közös használati jogával”. A rendelőn s a várószobán kívül a családnak így mindössze egy szobája maradt lakásra. Jogtalan intézkedés volt, melyet az illetékes hatóságok felszólalás esetén nyilván hatálytalanítottak, illetve módosítottak volna, de a végzéssel szinte egyidejűleg, alig néhány órával kézbesítése után megérkezett a két beutalt család is, bútorok nélkül, néhány bőrönddel s batyuval kezükben, s behurcolkodott az ebédlőbe, a szalonba s az asszony szobájába. Az öreg orvost az egymást követő viszontagságok annyira felizgatták, hogy az új lakók megérkezésének hírére összeesett, s ágyba kellett fektetni; régebbi gyomorfekélye a rossz táplálkozás következtében nemrég kiújult, s most az újabb izgalmak hatására bevérzett.

Tamás az egyik új lakó, egy rokonszenves külsejű s modorú fiatal nyomdász segítségével beszállította anyja ágyát az orvos szobája melletti rendelőbe, később ruháit, egyéb személyes holmiját is áthozták, a többi bútor ott maradt. Az új lakók nem sokra mentek velük; fölös ágy nem volt a lakásban, bergère-ekben, puffokon s román stílusú, faragott ebédlőasztalokon pedig nemigen lehetett aludni. Tamás s az anyja egy-egy sor matracot adott a saját ágyából új lakótársaiknak.

De még alig ült el a költözködés porfelhője, a balsorsú család egy újabb örvény sodrába került. A lakásban detektívek jelentek meg, házkutatást tartottak, s az orvos íróasztalában huszonöt darab húszkoronás aranyat találtak. A tanácskormány rövid idővel hatalomra jutása után elrendelte, hogy minden aranyat, ezüstöt s ékszert be kell szolgáltatni, a huszonöt arany elrejtése a forradalmi szigor áttételén gazdasági bűncselekményből politikai bűncselekménnyé minősült át. Tompa dr.-t betegsége dacára letartóztatták, s a Markó utcai fogházba szállították. Felesége ékszereit azonban a detektívek nem találták meg; az asszony szokott szelességével ékszeres dobozát a benne lévő néhány gyűrűvel, bróssal, csattal, fülbevalóval s nem nagy értékű arany karkötővel szobájában, fésülködőasztala egyik nyitott fiókjában felejtette, a rendőrségi nyomozóknak pedig természetesen eszükbe sem jutott, hogy a betelepített új lakó szobáiban vizslassanak. Tamás a házkutatás idején nem volt odahaza.

Az újabb nagy gond elnyelte az elrekvirált szobák kisebb gondját, az asszonynak, Tamásnak most minden lehető el kellett követnie, hogy az orvost kiszabadítsák, a lakás felszabadítása tizedrangú kérdéssé süllyedt. Tompáné attól a pillanattól kezdve, hogy a detektívek elvitték az urát, mintha teljesen megváltozott volna: a lepkekönnyű, sirásra, nevetésre mindig kész, lebegő teremtésből olyan ellenállhatatlan, célratörő szenvedély bontakozott ki, amelyet semmilyen akadály nem bírt megállítani. Dr. Tompát tíz órakor vitték el a detektívek. Még jóformán be sem csapódott mögöttük az ajtó, az asszony már a telefontól ült, s felhívta Kiss professzort. – Ne menjen el hazulról, egy fél óra vagy egy óra múlva ott vagyok magánál – s letette a kagylót.

Dr. Pollák lakása nem felelt, a szerkesztőségben semmilyen felvilágosítást nem tudtak adni hollétéről. Egy dr. Keményffy Imre nevű régi ismerősét, akiről véletlenül

tudta, hogy tagja s egy ideig ügyésze volt a szociáldemokrata pártnak, az Igazságügyi Népbiztosságnál sikerült felhajszolnia, népbiztoshelyettes volt; déli egy órára kért s kapott tőle kihallgatást. Egy másik ismerősüket, egy Maczner János nevű öreg ügyvédet délután három órára kérte a lakására. Fél tizenkettőkor már becsöngetett Kiss professzorhoz. Ott-tartózkodása alatt negyedóránként felhívta a *Pester Lloyd* szerkesztőségét, de Pollákot csak éjfélután érte el végül is a lakásán.

– Mindenekelőtt arra kérem, Magda – mondta a tanár, miután meghallgatta a híradást –, arra kérem, hogy egyelőre ne olvassa el azt a levelet, melyet tegnap írtam magának, s melyet nyilván a mai nap folyamán fog megkapni. Ezt különös nyomatékkal kérem. Ezek után rátérhetünk a tárgyra.

– Próbáljon határozottan s gyorsan gondolkodni, János, maga szerint mi a teendő?

– Nem tudok sem gyorsabban, sem határozottabban gondolkodni, mint ahogy megszoktam hatvan-egynéhány év alatt – mondta a tanár. – Elsősorban arra kérem, hogy bizzék meg bennem. Amit emberileg meg lehet tenni, azt meg fogom tenni, ugyanolyan... öhöm... hűséggel és odaadással, mintha magáról volna szó, és nem... és nem a férjéről.

– Tudom, János – mondta Magda. – Erről kár beszélni. Tehát?

A tanár nagyon sápadt volt. – Azt hiszem, elsősorban azt kellene kideríteni, ha lehetséges, hogy ki a feljelentő. Nem közömbös, hogy egy névtelen, súlytalan feljelentés történt-e vagy pedig valamilyen politikailag számottevő személy áll-e a háttérben.

– Károlynak nincs ellensége a kommunisták közt – mondta az asszony. – Amint tudja, sohasem politizált. De sok szegény sorsú betege volt, akiktől nem fogadott el pénzt. Tavaly télen egy ember járt hozzá kezelésre, aki mindig csak este, a sötétség beállta után jött, s mint később kiderült, hamis nevet és címet mondott be. Azt hiszem, az kommunista lehetett, vagy szökött katona, vagy valami ilyesféle. Nem tudom, ki jelenthetett fel bennünket.

– Kire gyanakszik? – kérdezte a tanár.

– Nem tudom – mondta az asszony.

– A cselédjükre, akinek felmondtak?

– Az nem tehetett – mondta az asszony. – Mi nem jelentettük fel lopásért, pedig évek óta dézmált bennünket, s tetten értem. A kislányát is mi tartottuk, amíg módunkban volt. Nálunk laktak azután is, hogy már nem dolgozott ránk.

– Helyes – mondta a tanár. – Ez volna tehát az egyik nyom. Nem lehet büntetlenül ajándékozni, kedves barátnőm, az emberi lélek előbb-utóbb bosszút áll minden hitelezőjén. Kire gyanakszik még?

– Nem tudom, János – mondta az asszony, ködös szemmel bámulva maga elé. – Ha magának igaza volna, akkor senkit sem szabad szeretni.

– Önzetlenül nem is – mondta a tanár. – Lássuk tovább! A házmesterük? Valamelyik szomszédjuk? Ne az én rosszkedvű, lélektani bölcsességeimből induljon ki, hanem a saját okos, földhözragadt asszonyi eszével nézzen körül! Kit haragított magukra?

Az asszony a fejét rázta. – Senkit.

– Ezer embert – mondta a tanár. – Csak maga nem tud róla. Azt se felejtse el, hogy a feljelentőnek bizonyára valamilyen részesedés jut a lefoglalt értékekből. Ki tudott az elrejtett aranyakról?

– Még én sem – mondta az asszony.

A tanár hirtelen felkelt a helyéről, teljes hosszában kiegyenesedett, nagy fehér kezeit a kéken kidagadó visszerekkel az asztallapra nyomta. De csak néhány pillanatig maradt állva: mintha lába nem bírná el indulatainak a súlyát, lomhán visszaereszkedett

a székre, feje ismét mellére hanyatlott. – Tamás bizonyára tudott róluk – mondta. – Károlynak anyagi természetű ügyekben nagyobb bizalma volt benne, mint magában. Kénytelen vagyok tudományos gondossággal minden lehetőséget megvizsgálni.

Az asszony tágra nyílt, rémült szemekkel bámult rá.

– Micsoda lehetőséget? – kérdezte egy idő múlva, mind a két apró kezét a szívére szorítva.

– Tamás nem szereti az apját – mondta a tanár.

– Meg van maga örülve? – mondta az asszony.

– Tamás nem szereti az apját – mondta a tanár még egyszer. – A múltkor már beszéltünk erről.

– Meg van maga örülve? – mondta az asszony.

– Nem vagyok megörülve – mondta a tanár.

Az asszonynak könnybe lábadt a szeme, először, amióta az urát letartóztatták.

– Tamás nem szereti az apját – mondta a tanár harmadszor. – Tamás azt szereti, amit az ostoba fejével igazságnak, tisztességnek nevez. Ez a rögeszméje szerencsére valószínűtlenné teszi, hogy ő jelentette volna fel alattomban a saját apját. Másfelől azt is tekintetbe kell vennünk, hogy nem ismeri még önmagát.

Az asszony kiszedte táskájából zsebkendőjét, megtörülte a szemét.

– Nem tudja még, hogy milyen indulatok laknak benne – mondta a tanár. – Nem, nem tudja. No mindegy! Maradjunk abban, hogy valószínűleg a maguk volt cselédje tette meg a feljelentést, s ebben az esetben talán könnyebben el lehet simítani a dolgot. Sorra fogom járni mindazokat az ismerőseimet, akik hasznunkra tudnak lenni. Elsősorban azt kell elérni, hogy maga mielőbb beszélhessen Károlyval, másodsorban, hogy azonnal kórházba szállítsák onnét, ahol most van. Mert egyelőre még azt sem tudjuk, hova vitték.

Miután megbeszélték, hogy hol, mikor érhetik el egymást telefonon, hogy kölcsönösen beszámolhassanak arról, amit végeztek, illetve megállapodhassanak a következő találkában...

DÉRY TIBOR LEVELE AZ S. FISCHER KIADÓNAK

Szegzárdy-Csengery Klára fordítása

Budapest, 1962. április 10.

...Mint tudják, gyatra a memóriám, nem szívesen fogad be dátumokat, s amilyen gyorsan csak lehet, igyekszik megszabadulni tőlük. Ha nem őriztem volna meg levelezésem egy részét, ma aligha tudnám, hol és hogyan töltöttem az életemet. Olyan körülmény ez, mely szerencsésen megkíméli környezetemet attól, hogy eggyel több rosszkedvű

önéletrajzot kelljen megemésztienie vagy emésztetlenül eltaszítania magától. Ám az a közel harminc évvel ezelőtti este, amelyen kéziratom első mondatait papírra vettem, egyike életem kevés jól megvilágított pillanatának: – Bécsben történt, 1933. december 24-én, az egykori Café France-ban a Schottentornál, egy nagy, aranyozott teremben, melynek ablakai két utcára néztek, ahol – lévén karácsonyeste – nem volt egy lélek sem, s bár én mint egyedüli vendég némi védettséget élveztem a világszellem tolokodása ellen, mégsem rendelkeztem elegendő iróniával és a szükséges jellemszilárdsággal ahhoz, hogy el se kezdjem A BEFEJEZETLEN MONDAT-ot. Ellenkezőleg, úgy tetszik nekem, mintha még ma is érezném azt a szívdobogást, ami ott munka előtt és közben rám tört, s ami azóta még a legkisebb írói munka kezdete előtt is visszhangzik bennem mind a mai napig. S bár hatvannyolc évemmel ma már elég tapasztalt lehetnék ahhoz, hogy tudjam, ez az örömteli szívdobogás vaklármá csupán, melyet ritkán követ beteljesülés, belső béke pedig szinte sosem, mégis bosszúsán látom, miként ítél ez a szívdobogás minden tapasztalat, csalódás és megaláztatás ellenére még ma is, újra meg újra, egy kölyökkutya ostoba életörömére. Ám kérdem Önöket: a szülési fájdalomra való mégoly boldog várakozás szól-e akár csak a legcsekélyebb mértékben is amellest, ami megszületni készül?

Van mindenesetre még valami, ami megnyugtathatna, ha a nyugtalanság nem lenne kedvemrevalóbb. Soha nem voltam képes arra, hogy önmagamért lelkesedjem. Eltekintve az immunitás első napjaitól, heteitől vagy hónapjaitól – attól az immunitásától, melyet a kézirat befejezése után a munkaláz kölcsönzött –, éreztem, hogy támad fel és fokozódik bennem a nyafka kedvetlenség, ha a saját munkámat veszem kézbe, s ez az önmagam feletti titkos bosszankodás soha nem csökkent, bármeddig csiszolgattam is a munkámat, gyakran akár évtizedekkel első megjelenése után. Ez a rosszkezd sokszor a szégyenig vagy kétségbeesésig fokozódott, ám többnyire csak azt eredményezte, hogy önkínzó ösztöneimtől kereken megtagadtam saját munkám újbóli kézbevitelét. Szembeötölő tulajdonságom, a lustaság és rossz emlékezőtehetségem azután az évtizedek során hozzásegített valamiféle békés-boldog elidegenedéshez azoktól a teremtményektől, akiket – állítólag – én alkottam meg, s akiknek nevét, nemét és végső soron létét képes voltam oly tökéletesen elfelejteni, mint áldozatait a politikai tömeggyilkos. Csak kevesen vannak közöttük, akik Isten kegyelméből megmenekültek, s akiket még ma is név szerint meg tudok nevezni. Gőgnek éreznék-e, ha azt mondanám, hogy a legteljesebb mértékben elégedetlen vagyok életművemmel? Ez bizonyára nem szerénységemet tanúsítja, hiszen – kevés kivételtől eltekintve – kortársaimmal még türelmetlenebbül bánok, mint saját életművemmel.

Már az is boldoggá és elégedetté tesz, ha saját könyveimben itt-ott véletlenül hús vagy ötven sorra bukkanok, amely még évek múltán sem okoz csalódást. Jó, ha tíz évben egyszer sikerül egy hibátlan novellát írnom, ám legszívesebben azt is hónapokig csiszolgatnám még, ha nem lenne az egész olyan kilátástalan. Eddig megjelent könyveim közül talán A BEFEJEZETLEN MONDAT-nak van a legtöbb esélye arra, hogy csatlakozhasson ahhoz a végtelen monológhoz, amelyet a perlekedő emberiség saját sírja felett mond – s mondani is fog utolsó lehetéig. Vannak olyan oldalak, néhol akár ötven-száz oldalas fejezetek a három kötetben, amelyekben csak hiúságból akartam megváltoztatni itt-ott egy-egy szót vagy mondatot; s ha az egész műben akár százával is akadnak hibák, melyek nyomasztják a lelkiismeretemet, s amelyek kijavításában csak az erő és türelem hiánya akadályoz meg, az egész művel mégis egyetértek. Ha már meg kellett írni, hát jól van úgy, ahogy van, ma sem tudnám különkül.

Mint tudják, a regény csak 1946-ban jelent meg, közel egy évtizeddel elkészülte után. Azóta további tizenhat év telt el. A könyvet nem csupán személyes ízlésem, hanem a történelem is próbára tette. Sikerült-e akár csak félig is kiállnia ezt a próbát? Szerénytelenségből hagyom nyitva ezt a kérdést. Ám be kell vallanom Önöknek, hogy ma, évek hosszú sora után megint egyszer ebben a könyvben lapozgatva, nyugtalanító érzés fog el: mintha alakjaim többet tudnának és mondanának el a világról, mint amennyit tőlem tanultak. Mint a gyerekes összeesküvők bandája, egyfolytában az iskoláról fecsegnek, az iskoláról, ahonnan lógtak. De úgy tűnik, négy éven át, mialatt őket nemzette és tanította, a szerző is valamilyen könnyű kábulatban élt, amely szemét és fülét soha nem látott-hallott dolgokra nyitotta meg, dolgokra, melyeket ő maga sem értett...

Szilasi Vilmos

A SZOCIÁLFILOZÓFIAI JELLEG

Szegzárdy-Csengery Klára fordítása

A BEFEJEZETLEN MONDAT szocialista könyv, sőt tendenciáját tekintve egyenesen marxista. Mégis nehezemre esnék, ha valamiféle marxista elméletet próbálnék meg felfedezni benne. A proletariátus harcáról van ugyan szó, de nem a termelőeszközök kisorsajátításáról, nem az osztályharc stratégiájáról, a győzelem programjáról, hanem a méltóság, igazságosság és a mindenkit mindenkivel összekapcsoló jószág iránti emberi igény kielégítéséről. Az együttlét hitelességéről van itt szó, a gyöngéd érzelmekről, melyek bevilágítják és tiszta örömmé nemesítik a hétköznapiakat, még a munkanapokat is. Ez a harc nem annyira a társadalom, mint inkább az emberi kapcsolatok átszervezését áhítja, a nyíltság, tolerancia, engedékenység és kölcsönös megértés felé haladva. A regény súlyos családi, munkahelyi konfliktusokat ábrázol, feszültségterhes bonyodalmakat az emberi sorsok különböző szféráiban. Eközben a személyes konfliktusok nem kevésbé fontosak, mint a közösséget érintő sorskérdések. Dérynél a súlyos társadalmi problémák megoldási sémája alapjában véve ugyanaz, mint a házastársak, szülők és gyermekek, szeretők és barátok közötti konfliktusoké. Ezek a megoldások elbűvölően súlytalanok, mindig szelídek, némelyikük nem több, mint egy szó, máskor csak egy szótlán pillantás. Lázadásokat és tüntetéseket ír le, s teszi ezt úgy, mintha az óriási menetoszlopok angyali jószággal vonulnának megállás nélkül az ígéret földjére, s közben csalódottan vennék tudomásul, hogy ellenállásba kell ütközniük.

Nem tudok meghatottság nélkül írni erről a könyvről. Szeretem minden alakját, még az ellenség képviselőit is. Déry képtelen arra, hogy együttérzés nélkül bocsássa el regényalakjait. Szíve tele gyengédséggel, ebből ered emberábrázolásának ereje és biztonsága. Az az apró mozdulat, amellyel végül szelíden megéri őket, olyan élet-hűvé teszi alakjait, hogy minden helyzetben körüllegi őket létük telt atmoszférája – legszívesebben azt mondanám, melegek és étellel teliek, mint a frissen sült kenyér.

Hová is soroljam hát mindezt a filozófiai irodalom nagy társadalmi alapgondolatai között? Marxistának nem marxista. A szerző világnézete nem azt a meggyőződést tükrözi, hogy a külső körülmények megváltoztatásával új világot lehet teremteni. Inkább éppen az ellenkezőjét sejtethetnék. Nem is utópista: amit célként maga elé tűz, nem egy jobb világ programja, melyet önkényesen vagy alapos szervezőmunkával alakít ki a vágyakozó képzelet. Inkább úgy tűnik, készen áll a ház, s a költőnek már nincs más dolga, mint rábírní az ellenséget, aki csak tudatlanságból ellenséges, hogy költözzék be a házba.

Vajon hordoz-e magában a regény valamiféle történelemfilozófiát, miszerint a történelmi helyzetek véres értelmetlensége mögött az emberi haladás feltartóztathatatlan dialektikus kibontakozása és beteljesülése rejlik? Talán ez a tényező is közrejátszik, ám mindenesetre csak mellékesen. A regényből mindvégig halkán kicsengő alaphang szerint az ember már elég felszabadult ahhoz, hogy önmaga lehessen, csak ezt egyesek még nem tudják, bizonyos kommunisták éppoly kevésbé, mint a munkások felszabadításának ellenségei.

Déry minden bizonnyal nem osztja a naturalizmusnak azt az elvét, hogy az ember természetéből fakadóan jó, és csak a történelmi bűnbeesés rontotta meg. Semmilyen bűnről, semmilyen megváltástörténetről nincs nála szó, bármilyen legyen is az.

Úgy tűnik, Déry egészen sajátos értelmet kölcsönöz Marx mély értelmű mondatának, miszerint az ember a szemünk előtt lezajló átalakulások szerve. Szerv annyi, mint szerszám. Az ember legyen a szervek szerve, akárcsak a kéz, amely minden szerszámot azzá tesz, ami. Csak a kéz „kezában” válik az egyébként közömbös tárgy szerszámmá. Vajon az ember önmagát is kézbe veszi-e, hogy mesterként alkosson? Az effajta tervezés, az eszközök illetén használata a végtermék szem előtt tartásával ettől a regénytől idegen. Az emberek csak annyiban alakulnak át közeggé, amennyiben az elsősorban általuk életre hívott érzelmek áradatában ők maguk is áradóvá válnak.

Ám a könyv alapvonása nem valamiféle passzív chiliasmus, nem a remény filozófiája. A remény türelmes, számol az eséllyel. A történelem nem türelmes, drámai kitörésekben zajlik, inkább vakon, mintsem előrelátóan. A remény tud várni, a távolba tekint, nem a közelbe. Az ilyen pillantás Dérytól tökéletesen idegen. Ő csak a legközelebbit látja, és a legteljesebb mértékben türelmetlenül és izgatottan avatkozik be közvetlen környezetében. Filozófiája azonban nem a könyörtelen harcban, a minden szemben álló megsemmisítésének vágyában gyökerezik. Inkább a tudás birtokosának a még nem tudókra irányuló aktivitása ez. Szókratész azt hirdette: „Az erény tanítható.” Nem mintha az ember természetéből fakadóan jó volna, hanem mert az ember az a különös lény, amely logikával legyőzhető. „Minden embernek természete, hogy törekszik a tudásra” – hangzik Arisztotelész METAFIZIKÁ-jának, az európai filozófia alapművének első mondata. Ez a mondat monumentalitásával mintegy a filozófia kapuja. Az ember hatalmába kerül annak, amit bebizonyítanak neki. Déry azt tanítja, hogy a jóság és az emberi boldogság tanítható; tanítható példával, tanítható szavakkal, amelyek mindig ott lebegnek az emberi kapcsolatok fölött, tanítható mondatokkal. A könyv címe, A BEFEJEZETLEN MONDAT, többértelmű. Utalhat átmeneti vereségre is. Nekem azonban hitelesebbnek tetszik a mélyebb értelem: a mondatot leírták, s bár a vége még hiányzik, bizonyítóereje már hat. Még tart a tanítás, a meggyőzés, de már közel a befejezés. „Ha meggyőzőek a tételek, a következtetés is meggyőző” – mondja Arisztotelész.

Déry tartása ebben az értelemben humanista racionalizmus; racionális pozitivizmus a marxizmussal rokon. Milyen kapcsolatban áll a szocialista realizmussal? Nyu-

gaton a jelenlegi szellemi légkör – különösen, ami a művészetet és az irodalmat illeti – rációellenes. A nyelvben azt a titokzatos erőt vélik fölfedezni, mely túlmutat az elégtelen emberi tudáson, a hagyományos eszközök alkalmatlanságán. A modern regényíró óvakodik attól, hogy műve csupán racionális elbeszélés legyen, hogy pusztán emberi jellemeket, sorsokat ábrázoljon. Mint ahogy Hérakleitosz mondja Apollónról, Delphoi istenéről: nem mond semmit, nem közöl semmit: sejtet. Az ábrázolást felváltja az utalás, a jelzés. Déryt ezzel szemben olyannyira áthatja a ráció, hogy számára nem jelent veszélyt, ha teljes mértékben érvényre juttatja naiv mesélőkedvét. Ezek szerint tehát korszerűtlen volna a nyugati, elavult a szocialista irodalomban?

Déry számára a nyelv, a szókincs, a frazeológia, a terminológia nem öncél, hanem eszköz. A materialista dialektikát, a realista aktualitás tendenciáját költői mondanivalóvá emeli, s ezáltal mintegy meg is szünteti. Az ember, az eszes állat (*animal rationale*) már aligha állati többé. Déry még a szenvedélyeket is megfosztja élűktől s az érzéseket veszélyes kétértelműségüktől. Ehelyett játszani engedi a fantáziát, mely nagyobb teret enged s több igazságot tulajdonít a konkrét észlelésnek, mint a felszínen megrekedő realizmus. A rációhoz, az emberi ténszerűséghez való hűségében Déry végső soron mégiscsak szocialista költő, eleget tesz a szocialista irodalommal szemben támasztott követelményeknek, teszi ezt azonban mélyreható tekintettel, leírhatatlan nyugalommal s a részletek konstruktív egysége iránt tanúsított érzékenységgel. Az ideges érzékenységből eredő bőséget az egész nyugalmává rendezi át. A valóságot minden dimenziójában szóhoz juttatni – ez számára a szocialista realizmus. Ebben benne foglaltatnak azok a témák is, melyeket a szocialista elmélet egyedül ábrázolásra méltónak tart. Déry dogmák nélkül dogmatikus. Egyszóval költő.

Így tehát regénye a mai nyugati irodalom szempontjai szerint is minden, csak nem korszerűtlen. Déry nem csak mesélőkedvének köszönhetően nagy ivű elbeszélő, nem pusztán az ábrázolás kedvéért ábrázolja szenvedélyesen az emberi sorsokat. Titokzatos módon expresszionista; a jelen atmoszferikus voltát juttatja kifejezésre. Ábrázolásai jelképes erejűek, epigrammaszerű megvilágítóerővel rendelkeznek: radikális utalások a kimondhatatlanra.

Ez az író, aki nem elmélkedik, akitől idegen minden elméleti gondolatmenet, aki alig képes az absztrakcióra, aki bizonyára aligha ért valamit a tőkefelhalmozás, az értéktöbblet, az elidegenítés és elidegenedés elméletéből, szívének iskolájában megtanulta Platón–Szókratész bölcsességét, azt a bölcsességet, amely a logoszt és az emberiség boldogságát, melyet a görögök arétének neveztek, összekapcsolja egymással. Ennek a költészet nagy zsenije által vezérelt társadalmi forradalmárnak a fegyvere a legszelídebb, ám egyszersmind a legkeményebb is: a szillogizmus. Az egyetlen megcáfolatlan társadalomfilozófiát hirdeti, amellyel sértés, neheztelés, gyűlölködés nélkül egyet lehet érteni. S anélkül, hogy ez szegényünkre válnék, készségesen hagyjuk, hogy meggyőzzön bennünket.

Kozák László

IRODALMI MÚZEUM

Fehérné valaki másról beszélt,
holott – Zsukától tudjuk – a kávéházban
az ő kedvese, a visszahódítandó, esett
a csodálkozástól a mázoló ponyvájába.

Halász feltápáskodott, pezsgőt rendelt
nekik, ő pedig lovagot Adélnak, utazik.
Miközben halkán játszottam a zongorán,
mögöttem már-már botrányos danolászás.

Balkay játszotta Adyt, mérgesen csattant:
ki nem állhatom az úgynevezett úrinőket –
kérette magát, hosszan, a találkozás előtt.
– Hallottam már magáról, mosolygott Adél.

A hangja mély volt – Zsukától tudni –,
akkor még nem dohányozta el, míg Fehérné
csak a hajnalra emlékezett: Adyék mögött
lépdelt Halással, lemaradva, boldogan.

Zsuka leírta, második kiadás, betartotta
a megállapodást Fehérnével szemben. Adél
valóban utazott, Ady elkísérte egy darabon:
Váradon három napig senki sem látta.

A múzeumban, múzsák között, a danolászós
is bemutatkozott: Zsuka férje vagyok.
Az egész történetből kiviláglik Fehérné.
Ott ül, az övé volt mindig is Halász.

Rapai Ágnes

ROSSZ LEMEZ

már annyit vártam nem tudom
a postaládát mért lesem
és szívdobogva mért nyitom
már annyit vártam nem tudom

amit szeretnék nem lehet
jöhet levél vagy nem jöhet
már annyit vártam nem tudom
amit szeretnék nem lehet

a postaládát mért lesem
már annyit vártam nem tudom
mert ittragadtam féluton
jaj visszajönnöd nem lehet

te úgyse jössz én nem megyek
hát szívdobogva mért nyitom
már annyit vártam nem tudom
már annyit vártam nem tudom

RAINER MARIA RILKE LEVELEIBŐL

Báthori Csaba fordítása

Lou Andreas-Saloménak

Párizs, 1914. június 26-án (péntek)

Lou, kedves, Te *tudsz és megértesz*; ha láthatnék egy másodpercig a Te szemeddel, úgy, amint elgondollak, lehetnék a belátó Másik: megerősödve térnék vissza bonyodalmaim közé, beláthatatlan, oly messziről előkészített életembe. Isten tudja, mennyiben előzi meg a *Wendung* című vers azoknak az új viszonyoknak érkezését, én messze hátul kullogok, isten tudja, efféle összeomlásokat egyáltalán kibírok-e még, hiszen a makacs erők továbbra is visszaélnék hatalmukkal, és a leghallatlanabb félreértésekben merülnek ki. Ezért reméltem olyan beláthatatlanul sokat attól, hogy végre egy emberi lény helyes és szerető közelébe kerülök, mert ezzel helyreállt volna minden distancia: a világtól való távolság rögtön = végtelenné változott volna, a saját testemtől való távolság rögtön = nullává, és közöttük ott van minden szám, ártatlan árnyalatokban. Így azonban a túlzott figyelem néhány dolgot óriási életnagyságban közelembe tolt, másrészt pedig közém és saját felizgatott testem közé olyan viszonyokat iktatott, melyek valószínűleg hasonló tévelygésekkel járnak, mint a testi dolgokhoz való viszonyaim általában. Így minden porcikámba katasztrófa fészkelődött, minden izmom hamisan lötyög. Eszembe jut, hogy a világ szellemi elsajátítása ott, ahol az tökéletesen a szem segítségével történt, mint az én esetemben, tartósan veszélytelenebb a képzőművész számára, mert ez az elsajátítás megragadhatóbb formában, testszerűbb eredmények létrehozása révén kielégülést talál. Én olyan vagyok, mint a kis kökörtcsin (láttam egyszer egy római kertben), olyan tágasra nyílt napközben, hogy éjszakára nem bírt

összecsukódni. Rettenetes volt nézni a sötét mezőn, szélesre tárulkozva, örülten feltépett kelyhével még mindig szürcsölte a fényt, a rengeteg, páratlan erejű éjszaka terhével maga fölött. És tőzsomszédságában összes okos kis nővére, mind-mind elzárta már parányi mértékű fölöslegét. Én is ilyen menthetetlenül kifele fordított ember vagyok, ezért zilál szét minden, nem utasítok el semmit, érzékeim – anélkül, hogy tanácsomat kikérnék – minden káros hatásra nyitottan éberek; ha megzörren valami, feláldozom magam, s *én magam vagyok* az a zörej, s mivel minden egyszer izgalmakra kiéhezett lény meg is ragadja ezt az izgalmat, így én is lényegében vágyom a zavarra, és vég nélkül romok között is vagyok. E nyilvánosság elől megmenekült bennem egy élet, visszavonult a legbensőbb helyre, és ott él és honol, mint az emberek ostromállapotban, gond és nélkülözés idején. Életjelt ad magáról, ha jobb időket vél közeledni, az *Elégiák* töredékei vagy egy-egy kezdősor útján, majd megint el kell kushadnia, mert odakint nyilván örökké ugyanaz a kiszolgáltatottság uralkodik. És közben, e szakadatlan kitörési szenvedély és a számomra bajosan elérhető belső létezés időszakai közt: ott húzódnak az egészséges érzés igazi lakásai, siváran, elhagyottan, kiürítve; valami barátságatlan középső sáv ez, aminek semlegessége egyúttal megmagyarázza, miért marad pazarlás végül minden érdekemben történő emberi és természeti jócselekedet.

Ma van a naptár szerint egy hónapja, hogy itt vagyok. Diétás-vegetatív étrendet tartottam, hosszú alvásokra szorítottam magam (minden éjszaka 9-től reggel 6-ig), s többnyire ki is tartottam az alvási gyakorlatokban, olykor még napközben is kis alvópótlékokat építettem be a napirendbe (megilletődve természetemen, hogy legalább alvás közben nem emlékeztem *tehetetlenségemre*, amit az élet összes egyéb területén ezernyi példával bizonyítok). Egyébként minden papírlap előtt és minden könyv olvasásakor annyira gátlásos és meggátolt vagyok, mint egy karóhoz kötözött kecske, és mire ráocsúdok megkötöttségemre – ügyetlenül a karóra göngyölvén magamat –, látom, hogy többnyire még csak nem is állt rendelkezésemre teljes hosszában a kötél. Körbe-körbe, csak babirkálok százszor félretett könyvek között, kedvszegetten, hol jobbra, hol balra kapdosva, s alig ismerem fel ezt vagy azt a növényt; mert *abban* is hasonlítok a kecskéhez: amit korábban lerágtam, abból nem marad meg semmi kézzelfogható, egy falatka sem, amihez újra kapcsolódni tudnék: hiába, minden kecskévé válik bennem, és ez – ha a kecske egyszer megbokrosodott, s maga is szögletessé vált – nem könnyít helyzetén.

Milyen csodálatos és kimeríthetetlenül megalapozott volna egy olyan élet, amely később művészi kibontakozás formájában nyerné el igazolását. Mindinkább bámulom a fiatal Goethét; ahogyan számára a hozadék eleve az elviselt létezés s egyúttal a boldogság mértéke is. Semmi haszontalant nem kézbe venni, s a hasznosíthatót *helyesen*; kezdettől fogva gyűjteni magunkban a múlt és jelenlegi sikerekre vonatkozó, legkülönbözőbb és legellentétebb emlékeket: hogy ne másként, csak ezer tapasztalat birtokában csöppenjünk abba a végtelen aszályba, amivel bármelyik pillanatban meg lehetnek az istenek.

Ma (29.), második leveled érkezése után.

Talán, Lou kedves, talán. De hiszen nem annál silányabb-e a helyzetem, minél inkább elő van készítve legbelül; nem kerekedtem-e ki *mégis* egy ilyen gátláscsomóvá? A *Narziss* és az újabb költemény között egy év telt el, egy tompa esztendő, és ha most visszatekintek, úgy látom magam – amint itt álldigálok –, hogy ismét valamivel terheesebb lettem, áthatolhatatlanabb, holtabb. Amíg egy ilyen megbízás csak megemelinti a karomat... de már ernyed is el – s milyen hamar! –, és moccanni se bírok. Testem

egyenesen csapdává változott; ott, ahol korábban magába fogadott és továbbadott valamit, most szorosra csattan, és föl nem feszíthető; felület, teli csapdákkal, melyekben nyomorúságos élmények sorvadnak el, megdermedt, úttalan terület, és messzemesse a közepén, mint hűlő csillagon, lobog a csodálatos láng, mely már csak vulkánként képes kitörni, helyel-közzel, olyan jelenségek kíséretében, melyek szörnyű pusztítással, zavaróan és veszélyesen árasztják el a közönyös felületet. Nem egy valódi betegség mintája-e ez, ez a három övezetben lezajló létbomlasztás? A legfelsőbb zóna éppen olyan mértékben követeli az izgalmakat, ahogyan a belső hatalmak nem képesek elérni és megrendíteni. Ó, mennyire *Valami (Eines)* voltam ifjúságomban, minden inség ellenére, nagyjában-egészében arctalan, de aztán nagyjában-egészében mégiscsak felismerhető és bizalmat élvező. S ezért olyan elvetendően rossz, és mégis titokzatosan incsolgató öröm; ha kiszimatoltam a reggel illatába, egész testemet átította a lég, s a reggel éppen mocsanó könnyűsége lebegett természetem minden rétegében; ha bele-beleharaptam egy gyümölcsbe, vagy ízlelgettem a nyelvemen, az olyan volt, mint a szellem szava, mely szétolvad a testben; s a gyümölcs tiszta öröme, az a tapasztalat, amit elpusztíthatatlanul közvetített, rögtön felszívódott lényemnek összes látható és láthatatlan véredényeiben.

Most meg utazások és hatalmak és rettentően hatékony változások: és minden veszendőbe megy tekintetem és testem görcsösen esdeklő odaadásában: ez az áldozat kimeríti s egyúttal túlterheli, míg a lélek – elfordulva, figyelmetlenül, magába roskadva – nem csökkenti feszültségeimet. Én megadnám magam, de ő nem adja meg magát; így van ez szemlélődésben és szeretetben, és testem ezért sorvad el ebben az aszályos esdeklésben, ahová nem terjednek a nedvek, melyek mozdulataimat azelőtt ágról ágra zölddé és hajlékonyá tették. Ez lehet az oka, minél tüzetesebben vizsgálom, hogy van egy bizonyos tartásom (*az a tartás*, amelyre a munka némely pillanatában ráneveltem magam), és a lelkemnek megint másféle tartása van, érettebb, még érettebb tartása, és ezért már nem szolgálom őt, és senki sem szolgálja őt. Ó a harangérc, és Isten újra meg újra fölizzítja fehérre, és előkészíti az öntés hatalmas pillanatára: de én még mindig a régi forma vagyok, az előző harang formája, a makacs forma, mely megtette a magáét, és nem kívánja, hogy kicseréljék – és így aztán az öntés elmarad. Lehet belátni ennyi mindent, és mégis segítség nélkül bolyongani? És esztendők óta.

Megújulás, változás, boldogulás – és átzúdulna hozzám a lélek –, tudom. De ki újulna meg, aki előbb nem szakította ízekre magát? És én mint a himes tojással, úgy bánok magammal, egy életen át, nehogy bántódásom essék, csak azt ne. Ó, Lou! mennyi az értelem és mennyi az ostobaság mindabban, amit ideírok; ne olvass túl szigorúan.

Napjaid, mondd, szépen telnek-e? s a rózsacsokrok?

Rainer

Ilse Erdmann-nak

München, Keferstrasse 11.,
1916. október 9-én

...A kérdés, mely foglalkoztatja Önt, Ilse, a jóság és a jócselekedetek kérdése (s a mindkettő terén elért bizonyosság), engem is szakadatlanul foglalkoztat. Mindig is sokat tűnődtem ezen, hiszen azt a bizottságot, amit Ön másoknál megtapasztalt, én volta-

képpen soha nem láttam cselekedetek formájában. Az emberi világ mindig a legbizonytalanabb valami volt számomra, én magam pedig az a hely, ahol az adás és a visszavétel gyakorta csaknem ugyanazt jelentette: olyan hirtelen váltott fonákjára a legvalóságosabb emberi ösztönzés. Ha nem leltem volna kifogást a belső alkotómunkában, hogy hiszen itt egyikről sem lehet szó, s általában, ha nem látom az oly, de oly gyakran és régente gyakorolt metamorfózisban valamely igen mély nem erkölcsi, sőt aligha emberi egyensúly tapasztalatát: azt hiszem, már rég nem volnék az élők sorában.

Ha létezik biztonság – a költeményen, képen, egyenleten, épületen és a zenén kívül –, azt talán csak a legkeményebb korlátozás árán érhetjük el: mégpedig úgy, hogy az ember befészkelődik és kielégülést talál egy megfontolt vagy megtapasztalt világszeletben, az ismertségnek és jelentékenységnek valamilyen fokán, ahol aztán a közvetlen értékeremtés hasznossá és lehetségessé válik. De hogyan is kívánhatnánk ezt? Biztonságunknak valamiképpen az egész, a teljes körű létezéshez kell igazodnia; a bizonyosság számunkra azt jelenti: emlékezünk a jogtalan tett ártatlanságára, és elismerjük a szenvedés konkrét formáit; azt jelenti: elutasítjuk a neveket, hogy, mintegy vendégként, méltányolhassuk a sorsnak – nevek mögött rejtőző – páratlan alakzatait és kapcsolatait; azt jelenti: még a szellemi tevékenységen belül is tántoríthatatlanul hűek maradunk táplálékhoz és nélkülözéshez, mint kőhöz és kenyérhez; azt jelenti: semmit nem gyanúsítunk meg, nem tessékélünk ki erőszakosan, semmit nem bélyegzünk másnak, mint ami valójában; azt jelenti: miközben elutasítjuk a tulajdon minden fogalmát, elsajátítások közepette élünk, nem birtoklásra törekvő, hanem hasonlatszerű elsajátítások között; és végül (noha ez polgári értelemben nem érvényes): tudjuk közölni mással is ezt a merész biztonságot: hiszen ez bukásainknak és sikereinknek végső, alapvetően közös vonása. Széles karolással elfogadni a bizonytalanságot: ha ez végtelen, akkor a biztonság is végtelenné változik...

Rainer Maria Rilke

Lisa Heisének

Soglio, Graubünden, Svájc,
1919. augusztus 2-án

Úgy gondolom, asszonyom, hogy hozzám intézett sorait nem viszonzhatom sem szebben, sem pontosabban, mint ha máris biztosítom: mennyire megértem azt az ösztönzést, amelyből megszülettek. A művészi tárgy [Kunst-Ding] semmit nem képes sem megváltoztatni, sem megjobbitani; egyszeri formájában úgy szembeül az emberekkel, mint a természet, önmagában kiteljesedve, önmagával elfoglalva (mint egy szökőkút), tehát, ha úgy vesszük: részvétlenül. Mi azonban végül is tudjuk, hogy ez a második, tartózkodó és a benne munkáló akarattól eltorlaszolt természet ugyancsak emberi tapasztalat eredménye, szenvedés és öröm szélsőségeinek elegye – és itt rejlik a kulcs a kimeríthetetlen vigasz kincsesládához; ez a vigasz gyülemlik föl a műalkotásban, és a magányos ember pontosan erre formálhat különös, kimondhatatlan igényt. Vannak, tudom, az életnek pillanatait, talán esztendőket is, mikor a rokoni környezetben átélt magány olyan fokot ér el, melyet be nem vallottunk volna, ha tetszés szerint, ideiglenesen összeverődött közösségben következik be. A természet képtelen közel lépni hoz-

zánk; nekünk kell erőt merítenünk, hogy átértelmezzük és magunkhoz szoktassuk, sőt bizonyos fokig emberi tapasztalatra *lefordítsuk*, hogy legalább egy töredékének értelmet adjunk; de éppen ez az, amit a farkasmagányba süppedt ember nem bír teljesíteni: hiszen épp ő kér ajándékot, föltétel nélkül, s nem képes máshoz közeledni; olyan, mint az az ember, aki életének valaminő mélypontján már ajkát sem moccanja a fölkínált falatra – *meg kell támadnia* az embert annak a dolognak, amire égetően szüksége van, mintha vágyakozna rá, mintha más gondja se volna, mint hogy ezt a lényt birtokba vegye, hogy gyengeségének minden atomját odaadásra mozgósítsa. De – szoros értelemben – akkor sem változott meg semmi, s fennhéjázás volna elvárni a műalkotástól, hogy segítsen; de hogy az emberi tapasztalat feszültségei, melyeket egy műalkotás, anélkül hogy kifelé elárulná, magában hordoz, hogy belső intenzitása, anélkül hogy extenzívvé válna, pusztá jelenléte révén, előidézhetett azt a hiedelmet, hogy a műalkotás valamiféle törekvés, követelés, tetszés iránti ostrom volna – ostromló, elragadó szeretet, berzenkedés vagy hívogatás: ez a közte és a magára hagyott ember között kibomló szemfényvesztés azokhoz a papi fufangokhoz hasonlít, amelyekkel – ősidők óta – a földre édesgették az isteni erőt.

Szégyentelenül bőbeszédű vagyok, azonban levele csakugyan énhozzám beszélt, hozzám, s nem egy tetszőleges valakihez, akit a levélíró önkényesen ruházott fel a nevemmel; ezért én sem óhajtottam kevésbé pontosnak mutatkozni, nem kívántam Önt henye szólamokkal untatni; részvételem valódi, tényleges élményét közvetítettem.

Az, hogy a végén gyermekét említi, bizalmassá avatja levelét: ezt nem tudom másképpen viszonzni, mint hogy tökéletes készséggel nyugtázom ezt a bizalmat. Ha ez Önnek bármikor is enyhületet ad, kérem, meséljen nekem erről a gyermekről és önmagáról, akár oldalakon át. Én azok közé tartozom, a régimódiak közé, akik a levélformát még az érintkezés eszközének tartják, a legszebbek és leggyümölcsözőbbek egyikének. – Persze meg kell mondanom, hogy ez a felfogás levelezésemet – a teljesíthető mérték keretein túl is – megszorítja; továbbá, hogy a munka – gyakran hónapokra – s még gyakrabban (mint végig a háború alatt) valami legyőzhetetlen „*sécheresse d’âme*” elnémit, és hosszú némaságra kárhozza; viszont ennek fejében az emberi kapcsolatokat sem egy fukar és garasoskodó emberi lét léptékeivel mérem, hanem a természet mértékeivel: legyen ez, ha úgy akarja, a jövőben kötelezettség és alku közöttünk; én néha majd kimaradok, de – ha kívánja – megint megérkezem, tudás és részvét birtokában, úgy, amint ma első ízben megtehettem.

Rainer Maria Rilke

Rudolf Bodländernek

Château de Muzot sur Sierre, Valais,
Svájc, 1922. március 13-án

Barátom,
először is azt kell mondanom, hogy az elkésett válaszádsban vétlen vagyok. Levelét tegnapi, március 12-én, vasárnap kaptam kézhez, éppen egy hónappal azután, hogy papírra vetette. Az Insel Kiadó ugyanis a címemre beérkező küldeményeket csak esetlegesen, időközönként továbbítja nekem, s ez alkalommal annál is inkább késlekedett, mert úgy tudta: dolgozom, tehát lényegében terhemre van minden levelezés. Ha már a kiadónak nem tehetek szemrehányást, úgy leginkább magamat kellene kor-

holnom, ha ugyan bármilyen ürügyet szeretnék beiktatni válaszom elé, amire Ön he-
tek óta vár – s amit halogatnom már csak azért is természetellenes volna, mert a leve-
lében érintett kérdések engem is élénken foglalkoztatnak.

Persze más kérdés, hogy képes vagyok-e egy mégiscsak rövidke levélben olyan vá-
laszt találni, amelyben Ön sem csalatkozik. Hogy Önt ez a pár (s részint eligazító) szó
csakugyan megérinti-e, testvérem és barátom, az elsősorban a köztünk fölvert hid jár-
hatóságán és biztonságán múlik. Ami mármost e hidat illeti: valóban úgy vélem, hogy
hagyatkozhatom tökéletes teherbíró képességére, hiszen hozzám írt, megragadóan
emberbaráti szavai csupa bizonyíték és tanúság, s munkáimmal való foglalkozása
olyan tisztán hitelesül bennük, hogy azt gondolom: még egy levél hamarjában oda-
vetett és töredékes gondolatai is bizonyos pontossággal illeszkednek majd tapasz-
talatának alaposan előkészített összefüggéseibe. Ezért hát, barátom, a lehető legeleve-
nebb figyelemmel megkísérlem, hogy arról a konfliktusról beszéljek, melyet Ön in-
kább megsejtet, mintsem ábrázol. Én, úgy hiszem, a gyökerénél ragadom meg. Ön
úgy nevezi: „szakadék a szellemi és a világi kötelezettség között”.

Ha most ifjúi önmagamra gondolok: életem szükségszerűen úgy alakult, hogy *tá-
voznom* kellett, még mások megbántása és nyugtalanítása árán is. Nem tudom Önnek
töviről hegyire bemutatni akkori osztrák viszonyainkat; csupa keserves, holt remény-
telenség (ha hozzávesszük a nyolcvanas évek végzetes hamisságát és tévelygéseit), úgy-
hogy ösztönöm azt sugallta: e viszonyok között lehetetlen szervesen beilleszkednem
abba a hivatásba, melyet az élet nyilván nekem tartogatott, tökéletesen lehetetlen, még
a legelszántabb erőfeszítés árán is. A helyzetet súlyosbította, hogy e lehetetlenségek
közepette (ahol csaknem minden közvetlen tapasztalatszerzést ürügyek és előítéletek
hiúsítottak meg) tizedik életéveemtől fogva egy osztrák katonatiszt vastörvényekkel sza-
bályozott életpályájára kívántak tuszkolni; már ilyen csöppsgékként olyan sikos talajra
helyeztek, ahol minden mozdulatommal egyre gyorsabban s egyre távolabb csusszan-
tam *attól a hivatástól*, amelyik rejtett alkatomnak és homályos szándékaimnak megfelelt
– tehát meg fogja érteni, hogy csak a legkelletlenebb és legelutasítóbb *kisiklás* útján
vehettem birtokba lelki és szellemi képességeimet.

Amit művészileg megfogalmazok, az – valahol – örökké hordozni fogja annak az
ellentmondásnak a nyomát, amelynek örve alatt az irodalomba léptem – és mégis, ha
megengedi, nem óhajtanám, hogy munkáim mindenekelőtt *ezt* az üzenetet közvetít-
sék: fiatal emberek a műveimből – ezt szeretném – ne valamilyen fölszabadításra vagy
lázasra való ösztökélést hámozzanak ki, ne a környező világ követelményeinek visz-
szautasítását; inkább azt helyeselném, ha – egy új otthonosság keretei közt – elfogad-
nák azt, ami megadatik, ami a szemük elé tolul és az adott körülmények között szük-
ségszerű, és nem kitérnének előle, hanem a mélyére hatolnának, a körülmények nyo-
mását nem annyira ellensúlyoznák, mint inkább hasznosítanák, és ezen az úton-mó-
don saját természetüknek sűrűbb, mélyebb, eredetibb rétegeibe szállnának alá.

Ha ma így beszélek, és inkább a belenyugvás, elviselés és kintartás erényeit pártolom
(melyeket én magam nem voltam képes gyakorolni...) – úgy ez (s itt szigorúan vizsgál-
lom magam) nem a korosodó férfi engedékenysége, hanem: az idők valóban gyöke-
resen megváltoztak; gyermekkorom legsúlyosabb évtizede és a mai kor (akár legádá-
zabb) felfogása között időmértekkel aligha mérhető különbség feszül; ma, még ha na-
ponta újra és újra föltáruul is a szakadék apa és fiú közt, mégis lehetséges bizonyos
szóértés a szakadék fölött, sőt: az olyannyira ideiglenessé vált, hogy alig esik latba. És
főleg ez a körülmény: ma egy fiatal ember távol áll attól, hogy abban az értelemben,

ahogyan a magunkféle ihatott minden szenvedés poharából, magára maradjon, egészen elhagyatva: a kortársak pusztá jelenléte különös jelentőséget nyert, s megbízható támaszul szolgál (1913 óta tisztelem egy korán eltávozott író könyvét – Henry Franck, *La Danse devant l'Arche* –, amelyben először ünnepelték a legemlékezetesebb ritmusokban ezt a tapasztalatot) – és nem szeretnék csalódní, miközben megállapítom: ha *ma* volnék fiatal, a legféltelenebb lendülettel kötnék kapcsolatokat, együttműködnék kortársaimmal, osztanám lelkesedésük java részét, és – a magam módján – enyhítenék inségükön.

Az életnek az a nehézkes „szívrevétele”, amivel könyveim tele vannak – az nem búskomorság, barátom (s e részint „szörnyű”, részint „vigasztaló” vonás, amit Ön oly megható komolysággal emleget, mindinkább rokonságba kerül ezekben a könyvekben, míg végül *eggyé válik*, egyetlen lényeges tartalommal) –, ez a „szívrevétel” más sem akar lenni, nem igaz?, mint a dolgok „vétele” valódi súlyaik szerint, tehát tudomásulvétel; kísérlet arra, hogy a szív karátjával mérjük a dolgokat, s ne gyanakvással, boldogságigénnyel vagy a véletlen mértékeivel. Nem lemondás, nem igaz?! *nem lemondás*; ó, ellenkezőleg, mennyi végtelen helyeslés és mindig csak helyeslés, létdicséret!

Most azonban még egy dolgot mérlegelnünk és taglalnunk kell. Nem tesz említést arról, hogy családja az érettségi elvégzése után milyen hivatást, miféle foglalkozást javasol Önnek; az – ahogy mondja – „egyetlen munka”, Isten szorgalmas keresése, nem szenved kárt szükségszerűen, s nem csenevészedik, ha Ön erőit egy más, látszólag felületes foglalkozás keretében fogja kifejtetni. Ne feledje, hogy például azokban az időkben, amikor a kézművesség még az élet melegét lehelte, Isten fokozni tudta ritmusát és ismétlődő sugallatait a jámbor szívekben; sőt az ember egyedülálló, páratlan képessége talán ott mutatkozik meg a legalaposabban, ahol kapcsolatainak nagyszerűségét sikerül egy szerény, parányi forma keretébe ágyaznia. Veszélyesen gyarapította a tévedések tömegét – s ezek csak megnehezítik a mai kor áttekinthetőségét és rendeződését –, hogy a művészet üzenetét sokan a művészi *tevékenység* csábításának vélték. Ennek következtében a művészi tevékenység eredményei – költemények, képek, szobrok s a muzsika lebegő alakzatai – ahelyett, hogy átszarmaznának az életbe, egyre inkább kicsalogatják onnan a jövő ifjúságát. Ez a félreértés rengeteg eredendően saját elemétől fosztja meg az életet, és a művészi élet, ahol végül is csupán néhány nagyságnak volna joga szólni, elcsábított akarnokoktól és menekültektől hemzseg. Semmi nem kevésbé célja a költeménynek, mint hogy az olvasóban fölcsigázza a leendő költőt... a befejezett festmény is inkább azt mondja: nézd, nem kell festened többé; én már itt vagyok! Befejezésül tehát, *ebben a kérdésben*, testvérem és barátom, *pontosan* értsük meg egymást: a művészetnek végső soron nem szándéka, hogy új művészeket teremjen. Senkit nem óhajt áttessékelní magához, sőt mindig is gyanítottam, hogy a hatással egyáltalán nem törődik. Minthogy azonban alakzatai – kimeríthetetlen forrásból fölshökve, lebírhatalatlanul – különös csöndben, páratlanul ott állnak a dolgok között, megtörténhet, hogy – mintegy önkéntelenül – minden más emberi tevékenység számára példaképül szolgálnak – eredendő haszontalanságukkal, szabadságukkal és intenzitásukkal.

Üdvözlöm Önt, Rudolf Bodländer, kedves barátaival egyetemben!

Rainer Maria Rilke

M. grófnőnek

Château de Muzot sur Sierre, Valais,
1924. augusztus 9-én

...Minthogy olyan élénken és közvetlenül képes volt megérteni nehéz könyveimet, a költeményekkel járó végtelen, elkerülhetetlen akadályok ellenére (nehézségük nem is annyira homályosságukból ered, hanem abból, hogy kiindulópontjuk gyakran rejtve marad, mint a gyökérszet) – minthogy minden segítség nélkül képes volt erre a bonyolult szellemi munkára, úgy tűnik, mégiscsak valamiféle viszontlátás történt közöttünk; mindenesetre Ön derekasan megdolgozott ezért, én pedig (ami személyemet illeti) derekasan kivontam alóla magamat! De hiszen csaknem lehetetlen elmondani, milyen mértékben képes egy ember azoknak az *Elégiáknak* és egyes *Szonetteknek* koncentrációs fokát valamely művészi sűrítés formájában megragadni; gyakran az alkotó számára is különös esemény, ha az élet vékony napjain (számtalan napján!) saját létezésének ennyire tömény oldatát érzi, leírhatatlan túlsúlyban, maga mellett. Egy ilyen költemény jelenléte voltaképpen túlfeszíti a hétköznapi élet sekélyességét és csekélyességét, noha ez a hatalmasabb, érvényesebb közlési forma annak eredménye, abból származik, magunk se tudjuk, miképpen; hiszen alig készült el, s a költő megint az általános, egyre vaksibb sors részesévé hanyatlik vissza, azok közé, akik felejtenek, vagy úgy tudnak, mintha nem tudnának, és akik ideiglenes, körülbelüli vagy pontatlan létükkel hozzájárulnak ahhoz, hogy az élet hibaösszegeit szaporítsák. Ezért minden nagy művészi teljesítmény – lehetséges sikerének utolsó porcikájáig – egyszerre kitüntetés és megalázkodás annak, aki létrehozza. Persze a költői szó a szabadságnak olyan légkörével rendelkezik, ami számunkra elérhetetlen; nincsenek szomszédai, ha csak nem a többi vele egyenértékű képződmény; és közte s ezek között megint csak kialakulhat – a csillagos éghez hasonlóan – egy bizonyos térségesség: hatalmas távolságok és magasabb rendű, beláthatatlan mozgások ezek, képtelenek vagyunk áttekinteni őket...

És még mi minden történik, el a legközvetlenebb dolgokig, azoknak a rombolásoknak jegyében, melyek elpusztították azt a rendet, amelyben felnövekedtünk. Mennyi természetes, sőt magától értetődő dolog – gyakran gondolok erre – nem jön létre manapság, mert kikökkent sarkából a világ, és a levegő, amit belelegzünk és idegeink, érrendszerünk ellennyomásával elviselni igyekszünk, hátráltató elemekkel van teli. Mennyi mindent, ami egyébként a természetes áramlatok ütemével úszott felénk, kell ma *akarni*, hogy elérjük – s közben a világ görcsössé és árulkodóvá válik; mert a legjobb, természeténél fogva nekünk járó adomány alakja is már pusztán azért szétroncsolódik, mert az akarat türelmetlen területeire vonszoljuk...

Kedves, kegyelmes grófnő, gyönyörű nyarat (ami még hátravan belőle) s minden jót, ami a gyógyulással együtt jár.

A legőszintébb barátsággal

Rilke

Néhány szó a levelek címzettjeiről

Lou Andreas-Salomé – (1861–1937) író. A költőhöz egy egész életen át bensőséges barátság fűzte; levelezésük a Rilke levelezési korpusz legközvetlenebb hangú része.

Ilse Erdmann – (1879–1924). 1913-tól 1924-ig Laubachban (Oberhessen) élt. A költővel 1917-ben Münchenben találkozott személyesen.

Lisa Heise – (1893–?). Zenei tanulmányait Kasselben végezte. Rövid ideig tartó házassága után 1920-tól 1926-ig kertész Weimarban. 1938 után Meiningenben élt.

Rudolf Bodländer – 1922-ben levélben fordult Rilkéhez. A kiadások más adatot nem közölnek róla.

Pór Péter

AZ ORFIKUS ALAKZAT

Rilke ÚJ VERSEK című kötetének poétikájáról¹

Az ÚJ VERSEK című kötet Rilke hosszan keresett *saját* megoldása arra a feladatra, amelyet a modern festészet és jórészt ennek nyomán az egész modern művészet tűzött ki maga elé: minden vers és a kétrészes kötet egésze egy nem vizuális, hanem szellemi perspektívából látott egyéni és teljes teret, vagyis egyéni és teljes világot épít fel. Ez az *átváltás* a kötet poétikai alapelve, ez vitetik végbe és teljeseedik be újra és újra minden versalakzatban és a kötet egész kompozíciójában: a tér az új világteremtés állandó és végső témájává lesz. A filológiai adatolt képzőművészeti párhuzamok – a kötet közvetlen kép- és szobortematikája vagy a LEVELEK CÉZANNE-RÓL – nem csupán az ihlet motívumaira és forrásaira utalnak, hanem egyúttal arra a művészeti ágra is, melyben a probléma a leglátványosabban alakot öltött. „*A plasztikus tér lerombolása*”, hogy Francastel szavaival éljünk,² Cézanne-nal kezdődik. Az őt követő generáció pedig már oly következetesen halad tovább ebben az irányban, hogy maga a folyamat válik a festészet közvetlen problémájává és látható témájává. A reneszánsz megszüntette az isteni tér érvényét, és egy univerzális, a szellemtől független világtörvény feltevésére alapozva kijelölte a perspektívát; ez a törvény, ez a „*társadalmi-intellektuális értékítélet*” uralta aztán a „*képzőművészeti téralkotást*” a kései XIX. századig. Cézanne képei azért jelentenek korszakfordulót, mert szakítanak ezzel a feltevéssel: „*Cézanne tere képzeletbeli tér.*”

Rilke érdeklődése Cézanne képei iránt egyértelműen az elvi kiindulópontonra irányul; éleslátóan elemezte őket, de nagyon kevésbé festői, sokkal inkább fogalmi kategóriákkal. A LEVELEK CÉZANNE-RÓL központi fogalmai: a „*valóság*” („*az ő oldalán áll minden valóság*”; „*érezni, ahogy jelenlétük [ti. a képeké] kolosszális valósággá egyesül*”), a „*létező*” („*oly megvesztegethetetlenül vonta össze színeiben a létezőt, hogy új, színeken túli létezés vette kezdetét*”; „*megteremteni a létezőt, mely érvényt szerez magának a többi létező között*”) és a „*szükségyszerűség*” („*szükségyszerűségük idejában*”; másként: „*mintha minden egyes hely tudna az összes többiről*”, ez utóbbi idézet figyelmeztetően közel van az ARCHAIKUS APOLLÓ-TORZÓ point-jához: „*mert nincsen helye egy sem, / mely rád ne nézne*”).* A levélsorozat végén

* Toth Árpád fordítása.

aztán maga a költő is szükségesnek találta még egyszer nyomatékosan szembeállítani a fogalmakat, vagyis a „*megfogható*” képeket egy város, jelesül Prága „*felfoghatatlanságával és zűrzavarával*”. Ez a nyílt és éles szembeállítás mintha csak másik megfogalmazása volna annak, amit Rilke – ugyancsak a Cézanne-ról szóló levelekben – „*fordulatnak*”³ nevez. Épp mert Cézanne festményeiben a tér képzeletbeli, láthatta bennük pozitív ellenképét az általa jól ismert tereknek: a gyermekkor „*merőben igaztalan*” Prágájának, az orosz tájnak, amely ugyan egy Istent láttatott, de Istene csak ott volt érvényes, meg Párizsnak, a „*hazug*” nagyvárosnak, ahol még a „*saját haláltól*” is megfosztatik az ember, vagy éppen a kép- és világtalan ketrec-térnek, melyben a vadállat a nemlét körül kering.⁴ A Cézanne-élmény nem a hagyományos értelemben vett ihletforrás volt a költő számára, már azért sem, mert noha Rilke úgy írt, mintha azon a kiállításon fedezte volna fel a festő képeit, valójában már évek óta ismerte őket, a levélsorozat pedig, amit viszont egyértelműen irodalmi alkotásnak szánt, az ÚJ VERSEK első nagy ihlethulláma után keletkezett; inkább felismerésnek volna nevezhető, „*tapasztalatnak*” (már a valamivel későbbi megfogalmazás értelmében: „*Mert a vers nem [...] érzés [...], hanem tapasztalat*”),⁵ tapasztalatnak kettejük – mint Rilke nem mulasztja el hangsúlyozni – közös „*fordulatáról*”: a kiállításon Rilke a téralkotás már „*elért*” poétikai elvének megerősítését látta meg, illetve ismerte fel.

Az Oroszország-élményt Rilke még a késői ciklusok után is „*döntőnek*” nevezte, és joggal, ha nem a közvetlen látványt vagy történetet tekintjük, hanem a már valóban nem konvencionális poétikai „*feladatot*”, amelyet ebben a látványban fedezett fel: Prága, München, sőt a végső soron csalódással elhagyott Firenze után (és Párizs előtt, amit viszont éppen brutálisan nem orosz jellege miatt „*gályapad*”-nak fog nevezni) az orosz tájban egy transzcendens teret vélt látni és megélni, és ettől kezdve számos és mélyreható fordulaton keresztül is mindig ezt a „*saját*” és „*egyetlen*” „*feladatot*”, még erősebben fogalmazva, ezt a „*saját*” és „*egyetlen*” verset írta újra. „*A dimenziók újratanulmányának*”⁶ első alakzata AZ ÁHÍTAT KÖNYVE: a jelentékeny tematikus áttétel ellenére a versek pontosan az orosz élményt teremtik újra, a kötet tere univerzális, eleve meghatározott (amennyiben minden létező az Isten, kicsit pontosabban: a művészi teremtő felé irányulva jelenik meg) és érzelmes: „*folyik*”.⁷ A KÉPEK KÖNYVÉ-ben (immár a rodini példa nyomán) a lét általános és egyúttal meghatározatlan; a versek kódjában még a leginkább egyénített hősök, „hangok” vagy tárgyak is egy lezáratlan, meghatározatlan tér felé törnek, hogy végül ott nyerjék el *kép*-létüket, mely Rilke megfogalmazása szerint „*nagy s nem vár kegyelmet*”.⁸ Cézanne neve viszont az újratanult dimenziók poétikai rendszerének már „*elért*”, „*saját*” megoldását jelenti, az immár végrehajtott, anyagszerűségében és fogalmiságában egyaránt pontos és végletes „*fordulatot*”, annak minden művészetfilozófiai hozadékával: az ÚJ VERSEK tere szellemileg és individuálisan megformált tér, szükségszerű és végérvényes, „*tart*” és „*ragyog*” („*hált // und glänzt*”) – így követeli az ARCHAÏKUS APOLLÓ-TORZÓ különös igepárja, melynek Rilke a szakaszáthajlás révén még nagyobb nyomatékot ad ebben az ars poeticának tekintendő költeményben. (Tóth Árpád fordításában – „*visszacsavarva ég // nézése*” – a két ige felismerhetetlen.)

Ez a *fordulat*, ez az *átváltozás* teszi lehetővé Rilke számára, hogy birtokolja, sajátjává tegye a teret. A tér és a lét kölcsönösen egymás metonimiáját alkotják az ÚJ VERSEK-ben. A tér: mint alakító és mint alakzat újra és újra megteremtendő teremtés. A dolgok: saját terük „*tiszta dolgai*”, ahogy Rilke Cézanne képein látta őket. Rilke a festőre (nem pedig, mondjuk, valamelyik költőtársára) hivatkozik, ezzel is a probléma általa-

nos jellegét és némiképp talán saját megoldásának eredetiségét hangsúlyozva. Nietzsche – Oroszország – Cézanne: Cézanne áll ideiglenes végpontján ennek az önállóan, *önkéntesen*⁹ végigjárt és Rilke felfogása szerint teleologikus útnak. Minden egyes *új vers* – miként a kétrészes kötet egésze is – az „elért” célt, vagyis a „saját” és tökéletes műalkotást hivatott megtestesíteni; és valóban: épp e „fordulat” különíti el legvilágosabban Rilke megoldását, költői rendszerét korának uralkodó irányaitól. Aligha véletlen hát az a tanácstalanság, mely műveinek magasztaló és elutasító fogadtatásából egyaránt kiérezhető.¹⁰

Az európai líra a modernitás kezdetén három jellegzetes változatát dolgozta ki a tér költői elsajátításának és alkotásának: a realistát, a szimbolistát és az avantgardisztikusát. Az ÚJ VERSEK-től egyik megoldás sem teljesen idegen, de a kötet a maga egészében egyik válfajhoz sem sorolható.

A realiztikus tér a saját magukat jelentő dolgok empirikus teréből formálódik, a természeti környezet csakúgy, mint az absztrakt médium; annál is inkább, mert e kétféle tér itt alapvetően egy és ugyanaz, csupán poétizáltságuk foka különbözteti meg őket egymástól. Ami mármost Rilket illeti, ő csak költői pályájának epigonális kezdete kor hitt e naivan poétizáló megfeleltetésben; később is fogékony maradt viszont ugyanezen feltevésnek egy erősen spiritualizált változata iránt, mely magasabb szinten őrzí meg a dolgoknak a nagyvárosi mindennapok során durván veszélyeztetett magáértvaló jelentését. Bizonyára ezt látta a költő az orosz tájban, és – hogy egy tisztán irodalmi példát is említsünk – alkalmasint ez tölthette el szokatlan lelkesedéssel Anne de Noailles verseit olvasván:

*„Vous en qui le sommeil du monde est enfermé
Terre de bon repos et de longues délices
Dont le coeur ténébreux et rude est parfumé
Par les cèdres profonds et la douce réglisse,
Vous êtes l'urne auguste ou les temps sont groupés.”*¹¹
(LA TERRE)

A szimbolista tér a lehető legtisztább szellemi entitásként jön létre a dolgok ugyancsak merőben szimbolikus (metaforikus, allegorikus) jelentéseiből – mégpedig olyan nyira áttételesen, hogy a tér végső soron az ürességben vagy a negativitásban megszünteti magát:

*„Eclose la beauté par la rose et l'épingle!
Du miroir même issue où trempent ses bijoux,
Bizarres feux brisés dont le bouquet dur cingle
L'oreille abandonnée aux mots nus des flots doux.”*¹²

A kései szimbolizmus határozott törekvése az objektív világ megszüntetésére mindenesetre szöges ellentéte az *átváltozás* és a *létező műalkotás* rilkei principiumának. Ennek jegyében Rilke egyre határozottabban elfordult a szimbolista nyelvhasználattól, majd az ÚJ VERSEK-től kezdve végérvényesen szakított a költői szimbolizmussal; az egyetlen jelentős kivétel talán a sírfelirat, ettől eltekintve azonban Rilke még az üresség és a Semmi problematikáját tematizáló verseit sem szimbólumokban írta.¹³ Egyik késői levelének merőben antiszimbolista tétele szerint verseiben (mégpedig az ugyan-

csak rejtelmes SZONETTEK ORPHEUSZHOZ jelentéséről van szó) semmilyen „*utalás*” nincsen, minden, „*amit a vers gondol*”, „*tökéletesen le van írva*” bennük.¹⁴ Nem arról van szó persze, hogy Rilke teljesen ignorálta vagy elhárította volna a szimbolizmust. De arról már igen, hogy hatását általánosabban és 1906-tól kezdve egyértelműen az irányzat határain kívülről fogadta be. Röviden összefoglalva: Rilke tudatosan és következetesen elutasította az irányzat törekvését egy költői jelképnyelv megalkotására (amit az irányzat neve szűkebb értelemben jelent); ám a szimbolizmussal bekövetkezett általános líratörténeti fordulatot, tehát mindenféle empirikus, akár még a vallásosan empirikus ihletés kizárását és a tisztán képileg létező, önreferenciájú és zárt műalkotás eszményét (amit az irányzat neve tágabb értelemben jelent) elfogadta, és pályája különböző állomásain a „saját” kategóriái szerint megvalósította;¹⁵ jellemző, hogy a korai Rilke Maeterlinckért rajongott, a kései Rilke pedig Valérytól kapott felszabadító ösztönzéseket, és lefordította a máig is a modern európai líra egyik mérföldkövéként számon tartott CHARMES jó néhány versét.

Ami az avantgarde líráját illeti, ott – már Apollinaire-tól kezdve – állandóan mozgásban van a tér; az avantgardisztikus tér a dinamika, a lezáratlanság médiuma és princípiuma:

*„Voie lactée o soeur lumineuse
Des blancs ruisseaux de Chanaan
Et des corps blancs des amoureux
Nageurs morts suivrons-nous d'ahan
Ton cours vers d'autres nébuleuses.”*¹⁶

Ez a poétika elvi ellentmondásban áll az ÚJ VERSEK ideáljával, melynek értelmében minden egyes vers – mint térkompozíció, mint téralakzat – zárt és teljes egész. Mégis feltűnnek a kötetben olyan képek, melyek csak a perspektíva, a perspektívák szabad megválasztása révén jöhettek létre: képtörések, törésképek, mintha a kötet formatókélye lírai létének *törésvonalán* keletkeznék; a dolgok átértelmezésére, a dimenziók újratanulására tett újabb és újabb kísérletek során pedig egyre több olyan kép, képsor ötlík szemünkbe, melyek az avantgarde-ot megelőlegezve a tér és a térbeliség heteronómiáját jelenítik meg. Nem véletlen, hogy Hofmannsthal, a szimbolisták hú örököse, mindig ingerülten olvasta Rilke líráját.

Míndezek a hasonlóságok azonban csupán a kérdésfeltevések közelségére utalnak. Az ÚJ VERSEK nem tekinthetők sem e három jellegzetes megoldás szintézisének, sem azok elegyének – a kötet mindhárom szemléleten kívül áll. A kortárs líra – röviden szólva – vagy beszorult egy naturális színezetű hiteltelen és anakronisztikus valóságba (amit Rilke már 1898-ban, a MODERN LÍRA címet viselő előadás és a MAGAM ÜNNEPÉÜL című verseskötet keletkezése idején egyszer és mindenkorra elutasított), vagy pedig lemondott a létezés minden transzcendenciájáról, nem tartva meg mást, csak a negatív transzcendenciát, úgyhogy legjelentősebb képviselői épp ebből az örök érvényű lemondásból alkották verseiket. Baudelaire, a „*kószáló költő*” Párizs terein, épületein és hátsó udvarain ismerte fel az „*aura szétrombolódásának*” jelképeit; ezt nevezi, hogy továbbra is őt idézzük, Walter Benjamin a modern líra meghatározó „*sokk-momentumának*”.¹⁷ Ez a tapasztalat jelenik meg a TABLEAUX PARISIENS hátterében, melynek darabjai élesen elütnek az olykor közvetlenül is megidézett klasszikus-romantikus tradíciótól, mivel kompozíciójuk – ellentétben e tradíció alkotásainak kompozíciójával, mely mindig valódi zárlat felé halad – a zárt kezdet felől tör a nyitott, negatív vég, a

Semmi tere felé.¹⁸ Párizsban Rilke is – részben egyébként Baudelaire szövegeinek közvetlen hatása alatt – megismerte a rettenetes nagyvárosi tapasztalatot. Életművének alapelve azonban ellentétes volt, úgy, ahogy a költő ezt a maga számára Oroszországban „döntő” érvénnyel felfedezte, mintegy a transzcendens térben kinyilatkozni látta – és ezt az alapelvet Párizs, a nagyvárosi lét jelentésvesztésének, a transzcendens tér hiányának brutális látványa-tapasztalata után sem adta fel; poétikáját úgy alkotta meg, hogy e tapasztalat birtokában és ellenében is megőrizhesse a klasszikus zártságú kompozíciót, vagyis a létezés terét –, még ha egyénien újratanult, *átváltoztatott* alakban is.

A kötet kronológiailag első verse, A PÁRDUC a térnélküliség negatív állatalakzata, „*nincs világ*”, „*meghal, mihelyt a szívébe jut*”;* aztán állatok következnek, épületek, istenek, emberek és szobrok, egytől egyig tökéletes alakzatok, mert valamennyien megvalósítják az átváltozást, azt testesítik meg tehát, amit Rilke A PÁRDUC-vers és az első ihlet-hullám között írt programadó levelében (1903. augusztus 8. Lou Andreas-Saloméhoz) „*művi tárgy*”-nak („*Kunst-Ding*”) nevezett; saját tárgyak, amelyek önnönmaguk terében léteznek, *vannak* – mivel a levél szövegében Rilke külön gonddal tipografizálta a létigét, jelezve, hogy nem egyszerűen kopulatív, hanem determinatív funkciója van: „*A modell látszik, a művi tárgy v a n.*” (Egyébként A KÉPEK KÖNYVÉ-nek DIE AUS DEM HAUSE COLONNA című versében is kurziválta Rilke a létigét, és ott is programatikusan értékkel: „*daß alles ist und daß alles gilt*”). Az ÚJ VERSEK egyes darabjaiban ugyanaz az alkotási folyamat ismétlődik már-már repetitív módon: a Sátán tagadásából a „*mosolygó angyal*” „*telt napórája*” lesz (L' ANGE DU MÉRIDIEEN),**¹⁹ a harsány és zűrzavaros „*zöld és piros*” vásári forogtat „*kenyérre és borra*” változik át, és „*katedrálissá*” emelkedik (A KATEDRÁLIS). Amit Rilke később „*a terek átfordításáról*” (GONG) mondott, az nem metaforikusan, hanem a szó legszorosabb értelmében értendő, mert rendkívül pontosan definiálja az életmű állandó principiumát. Az ÚJ VERSEK-ben megvalósuló *átváltozásra* vonatkoztatva: Rilke szakít a tapasztalati világgal, illetve annak bevett interpretációival, és a teret, a perspektívát és a transzcendenciát a művészileg létrehozott individuális létezőbe helyezi. A kétrészes kötet és annak minden egyes *új verse* következetesen végigvitt alkotás: a saját létező, vagyis a saját téralakzat világának alkotása.

Orpheusz, az emblematizált dalnok (a „*karcsú férfi*”, kezében a „*könnyű lanttal*”, „*mely a baljába már úgy belenőtt, mint olajágba a rózsakacsok*”) alászállása és visszatérése során („*Aztán meg mintha csak lépte követte volna*”) olyan „*utat*” jár be („*Léptei meg-se-rágott falatokban ették az utat*”), melyre előtte egyedül Hermész („*az Utak s a Messze Hír Istene*”) léphetett; és útja során végrehajtja a katexochén orfikus aktust: a világ költői (újra)teremtését:

*„hogy világ lett a jajából: az élet
ujjászületett benne: völgy meg erdő,
még egyszer, út, rét, folyó, falu, állat;
és hogy e jaj-világ körül, akár a
másik Föld körül, Nap járt körbe és
csillagos, csöndes, új égbolt keringett,
új, panaszcégbolt, torzult csillagokkal [...]*”

(ORPHEUS, EURYDIKE, HERMES.)

Szabó Lőrinc fordítása.)

* Képes Géza fordítása.

** Franyó Zoltán fordítása.

A dalnok „*jajából*” új világ lesz. És ebben az új világban „*torzultak*” a csillagok,²⁰ *átváltoztak* tehát, ahogy A KATEDRÁLIS-ban „*borrá és kenyérré*” lett „*a piros és a zöld*”, ahogy az ARCHAİKUS APOLLÓ-TORZÓ vonalai és pontjai (akár egy „*csillagé*”) egyetemes érvényű „*helyé*” változnak, és ama belső lényeg felé mutatnak, arra irányulnak, amely éppen a költői megformálásban teremtetik meg. Az *átváltozás* poétikájában minden egyedi létező, vagyis minden *új vers* önnönmaga, művészileg megteremtendő belső transzcendenciája felé irányul; e tanulmányban ezt nevezzük *orfikus alakzatnak*. Egy jelzősorozattal definiálva: minden egyes *orfikus alakzat* individuális, zárt, önkényes, szükségszerű és egyetemes érvényű. Ekként tekintve mind a tematikus sokszínűség, mind a hierarchikus felépítés csak másodlagos szerepet játszik a kötetben; a két levél egyikében, amelyekben három évvel az első ihlethullám előtt (de már az egyetlen negatív alakzat, A PÁRDUC megírása után) az eszményt megfogalmazta, maga Rilke azt írta, hogy az „*anyag*” „*elveszti fontosságát és súlyát, és csupán ürüggyé válik*” (1903. március 10. Lou Andreas-Saloménak). „*Modelljeimék*” empirikus értékével szemben Rilke valóban a cinizmusig vagy éppen a provokációig közömbös volt: a csipkét horgoló lány azzal éri el saját sorsának költői lényegét és így tökéletes formáját, hogy megvakul, vagyis hogy a szeme a csipketárggyá változik át, a halálos betegségtől megvert király azzal, hogy a lepra „*új méltóságát*” mint koronát viseli a homlokán, és a kamasz király hetvenig számol, vagyis leszámolja alattvalója életidejét, mielőtt a halálos ítéletet aláírja, ő azzal válik a király *orfikus alakzatává*, hogy élet- és halálangyallá változtatja át saját magát. Valamennyi *új vers* voltaképpen témája maga az *átváltozás*, a külső transzcendencia, a pozitív vagy negatív módon eleve meghatározott tér átfordítása az egyedi, az egyes létező saját terébe. Élőlények, élőlények és dolgok képmásai, istenek, emberek, állatok és tárgyak – mind egyfelé irányulnak, és eggyé is válnak az *átváltozásban*, amennyiben mindegyikük a saját terében létező, saját transzcendenciájára irányuló „*művi tárgy*”, ahogy Rilke a levélben nevezte, „*egészen a peremig alakzat*”, ahogy a GYERMEKKOR című versben írja, * *orfikus alakzat*, ahogy ez elemzés szempontjai szerint nevezzük.

„*Mert alakzatokban élünk csak*” (SZONETTEK ORPHEUSZHOZ I/12)** – így hirdeti az utolsó kötet minden művészi létező – a teremtő és teremtményei – közösségét.

Az ÚJ VERSEK kulcsformulája úgy hangozhatna: mert orfikus alakzatokká változunk. A versalakzat nem realiztikus vagy metaforikus-szimbolikus jelentésekből áll össze, mint a korszak uralkodó lírai tradícióiban, és nem is véletlenszerűen egymás mellé rendelt elemek érzelmes egységgé szőtt sokasága, mint Rilke addigi pályája során, és nem jellemezhető a jelentések elvileg lezárhatatlan mozgékonyágával sem, mint a hamarosan megkezdődő avantgarde költészete: az orfikus alakzat teleologikusan meghatározott, szigorú alkotás, a térbeli létező saját transzcendenciájának teljességgel jelenvaló („*van*”) és szükségszerű alakzata. Igen jellemző, hogy Rilke az egész kétrészes kötetben alig tematizálja az időt:²¹ az orfikus alakzat ideje teljes, változatlan és nem osztható idő, olyan, mint – mondjuk – az ANGE DU MÉRIDIEEN-é: a „*kő-lény*” számára „*minden óra*” „*érett és gazdag*”, mert „*telt napórája*” egyforma tökélyel méri azt, amit az emberi tapasztalat nappalnak és éjszakának különböztet meg. És fordítva is: Rilke akkor kezdett tudomást venni az időről, mikor szertefoszlott ez a jelenvaló univerzalitás, mikor ismét kiüresedtek a dolgok; hogy regényének egyik híres mondatát

* Kosztolányi félreérti a sort: „*csordultig leptek el az alakok*”.

** A fordításban Lator László verzióját veszem át, de a központi szót ennek az elemzésnek a kategóriái szerint megváltoztatom.

idézzük, akkor, mikor olyan házakat látott, „*melyek egyszerűen eltűntek*”, „*földig lerombolt*” házakat. A MALTE LAURIDS BRIGGE fő témája az idő; a regényről ő maga azt írta, hogy olyan, „*mint egy üres forma, mint egy negatív*”.²² Az ÚJ VERSEK azonban nem foglalkoznak az időproblematikával: az *átváltozás* és a már átváltoztatott lét egyaránt teljességgel jelen idejű; az *orfikus alakzat* a jelenben „van” jelen, és univerzális érvénnyel bír.

AZ OLAJFÁK KERTJE* című versben Rilke – a krisztusi szenvedéstörténet hangsúlyozottan önkényes átértékelése révén – mintegy példaszerűen valósítja meg költői ideálját és annak univerzális hatókörét. AZ ÁHÍTAT KÖNYVE alaktalan Istene után, aki a művész-szerzetes szavai számára maga volt a mindenütt jelenvaló transzcendens telosz, Rilke immár a keresztény Európa legintimebb alakjához fordul, hogy megfossa őt a föld és ég, ember és Atya-Isten közötti közvetítés feladatától, vagyis megváltói küldetésétől, és átváltoztatott, csakis saját magára irányuló létében próbálja megérteni. A vers éles tagolásban építi ennek – a szöveg rákényszerít, hogy idézőjelbe tegyük a deiktikus névmást –, „ennek” a tapasztalatnak az egyes szakaszait.

*„A szürke lomb alatt ment fölfelé
az olajtájjal egyszürkére válva,
s csupapór homlokát befekteté
mélyen a forró két tenyér porába.”*

A kezdet biblikus parafrázis hangján szól: bibliai szintaxisban, egy személyek feletti harmadik személy perspektívájából pillantjuk meg a történést és az alakot. Rilke ugyanakkor már itt, a legelső részben hangsúlyozza hőséne magányát: a képek – az önmagába visszagömbülő alak testtartása, a mindent, még a Megváltó bensőjét is beborító szürke por – egy vigasztalanul homogén, önmagába fordult világot idéznek, mely mit sem tud az elbeszélést eleve meghatározó Istenről.

*„Minden, s ez is. És ezzel véget ért.
Most menjek, míg vakság terjed szememben,
s miért akarod mondatnom, miért
hogy vagy, mikor nem talállak magam sem.”*

A második versszak paradox megszólításba, illetve soliloquiumba fordítja a perspektívát (hasonlóan a PIETÀ *planctus Mariae*-jához, ahol is a gyászoló nő szólít meg Te-mondatokban egy halottat, aki nem hallja, mit mond, és nem válaszol): a görcsösen ismételt deiktikus névmások a nemléte, Isten megürült helyét jelölik; az Istenhez intézett szavak arról szólnak, hogy nincs megszólítható Isten, Jézus mondatai valójában egy belső monológ részei, melynek minden egyes szava az isteni külső dimenzió tagadására irányul.

*„Nem talállak. Magamban, itt vagy ott,
másban, sehol már. E kő is halott.
Nem talállak már. Egyedül vagyok.”*

A névmások és tagadószók e végletesen lecsupaszított, staccatoszerű sorozatán át mondja ki Jézus, hogy élete és halála csak saját magára, csak „itt” és jelen lévő *énjére*

* Vas István fordítása.

irányul, hogy nem létezik olyan külső, transzcendens instancia, mely figyelné sorsát, vagy akár csak nevet adna neki: „*Ó, név nélküli szégyen...*” – ezzel az éppoly fájdalmas, mint definitív felkiáltással zárul a monológ. (Érdemes a HALOTTMOSÁS című vers lezárását idéznünk: „*S egy névtelen az ágyon / feküdt pőrén, tisztán, parancsot adva.*” Kálnoky László fordítása egészen kiváló, így csak a végső pontosság kedvéért jegyzem meg, hogy Rilkenél még erősebb szó szerepel: „*Gesetze*”, „*törvényeket*”).

„*Később úgy mondták: angyal jött az éjben –
Miért angyal? Jött csak az éjszaka [...]*”

A zárlat visszatér a harmadik személyű perspektívához. Csakhogy ez már olyan harmadik személy, aki a létet sem a többiekre, sem az Istenre nem irányítja, hanem csak saját – átfordított – dimenziójában, saját maga felől és saját maga felé irányulva ragadja meg. Nem jön angyal; nem jön – a szó eredeti héber értelme szerint – „cherubim”, vagyis „hírnök”, hogy az ég felé, a világ és saját megváltása felé terelje Jézus sorsát; a közönséges földi éjszaka sötétjébe vesző sors saját dimenziójában teljesül – ugyancsak bizarr kontraszt, hogy az istentagadás eltökélten köves szavai után ezt az isten nélküli földi éjszakát édes és konvencionális melankóliával írja le Rilke. Ebben a tér-időben viszont, és csakis itt, a saját tér-idejében érvényesen beteljesül Jézus sorsa:

„*Ki így imádkozik, nem látogatja
angyal, az éj nem őt segíti föl;
a magavesztőt minden hullni hagyja,
ilyen fiút vet prédául az apja
és nem fogad be semmi anyaöl.*”

A száraz staccatók és tagadások után a hangzás, a kép, a mozdulat, a mondatfűzés, az értelem – mint ahogy minden élő és élettelen – csodálatra méltó harmóniában jelenik meg, és átváltoztatják a Jézus-alakot a negativitásból azzá, ami. Mert „*ez*” („*van*”) Jézus, hogy az ő példájával szemléltessük a kétrészes kötet költőileg átváltoztatott alakjainak deiktikus alapelvét: nem Isten Fia, hanem saját valóságos, vagyis költőileg megteremtett lényegének, a teljes és sorsszerű kitaszitottságnak *orfikus alakzata*. A földön és mennyben egyaránt otthonos megváltóalak tagadása révén változik át Jézus saját – „*egyszürke*”, „*csupapap*” – terének alakzatává, és lesz tökéletesen megvalósult, létező és érvényes műalkotás.

A bibliai Jézus kétségkívül az európai képzeletvilág leguniverzálisabb figurája, hiszen megváltásának tere egyként irányul Isten és az emberiség felé. Az alak Rilke értelmezésében sem veszít univerzalitásából, de a tér irányát önmaga felé fordítja: megváltói küldetésének tagadása révén a műalkotáslet paradigmatis megtestesítőjévé változik át – *orfikus alakzata* egyszeri és univerzális, alkotója és egyszersmind alakja egy csakis önmagára vonatkozó, csakis önmagát transzcendáló, individuális és totális térnek. A biblikus elbeszéléstől előbb a hamis soliloquiumhoz, majd az öntranszcendáló alakzathoz vezető perspektívaváltások során Rilke rendkívül világos elbeszélői eszközökkel formálja meg a tér átváltozását; ugyanezek a formaelemek fellelhetők azonban a kötet egyéb verseiben is, nem utolsósorban épp azokban, melyek a képzőművészetek köréből választják modelljüket. Az *orfikus alakzat* keletkezése és létezése egyaránt kívül esik az elbeszélhetőségen, sőt a hagyományos értelemben vett vizualitáson is; a belső

és külső tér szétválasztása a limine érvényét veszti ebben a koncepcióban: minden egyes elem egyforma mértékben belső és külső, mint például a saját sorsának megtestesülésévé átváltozó Jézus számára az anyaöl egyként emblematizálja a létezés bensőségességét és annak végleges elvesztését. Hadd utaljunk itt még röviden az ÚJ VERSEK két másik olyan darabjára, melyekben Rilke ugyanezt a mitikus-univerzális történetet *változtatja át*. Közvetlenül AZ OLAJFÁK KERTJE után a PIETÀ című vers következik. A keresztény mitológiában Jézus stigmái az abszolút isteni jelek; Rilke viszont a Jézushoz kötődő két Mária-alak egymásra csúsztatásával (a cím az anyát jelenti, utána viszont azt olvassuk, ahogy Mária Magdolna siratta a tetemet) megváltoztatja az isteni jelek (másképp: a Planctus Mariae és a Pietà-Ikon) jelentését: a stigmákból, az emberiség megváltásának jeleiből a leány (illetve anya) és a fiú immár örökre elmulasztott szerelmes éjszakájának jelei lesznek, Jézus és a két-egy Mária az elmulasztott szerelmes éjszaka blaszfémikus és obszcén jelében teljesítik be a sorsukat, és *változnak át* önnön közös létük *orfikus alakzatává*.²³ A DÁVID ÉNEKE SAUL ELŐTT című versben pedig immár nevének nevezve is megjelenik a csillagállás alakzata: az ifjú király soha nem hallott hangokat hallat, és általuk akarja „megragadni” a haldokló király sorsát, sőt testét, míg végül Dávid az lesz, aki énekel, és Saul az, akit megénekel, hogy e kettős *átváltásban* sorsuk összekapcsolódjon a csillagállás *orfikus alakzatában*: „[...] és egy göccsé forrad két szívünk most [...] lelkiünk mint egy új csillag kalandoz”.* A FELTÁMADOTT című, valamivel későbbi versében pedig a költő Mária Magdolna és a halottaiból feltámadott Jézus találkozásának már a BIBLIÁ-ban is meglehetősen erotikus színezetű epizódjához nyúl vissza, mely a SZENTÍRÁS-ban persze mindkettejük eleve elrendelt isteni szerepének megerősítésével zárul: Jézus, a Megváltó, akinek sorsa a mennybemenetel, immár végérvényesen érinthetetlen; Mária Magdolna pedig éppoly végérvényesen és visszavonhatatlanul a szerelmében megváltatott szajha, aki mindenütt megváltója dicséretét zengi majd.²⁴ A már a BIBLIÁ-ban is meglehetősen kurta tiltó mondatot – „*Ne illés engem*” – Rilke végletesen lerövidíti: „*Ne* –”. A költő ebből a tagadásból kiindulva (mely éppúgy a fiktív-transzcendens mennybemenetel tagadása is) változtatja át a történetet egy erotikus létkonstellációvá, illetve e konstelláció önnönmaga felé irányuló terévé. Rilke következetesen megszünteti a különbséget a külső és a belső tér között. Hogy a legerősebb szintagmákat idézzük: „*az ő üregében*” („*ihre*”, tehát női birtokossal!) egyszerre jelenti Mária Magdolna számára önnön szerelemre hevült testének belső terét és ama külső teret, amelyben (híven a szó tradicionális és szent jelentéséhez) a megváltó holtteste nyugszik – Jézus számára pedig ugyanez a kettősség fordítva érvényes; és az ellenponton: „*megerősödve* [hozzáértendő árnyalat: megmerevedve] *a halálban*” egyszerre jelenti Jézus számára önnön halálának testét, és Mária számára azt a testet, amelyre vágyik. (S a blaszfémia még kihívóbb, mivel Rilke egy további szent ige jelentését változtatja meg: halála után Jézus a hitüket *megerősíteni* jelent meg a tanítványainak.) És így tovább. A sokféle, reciprok *átváltásban* átváltozik az egész történet, vagyis így jut el saját igazi, belső lényegéhez: Jézus nem az emberiség megváltója, és Mária Magdolna nem a bűnbánó szajha, hanem a leány az örökké vágyódó, a feltámadt férfi az örökké elutasító – és ekként testesítik meg végérvényesen közös sorsuk *orfikus alakzatát*.

Az ARCHAIKUS APOLLÓ-TORZÓ-nak, a kötet paradigmatis darabjának uralkodó igemódja aztán már a szó szoros értelmében lehetetlenné teszi a vizuális perspektíva kialakulását. A leírás nem lép ki a conjunctivus irrealisból, jelöl annak, hogy a hiányzó

* Kosztolányi Dezső fordítása.

fejből kibomló szobor léte csak egy nem reális perspektívából szemlélhető, „különben” nem csupán inkohereus, hanem egyenesen elképzelhetetlen volna a költemény képsora.

A belső és külső világ kettősségének megszüntetése révén alkot minden egyes vers-tárgy maradéktalanul teljes univerzumot. Felépül a test – egy állat, egy növény, egy épület, egy isteni vagy emberi személy szó-teste –, és önnön lényegévé átváltozva egyúttal megteremti saját művészi létének terét. Így lesz minden egyes vers-tárgy saját transzcendenciájának teleologikus tér-alakja: *orfikus alakzat*.

„Halálából erőt merítve” – „hangja magasra csap”: míg a SZENTÍRÁS-béli epizód Jézus mennybemenetelének jövendölésével zárul, a megmerevedett halott és a síró leány obszcén-blaszfémikus konstellációja ebben a magasba csendülő hangban, Mária Magdolna hang-figurájában ér véget: az orfikus alakzattá váló átváltozás *önkéntes*. A kötet egyes darabjaiban Rilke nemcsak szemantikai és ritmikai síkon, hanem egészen a szó-képzésig nyomatékosítja az átváltozás materiális-testi brutális jellegét – például A RÓZSAKEHELY preexpresszionista kezdőképében, de idézhetnénk a LÉDA hapax legomenonját („*halsend*”: „nyakazva”) is – az épp hatyúvá változandó istenség lehetetlen erőfeszítésének megfogalmazására. És: Venus születésének szferikus leírása után a lezáró három sor hangsúlyozott durvasággal mondja el, honnan támadt a szépség istennője: „*magasra csapott még a tenger és / egy delfint vetett partra ugyanitt. / Holtan, véresen felhasítva*” (Ambrus Tibor fordítása) (VENUS SZÜLETÉSE), Orpheusz „út”-tá és Eurüdiké „gyökérré” változik át (ORPHEUS, EURYDIKE, HERMES), Saul teste hárfá, aminek húrjait Dávid meg akarja ragadni (DÁVID ÉNEKE SAUL ELŐTT), Velence, az üveges paloták városa egy halálflotta árbocaira csupaszodik (KÉSŐ ŐSZ VELENCÉBEN), és egy római szajha imádója (egy mindenestre alig követhető képtöréssel) „lant”-nak mondja önnön testét, hogy vágyának feszültségét leírja – és ezzel a verseknek csak az alapvető sémáját rekonstruáljuk, minden vers az átváltozások bonyolult rendszerét építi fel, amelyben minden fordulat és minden szó tökéletesen teleologikus és tökéletesen önkényes.

Az ÚJ VERSEK poétikájának legfőbb sajátossága abban áll, hogy a materiális létezőnek végig kell vinnie ugyan az átváltozás nagyon is erőszakos aktusát, a folyamat végén azonban mégsem tűnik el (szimbolista értelemben), és nem is mozog és változik tovább korlátlan szabadsággal (avantgardisztikus értelemben), hanem léte új megerősítést nyer, és a művi tárgyban beteljesül; látszólagos, modell-léte mitopoétikus változáson megy át, és valódi, azaz költői léte jelenvaló marad a végső *orfikus alakzatban*.²⁵ *Alakzat*, e terminus kettős értelmében, tehát nyelvi és térbeli forma; a tér a materiális létezőben, magában a szó-anyagban jön létre. Sarkítottan fogalmazva: az *új vers* nem szavakkal leírja, hanem szavakból felépíti a művi tárgyat, például a katedrális, a feltámadást vagy az archaikus Apolló-torzót, témája nem egy épület vagy egy történet vagy egy szobor, hanem egy szó-épület, egy szó-történet vagy egy szó-szobor; az átváltozásban létrehozott, szigorúan teleologikus alkotás (akár hiányszavakkal és törésszavakkal is) saját magát építi, saját szó-célja felé irányul, és saját magában transzcendál, az igazi „művi tárgy”, illetve az igazi *orfikus alakzat* maga minden egyes *új vers*.²⁶

Az ÚJ VERSEK költői világtéremtésének hermetikus principiuma: a materiális létező, a térbeliség és a szó egysége a véghezvitt átváltozásban. Az elv katexochén megvalósulása a mitikus állat, a pusztán szavakból alkotott létező: AZ EGYSZARVÚ. A vers hősét „szentté” avatja a költői csodatétel: imájának szavai megtestesülnek, valószínűtlenül „valóságos” állattá változnak át.²⁷ És fordított irányban, de ugyanez történik például a kötet legelső versében. „*Mintha most ömlenék belé a dal*” (Somlyó György fordítása),

ezzel a sorral zárul a KORAI APOLLÓN című szonett: az idők kezdetén testet öltő Apolló önnön művészi lényegévé, vagyis „dallá”, szóvá változik. A változás minden egyes versben véghezvitetik, és ennek megfelelően a versek felépítése valamelyest ismétlődő. Rilke ugyan nyilvánvalóan törekedett arra, hogy az átváltozás menetét sokféleképpen variálja; könnyen felismerhető azonban egy alapvető modell, leginkább persze a szonettekben, de a többi versben is. Az első, hosszabb és gyakran szinte nehézkesen elnyújtott részben Rilke leír egy dolgot, egy állapotot, egy történést, vagyis a „modellt”; és aztán következik – a kötet legfontosabb határozószóját idézve –, „hirtelen” („plötzlich”) egy látványos, néha drámaian felgyorsított *fordulat*, és megteremtetik ama „művi tárgy”, amelynek *orfikus alakzata* az első rész minden szavának értelmét teleologikusan *átváltoztatja*, önnönmaga transzcendenciája felé irányítja.

Az elv működése különös szemléletességgel figyelhető meg A TORONY című versben, mert Rilke itt a hagyomány költői átértelmezésére használja fel a térben egyre feljebb és feljebb emelkedő építmény archetipikus képét. Magát a toposzt a költő csupán egyetlenegy, de alapvető jelentőségű mozzanatában változtatja meg: az ő tornya saját magából és saját magától épül, minden külső ráhatás, tehát emberi munka és isteni segítség nélkül. Maga az anyag változik át saját téralakzatává. A vers a kétrészes kötet egyetlen elliptikus mondatával indul: „Föld-benső”; és tizenhárom sorral alább elérkezik az ellenponthoz: „fény”. E két főnevet egyetlenegy nehézkes lassúsággal kibomló perifrázis köti össze: annak a folyamatnak direkt – hangfestő eszközeiben is szokatlanul direkt – megvalósítása, melynek során az önmagába temetkezett, nehézkes és formátlan földtömeg saját alakjában transzcendálja magát, toronnyá „emelkedik”, és saját magát toronnyá változtatva megalkotja saját fényterét. Rilke *átváltoztatja* a Babel-toposzt, az ő verziója szerint a torony eléri az eget – jobban mondva: „az egetek” –, még ha nem az isteni egetek is, hanem csupán a sajátjait. A költemény az önmagát átváltoztató (szó)anyag perspektívájából formálja meg a folyamatot, úgy, mintha az élettelen, porózus földnek akarata volna; a materiális létező, a test és a szó egysége pedig olyan tökéletesen valósul meg itt, hogy a végső orfikus alakzat *expressis verbis* önmagában transzcendálódik: a kezdet rossz homogenitására, rejtett vagy éppenséggel eltorzított figura etymologicájára –, „földbenső” – az immár véghezvitt *átváltozás* diadalmas, fennen ragyogó figura etymologicája adja meg a választ:

„Szinte repülni látod
az eget újra, árad fényre a fény.”

Az *orfikus alakzat* poétikája három speciális grammatikai-stilisztikai formával jellemezhető. Az első kettő a főnevesített ige, illetve a jelen idejű melléknévi igenév, melyeknek segítségével Rilke állapotként, tartósan jelenvalóként, vagyis a maga örök érvényű voltában ragadja meg a cselekvést, a történést, az *átváltozást*; funkciójuk aligha szorul további magyarázatra, hiszen talán túlságosan is nyilvánvalóan meghatározza a kettős kötetet. Elegendő, ha számos példa közül most csupán két versre utalunk: az egyik az ARCHAİKUS APOLLÓ-TORZÓ, melynek alakja a „nézés”, a „fordulás” és a „mosolygás” főnevesített igéiből alkotja meg önmagát; a másik A PARKOK című ciklus nyitó darabja, melyben a „túl” igekötővel összekapcsolt igék halmozása – tehát a (túl)emelkedés, az *átváltozás* folyamata – a jelen idejű melléknévi igenevek sorában, vagyis állapot és telosz elválaszthatatlan egységében *vitetik végbe*.

A kötet poétikájának harmadik jellegzetes grammatikai-stilisztikai formája a német

lírai nyelvben ritka figura etymologica: az önmagára irányuló, önmagában transzcendált létezés katexochén alakzata. Rilke többnyire „über”-rel helyettesíti a bevett „um” igekötőt, ezzel is még jobban kiemelve az átlényegülést, az etimologikus értelemben vett és átértelmezett, magát önmagában, saját térfigurájában beteljesítő transzcendencia (átlépés, átjutás) különös jellegét.

A költő hosszú időn keresztül alkalmazta ezt az alakzatot és kiváltképp az „über”-t mint kulcsszót más szintagmákban és figurákban is, nemegyszer talán a játékos retorika és a szferikus-neoplatonikus világértelmezés határmezsgyéjén, és néha a grammatikai értelemzhetőség határán.

Az „über” előjárószóban nem kevesebb valósul meg, mint a testi és szellemi egység, másként fogalmazva: a konkrét és absztrakt téralkotás és térelsajátítás; mert az „über” – nem úgy, mint a figura etymologica szokásos „um” szócskája – egyesíti magában a túlemelkedés aktusát és annak beteljesülését. A szó a kettős jelentés metszéspontján áll, ami alkalmassá teszi arra, hogy a szintagmákat determinálja. Rilke teljesen nyilvánvaló *önkénnyel* kapcsol össze főneveket és igéket az „über” szócska segítségével, hogy e komplex jelentéssel terhelje meg őket: a szó egyesíti magában a valahova irányulás és a már elért állapot mozzanatát – mintegy ikonikus jele a figura transfigurans és figura transfigurata egységének. Ez az alkímia motívumának elsődleges jelentése is, amint azt Rilke több ízben felhasználja a kötetben (A KURTIZÁN, AZ ALKIMISTA és talán még AZ ARANY): az alkímia az a folyamat, melyben megvalósul az egység, melyben az anyag önmagából kiindulva magasabb rendű alakba transzfigurálja, változtatja át önmagát.

A figura etymologica ebben az alkimisztikus értelemben azt az alapvetet emblematizálja, mely szerint az alkotás terét mind az *átváltozásban*, mind a már *átváltoztatott létezőben* kell egyaránt megragadni. Egy példával: a delfincsapat változékony térbeli alakzata gomolygó mozgásban, illetve egy, ismét csak rejtett, ám ezúttal pozitív figura etymologicában jön létre. „*Feltűnt egy gomolygó csapat*” (DELFINÉK). (A német sorban a kép sokkal inkább „*le van írva*”, de annyira szokatlan, hogy alig lefordítható: „*Eine Schar kam, die sich überschlug.*”) A költemény egyszerre alkotja meg a folyamatot és annak lezáró, egyetemes érvényű telosz-alakját. Ritkán jellemeznek grammatikai-stilisztikai jegyek ilyen pontosan egy költői – még hozzá modern – alakzatot, mint e három domináns figura (a főnevesített ige, a jelen idejű melléknévi igenév és a figura etymologica) újabb bizonyítékát szolgáltatva a kötet és az egyes darabok egyaránt következetesen teleologikus kompozíciójának, de persze egy *önkényes*, vagyis öntranszcendáló teleológia értelmében.

Poétikai kategóriákban fogalmazva: mikor Rilke a látszólagos világ, illetve e világ materiális-nyelvi szubsztanciájának és vallási, illetve művészi tradíciókban hagyományozott külső transzcendenciájának ellenében („*hogy már nem fog semmit át*”;* „*Nem ismerhettük*”;** „*Ne –*”) az egyes, költőileg megalkotandó létezőbe, a „művi-tárgyba” helyezi a teret, a dimenziót és a perspektívát, akkor épp ezt az átváltozást teszi meg *új verse* egyetlen témájának, egyedüli teloszának. Így jön létre a tökéletesen teleologikus, individuális, önkényes, ám egyszersmind egyetemes érvényű szó-tér-alak, mely kizárólag önmagára, a maga lényegére irányul, és saját magában transzcendálja magát – „*ez*” („*van*”) az orfikus alakzat.

* Eörsi István fordítása.

** Tóth Árpád fordítása.

Jegyzetek

1. A tanulmány egy Rilke-monográfia egyik fejezetének erősen rövidített változata. Többé-kevésbé azonos szöveggel jelent meg a *Zeitschrift für Germanistik* 1993/3. számában; az érdeklődő olvasó ott sokkal bővebb bibliográfiát talál. A *Holmi* jellegére való tekintettel a Rilkétől idézett szavak és fordulatok lelőhelyét nem adtam meg mindenütt, csak a mű címét jelzem. A kurzívval írt szavak Rilke lírájának vagy meditációjának gyakran visszatérő kulcsszavai. Az „alakzat” szó a német „Figur”-t hivatott visszaadni, lévén, hogy mindkettő egyszerre jelent térbeli (szobrászati) és nyelvi (szóbeli) alkotást.

2. Pierre Francastel: EGY PLASZTIKAI TÉR LEROMBOLÁSA. (In: MŰVÉSZET ÉS TÁRSADALOM. Bp., 1972. 477. o. ÉTUDES DE SOCIOLOGIE DE L'ART. Paris, 1970. 191–252. o.)

3. „Wendung”. Rilke költészetének szintén az egyik kulcsszava, és éppúgy kettős dimenziójú, mint a „Figur”: egyszerre jelenti a térbeli megfordulást és a nyelvi fordulatot.

4. A könyv egy másik fejezetében visszatérek a vers elemzésére. Itt csak annyit: a párducot Rilke állateszménye ellentétének, az ő (már 1906-ban leírt és a regényben nagy súllyal megismételt) „Nicht-Gesicht” szavának értelmében nem-állatnak tekintem, mégpedig azért, mert nem változik át (az érdeklődők figyelmébe: a vers ugyanannak a szónak két homonim verziójával kezdődik és végződik: Sein/sein, és kb. a geometrikus középpontjában az „üres közép” szintagma áll), hanem, megfosztva saját „kép”-étől és saját „világ”-ától, örökké a ketretrét foglya marad, de annyira, hogy nem is ő mozog a rácsok előtt, hanem a rácsok mozognak a tekintete előtt.

5. Vö. MALTE LAURIDS BRIGGE FELJEGYZÉSEI. Görgey Gábor fordítása.

6. „Oroszország volt a döntő”, áll egy 1926. III. 17-én kelt levélben. A „saját” szó ugyancsak Oroszországra vonatkoztatva nyeri el legfontosabb jelentését: „*Odafordulni ahhoz, ami legsajátabb sajátunk.*” (Interjú, 1924.) A „feladat” szóval sok helyütt találkozunk, itt elegendő az ELSŐ ELÉGIA harmincadik sorára utalnunk. „*Újratanulunk minden dimenziót*”, jegyzi fel naplójában Rilke 1900-ban, második oroszországi utazása során.

7. A kifejezés 1907-ből, Rilke Rodin-könyvének második – immár meglehetősen kritikus

szemléletű – kiegészítéséből származik: „*Mert ennek az időnek belső állapota formátlan, megfoghatatlan: folyik.*”

8. AZ UTOLSÓ ÍTÉLET. Vajda Endre fordítása.

9. A szónak („*eigenmächtig*”) rendkívüli jelentőséget tulajdonítok, épp abban az ellentmondásos értelemben, ahogy Rilke AZ ÁHÍTAT KÖNYVÉ-ben, illetve a TÖRTÉNETEK A JÓISTENRŐL című kötetben használja. „*Nem festhetünk le téged önkényesen*”, így egyértelműen a szerzetes. „*Nem találom helyesnek a vallásos, kiváltképp a bibliai motívumok szabad és önkényes alkalmazását*”, kommentálja egy hős az elbeszélést. Csakhogy ez a hős buta, és megjegyzésével éppen igazolja az elbeszélést, amelyben az Isten igencsak önkényesen (egy önállóan cselekvő kéz metonímiájában) jelenített meg.

10. Másutt megkísérletem már rámutatni George és Hofmannsthal következetesen elutasító magatartásának okaira. Hadd utaljak itt a probléma egy másik vonatkozására. Szembetűnő, hogy a modernitás két kiváló német teoretikusa, Adorno és Benjamin ugyancsak meglehetősen ridegen szemléli Rilke életművét, mi több, nevét is alig említik.

11. In: CHOIX DE POÉSIES. Paris, 1976. 38. o. Prózai fordításban: „*Te akibe a világ álma be van zárva / Jó nyugalom és hosszú gyönyörök földje / Melynek sötét és érdes szívét mély cédrusok és édesgyökér illatosítják át / Te vagy a fenséges urna melyben csoportba rendeződnek az idők.*”

12. Paul Valéry: BAINÉE. In: OEUVRES... 1. köt. Paris, 1957. 78. o. Prózai fordításban: „*Bontsd ki a szépséget a rózsával és szúrd türe! / Aból a tükörből kilépve, amelyben ékszerai áznak, / Bizarr tört fények, kemény csokruk ostorozza / A szelid hullámok póré szavainak kiszolgáltatót fület.*”

13. Sokatmondó az a tény is, hogy Rilke – mint kortársak emlékezéseiből tudjuk – oroszországi útjain vajmi kevés érdeklődést tanúsított az orosz szimbolizmus lírája iránt.

14. 1923. június 1., Sizzo grófnőnek. A két központi szó: „*Anspielung*” – „*ausgeschrieben*”.

15. A fogalom értelmezéséhez l. René Wellek: THE TERM AND CONCEPT OF SYMBOLISM IN LITERARY HISTORY. In: DISCRIMINATIONS: FURTHER CONCEPTS OF CRITICISM. New Haven, 1970. 90–121. o.

16. Guillaume Apollinaire: LA CHANSON DU MAL-AIMÉ. Vas István fordításában: „*Tejút te tiündöklő testvére / Kanaán patakjainak / Szerelmes*

nők fehér testének / Holt úszók követjük utad / Ködök felé csillagos égen."

17. Walter Benjamin: A MÁSODIK CSÁSZÁRSÁG PÁRIZSA BAUDELAIRE-NÉL. In: ANGELUS NOVUS. Bp., 1980.

18. Hans Robert Jauss épp a hagyományos felépítésnek ebben a visszajára fordításában látja Baudelaire lirájának döntő újdonságát. Vö. ÄSTHETISCHE ERFAHRUNG UND LITERARISCHE HERMENEUTIK. 1., München, 1977. 295–343. o.

19. Franyó Zoltán fordítása értelmileg nagyon hozzávetőleges, és bajosan érthető meg belőle a versben véghezvitt átváltozás. „Verneiner” nem „hítetlen érv”, hanem maga a Sátán. Vele szemben idéztetik meg „a mosolygó angyal”, aki viszont (egész másként, mint ahogy a magyar változat felette bágyadt és elmosódó point-jában) semmiképpen nem azért tökéletes, mert óvja a tábláját, „míg az éj ledől”, hanem mert napóráját még az éj idejébe is beletartja, vagyis a napórával minden időket mérni tud. Mint hajdani magyar irodalomtörténész hozzáfűzöm a hipotetikus kérdést, nem ez a kép ihlette-e József Attila TÉLI ÉJSZAKÁ-jának ugyancsak rejtélyes befejezését? Annyi biztos, hogy a feltételezés filológiailag nem abszurd, lévén, hogy József Attila egy másik híres képe – egy rokon értelmű árnyalat eltéréssel – az ÚJ VERSEK egyik sorának szó szerinti fordítása: „und in sich gebunden wie ein Kranz” – így a SANKT SEBASTIAN című versben, „magával kötve mint a kéve” – így a HAZÁM harmadik szonettjében.

20. A MALTE-regény ugyanakkor negatív jelentéssel használja ugyanezt a szót. Az apa azt mondja a halálosan beteg anyáról: „Nagyon eltorzult” („entstellt”).

21. Az egyetlen valódi kivétel talán az ISTEN A KÖZÉPKORBAN.

22. Levél Lotte Hepnerhez, 1915. XI. 8.

23. Nemes Nagy Ágnes fordításának zárósora félrevezető: „Mily képtelen halunk meg mind a ketten.” Azt mondhatni, hogy az ellenkező szó lett volna pontos: mily képesen halunk meg mind a ketten. Mivel azonban az aránylag kevés számú idézet közül immár harmadszor vélem szükségesnek helyreigazítani a fordítást, okvetlenül hozzáfűzöm a következőket: semmiképpen sem kívánnék abba a látszatba keveredni, hogy valamiféle professzorális fölényel osztályozom és javítgatom ihletett köl-

tők munkáját; és legkevésbé Nemes Nagy Ágnessel szemben, akinek, mint sok mindenki más, én is az elhatározó Rilke-olvasmányokat köszönhetem, fordításainak alapelveit és eredményeit mai napig is jelentékeny részben érvényesnek tartom. De kétségtelen, hogy az utolsó tizenöt-húsz évben a Rilke-szövegkiadások és -értelmezések hatalmas anyagot hoztak felszínre, amelyek Rilke ugyancsak sajátos poétikai koncepcióját világosabbá teszik; és mivel Rilke (miként ezt megint csak Nemes Nagy Ágnes hangsúlyozta mindig) az ÚJ VERSEK-től kezdve egészen rendkívüli mértékben pontos költő, minden szónak, sőt néha minden hangnak jelentése van, természetes, hogy még a kevésbé régi fordítások egyes megoldásai is tévesnek bizonyulnak.

24. JÁNOS 20, 17–20. A jelenet leírása során a BIBLIA is a lehető legtovább igyekszik megőrizni a kétértelműséget. Míg Mária és Mária Magdolna nevét a szöveg különben gondosan megkülönbözteti, itt sokáig úgy vélheti az olvasó, hogy az anya kereste fel a barlangot, és csak Jézus megszólalása után válik végre világossá, kihez is intézte voltaképpen szavait.

25. A „mitopoétikus” átváltozás fogalmát Hans-Georg Gadamer vezette be a Rilke-kutatásba. Vö. MYTHOPOETISCHE UMKEHR IN RILKES „DUINESER ELEGIEN”. In: KLEINE SCHRIFTEN. 2. Tübingen, 1976. 194–209. o. Ezt a kifejezést általában véve is a Rilke-kutatás legfontosabb terminusának tartom.

26. Az ARCHAİKUS APOLLÓ-TORZÓ című vers példájával: a szöveg egy szobrot ír le, vagyis egy szó-szobrot alkot, és minden szó-vonala és szó-helye a hiányzó fej felé irányul. Az alkotás végül a töredék (paradox) tökéletességében teljeseedik be, ezért fontos, hogy tökéletes rímei: Bug – Drehen – gehen – trug – kurz – Sturz anagrammatikusan a „Bruch” (törés) szót rejtik, míg aztán az addig különösen könnyen ívelő szintaxis az utolsó terzinában brutálisan megtörik – és a szöveg épp a törés helyén mondja ki a műalkotás univerzális érvényét, azt, hogy mindenki, aki csak kapcsolatba kerül vele, az ő törvénye szerint fog élni: a világ poétikai vagy semmilyen. (NB.: Hofmannsthal elképedt felháborodással ítélte el Rilke „dilettantizmusát” az utolsó terzina lezáró fordulatában.)

27. „Valóságosabbnak lenni a valóságnál”, írja Rilke egy 1903. XI. 13-án Lou Andreas-Saloméhez intézett levelében.

Gerő András

ÚJ ZSIDÓ MÚLT

Asszimiláció, disszimiláció, integráció – három idegen szó, ami a maga sokszínű történeti megvalósulásában kifejezte, kifejezi a zsidóság magyarországi lehetőségeit. Három út, háromféle viselkedésforma, értékítélet és természetesen háromféle interpretációs lehetőség.

Az asszimiláció tendenciája a XVIII. század végén kezdődött, és a „hosszú XIX. századot” jellemezte elsődlegesen. A kérdés igazából az volt: kihez és milyen feltételekkel idomul, hasonul a monarchiabeli, illetve honi zsidóság. A felvilágosult, összm monarchiában gondolkodó uralkodó, II. József logikáját követi-e, s kötelezően felvétellett német neve mellé németes ihletettséggű dinasztikus identitást szerez-e, vagy pedig a nagy magyar reformnemzedéknek a múlt század harmincas, negyvenes éveinek akkor még ellenzéki pozícióiból megtett ajánlatát elfogadva, a polgári jogegyenlőségért cserébe magyarrá válik-e. 1848–49 – sok más mellett – ezt is eldöntötte. A dinasztia és a magyarság konfliktusában a honi zsidóság jórészt a magyar ügy mellett kötelezte el magát, hiszen ez a polgári szabadságot jelentette számára is – még akkor is, ha a formális jogegyenlősítés túl későn és a céhes kiváltságoltak privilégiumföltő antiszemitizmusa túl korán következett be. A folyamat nem volt homogén és zsákutcáktól mentes, de tendenciájában megkérdőjelezhetetlenné vált. Épp ezért nem véletlen, hogy a ki egyezést követően szinte azonnal az a báró Eötvös József terjeszti be a zsidó emancipációról szóló törvényt, aki már az 1840-es évektől következetesen képviseli a magyar liberálisok ajánlatát. A jogegyenlőségért kér is a zsidóságtól; szeretné, ha az elkülönültség védekezésében megmerevedett életformát jelentő vallási kultúráját és szervezetét módosítaná. (Tegyük hozzá: más okokból, de a polgárosítás céljától vezérelve a feudális világkép katolikus szervezőelveit is meg kívánja változtatni!) Erre kész is a hazai zsidóság egy része, s – szakadás árán – létrehozza a maga egyre dominánsabbá váló neológ szervezetét, és kialakítja ennek megfelelő világiasabb magatartását.

A jogi és a politikai s egyházi elit szintjén létrejött helyzetnek vajmi kevés érvényesége lenne, ha a tényleges társadalmi folyamatok nem támasztanák alá. A honi zsidóság egyre nagyobb számban tekinti a magyart elsődleges nyelvének; egyre nagyobb részt vállal a szabadelvű gazdasági és politikai berendezkedés működtetésében; egyre több társadalmi és társasági kötelék fűzi a magyar társadalomhoz. Éppen hogy az asszimilációs sikere teremti meg a középkorias antijudaizmussal folytonosságot is vállaló hazai politikai antiszemitizmust az 1870–80-as évekre – ezért jelenhetnek meg itt is időleges virágzásban a korabeli Európából importált eszmék honosított variációi. A liberális elit határozott fellépése hamar véget vet a zsidóellenes hisztériának, de a disszimilációs ajánlat – igaz, gyenge politikai nyomatékkaal – már elhangzott: a zsidók menjenek el innen. A századvég európai antiszemitizmusának újabb fellángolása a Monarchiában is megteremti a disszimiláció immár zsidó oldalról is megfogalmazott politikai formuláját, a cionizmust. Kevés és gyenge támogatást élvez – szuperpolgárosult értelmiségi a megfogalmazás, de tömeges egyetértő válasz a legelmaradottabb,

legkevésbé polgárosult zsidóság köréből jön csak. Nem csoda, hiszen A ZSIDÓ ÁLLAM megjelenését megelőzően Magyarországon bekövetkezik a zsidó vallás recepciója, s a kultuskormányzat rendeletileg biztosítja a zsidó vallású gyerekek szombati iskolamentességét s jogukat arra, hogy ünnepeiken ne kelljen az iskolát látogatniuk. (A rendelkezés – egy rövid ideig – a II. világháború után is él. A magát ma demokratikusnak gondoló Magyarország sem tudja folytatni a „csak” liberális Csáky Albin 1893-as elgondolását.) A disszimilációs kihívás és válasz a két háború között erősödik fel, hogy aztán a holocaust túlélői között immár tömeges visszhangot kiváltva 1945 után valóra válják Theodor Herzl múlt század végi elképzelése.

Az asszimiláció logikája indokolt és lehetséges – mi több: sikeres – volt. A disszimiláció útja – egy későbbi fázisban indokolt, lehetséges és sikeres volt. Az integráció logikája azonban az asszimiláció és disszimiláció korában – sporadikus kísérletektől eltekintve – nem fogalmazódott meg oly erővel, mint az előző kettő. A legfőbb ok vélhetően abban áll, hogy az integratív kultúrafelfogás mérhetetlenül idegen volt a veszélyeztetettség logikájában formálódó s éppen ezért homogenitásra törekvő kelet-közép-európai nemzetudatok – s így a magyar nemzetfelfogás – számára is. Nemcsak a zsidó, hanem más kisebbségi kultúra számára sem volt nyitott az egyenjogú mellérendelődés lehetősége. Az ember itt vagy magyar, vagy nem magyar – azaz nem lehet többféle magyar, azaz nem lehet a magyarság egyszerre realitás és metafora. A múlt századi magyar liberalizmus sem pártolta a többes identitást és kulturális különműséget – egyneműséget akart, csak éppen hogy a jogbővítés, jogegyenlősítés útján.

A honi zsidóság is leképezte ezt a dilemmát, s óvakodott attól, hogy saját azonosságát kulturális modernizációját keresse – mert úgy vélte (alappal), hogy ezzel a jogegyenlőséget megkérdőjelező antijudaikus-antiszemita logikát támogatná. Pedig az integráció árnyalt és sokrétegű folyamata nyilvánvalóan létezett, hiszen maga az asszimilációs folyamat sem zajlik le egy csapásra, és a zsidó vallás – egész életformát átfogó – elvilágiasodott normái is más és más szubkulturális közegeket hoznak létre. A folyamat tehát – történeti-logikai úton beláthatóan – jelen kellett legyen, de nem artikuláltan, ha úgy tetszik: szavak nélkül. A hasonlóság és a másság keverékének időben is változó arányait a megnevezhetetlenség vette körül, és sokirányú ön- és közhuzugságokra ösztönzött. Az asszimiláns nemegyszer hiperasszimiláns lett – magyarabb akart lenni a magyarnál. A disszimiláns úgy csinált, mintha soha nem kötődött volna ehhez a kultúrához. Holott lehet, hogy valójában integrálódni akart – ha ezt a történelmi folyamat és a folyamat fogalmi elgondolhatósága lehetővé tette volna a számára.

Az integráció koncepciója és a politikum alatti, artikulálatlan realitása indokolt volt, illetve lehetségesnek bizonyult. Megfogalmazása azonban eddig nemigen volt possible, és erősen kétséges, hogy mennyire lehet sikeres egy már rögzülten kialakult asszimiláns és disszimiláns zsidóság között. Mindenesetre úgy tűnik, hogy kísérlet történik rá – igaz, nem a múlt században, hanem most; akkor, amikor a magyar nemzetudat talán már nyitottabb az integratív kultúrafelfogás irányában, és a demokratikus alapjogok lehetővé is teszik a megfogalmazás kereteit. Kérdés, hogy a történelemre vetített interpretációs sémát elviseli-e a múlt.

A ZSIDÓ BUDAPEST az integrációs alapállás műve, és jól jelzi, hogy melyek azok a buktatók, amelyekkel egy ilyen megközelítés találkozik, ha megpróbálja önmagát történeti interpretációban megfogalmazni és egy olyan múltra vonatkoztatni, aminek esze ágában sem volt tudatosan hasonló modellben gondolkodni.

Hogyan hívjuk?

„Az első világháború után már az első antiszemita hecckampányokban sértésként vagy a magyar közéletből való kiutasítás szándékával kezdték emlegetni a magyarosított nevek mellett az eredeti németes-zsidó névformát.” (I. kötet, 289. o.)

„Hajós (Guttman) Alfréd (1875–1955) mint építész...” (II. kötet, 462. o.)

Megítélésem szerint történészként akkor járunk el helyesen, ha egy embert úgy hívunk, ahogy ő hívta magát – feltéve, ha tudjuk, miként is szólt a név. Természetesen, ha nevet változtatott, meg kell mondanunk eredeti nevét is – a róla szóló szövegbe beépítve. A kettős (magyar–német) névhasználat nem indokolt, hiszen valaki vélhetően azért magyarosít (változtat) nevet, mert a régít nem kívánja használni. Nem véletlen tehát, hogy ez a kettős névhasználat antiszemita felhanggal jelent meg, hiszen az ily módon tálatl megnevezés az egész embert idézőjelbe teszi, hitelteleníti. Kérdés akkor, hogy amit egyfelől kárhoztatunk, azt másfelől miért használjuk. Amit másoknál negatívan értelmezünk, magunknak miért engedjük meg? Nyilván azért, mert az integrációs álláspont éppen hogy az asszimiláns-disszimiláns ellentétet kívánja kikerülni, s így nem lehet tekintettel az asszimilációt megkérdőjelező antiszemita szóhasználatra – noha tudja, hogy erről van szó. Ez így következetesen integrációs jellegű megnevezés, de igen nagy ára van; hiszen ahistorikus és egyben antiszemita olvasatot hordoz.

Minek tartasuk?

„...zsidó volt az építész, Lajta Béla is. A »Parisianá«-t, igaz, nem mint zsidó építette. Építészeti feladatot oldott meg, korszerű eszközökkel, művészi szinten, mértékadó stílusban és ízléssel.” (I. kötet, 327. o.)

„Pest nagyvárosi szórakoztatóipara... szereplői nagyjából zsidók voltak... De legtöbbjük egyáltalán nem zsidóként szerepelt ezekben a foglalkozásokban: művészek, komédiások voltak...” (II. kötet, 437. o.)

„...ez a Budapest nem »zsidó« lett, hanem »magyar«. Magyarának tekintette, annak fogadta el a kortársi közvélemény... föltehető a kérdés...: Mi zsidó a modern Budapestben? De mert azokat, akik a modern nagyvárost, épületeit és szellemi életét, hangulatát és jellegét létrehozták, zsidónak minősítette és ezzel magyarságukból is kitaszította – mit kitaszította: elpusztította – az antiszemitizmus, a népiirtás: zsidónak minősül művük is, visszamenőleg.” (II. kötet, 634. o.)

A józan ész és a modern munkamegosztás képzettséghez, tehetséghez kötődő következményei azt diktálják, hogy házat építésként lehet építeni – pusztán azért, mert valaki zsidó, még nem tud tervezni. Továbbá: művészként, különösen egy meghatározott nyelvi kultúrában – történetesen a magyarban – mozogva a komédiás nem zsidóként, hanem komédiásként minősül. Éppúgy, ahogy a villamosvezető esetében is irreleváns, hogy evangélikus-e, és a doktor esetében sem fontos, hogy német-e a származása. Egyáltalán: a modern munkamegosztás egyik leglényegesebb eleme, hogy megtanulható képzettségek és nem egyéb dimenziók mentén szerepelnek benne az emberek. Természetesen számtalan szociológiai-kulturális tényezőtől függ, hogy mely csoportokból rekrutálódik egy-egy foglalkozás, de amikor az emberek már művelik, akkor tehetségük és felkészültségük játssza a domináns szerepet. Így tehát egyszerűen értelmetlen kijelentés az, hogy valaki egy házat mint zsidó épít, avagy egy szerepet színészként és nem zsidóként játszik el.

Mégis, mi az értelme ennek az értelmetlenségnek? Nem más, mint az, hogy egy asszimiláns kultúrát utólag szétbontunk zsidó és nem zsidó elemekre, és ahelyett, hogy

a kiválasztódás történeti-szociológiai szempontjaival bibelődnie, megteremtsünk valamiféle racionálisan és történetileg nehezen indokolható külön zsidó jelenlétet. A jogcím bevallottan is későbbi: *a faji-antiszemita logika visszavetítése az ezen metszeten nem gondolkodott s nem is így működött közeg világába*. A dacosan vállalt, értelmetlenségbe és ahistorizmusba torkolló zsidó azonosság tudat, egyfajta átfordított faji-antiszemita logika visszavetítése. Megint csak problematikus az asszimiláció és a modernitás tényleges történeti menetére ráerőltetni az integratív fogalmi kísérletet – az akkor élt emberek helyett nem mondhatjuk meg nekik, hogy zsidóként és ne mérnöként tervezzenek. Ahol nincs „zsidó”, ott ne is keressük.

Hogyan minősítsük?

„Az ortodoxia fenntartásai az [1868–69-es] Kongresszus szervezeti változtatásainak lényegét illetően indokoltak voltak. A modernizációs alternatívát jellegzetesen a keresztény – nem polgári, hanem keresztény – állam állította fel a polgárosodó zsidó társadalom számára: egyenjogúság, de akkor a zsidóságnak csak vallási arculatot kell felőltetnie, vagy pedig a zsidóság mint életforma, de bizonyos elszigetelődés árán, s minden erőteljesebb kulturális modernizáció nélkül.” (I. kötet, 174. o.)

„A [receptiós] törvény azonban a korábbi állapotokhoz képest rontott a helyzeten azzal, hogy csak Magyarországon szerzett képesítéssel engedélyezte a lelkész- (rabbi-) működést... A zsidóságot mondhatni nemzeti egyházzá tette. S akaratlanul bár, de közvetett következménye volt, hogy gyanakvást ébresztett a zsidó élet minden olyan mozzanata iránt, ami nem fért be a vallás fogalmába. A receptió, amelyért a hitközség minden erejével küzdött, végeredményben a kereszténység vallásfogalmát erőltette rá a zsidóságra.” (I. kötet, 352. o.)

„...a kommunista kormányok idején, br. Eötvös József egykori liberális [emancipációs] törvénye az eredeti szándékkal éppen ellentétes megoldáshoz nyújtott törvényes keretet. A budapesti hitközség és az országos szervezet egyaránt... függő helyzetbe került; az egyházakat irányító államigazgatási apparátus függésébe.” (I. kötet, 353. o.)

Az 1867-es emancipáció, majd az 1895-ös receptió egyaránt a keresztény és nem polgári állam diktátumaként jelenik meg – ráadásul mindez „a történelem ironiájaként” a későbbiekben a kommunista állam kezére is jászik.

Innen persze már nem egyszerűen az integrációs logika fogalmi-történeti problémáiról van szó, hanem előítéletekről és történelmietlenségről. Az, hogy az állam a vallást vallásként akarja kezelni, és lehetőleg szétválasztani az államot és az egyházat, annyiban „keresztény”, amennyiben a gondolat az antik-zsidó-keresztény kultúrkör szülötte, s határozottan kötődik az angol és francia felvilágosodáshoz, illetve a XIX. század szabadelvűségéhez. Magától értetődik, hogy az emancipáció a zsidóság esetében nemcsak jogegyenlőséget jelent (vajon értékesebb-e ennél a megkülönböztető erejű jogfosztottság?), hanem az addigi megszorításokat jelentő állami szintre emelt antijudaizmus feladását is. Tehát nem „keresztény”, hanem jellegzetesen polgári útról van szó, amellyel szemben az ortodoxia éppen hogy mert szekularizációellenes volt, akárcsak mondjuk a katolikus egyház – csak a régi, polgárosodás előtti állapot fenntartását tudta nyújtani. Az, hogy a zsidóság jelentős része nem az elkülönültség, hanem az idomulás stratégiáját választotta, ésszerű, a saját érdekeit szolgáló megoldás volt, és önmaga választásán kívül semmi, de semmi nem akadályozta meg abban, hogy kulturális modernizációt hajtson végre. A receptió, ami Magyarországon egybeesett az állam és egyház szétválasztásával, nem a kereszténység vallásfogalmát erőltette rá a zsidóságra, hanem annyit tett, hogy a zsidó egyház is ugyanazon jogokban részesült,

mint az addig hegemón helyzetben lévő egyházak. Ha úgy tetszik, akkor a törvényen belülre került – anélkül, hogy bármily hitbéli kérdésben bárki is koncessziót várt volna el tőle. S természetesen pontosan a kilencvenes évek nagy egyházpolitikai küzdelmei bizonyították, hogy az öt törvényből álló egyházpolitikai törvénytörvény legnagyobb kárvallottja az a katolikus egyház, amelyik feudális kiváltságaiból a legtöbbet vesztt. Igen, Magyarországon az állam szemében a vallás magánügy lett, és ha valami polgári, hát akkor éppen ez a tény az. Nem véletlen, hogy Eötvös és Deák minden erőfeszítése ellenére épp ezek a törvények húzódtak legtovább; nem véletlen, hogy a pápa a legélesebb ellenállást tanúsította; nem véletlen, hogy a mélyen vallásos katolikus uralkodó oly nehezen szánta rá magát a szentesítésre. Innen nézve pedig még furcsább, hogy a korabeli polgári világkép és a honi liberalizmus egyik legfontosabb áttörését egyszerűen a kereszténység vallásfogalmának minősítik. Ez már nemcsak értelmetlen, hanem kifejezetten arányt és mértéket vesztt megoldás, hiszen a korabeli zsidóság sikerélményét kudarcként kívánja láttatni.

Az előítéletekhez való ragaszkodás azonban – úgy tűnik – végtelen; az emancipáció és (gondolom) a vele némileg összekevert recepció úgy jelenik meg, mint ami – igaz, paradox módon – lehetővé tette a kommunista diktatúra számára a zsidó hitközségek leigázását. Mi köze a jogegyenlőségnek, a recepciónak és az állam és egyház szétválasztásának a vallástalan és vallásos állampolgárok jogegyenlőtlenségéhez, az egyház felett gyakorolt állami diktatúrához?

Szegény Eötvös!

Ezt a tévképzetet csak egy dolog indokolja: a ragaszkodás egy társadalmon és történelmen kívüli zsidósághoz. Valamihez, ami nem volt és nincs is.

Mit kezdünk vele?

„Az 1839–40. évi országgyűlés... kívánatosnak tartotta azt is, hogy a zsidó vallási szertartásokban bizonyos mozzanatokot megváltoztassanak. Zsidó részről e kívánságok közül leginkább a magyar nyelvhasználat látszott elfogadhatónak.” (I. kötet, 138. o.)

„[Ballagi Mór] nagy rabbinikus tudós, aki azonban odahagyta zsidó hitét, hogy előkelő állást kaphasson, és bejuthasson az Akadémiára... Az Akadémia levelező tagjává választotta (1840)... Németországban áttért az ev. vallásra (1843).” (I. kötet, 127–128. o.)

„Az 1850-es évek elején még a derék Schwab Lőw rabbi – aki pedig a magyar Függetlenségi nyilatkozat alkalmából a Pest városi hatóság rendeletére tartott istentisztelete (1849. május 27.) miatt 1849. aug. 17. után hat héten át államfogoly volt... alkalmasint együttműködött az osztrák hatóságokkal...” (I. kötet, 141. o.)

„Az 1944. évben pedig a hitközség egyszerűen nem tudott megfelelően reagálni a helyzetre.” (II. kötet, 353. o.)

„Mégis tény, hogy a zsidóság egy része Magyarországon, ha rettenetes szenvedések közepette is, de életben maradt, legalább a budapesti zsidók egy része.” (II. kötet, 509. o.)

Egy múltra vetített zsidó integrációs álláspont fogalmi kezelhetőségének kérdése különös élességgel merül fel, ha saját értékrendjének megfelelően kívánja megközelíteni a múlt – a maitól eltérő – konfliktushelyzeteit. Ráadásul, ha öntörvényű zsidó múltban gondolkodik akkor, amikor a zsidóság és a környező közeg közti interakció felerősödik, akkor még nehezebbé válik a megfogalmazások módja.

Akkor, amikor a reformkor zsidó reformkísérleteiről esik szó, értelemszerűen ezt nem lehet kiszakítani az ország közéletének fő sodrából. Ha viszont fenn kívánjuk tartani a zsidóság megközelítőleg teljes öntörvényűségének utópiáját, akkor a magyar

nyelvhasználat mindössze „elfogadhatónak” látszik. Miről is beszélünk? Az 1840. VI. tc. („A magyar nyelvről”) 8. §-a előírja, hogy „*vallási funkcióban bárhol csak olyan személyek alkalmaztatnak, kik bírják a magyar nyelvet*”. A törvény széleskörűen írja elő a magyar nyelvhasználatot, és megelőlegezi az 1844. II. tc.-t, ami azt még tovább bővíti. Tehát ha 1843-ban megalakul a zsidók „Magyarító Egylete”, akkor ez nem azért történik, mert így „elfogadható”, hanem mert az ország törvényei az érvényesülés feltételévé teszik a magyar nyelvtudást. Nem öntörvényű zsidó lépésről, hanem – megint csak – kulturális, politikai, társadalmi érdekelismerésről van szó – annál is inkább, mert az 1840. évi XXIX. tc. a honi zsidók jogait jelentősen tágítja. Nem lehet tehát a köztörténetből kiszakítani a zsidóság történetét, mert ha így teszünk, akkor félrevezető megfogalmazásokhoz, hamis, soha nem volt társadalmi pozíciókat sugalló beállításokhoz jutunk.

Súlyosabb a helyzet, ha a kizárólagosan öntörvényű zsidó képét a személyektől is számon kérjük. Itt már egyszerű előítélletté válik a fogalmi kezelhetetlenség. Nem állíthatjuk – történetesen Ballagi Mórról –, hogy merő karrierizmusból azért keresztelkedett ki 1843-ban, mert három évvel korábban az Akadémia tagja akart lenni. Nincs jogunk koncepciókat ráerőltetni az egyes ember sorsára, mert így pusztán elfogult előítéletesség, a tényeket nem tisztelő megfogalmazás és nem az elemi szakmai tisztesség lesz a következmény.

Az emberi viselkedés megítélése, kiszakítása a történelem valós közegéből és persze az elfogultság egyvelege más esetben is elbizonytalanít. A „derék”-nek titulált Schwab Lőw rabbi esetében elnéző értetlenkedést vált ki, hogy az osztrákoknál feljelentette a zsidó vallási reformtörekvéseiről ismert radikális demokrata Einhornt. Pedig Schwab egyáltalán nem nevezhető „derék” férfiúnak, s értelmetlenség elnézőnek lenni vele szemben. Ő egy fenyegetett kisebbség egyik vezetője, aki mikor a magyar kormány az úr Pesten – egy nappal azután, hogy Görgey bevette Budát –, neki gatszúl, akkor, amikor Bach az úr, nála akar jó pontot szerezni. A rabbi a mindenkori politikai hatalomhoz lojális – igaz, néha ez gusztustalan formákat ölt. Nem a morális megítélés – a viselkedés megértése lenne a cél. Igaz, ez csak akkor lehetséges, ha a szereplőket nem kiszakítani, hanem behelyezni kívánjuk koruk és saját kisebb-nagyobb közegük történéseibe, viszonyaiba, azaz pontosan ellenkezően járunk el, mint ahogy ezt az idézett megfogalmazások jelentik.

De a történelmen- és társadalmonkívüliség utópiája nemcsak a személyek, hanem az intézmények tevékenységének megítélését is könnyen normatívvá teheti. A pesti hitközség „*nem megfelelő reakciója*” 1944-ben példázza ezt. Hiszen akár fél évszázad után, tudva a budapesti zsidóság jelentős részének egyedülálló megmeneküléséről egyfelől, és számtalan áldozatáról másfelől, van-e bárkinek morális és történeti jogcíme arra, hogy ítéletet mondjon, utólagos tanácsokat adjon? Ezt a Kasztner ügyét tárgyaló izraeli bíróság sem merte megtenni. De, úgy látszik, mégiscsak van, aki tudja, mi lett volna a „*megfelelő reakció*” két – a német és a magyar – állam apparátusával szemben, ott a Síp utcában.

Nagyobb óvatosságra volna szükség a halottak minősítésénél. Azt is mondhatnám, több történetiség és kevesebb kivagyiság vagy – másként szólva – ideológia tűnik kívánatosnak, s persze némi bölcsesség sem ártana, hiszen sajátlagosan a zsidóság története sokszor olyan rossz helyzetek története, amikre nincs jó válasz. Az élők arroganciája pedig bizonytalán még csak rontani tud a dolgon.

Miként értelmezzük?

„Van-e lehetőség Magyarországon a teljes értékű zsidó életre asszimilációs kényszerbeolvadás nélkül? Akár jiddis vagy héber anyanyelvű zsidó magyar állampolgárként, ebben az értelemben megszorítások nélkül magyarként?” (II. kötet, 616. o.)

„A liberalizmus korának zsidósága abban az illúzióban élt, hogy az emancipáció kiharcolásával véglegesen bekapcsolódott az európai népek családjába. Úgy látszott, mintha az ősi zsidóellenes érzelmek végleg kihaltak volna, és a zsidó közösség mint a többféle vallási csoport egyike elfoglalhatja helyét mind az államban, mind a társadalomban. Mivel úgy látszott, hogy egyedül a vallás a zsidó lét kritériuma, sokan azt gondolták, hogy a vallási elvekben való egyetértés képezi a zsidó közösség egységét. Ez az egyetértés azonban hiányzott, s ezért az ortodox irányzatok megtagadták a zsidó egységet. Ezután indult el az antiszemita mozgalom Berlinben, amely megkülönböztetés nélkül minden zsidót megfosztott volna politikai jogaitól. A mozgalomhoz csatlakoztak a magyar kortársak is, Istóczy Győző fellépésével. A magyar zsidóságnak is bőven volt alkalm a nyomós oka arra, hogy kiábránduljon az illúzióiból. Lehetséges, hogy a felébredő zsidó szolidaritás megátalhatta volna a vallási szétválást, de a szakadás akkor már megmásíthatatlan tény volt. Csak a mi nemzedékünk ébredt rá arra a zsidóüldözés végleges kiteljesedése során, hogy a zsidóság minden különbözőségei ellenére egy sorsot él. (Jakob Katz, 1992.)” (I. kötet, 175. o.)

Az integrációs alapállás legfőbb – és messzemenően indokolt – kérdése hangzik el: lehet-e beolvadási kényszer nélkül teljes értékű zsidó életet élni Magyarországon? Itt és nem máshol. Persze nem tudjuk pontosan, hogy mi is az a „teljesértékűség”, hiszen – s innentől már történetileg megbicsaklik a kérdés – a jiddis vagy héber anyanyelvűség már nem jellemzi az asszimiláción átesett honi zsidóságot. Ez a múlt században abszolút kézenfekvő megfogalmazás lett volna – ámde akkor így nem tették fel a kérdést. Ma felteszik a kérdést, de a társadalomtörténeti-kulturális háttér már nem az, mint ami a XIX. században volt.

Az indokolt kérdésfeltevés és az idősíkok elcsúszásának, össze nem illésének problémáját valahogy át kell hidalni. Erre nyújt lehetőséget az ideologikus historizálás módszere és a fogékonyság arra, hogy éljünk a módszerrel. A fogékonyság már maga is az asszimiláció terméke, hisz a magyar kultúra kifejezetten kedveli a historizálást; történelmi patinával szereti alátámasztani a mindenkori jelen időnként kopott és rozszant legitimitációját. A historizálásra való nyitottság tehát adott: csak a konkrét materiát kell megtalálni hozzá. Ezt az a gondolatmenet jelenti, ami az asszimilációt kétségbe vonva, pusztán illúzióknak láttatja a ténylegesen megtörténtet. Majd a zsidóságon belüli vallási vitákhoz társítja azt a modern antiszemitizmust, ami – minden kutatás szerint – legkevésbé vallási, hanem sokkal inkább gazdasági-társadalmi irritáltságból született. Majd egy váratlan fordulattal – a holocaustra utalva – visszamenőleg és előre is igazolja azt, hogy a fasizmus zsidóüldözésének fényében a zsidó sors mindig és mindenütt egy és oszthatatlan. Az idősíkok és a logikák szabad mozgásának módszerével végeredményben megint csak idézőjelbe kerül a zsidóság asszimilációjának története, s innentől bizony közönséges idiótának tűnnek azok a zsidók, akik – mintegy illúziókba ringatva magukat – annak idején ezt az utat választották.

Az integrációs logika pedig nem lesz erősebb attól, hogy az asszimiláció történeti érvényességét kétségbe vonja. S egyáltalán. Úgy tűnik, hogy ha és amennyiben az integráció egykor nem artikulált vetületeit kívánjuk feltárni, akkor sokkal inkább a kulturális és történeti antropológia módszerei és területei lennének célravezetőek, illetve tanulmányozandók (a mindennapi élet, a családi kultúra stb.), mintsem az emancipációval és a recepcióval való kilátástalan ütközés. Azért kilátástalan, mert az emancipá-

ció lehetősége a jogfosztottság, a recepció lehetősége pedig a kitzisztottság. Magyarországon erről szolt évszázadokig a zsidóság története, és aligha hiszem, hogy ez örömmel és meglegedettséggel töltötte volna el a történet egykorú szereplőit. Amikor lehetőség kínálkozott rá, nem véletlenül voltak érdekeltek az emancipációban és recepcióban, hiszen polgári s emberi méltóságot csak így nyerhettek. Nem idióták, hanem nagyon is világosan látó embereknek bizonyultak, s minden XX. századi retorzió, elnyomatás éppen hogy a múlt században kiharcolt méltóság eltiprására irányult!

Úgy tűnik, hogy az integrációs felfogás – ami a maga artikulált módján Magyarországon sajátlagosan jelenkori – a hagyományos módszerekkel nehezen tudja megtalálni a maga történeti vetületét. Vélhetőleg többek között azért, mert az anyag is nehezen viseli el az utólagosan kialakított szempontokat, s persze a szerzők sem mindig ott keresnek, ahol találnának is valamit. Azt az utat választják, hogy inkább az egyszerű megtörtént történelmet kérdőjelezik meg – ahelyett, hogy elismernék: a hazai zsidóság története sem az asszimiláció, sem a disszimiláció, sem az integráció érvényességét nem vonja kétségbe. Persze mindegyik kifejtésében részben más és más módszerekre van szükség, s az integrációs logika sokkal nehezebb helyzetben van a múlttal, mint a jelennel szemben. A múlt esetében hajlamos a torzításra, hiszen funkciója inkább egy új, eddig nem megfogalmazott zsidó interpretáció, mintsem a szakszerű történelemértelmezés. A történelem ebben az esetben vagy csupán illusztráció, vagy felejthető realitás. Úgy tűnik, az integrációs felfogás legalább annyi, csak más természetű nehézséggel néz szembe, mint az asszimilációs és disszimilációs értelmezés és magatartás. Az asszimiláns – ha mértéket téveszt – elveszti zsidóságát, a disszimiláns hajlamos felejteni a diaszpóra kulturális interaktivitását; az integráció – túlfuttatott formájában – rasszista ízű megközelítéssé silányulhat.

Döntött-e a történelem?

„Az Egyenlőség a hazai zsidóság itthoni jogait, beilleszkedését szolgálta, az egyenjogúságot, a diaszpórát, a Múlt és jövő a zsidó haza és zsidó állam eszméjének ébren tartását. Olvasói, hívei voltak mindkét lapnak, mindkét irányzatnak. A történelem, Hitler nemzetiszocialista Németországa és Magyarország nem igazságot tett a két tábor között folyó vitákban, csupán döntött, tragikus kegyetlenséggel.” (I. kötet, 332. o.)

A döntés – szemben a fenti állásponttal – nem született meg. Mindegyik logika működik tovább, mindegyiknek vannak sikerei és kudarcai, és senki sem tekinthető debilnek pusztán azért, mert valamelyik elképzelés híve, és életformáját is ennek megfelelően alakítja. A holocaust nélkül immár megírhatatlan a zsidóság története, s Hitler részévé vált ennek a történetnek. De döntést ő sem tudott elérni. Ha a fasizmus döntött volna, ez annyit tenne, hogy győzött volna.

Ezúton szeretném tudatni: nem győzött.

Villányi László

SZÉCHENYI TÉR*Lovas Ildikónak*

Kinézek a térre, galambok kortyolgatják
a lőcsei fehér asszony vérét, dupla
üvegen nézek kifelé, vagy tizenöt fokos
szöget zárnak be az ablakok, sarokszobám
felé karcsú lányok közelítenek, az imént,
a tér közepén, még kacska volt lábuk,
távolodóban az addig formátlan csipők
gyönyörűvé válnak, majd szétterülnek
a tér túlsó felén, és sejtelmem sincs,
valójában melyikük combja hosszú, kinek
a feneké terebélyes, néhány pillanatra
a csúnya széppé torzul, a szép csúnyává,
vajon hol járhat a lőcsei fehér asszony.

NÉGYES BUSZ

Hányszor nézek utána, ahogyan lassít,
befordul, tovadöcög sárpöttyös
ablakával, mintha ismét megállna
egy arc, s nem tévesztene meg annyi
haj, sál, mozdulat, ha felszállok,
kapaszkodom ott, hol foghatott keze,
ha leülök, az ellenfényben fölsejlik
melle, s ölembe zuhan egy fékezéskor.

Milan Kundera

RÖGTÖNZÉS STRAVINSKY TISZTELETÉRE

Réz Pál fordítása

A múlt szolítása

Egy 1931-es rádió-előadásában Schönberg a mestereiről beszél: „*In erster Linie Bach und Mozart; in zweiter Beethoven, Wagner, Brahms*”; „*az első vonalban Bach és Mozart, a másodikban Beethoven, Wagner, Brahms*”. Ezután tömör, aforizmatikus mondatokban meghatározza, hogy mit tanult ettől az öt zeneszerzőtől.

A Bachra és a többiekre való hivatkozás között azonban igen nagy a különbség; Mozarttól például „*az egyenlőtlen hosszúságú frázisok művészetét*” vagy „*a másodlagos gondolatok teremtésének művészetét*” tanulta meg, vagyis merőben egyéni mesterségbeli tudást, mely csakis Mozart jellegzetessége. Bachban olyan alapelveket fedez fel, amelyek az egész, a Bachnál évszázadokkal korábbi zene alapelvei voltak: primo: „*olyan hangjegycsoportok leleményének művészetét, amelyek önmagukat tudják kísérni*”; secundo: „*annak művészetét, hogy az egészet egyetlen magból kiindulva teremtsük meg*”, „*die Kunst, alles aus einem zu erzeugen*”.

Azzal a két mondattal, amelyben Schönberg összegzi, hogy mit vett át Bachtól (és elődeitől), az egész dodekafon forradalom meghatározható: ellenkezőképpen, mint az egymást követő különböző zenei témák váltakozására épülő klasszikus és romantikus zenében, egy Bach-fúga és egy dodekafon mű elejétől végéig egyetlen mag kibontásából áll, az pedig egyszerűen dallam és kíséret.

Huszonhárom évvel később, amikor Roland Manuel megkérdi Stravinskyt: „*Most mi a főiránya érdeklődésének?*”, azt feleli: „*Guillaume de Machaut, Heinrich Isaac, Dufay, Perotinus és Webern.*” Első ízben történik meg, hogy egy zeneszerző ilyen határozottan kinyilvánítsa a XII., XIV. és XV. század zenéjének jelentőségét, és összekapcsolja azt a modern zenével (Webernnel).

Néhány év múlva Glenn Gould Moszkvában hangversenyt ad a konzervatórium növendékeinek; miután Webernt, Schönberget és Křeneket játszott, kommentárt fűz hozzájuk, s azt mondja hallgatóinak: „*Nagyobb bókkal nem köszönhetném ezt a zenét, mint azzal, hogy azt mondom: alapelvei csöppet sem újak, legalább ötszáz évesek*”; ezután három Bach-fúgával folytatja koncertjét. Ez alaposan átgondolt provokáció volt: a szocialista realizmus, Oroszország akkoriban hivatalos doktrínája a hagyományos zene nevében támadta a modernséget; Glenn Gould azt akarta megmutatni, hogy a kommunista Oroszországban betiltott modern zene gyökerei sokkal mélyebbre nyúlnak, mint a szocialista realizmus hivatalos zenéjének gyökerei (amely valójában nem volt egyéb, mint a zenei romantika mesterséges konzerválása).

A két félidő

Az európai zene története mintegy ezeréves (ha a primitív polifónia első kísérleteit tekintem a kezdeteinek). Az európai regény (ha Rabelais és Cervantes műveit tekintem a kezdetnek) mintegy négyszáz éves. Ha erre a két történetre gondolok, nem tu-

dok megszabadulni attól a benyomástól, hogy hasonló ütemben mentek végbe, s hogy úgy mondjam: két félidejük volt. A két félidő közti cezúra a zene és a regény történetében nem esik egybe. A zene történetében ez a cezúra az egész XVIII. századra kiterjed (az első fél jelképes csúcspontja A FÚGA MŰVÉSZETE, a második fél az első klasszikusok műveivel kezdődik); a regény történetében kissé később, a XVIII. és a XIX. század között jelenik meg a cezúra: az egyik oldalon Laclós, Sterne, a másikon Walter Scott, Balzac. Ez a nem-egyidejűség arról tanúskodik, hogy a művészetek történetének ütemét meghatározó legmélyebb okok nem társadalmiak, nem is politikaiak, hanem esztétikaiak: egy-egy művészet belső jellegéhez kapcsolódnak; a regény története például mintha két különböző lehetőséget rejtett volna magában (két módját annak, hogy egy mű regény legyen), s e két lehetőséget nem lehetett egyidejűleg, párhuzamosan végigvinni, hanem csak egymást követően, az egyiket a másik után.

A két félidő metaforájának ötlete egy baráti beszélgetés során merült fel bennem, még régebben, nem is törekszik tudományosságra; banális, elemi, naivan nyilvánvaló tapasztalat: a zene és a regény vonatkozásában mindnyájan a második félidő esztétikájában nevelkedtünk. Egy Ockeghem-misé vagy Bach művét, A FÚGA MŰVÉSZETÉ-t egy átlagos zenebarát éppolyan nehezen érti meg, mint Webernt. Bármilyen lebilincselő is a cselekményük, a XVIII. századi regények elbátortalanítják az olvasót formájukkal, úgyhogy filmfeldolgozásaik (amelyek szükségképpen eltorzítják szellemüket is, formájukat is) jóval ismertebbek, mint a szövegük. A leghíresebb XVIII. századi regényíró, Samuel Richardson könyvei fellelhetetlenek a könyvesboltokban, lényegében elfelejtették őket. Balzacot viszont, ha netalán avultnak tűnik is fel, könnyű olvasni, formája érthető, megszokott az olvasó számára, mi több, a regényforma mintájának tekinti.

A két félidő esztétikája közti szakadék sok félreértésre ad alkalmat. Cervantesről szóló kis könyvében Vladimir Nabokov kihívóan rossz véleményét fejtí ki a DON QUIJOTÉ-ról: túlbecsült, naiv, önmagát ismételtető könyv, telve elviselhetetlen és valószínűtlen kegyetlenségekkel: „*ocsmány kegyetlensége*” következtében ez a könyv „*minden idők egyik legdurvább és legbarbárabb könyve*”; szegény Sancho, akit újra meg újra megvesszőznek, legalább ötször kiköpi az összes fogát. Igen, Nabokovnak igaza van: Sancho túlon túl sok fogát köpi ki – csak hogy nem Zola-regényt olvasunk, ahol a pontosan és részletesen leírt kegyetlenség a társadalmi valóság igaz dokumentumává lesz; Cervantesnél az elbeszélő varázslata által teremtett világba jutunk, az elbeszélő kitalál, túloz, engedi, hogy elsodorja a képzelete, elsodorják a túlzásai; Sancho százhárom kivert fogát nem lehet szó szerint venni, mint egyébként semmit sem ebben a regényben. „Asszonyom, egy úthenger taposta el a lányát! – Értem, de a fürdőkádban ülök. Kérem, csúsztassa be a küszöb alatt.” Vajon kegyetlenséggel kell-e vádolnunk gyermekkoromnak ezt a cseh viccét? Cervantes nagy, műfajalapító művét a *nem komolyság* szelleme lelkesítette át, s ezt a szellemet a második félidő regényesztétikája, a valóságosság parancsa azóta érthetlenné tette.

A második félidő nemcsak háttérbe szorította az első félidőt, *el is fojtotta*; az első félidő a regény és főként a zene büntudata lett. Ennek legismertebb példája Bach műve: Bach hírneve életében; Bach elfelejtése halála után (fél évszázadon át); Bach lassú felfedezése a XIX. század elejétől a végéig. Beethoven az egyetlen, akinek élete végén (vagyis hetven évvel Bach halála után) csaknem sikerült visszaépítenie Bach tapasztalatait az új zeneesztétikába (ismételt kísérletei, hogy a fúgát beépítse a sonátába), míg Beethoven után minél jobban rajongtak Bachért a romantikusok, annál jobban

eltávolodtak tőle strukturális gondolkodásuk által. Annak érdekében, hogy megközelíthetővé tegyék, szubjektivizálták, érzelmessé lágyították (Busoni híres átírásai); később, visszahatásként az elromantizálásra, úgy akartak visszatérni a zenéjéhez, ahogyan azt a maga korában játszották, ami is elviselhetetlenül unalmas interpretációkhoz vezetett. Minekutána átlábolt a felejtés sivatagán, a Bach-zene arcának a felét, azt hiszem, ma is fátyol fedi.

A történelem mint a ködből felmerülő táj

Ahelyett, hogy Bach elfelejtéséről beszélnek, akár visszajára is fordíthatnám ezt a gondolatot, mondván: Bach az első zeneszerző, aki művének roppant súlyával arra kényszerítette a közönséget, hogy zenéjét, jóllehet az már a múlthoz tartozik, figyelembe vegye. Ez az eset előzmény nélküli, hiszen a társadalom a XIX. századig szinte kizárólag kortárs zenét hallgatott. A zenei múlttal nem volt eleven kapcsolata: a muzsikuskok, még ha tanulmányozták is az előző korok zenéjét (amit ritkán tettek meg), nyilvánosan nemigen játszották. A múlt zenéje csak a XIX. század során kezd életre kelni a kortárs zene mellett, fokozatosan egyre nagyobb teret hódít, olyannyira, hogy a XX. században a jelen és a múlt aránya fordított lesz: jóval többet hallgatják a régi korok zenéjét, mint a kortárs zenét, amely napjainkban végül szinte teljesen kiszorult a hangversenytermekből.

Bach volt tehát az első zeneszerző, aki rákényszerítette magát az utókor emlékeztetésére; vele a XIX. századi Európa nem csak a zene múltjának egy fontos részét fedezte fel, felfedezte magát a zenetörténetet is. Mert Bach az utókor szemében nem egy valamilyen, akármilyen múlt volt, hanem a jelentől gyökeresen különböző múlt; ily módon a zene ideje egy csapásra (és először) nem mint művek pusztja egymásra következése tárult fel, hanem mint változások, korok, különféle esztétikák egymásra következése.

Gyakorta elképzelem, amint halálának évében, pontosan a XVIII. század közepén, Bach elhomályosuló szemmel A FUGA MŰVÉSZETE fölé hajol, ama zene fölé, amelynek esztétikai iránya életművében (mely sokféle irányt ölel fel) a legarchaikusabb törekvés, teljesen idegen a maga korában, hiszen az a polifóniától akkor már egy egyszerű, sőt primitív, gyakran a léhaságot vagy a sivárságot súroló stílus felé fordult.

Bach művének történeti helyzete tehát feltárja azt, amit a későbbi nemzedékek már csaknem elfelejtettek, vagyis azt, hogy a történelem nem szükségképpen olyan út, amely fölfelé vezet (a gazdagabbhoz, a kiműveltebbhez), hogy a művészet igényei elmentében állhatnak a napi igényekkel (ilyen vagy olyan modernséggel), és hogy az új (az egyetlen, az utánözhatatlan, az, ami még soha nem volt) esetleg más irányban található, mint az az irány, amit mindenki a haladás útjának tart. Az a jövő, amit Bach a kortársai és a nála fiatalabbak művészetében látott, az ő szemében vélhetően hanyatlásnak tűnt. Amikor élete vége felé kizárólag a tiszta polifóniára összpontosította érdeklődését, hátat fordított kora ízlésének, sőt tulajdon zeneszerző fiainak is; ez a gesztus a történelem iránti gyanakvás gesztusa volt, a jövő néma elutasítása.

Bach: a zene történeti tendenciáinak és problémáinak roppant keresztútja. Mintegy száz évvel előtte hasonló keresztút található Monteverdi művében: ez a pont két ellentétes esztétika találkozása (Monteverdi *prima* és *seconda praticának* nevezi őket, az egyik a tudatosan kidolgozott polifóniára épül, a programszerűen expresszív másik zene a monódiára), s ily módon előlegezi az első félidőből a második félidőbe való átmenetet.

A történeti tendenciák másik roppant keresztútja: Stravinsky műve. A zene ezersz-tendős múltja, mely a XIX. század elejétől végéig lassan kibontakozott a felejtés kö-déből, századunk közepe táján (kétszáz évvel Bach halála után) egyszerre csak úgy jelent meg, mint a fényben úszó táj, a maga teljes kiterjedésében: egyedülálló pillanat, amikor a zene egész története teljességgel jelenvaló, teljességgel megközelíthető, hoz-záférhető (hála a technikai eszközöknek, a történeti kutatásoknak, hála a rádióknak, a hanglemezeknek), teljességgel nyitva áll a jelentését kutató kérdések előtt; azt gondo-lom, hogy a nagy egyensúlynak ez a pillanata Stravinsky zenéjében találta meg a maga remekművét.

Az érzelmek törvényszéke

A zene „nem alkalmas arra, hogy valamit »kifejezzon«, bármi legyen is az: érzelem, magatartás, lelkiállapot”, mondja Stravinsky az ÉLETEM-ben (1935). A kijelentést (mely kétségkívül túloz, hiszen ki tagadná, hogy a zene érzelmeket ébreszthet hallgatójában?) – a kije-lentést néhány sorral lejjebb pontosítja és árnyalja: a zene létének értelme, mondja Stravinsky, nem abban a képességében rejlik, hogy érzelmeket fejez ki. Érdekes meg-figyelni, hogy milyen ingerültséget keltett ez az álláspont.

Az a meggyőződés, mely Stravinskyval ellentétben a zene létének értelmét az érzel-mek kifejezésében látta, alighanem öröktől való, de uralkodó, általánosan elfogadott és magától értetődő nézetként a XVIII. században terjedt el; Jean-Jacques Rousseau brutális egyszerűséggel fogalmazza meg: a zene, mint minden művészet, a valóságos világot imitálja, de különleges módon: „nem közvetlenül ábrázolja a dolgokat, de ugyan-olyan mozgást kelt a lélekben, mint amelyet akkor érzünk, amikor meglátjuk ezeket a dolgokat”. Ez a hatás bizonyos szerkezetet kíván meg a zeneműtől; Rousseau: „Minden zene csak a következő három dologból állhat: dallam vagy ének, harmónia vagy kíséret, mozgás vagy mér-ték.” Hangsúlyozom: harmónia vagy kíséret; ez azt jelenti, hogy minden alá van ren-delve a dallamnak: a dallam az elsődleges, a harmónia pusztán kíséret, „minthogy igen kis hatalma van az emberi szív fölött”.

A szocialista realizmus doktrínája, mely kétszáz esztendő múlva Oroszországban több mint fél évszázadig elfojtotta a zenét, ugyanezt állította. A formalistának mondott zeneszerzőknek azt vetették a szemükre, hogy elhanyagolták a dallamot (Zsdanov, a főideológus, felháborodott azon, hogy nem lehet elfütyülni a zenéjüket, amikor távo-zunk a hangversenyről); arra buzdították őket, hogy „fejezzék ki az emberi érzelmek teljes spektrumát” (a Debussyvel kezdődő modern zenét azért szidalmazták, mert nem képes erre); abban a képességében, hogy kifejezi az emberben a valóság által keltett érzel-meket, a zene „realizmusá”-t látták (szakasztott úgy, mint Rousseau). (A szocialista rea-lizmus a zenében: a második félidő alapelvei dogmává lesznek, hogy útját állják a mo-dernségnek.)

Stravinsky legszigorúbb és legmélyebb bírálatát minden bizonnyal Theodor Ador-no adta híres könyvében, AZ ÚJ ZENE FILOZÓFIÁJÁ-ban (1949). Adorno úgy írja le a zene helyzetét, mintha az egy politikai csatatér volna: Schönberg, a pozitív hős, a ha-ladás képviselője (még ha, hogy úgy mondjuk, tragikus haladásról van is szó egy olyan korban, amikor már nem lehet előrehaladni), a negatív hős pedig Stravinsky, a restaur-áció képviselője. Az, hogy Stravinsky nem hajlandó a subjektív vallomásban látni a zene létének értelmét, az adornói kritika egyik célpontja lesz; ez az „antipszichológiai düh” nézete szerint „a világgal szemben való közöny” egyik formája; Stravinsky szándéka, hogy tárgyiasítsa a zenét, hallgatólagos megegyezés a kapitalista társadalommal, amely

megsemmisíti az emberi szubjektivitást; Stravinsky zenéje ugyanis „*az egyén likvidálásának magasztalása*”, nem kevesebb.

Ernest Ansermet, a kitűnő muzsikus, karmester, Stravinsky műveinek egyik első előadója („*egyik leghűségesebb és legodaadóbb barátom*”, mondja Stravinsky az ÉLETEMBEN) később kéréllhetetlen kritikusa lett; ellentései gyökeresek, a zene létének értelmét veszik célba. Ansermet szerint „*a zenének mindig is [...] az ember szívében lappangó érzelmi tevékenység volt a forrása*”, és ebben az „*érzelmi tevékenység*”-ben rejlik a zene „*etikai lényeg*”-e; Stravinskynál, aki „*személyét nem volt hajlandó elkötelezni a zenei kifejezés aktusában*”, ily módon a zene „*immár nem az emberi etika esztétikai kifejezése*”, így „*Stravinsky MISE-je például nem a mise kifejezése, hanem portréja, akár egy hitetlen ember is megírhatta volna*”, ennek következtében ez a mise csak „*konfekciós vallásosság*”-ot hordoz magában; minthogy megkerüli a zene létezésének igazi értelmét (portréval helyettesíti a vallo-mást), Stravinsky nem tesz eleget etikai kötelességének.

Miért ez a dühödött ellenségesség? Vajon a múlt század öröksége, a bennünk élő romantika horgadt fel legkövetkezetesebb, legtökéletesebb tagadása ellen? Vajon Stravinsky a mindnyájunkban élő egzisztenciális szükségletet sértette volna meg? Annak igényét, hogy jobbnak tartsuk a könnyes zenét, mint a száraz zenét, a szívre tett kezét jobbnak, mint a zsebre vágott kezét, a hitet jobbnak, mint a kételyt, a szenvedélyt jobbnak, mint a fenséges nyugalmat, a vallomást jobbnak, mint a megismerést?

Ansermet a zene bírálatairól áttér a művész bírálataira: „*Hogy Stravinsky kísérletet sem tett arra, hogy zenéjében önmagát fejezze ki, nem szabad választás következménye, hanem természetének korlátozottságából, érzelmi tevékenysége autonómiájának hiányából ered (hogy ne nevezem ezt a szív szegénységének, mert a szív csak akkor szűnik meg szegénynek lenni, ha talál valamit, amit szeret).*”

Az ördögbe is! Mit tudott Ansermet, a leghűségesebb barát, Stravinsky szívének szegénységéről? Mit tudott Ansermet, a legodaadóbb barát, arról, hogy tud-e szeretni Stravinsky? És honnan meríti azt a bizonyosságát, hogy a szív erkölcsileg magasabb rendű, mint az agy? Vajon nem követnek-e el az emberek aljasságokat a szív közreműködésével éppúgy, mint nélküle? Vajon a véres kezű fanatikusok nem dicsekedhetnek-e rendkívüli „*erkölcsi tevékenység*”-gel? Mikor lesz már vége ennek az ostoba érzelmi inkvizíciónak, a szív terrorjának?

Mi felületes, és mi mély?

A szív lovagjai ádázul támadják Stravinskyt, avagy, megmentendő zenéjét, igyekeznek elválasztani azt szerzője „*téves*” elméleteitől. Az a jó szándékú kísérlet, hogy „*megmentsék*” az érzelemszegénységgel gyanúsítható zeneszerzőket, igen gyakran megfigyelhető az első félidő zenészeivel, így Bachhal kapcsolatosan is: „*A XX. század epigonjai, akik megrémültek a zenei nyelv fejlődésétől [az utalás Stravinskyra vonatkozik, aki nem volt hajlandó követni a dodekafon iskolát], és akik azt hitték, hogy megmenekülhetnek meddőségüktől, ha, úgymond, visszanyúlnak Bachhoz, mélységesen félreértették Bach zenéjét; volt képük »objektív«, abszolút zenének nevezni ezt a muzsikát, olyan zenének, amelynek csak merőben zenei jelentése van [...] Csak az elgépített előadások tudták elhűteni a gyáva purizmus bizonyos korszakaiban, hogy Bach zenéje nem szubjektív és nem kifejező.*” (Én emeltem ki azokat a szavakat, amelyek Antoine Goléa 1963-as szövegének szenvedélyességéről tanúskodnak.)

Véletlenül került a kezembe egy másik muzikológus rövid szövege, amelyet Rabelais nagy kortársáról, Clément Janequinról írt, Janequin úgynevezett „leiró” zeneda-

rabjairól, például a MADARAK DALÁ-ról és a NŐI LOCSOGÁS-ról; ezt a tanulmányt a „megmentés”-nek ugyanaz a szándéka jellemzi (kiemelések tőlem): „Ezek a darabok mégis felületesek kissé. Janequin azonban jóval teljesebb művész, mint amilyennek tartják, mert tagadhatatlan festői képességei mellett gyöngéd költészet jellemzi, magával ragadó hév az érzelmek kifejezésében. Janequin kifinomult költő, aki mindig fogékony a természet szépségei iránt; egyszersmind a nők páratlan dalnoka, ha róluk beszél, hangját gyöngédség, csodálat, tisztelet hatja át.”

Figyeljünk a szavakra: a jó és rossz két pólusát a *felületes* és annak ki nem mondott, de hozzágondolt ellentéte, a *mély* jelzi. De vajon csakugyan felületesek-e Janequin „leíró” művei? Ezekben a művekben Janequin zeneietlen hangokat (a madárdalt, a női fecsegést, az utcák zsvajját, egy vadászat vagy egy csata zajait stb.) zenei eszközökkel (kórossal) ír át, s ezt a „leírást” polifonikusan végzi. A naturalista imitáció (amely egyébként csodálatos új hangokkal gazdagítja Janequin zenéjét) és a tudós polifónia egysége, tehát két jószerivel összeegyeztethetetlen véglet egyesítése megragadó: rafinált, játékos, vidám, humorral teljes művészet születik belőle.

De mit számít mindez? Éppen a „rafinált”, „játékos”, „vidám”, „humor” szót tekinti az érzelmes diskurzus a mély ellenpólusának. De hát mi az, ami mély, mi az, ami felületes? Janequin kritikusan szemében a „festői képességek”, a „leírás” felületes; mély „az érzelmek kifejezésének forró hevülete”, a nő iránt érzett „gyöngédség, csodálat, tisztelet” hangja. Tehát mély az, ami az érzelmekkel kapcsolatos. Csakhogy a „mély”-et másképpen is meghatározhatjuk: mély az, ami a lényegig hatol. Az a kérdés, amit műveiben Janequin érint, a zene alapvető ontológiai kérdése: a zaj és a zenei hang kapcsolatának kérdése.

Zene és zaj

Amikor az ember zenei hangot teremtett (énekelve vagy egy hangszeren játszva), az akusztikus világot két szigorúan elkülönített részre választotta szét: a mesterséges és a természetes hangok világára. Zenéjében Janequin megpróbált kapcsolatot létesíteni e két világ között. A XVIII. század közepén megelőlegezte azt, amit a XX. században hoz létre például Janáček (a beszélt nyelvre épülő etűdjei), továbbá Bartók, vagy igen csak rendszeresen Messiaen (madárdal ihlette zeneművei).

Janequin művészete arra figyelmeztet, hogy az emberi lelken kívül is létezik zenei világ, amely nemcsak a természet hangjaiból áll, hanem beszélő, kiabáló, éneklő s a mindennapok és az ünnepek életének egyaránt hangzó testet adó emberi hangokból is. Arra figyelmeztet, hogy a zeneszerzőnek módjában áll ennek az „objektív” világnak nagy zenei formát adni.

Janáček egyik legeredetibb műve a HETVENEZER (1909): férfihangokra írt kórus, mely a sziléziai bányászok sorsát beszéli el. Ennek a munkának második fele (a modern zene minden antológiájában benne kellene lennie) a tömeg kirobbanó kiáltásaiból áll, megrázó kavargásban összegabalyodó hangokból: ez a kompozíció (páratlan drámai emotivitása ellenére) furcsamód azokkal a madrigálokkal áll rokonságban, amelyek Janequin korában zenébe tették át a párizsi, londoni kiáltásokat.

Hadd emlékeztessenek Stravinsky MENYEGZŐ-jére (1914 és 1923 között írta): a falusi lakodalmak *portréja* (Ansermet becsmérlő értelemben használt kifejezése csakugyan találó); dalokat hallunk, zajokat, szónoklatokat, kiáltásokat, monológokat, tréfákat (a Janáček előlegezte hangok kavargását), igézően brutális (Bartókot előlegező) hangszerezésben (négy zongora és ütőhangszerek).

De hadd emlékeztessenek Bartók zongorára írt szvitjére, a SZABADBAN-ra is (1926); a negyedik rész: a természet hangjai (azt hiszem, békabrekegés egy tó partján) rendkívül különös dallammotívumokra ihletik Bartókot; az állati hangokkal azután egy népdal olvad össze, amely emberi alkotás ugyan, de ugyanazon a sikon áll, mint a békabrekegés; nem *lied* ez, vagyis nem a zeneszerző lelkének „*érzelmi tevékenységé*”-t felfedezni kívánó romantikus dal; olyan dallam, amely kívülről érkezett, egy zaj a többi között.

Vagy vegyük Bartók III. ZONGORAVESENÝ-ének adagióját (ezt a művét utolsó, szomorú amerikai korszakában írta). A páratlanul mélabús, teljességgel szubjektív téma egy másik, teljességgel objektív témával váltakozik (amely egyébként a SZABADBAN negyedik részére emlékeztet): mintha egy lélek zokogását nem vigasztalhatná meg más, mint a természet érzéketlensége.

Igen, azt mondom: „megvigasztalja a természet érzéketlensége”. Mert az érzéketlenség vigasztal; az érzéketlenség világa az emberi életen kívüli világ; az örökkévalóság; „*a nappal együtt elvonuló tenger*”. Emlékszem azokra a szomorú évekre, amelyeket az orosz megszállás kezdetén Csehországban töltöttem. Akkoriban beleszerettem Varesébe és Xenaxisba: objektív, de nem létező hangviláguk képei azt sugallták, hogy fel lehet szabadulni az agresszív és nyomasztó emberi szubjektivitás alól; a világ ember nélküli, szelíd szépségét sugallták, mielőtt vagy miután emberek jártak volna benne.

Dallam

A párizsi Notre-Dame iskolájának egy XII. századi, két hangra írt polifonikus énekét hallgatom: lent, bővített hangközökkel, *cantus firmus*ként egy gregorián (amely az ősi, valószínűleg nem európai múltban gyökerezik); fent, a rövidebb hangközökben kibontakozik a polifonikus kíséret dallama. Az egymástól évszázadokkal elválasztott, két különböző korszakhoz tartozó két dallam öllelkezése káprázatos: valóság és parabola ez egyszerre, az európai zenének mint művészetnek a születése: avégett születik egy dallam, hogy ellentétként kísérjen egy másik, nagyon régi, szinte ismeretlen eredetű dallamot; vagyis másodlagos, alárendelt elemként van jelen, avégett, hogy *szolgáljon*; ám jöllehet „másodlagos”, benne összpontosul minden invenció, a középkori zeneszerző minden munkája, hiszen úgy tér vissza a kísért dallamokhoz, mint egy ősi re-pertoárdarabhoz.

Elbűvöl ez a régi polifonikus kompozíció: a dallam hosszú, végtelen és *megjegyezhetetlen*; nem gyors ihlet eredménye, nem egy lelkiállapot azonnali kifejezéseként szökött elő; jellege a *kidolgozásé*, a „kézművesi” munkáé, az ékesítésé, olyan munkáé, amelynek nem az a célja, hogy a művész feltárja a lelkét (megmutassa „*érzelmi tevékenységét*”, ahogy Ansermet mondaná), hanem az, hogy alázatosan szebbé tegye a liturgiát.

Azt hiszem, a dallam művészete Bach fellépéséig megőrzi azt a jellegét, amelyet az első polifonikusok meghatároztak. Hallgatom Bach E-DÚR HEGEDŰVESENÝ-ének adagióját: akárcsak valami *cantus firmus*, a zenekar (a gordonkák) rendkívül egyszerű, könnyen megjegyezhető, sűrűn ismétlődő témát játszik, míg a hegedű dallama (és ebben összpontosul a zeneszerző melodikus kihívása) fölötté lebeg, összehasonlíthatatlanul hosszabban, változatosabban, gazdagabban, mint a zenekar *cantus firmusa* (noha annak van alárendelve): gyönyörű, elbűvölő, de megfoghatatlan, megjegyezhetetlen, és számunkra, a második féltűdő gyermekeinek számára fenségesen archaikus.

A klasszicizmus hajnalán változik a helyzet. A zenemű elveszíti polifonikus jellegét; a kíséret harmóniájának szonoritásában elvész a különböző különálló hangok autonómiaja, mégpedig annál inkább elvész, minél nagyobb jelentőséget nyer a második

félidő nagy újdonsága, a szimfonikus zenekar, a zenekar hangtömege; az egykor „másodlagos”, „alárendelt” dallam a mű alapgondolatává válik, eluralkodik a zenei struktúráján, amely egyébként teljesen átalakult.

Ekkor a dallam jellege is megváltozik: immár nem egy hosszú vonal, amely az egész művön átvonul; néhány ütemre csökkenthető formula, rendkívül kifejező, koncentrált formula, tehát könnyűszerrel megjegyezhető, képes arra, hogy azonnali emóciót ragadjon meg (vagy ébresszen), s ily módon sokkal inkább, mint addig bármikor, hatalmas szemantikai feladatot állít a zene elé, nevezetesen azt, hogy foglyul ejtse és zeneileg „meghatározza” valamennyi emóciót és azok minden árnyalatát. Ezért nevezi a közönség „nagy dallamteremtő”-nek a második félidő zeneszerzőit, Mozartot, Chopint, de ritkán mondja annak Bachot vagy Vivaldit és még ritkábban Josquin des Prés-t vagy Palestrinát: a napjainkban elterjedt véleményt arról, hogy mi is a dallam (a szép dallam), a klasszicizmussal együtt született esztétika alakította ki.

Pedig nem igaz, hogy Bach kevésbé dallamos, mint Mozart, csak más a dallama. Vegyük A FÚGA MŰVÉSZETÉ-t; a híres téma az a mag,

amelyből kiindulva (mint Schönberg mondta) az egész mű megszületik; de nem ebben van A FÚGA MŰVÉSZETÉ-nek dallamkincse: benne van mindazokban a dallamokban, amelyek ebből a témából bomlanak ki és ellentétjével szolgálnak. Igen sokra tartom Hermann Scherchen hangszerelését és interpretációját; például a *negyedik egyszerű fúgát*; kétszer lassabban játszatja, mint ahogy szokásos (Bach nem írta elő a tempókat); ebben a lassúságban egy csapásra kibontakozik a nem is gyanított dallamosság. Bach eme *visszadallamosításának* semmi köze a *romantizáláshoz* (Scherchennél nincsenek rubatók, hozzátoldott akkordok); amit hallok, az az első félidő hiteles dallama, megfoghatatlan, megjegyezhetetlen, nem lehet egy rövid formulára csökkenteni; olyan dallam (dallamok összefonódása), amely elbűvöl páratlan fönségének derűjével. Az ember képtelen felindulás nélkül hallgatni. Ez a megindultság azonban más, mint amilyet egy Chopin-noktürn ébreszt bennünk.

Mintha a dallam művészete mögött két lehetséges, egymással szemben álló szándék rejtőzne: mintha egy Bach-fúga azáltal, hogy a lény szubjektivitásán kívül álló szépséget csodáltat meg, el akarná feledtetni velünk lelkiállapotunkat, szenvedélyeinket és fájdalmainkat, egész önmagunkat; és ellenkezőleg, a romantikus dallam mintha önmagunkba akarna lemeríteni bennünket, mintha iszonyatos intenzitással éreztetni akarná velünk énünket, és mintha azt akarná, hogy mindent felejtünk el, ami odakint van.

A modernizmus nagy művei mint az első félidő rehabilitációja

A Proust utáni korszak legnagyobb regényírói, nevezetesen Kafka, Musil, Broch, Gombrowicz vagy az én nemzedékemből Fuentes, rendkívül érzékenyek a XIX. század előtti regény jóformán elfelejtett esztétikájára: beépítették a regény művészetébe

az esszéisztikus elmélkedést; szabadabbá tették a kompozíciót; visszahódították a jogot a kitérőkre; a nem-komolyság, a játék szellemét lehelték a regénybe; elvetették a lélektani realizmus dogmáit, olyan alakokat teremtve, akiknek révén nem kívántak versenyre kelni (mint Balzac) az anyakönyvvel; és főként: tagadták azt a kötelezettséget, hogy az olvasónak a valóságosság illúzióját kell sugallniuk: ez a kötelezettség vezérelte szuverén módon a regény egész második félidejét.

Az első félide regényelveinek rehabilitációja nem jelent visszatérést valamilyen *retro* stílushoz, mint ahogy nem jelenti a XIX. századi regény naiv elvetését sem; ennek a rehabilitációnak jelentése általánosabb: *újból meg kell határozni és ki kell bővíteni* a regény fogalmát, szembe kell szállni a XIX. századi regényesztétikánal azzal a gyakorlatával, hogy *redukálja* azt; a regény *egész* történelmi tapasztalatával kell megalapozni.

Nem akarok felületes párhuzamot vonni a regény és a zene között, minthogy e két művészet szerkezeti problémáit nem lehet összevetni; a történelmi helyzetek azonban hasonlítanak egymásra: akárcsak a nagy modern regényírók, a nagy modern zeneszerzők is (ez Stravinskyra éppúgy vonatkozik, mint Schönbergre) a zene *valamennyi* korát fel akarták ölelni, újra akarták gondolni, újra akarták szerkeszteni *egész* történetének értékskáláját; ennek érdekében ki kellett zökkentenük a zenét a második félide kerékvágásából (jegyezzük meg itt: a *neoklasszicizmus* jelző, amit oly gyakran ragasztanak Stravinskyra, megtévesztő, hiszen a múltba tett legfontosabb kirándulásai a klasszicizmus előtti korokba vezettek); innen erednek ellenérzéseik a szonátával együtt született kompozíciós technikák iránt, a dallam elsősége, a szimfonikus hangszerelés harsány demagógiája iránt, de mindenekelőtt az, hogy a zene létjogosultságát nem hajlandók *kizárólag* az érzelmi élet megvallásában látni, noha ez az álláspont a XIX. században éppoly parancsoló igény lett, mint a regényművészet számára ugyanabban a korban a valóságosság követelménye.

Az egész zeneirodalom újraolvasásának és újraértékelésének igénye minden nagy modernistára jellemző (és nézetem szerint éppen ez különbözteti meg a modernista nagy művészetet a modernista szemfényvesztéstől), de Stravinsky az, aki mindenkinél világosabban (és ha szabad így mondanom, eltúlozva) fejezi ezt ki. Egyébként éppen erre a pontra összpontosulnak ócsárlóinak támadásai: abban az erőfeszítésében, hogy a zene egész történetében verjen gyökeret, eklekticizmust látnak; az eredetiség hiányát látják benne; invenciónélküliséget. „*Stiláris eljárásainak hihetetlen változatossága... a stílus hiányára hasonlít*”, mondja Ansermet. Adorno szarkasztikusan megjegyzi: „*Stravinsky zenéje kizárólag a zenéből meríti ihletét*”, „*a zene nyomán született zene*”.

Igazságtalan ítéletek: az, hogy Stravinsky, erősebben, mint bármelyik zeneszerző előtte vagy utána, a zene történetének egész birodalma fölé hajolt, abból merítette ihletét, semmivel sem csökkenti művészetének eredetiségét. Nem csak azt akarom mondani, hogy stílusának változásai mögött mindig felfedezhetjük ugyanazokat az egyéni vonásokat. Azt akarom mondani, hogy éppen a zene birodalmában tett csavargásai, tehát tudatos, szándékos, gigászi, egyedülálló „eklekticizmusa” a teljes és összehasonlíthatatlan eredetisége.

A harmadik „félide”

De mit jelent Stravinskyknak az a szándéka, hogy a zene egész történetét felölelje? Mi az értelme ennek a törekvésnek?

Fiatalkoromban nem haboztam volna felelni: Stravinsky azoknak egyike volt a szememben, akik olyan messzeségek kapuit tárták fel, amelyeket végtelennek hittem. Azt

gondoltam, Stravinsky a zene történetének minden erejét, minden eszközét harcba akarta hívni, mozgósítani akarta arra a *végtelen utazásra, ami a modern művészet*.

Hogy a modern művészet végtelen utazás volna? Az idő múltával szétfoszlott ez a véleményem. Az utazás rövid volt. Ezért a két félidő metaforájában, mely szerint ezalatt játszódott le a zene története, a modern zenét pusztá utójátéknak képzeltem el, a zenetörténet epilógusának, záróünnepnek a kaland végén, lángoló égboltnak napnyugtakor.

Most már habozom: ha igaz is, hogy a modern zene élete rövid volt, csak egy vagy két nemzedékig tartott, vagyis csakugyan epilógus, roppant szépsége, művészi jelentősége, merőben új esztétikája, szintetizáló bölcsessége jogán vajon nem érdemli-e meg, hogy teljes, önálló korszaknak tekintsük, mintegy – ha szabad így mondanom – *harmadik félidőnek*? Nem kellene-e kiigazítanom a zene és a regény történetére vonatkozó metaforámat? Nem kellene-e azt mondanom, hogy három felvonásból állnak?

Igen, kiigazítom metaforámat, és ezt már csak azért is szívesen teszem, mert szenvedélyesen szeretem ezt a „harmadik félidő”-t, amely „*napnyugtakor lángoló égbolt*”-ként jelenik meg előttem, szenvedélyesen szeretem, hiszen azt hiszem, hogy magam is a részese vagyok, még ha olyasminnek vagyok is a része, ami nincs már többé.

De térjünk vissza kérdésemhez: mit jelent Stravinskynak az a szándéka, hogy a zene egész idejét felölelje? Mi az értelme ennek a szándéknak?

Nem tudok szabadulni egy képtől: a néphit szerint az agónia pillanatában a haladokló elvonulni látja szeme előtt egész elmúlt életét. Stravinsky művében az európai zene ezeresztendő életére emlékezett; utolsó álma volt ez, mielőtt örök, álmok nélküli alvásba merülne.

Játékos átirás

Különböztessünk meg két dolgot: az egyik oldalon általános törekvés a múlt zenéje elfelejtett alapelveinek rehabilitálására; ez hatja át Stravinsky és nagy kortársai egész művét; a másik oldalon az a közvetlen párbeszéd, amit Stravinsky egyszer Csajkovszkijjal folytat, máskor Pergolesivel, megint máskor Gesualdóval stb.; ezek a „*közvetlen párbeszéd*ek” egy-egy régi mű, egy-egy stílus átirása, Stravinsky egyéni módszere, ehhez hasonlólt lényegében nem találunk a kortárs zeneszerzőknél (de Picassónál igen).

Adorno így értelmezi Stravinsky átirásait (a kulcsszavakat kiemelem): „*Ezek a hangjegyek [vagyis a diszsonáns, a harmóniától idegen hangok, amelyeneket Stravinsky például a PULCINELLÁ-ban használ – M. K.] annak az erőszaknak jelei lesznek, amelyet a zeneszerző az idiómán követ el, és éppen ezt az erőszakot élvezik bennük, azt, ahogyan brutalizálják a zenét, bizonyos értelemben az életére törnek. A diszsonancia egykor a szubjektív szenvedés kifejezése volt, a diszsonancia nyersesége, értékét változtatva most a társadalmi kényszer jele lesz, annak ügynöke pedig a divatcsináló zeneszerző. Műveinek nincs más nyersanyaga, mint ennek a kényszernek jelképei, de ez a szükséglet kívül áll a tárgyon, nincs közös mércéje vele, egyszerűen kívülről rákényszerítik. Könnyen lehet, hogy Stravinsky neoklasszicista műveinek nagy visszhangja jórészt annak tudható be, hogy öntudatlanul ugyan és az esztéticizmus palástjában a maguk módján olyasvalamire formálták az embereket, amit hamarosan és módszeresen a politika síkján kényszerítettek rájuk.*”

Foglaljuk össze: a diszsonancia jogos, ha „*szubjektív szenvedés*” kifejezése, de Stravinskynál (aki, mint ismeretes, erkölcsi tekintetben bűnös, mert nem beszél a szenvedéseiről) ugyanez a diszsonancia a brutalitás jele; ezek után (az adornói gondolkodás ragyogó rövidre zárásának segítségével) ez a brutalitás párhuzamba kerül a politikai

brutalitással: ily módon a Pergolesi zenéjéhez csatolt diszsonáns akkordok előlegezik (következésképp elő is készítik) a soron következő politikai elnyomást (ami az adott történelmi helyzetben csak egyetlen dolgot jelenthetett: a fasizmust).

Megvan a személyes tapasztalatom egy régi mű szabad átírásáról: a hatvanas évek elején, amikor még Prágában éltem, színpadi változatot kezdtem írni a MINDENMIND-EGY JAKAB-ra. Minthogy Diderot a szabad, racionális, kritikai szellem megtestesülése volt számomra, iránta érzett rokonszenvemet akkor mint a nyugat iránti nosztalgiát éltem meg (hazám orosz megszállása ránk kényszerített *nyugatlanság* volt a szememben). Csakhogy a dolgok értelme, jelentése állandóan változik: ma azt mondanám, hogy Diderot a regény művészetének első félidejét testesítette meg számomra, és színdarabom néhány olyan alapelv dicsőítése volt, amelyek a régi regényírók számára ott-honosak voltak, és amelyek egyszersmind hozzám is közel álltak: 1. a kompozíció euforikus szabadsága; 2. a libertinus történetek és a filozófiai elmélkedések állandó szomszédsága; 3. ezeknek az elmélkedéseknek nem-komoly, ironikus, parodisztikus, meg-hökkentő jellege. A játékszabály világos volt: amit írok, az nem Diderot *adaptációja*, hanem az én darabom, az én *változatom* Diderot-ra, tiszteletadásom Diderot előtt: teljesen átszerkesztettem a regényt; a szerelmi történeteket átvettem ugyan, de a párbeszédekben kifejtett elmélkedések jórészt tőlem valók; mint bárki nyomban felfedezheti, jó néhány mondatról elképzelhetetlen, hogy Diderot tolla alatt született volna; a XVIII. század optimista volt, az enyém már nem az, én még kevésbé, a hősök pedig, a Gazda és Jakab nálam olyan sötét szörnyűségekre vetemednek, amilyenek bajosan képzelhetők el a Fény századában.

E rövid személyes tapasztalat után a Stravinsky brutalitásáról és erőszakosságáról mondottakat ostobaságnak kell tartanom. Stravinsky éppúgy szerette öreg mesterét, mint én az enyémet. Amikor a XVIII. század dallamaihoz a XX. század diszsonanciáit csatolta, talán azt gondolta, hogy kíváncsivá fogja tenni mesterét a túlvilágon, mint én az enyémet, valami fontosat közölhet vele korunkról, mi több, elszórakoztatja. Szüksége volt arra, hogy hozzá forduljon, szóljon hozzá. Egy régi mű *játékos átírása* Stravinsky számára annak egyik módja volt, hogy kapcsolatot teremtsen a korok között.

Játékos átírás, Kafka módjára

Kafka AMERIKÁ-ja különös regény: csakugyan, ez a huszonkilenc éves fiatal prózaíró vajon miért helyezte első regénye cselekményét egy olyan földrészre, ahol sohasem járt? A választás világos szándékról tanúskodik: nem akart realista könyvet írni; sőt: komoly könyvet sem. Arra sem törekedett, hogy tudatlanságát stúdiókkal leplezze; Amerika-képét másodrangú könyvek, vásári képeskönyvek nyomán építette fel, és regényének Amerika-képét csakugyan (szándékosan) sablonok alapján alakította ki; ami a hősöket és a meseszöveget illeti, legfőbb ihletője (mint naplójában bevallja) Dickens, kiváltképp a DAVID COPPERFIELD (Kafka az AMERIKA első fejezetét „*tiszta Dickens-utánezat*”-nak nevezi): átveszi konkrét motívumait (fel is sorolja őket: „*az esernyő története, a kényszermunka története, a piszkos házak, a szeretett lány egy vidéki házban*”), megihletik a hősök is (Karl David Copperfield gyöngéd paródiája), és főként az a légkör, amely Dickens minden könyvét belengi: az érzelmesség, a jó és rossz emberek naiv megkülönböztetése. Ha Stravinsky zenéje, mint Adorno mondja, „*zene nyomán született zene*”, Kafka AMERIKÁ-ja „*irodalom nyomán született irodalom*”, mi több, klasszikus alkotása ennek a műfajnak, sőt alapköve.

A regény első oldala: Karl a New York-i kikötőben éppen kiszállna a hajóból, amikor észreveszi, hogy esernyőjét a kabinban felejtette. Hogy visszamehessen érte, alig hihető hiszékenységgel egy ismeretlenre bízva bőröndjét (ebben a nehéz bőröndben cipeli minden vagyonát): ily módon persze bőröndjét is, esernyőjét is elveszíti. A játékos paródia szelleme már az első sorokban képzeletbeli világot teremt, ahol semmi sem egészen valószínű, és ahol egy kicsit minden komikus.

Kafka kastélya, amely a világ egyetlen térképén sem található meg, semmivel sem valószínűtlenebb, mint a gigászi arányokra és a gépekre épülő új civilizáció sablonképének alapján felvázolt Amerika. Nagybátyjának, a szenátornak házában Karl egy íróasztalt pillant meg, amely hihetetlenül bonyolult gépezet, száz gomb parancsának engedelmeskedő száz rekesszel: ez a tárgy egyszerre praktikus és teljességgel felesleges, egyszerre a technika csodája és képtelenség. Tíz bámulatos gépezetet számoltam meg a regényben, mulatságos és valószínűtlen mind, a nagybácsi íróasztalától a zűrzavaros vidéki villáig, az Occidental Szállótól, mely szörnyűségesen komplex építmény, ördögien bürokratikus szervezet, az ugyancsak felfoghatatlan, roppant adminisztrációjú oklahomai színházig. A parodisztikus játékkal (a sablonokkal való játékkal) Kafka ily módon először nyúlt legnagyobb témájához, a társadalom labirintikus szervezetének témájához, amelyben elvész az ember, ahol a vesztébe rohan. (Genetikus értelemben a nagybácsi íróasztalának komikus gépezetében található a kastély ijesztő adminisztrációjának eredete.) Ezt a rendkívül súlyos témát Kafkának nem egy realista regény módszerével sikerült megragadnia, amely Zola technikáját követve vizsgálná a társadalmat, hanem éppen „*az irodalom nyomán született irodalom*” látszólag léha módszerével, minthogy az adta meg képzeletének a szükséges szabadságot (a túlzások, szörnyűségek, valószínűtlenségek, játékos lelemények szabadságát).

A szív ridegsége, amit az érzelmektől túlradó stílus palástol

Az AMERIKÁ-ban jó néhány megmagyarázhatatlanul túlzó érzelmi megnyilatkozással találkozunk. Az első fejezet vége: Karl távozni készül nagybátyjával, a fűtő ott marad, elhagyatva, a kapitány kabinjában. Ekkor (kiemelem a kulcsszavakat): „*Karl a fűtőhöz lépett, kihúzta annak jobb kezét a nadrágszíjból, és játékosan két keze közé fogta... És Karl ide-oda húzogatta ujjait a fűtő ujjai között, az meg ragyogó szemmel nézett körül, mint akit roppant gyönyörűség jár át, ám azt senki sem veheti rossz néven tőle.*

– *Védekezned kell, igent és nemet mondanod, máskülönben az emberek nem fogják megtudni, hogy mi a valóság. Meg kell ígérned, hogy hallgatni fogsz rám, mert bizony jó okom van rá, hogy attól félek, többé egyáltalán nem segíthetek neked.* – Ezzel Karl sírva fakadt, megcsókolta a fűtő kezét, megragadta az érdes, majdnem élettelen kezét, és az arcához szorította, mint valami kincset, amiről le kell mondania. *De már ott volt mellette szenátor nagybátyja, és habár szinte gyöngéden, elvonta onnan.*”*

Más példa: a Pollunder-villában töltött este végén Karl hosszasan magyarázza, hogy miért akar visszamenni nagybátyjához. „*Pollunder úr figyelmesen hallgatta Karl hosszú beszédét; gyakran, különösen amikor a nagybácsit emlegette, magához szorította Karl...*”

A regény hőseinek érzelmes gesztusai nemcsak túlzók, de nem is helyénvalók. Karl alig egy órája ismeri a fűtőt, és semmi oka arra, hogy ilyen szenvedélyesen ragaszkodjék hozzá. Ha az olvasó végül azt hinné, hogy a fiatalember naívuul elérzékenyül egy férfibarátság ígéretétől, nyomban meghökken, hiszen Karl egy perc múlva könnyen, minden ellenállás nélkül hagyja, hogy elválasszák új barátjától.

* Kristó Nagy István fordítása.

Pollunder az esti jelenet során tisztában van vele, hogy a nagybácsi elkergette Karl: ezért öleli meg oly gyöngéden. De amikor Karl a jelenlétében elolvassa nagybátyja levelét, és értesül belőle sanyarú sorsáról, Pollunder semmi jelét sem adja a szeretetnek, és nem siet a segítségére.

Kafka AMERIKÁ-jában olyan világba kerülünk, ahol az érzelmek elcsúsztak, rossz helyre kerültek, túlzottak, érthetetlenek, vagy, épp ellenkezőleg, furcsán hiányoznak. Naplójában Kafka ezekkel a szavakkal jellemzi Dickens regényeit: „*A szív ridegsége, melyet az érzelmektől túláradó stílus palástol.*” És csakugyan, ez a jelentése a tüntetően megnyilvánuló, majd nyomban elfelejtett érzelmek színházának – Kafka regényének. „*Az érzelmességnek ez a kritikája*” (benne rejlt, de ki nem mondott, parodisztikus, mulatságos, különös, sohasem agresszív kritika ez) nemcsak Dickenst veszi célba, hanem általában a romantikát, továbbá célba veszi a romantika örököseit, Kafka kortársait, nevezetesen az expresszionistákat: azt, hogy magasztalják a hisztériát és a tébolyt; célba veszi a szív Szentegyházát; ez a kritika, ez is rokonítja e két látszólag olyannyira különböző művészt, Kafkát és Stravinskyt.

Egy kisfiú, eksztázisban

Természetesen nem mondhatjuk azt, hogy a zene (minden zene) képtelen volna érzelmeket kifejezni; a romantika korának zenéje hitelesen és legitímen kifejező; de még erről a zenéről is elmondhatjuk, hogy *értékének* semmi köze az általa gerjesztett érzelmek intenzitásához. A zene ugyanis hatalmasan képes rá, hogy nagy erővel érzelmeket keltsen minden zenei *művészet* nélkül is. Emlékszem gyermekkoromra: a zongoránál ülve szenvedélyes rögtönzésekbe fogtam, amelyekhez elegendő volt számomra egy *fortissimo* vég nélkül játszott *c-moll* akkord és egy *f-moll* szubdomináns. A két akkord és a primitív dallammotívum olyan intenzív felindulást keltett bennem, mint egyetlen Chopin, egyetlen Beethoven sem. (Apám, aki zenész volt, egyszer rettentő dühösen – sem azelőtt, sem azután nem láttam dühösnek – berohant a szobába, felkapott a zongoraszékről, átcipelt az ebédlőbe, és undorát alig leplezve az asztal alá tuszkolt.)

Amit akkor, rögtönzéseim alatt átéltem, *eksztázis* volt. Mi az eksztázis? A billentyűket nyüstölő kisfiú lelkesedést érez (fájdalmat, vidámságot), s felindulása az emóció olyan fokára emelkedik, hogy elviselhetetlenné válik: a fiú a vakság és sükettség állapotába menekül, ahol is mindent elfelejt, elfelejti önmagát is. Az eksztázis révén tetőfokára hág az emóció, s így egyszersmind önnön tagadásába (elfelejtésébe) fordul át.

Az eksztázis azt jelenti: „önmagunkon kívül”, mint ahogy a görög szó etimológiája jelzi: cselekvés, melynek révén kijutunk helyzetünkől (*sztázisz*). Aki „magan kívül van”, nem úgy lép ki a jelen pillanatból, mint az álmodozó, aki a múltba vagy a jövőbe menekül. Épp ellenkezőleg: az eksztázis a teljes azonosulás a jelen pillanattal, a múlt és a jövő tökéletes elfelejtése. Ha megszüntetjük a jövőt és a múltat, a jelen pillanat üres térben lebeg, kívül az életem és annak időrendjén, kívül az időn és függetlenül tőle (ezért hasonlíthatjuk az örökkévalósághoz, amely ugyancsak az idő tagadása).

Egy *lied* romantikus dallamát bizvást az emóció akusztikus képének tekinthetjük: hosszúsága mintha csak itt akarná tartóztatni az emóciót, ki akarná bontani, lassan akarná izlelni. Az eksztázis viszont nem tükröződhet egy dallamban, minthogy az általa megfojtott emlékeztet nem képes egy dallamfrázis hangjegyeinek együttesét, bármilyen rövid is az, együtt tartani; az eksztázis akusztikai képe a kiáltás, a sikoly (vagy a kiáltást imitáló nyomon rövid dallammotívus).

Az eksztázis klasszikus példája az orgazmus pillanata. Képzeld magunkat abba a

korba, amikor a nők még nem ismerték a fogamzásgátló tablettá adományát. Gyakran megtörtént, hogy egy férfi a gyönyör pillanatában megfélekedezett kicsúzni kedvese testéből, és jóllehet néhány pillanattal előbb eltökélte, hogy vigyázni fog, magáévá tette. Az ekstázis pillanata feledtette elhatározását (tulajdon közvetlen múltját) és érdekeit (a jövőjét).

Az ekstázis pillanata tehát többet nyomott a latban, mint a nem kívánt gyerek; és mivel a nem kívánt gyerek nem kívánt jelenlétével vélhetően a férfi egész életét meg fogja határozni, azt mondhatjuk, hogy az ekstázis pillanata többet nyomott a latban, mint az egész élet. A férfi élete az ekstázis pillanatával szemben lényegében az alsóbbrendűség olyan helyzetébe került, mint a végesség a végtelenséggel szemben. Az ember örökkévalóságra vágyik, de az örökkévalóságnak csak a pótlékát kaphatja meg: az ekstázis pillanatát.

Ideidézem egy ifjúkori emlékemet: barátommal egy kocsiában ültem, emberek mentek át előttünk az úttesten. Megláttam egy férfit, akit utáltam, és azt mondtam barátomnak: „Üsd el!” Ez persze csak tréfa volt, üres beszéd, de barátom roppantul fellelkesedett és gyorsított. A férfi megrémült, megbotlott, elesett. Barátom az utolsó pillanatban fékezett. A férfi nem sérült meg; a járókelők mégis körülfogtak bennünket, és meg akartak lincselni. (Megértem őket.) Pedig a barátom nem volt gyilkos alkat. Szavaim rövid ekstázist váltottak ki belőle (egyébként igencsak furcsát: egy tréfa önkívületét).

Az ekstázis fogalmát általában a nagy, misztikus pillanatokhoz kapcsoljuk. Pedig van mindennapi, banális, vulgáris ekstázis is: a düh, a gyorshajtás, a zaj által kiváltott süketség, a labdarúgó-mérkőzések ekstázisa. Élni annyi, mint állandóan, nagy erőfeszítéssel arra törekedni, hogy ne veszítsük szem elől önmagunkat, mindig szilárdan jelen legyünk önmagunkban, *szlásziszunkban*. Ha csak egy rövid másodpercre kilépünk magunkból, a halál határmezsgyéjére érünk.

Boldogság és ekstázis

Azon tűnődöm, vajon Stravinsky zenéjét hallgatva érzett-e valaha is némi gyönyörűséget Adorno? Szerinte Stravinsky zenéjének egyetlen gyönyöre „*az önmegfosztás perverz gyönyöre*”, hiszen mást se tesz, mint hogy mindentől „*megfosztja magát*”: a kifejezés erejétől; a zenekari hangzástól; a téma kibontásának technikájától; „*gonosz tekintet*” vetve rájuk, eltorzítja a régi formákat; mivel állandóan „*fintorokat vág*”, semmit sem tud kitalálni, csak „*ironizál*”, „*parodizál*”, „*karikatúrát rajzol*”; csupa tagadás, mégpedig nemcsak a XIX. század zenéjének, hanem általában a zenének tagadása („*Stravinsky zenéje olyan zene, amelyből száműzetett a zene*”, mondja Adorno).

Furcsa, bizony furcsa. No és a Stravinsky zenéjéből sugárzó boldogság?

Emlékszem Picasso prágai kiállítására a hatvanas évek közepén. Megragadt bennem egy festmény. Egy nő meg egy férfi görögdinnyét eszik; a nő ül, a férfi a földön fekszik, lábát elmondhatatlan örömmel az ég felé löki. És mindez olyan boldog gondtalansággal van megfestve, hogy azt gondoltam magamban: amikor ezt a képet festette, Picasso alighanem ugyanolyan örömet érzett, mint a férfi, aki égnek emeli a lábát.

Annak a festőnek boldogsága, aki a lábát az égnek emelő férfit festi, kettős boldogság; a boldogság (mosolyos) szemlélésének boldogsága. Engem ez a mosoly érdekel. A lábát az égnek emelő férfi boldogságában a festő a komikum csodálatos kis jelét látja, s örül ennek. Mosolya vidám és felelőtlen képzelgést ébreszt benne, éppolyan felelőt-

lent, mint amilyen a lábát az égnek emelő férfi mozdulata. A boldogság tehát, amelyről beszélek, magán viseli a humor jegyét, ez különbözteti meg a művészet más korszakainak boldogságától, például a wagneri Trisztán romantikus vagy Philémón és Baukisz idilli boldogságától. (Adorno vajon végzetes humortalansága miatt volt olyannyira érzéketlen Stravinsky zenéjére?)

Beethoven, igaz, megírta az ÖRÖMÓDÁ-t, de a beethoveni öröm szertartás, tiszteletteljes vigyázzban kell végighallgatnunk. A klasszikus szimfóniák rondói és menüettjei, ha úgy tetszik, táncra hívnak fel, de az a boldogság, amelyről én beszélek, és amely olyannyira vonz, nem a tánc kollektív gesztusával akarja magát boldogságnak nyilvánítani. Ezért, hogy egyetlen polkát hallgatva sem érzek boldogságot, kivéve Stravinsky CIRKUSZPOLKÁ-ját, melyet nem avégett írt, hogy táncoljanak rá, hanem hogy égnek emelt lábbal hallgassák.

Vannak alkotások a modern művészetben, amelyek az ember páratlan boldogságát fedték fel, a képzelet euforikus felelőtlenségében, az invenció, a meghökkentés, sőt az invenció általi meghökkentés gyönyörében megnyilatkozó boldogságot. Hosszú jegyzéket lehetne összeállítani azokból a művekből, amelyeket ez a boldogság itat át: Stravinsky PETRUSKÁ-ját, MENYEGZŐ-jét, RÓKÁ-ját, a CAPRICCIO ZONGORÁRA ÉS ZENEKARRA címűt, a HEGEDÜVERSENY-t; Miró egész életművét; Klee képeit; Dufyt; Dubuffet-t; Apollinaire némelyik prózai írását; az öreg Janáčeket (KÖZMONDÁSOK; SZEXTETT FÚVÓS ZENEKARRA; operája, A RAVASZDI RÓKÁCSKA); Milhaud-t; Poulenc TEIRESZIÁSZ KEBLEI című, Apollinaire szövegére szerzett vígoperáját, amelyet a háború utolsó napjaiban írt, és amelyet élesen elítéltek azok, akik botrányosnak vélték, hogy egy tréfával ünnepli meg a felszabadulást; a boldogság kora (azé a ritka boldogságé, melyet a humor fénye gyújt ki) csakugyan véget ért; a második világháború után csak a nagyon öreg mesterek, Matisse és Picasso tudták megőrizni művészetükben, a kor szellemének ellenére.

A boldogság nagy műveinek felsorolásakor nem feledkezhetem meg a dzsesszről. A dzsessz repertoárja dallamok viszonylag korlátozott számú variációjából áll, ezért minden dzsessz-zenében megfigyelhetjük, hogy az eredeti dallam és feldolgozása közé mosoly lopakodott be. Akárcsak Stravinsky, a dzsessz nagy mesterei is kedvelték a *játékos átírás* művészetét, s verzióikat nemcsak régi néger songokból merítették, hanem Bachból, Mozartból, Chopinből is; Duke Ellington Csajkovszkij- és Grieg-átírásokat is szerzett, és UWIS-SZVIT-jében van egy falusi polkaváltozat, amely szellemében a PETRUSKÁ-ra emlékeztet. A mosoly nemcsak abban a térben lebeg, láthatatlanul, mely Duke Ellingtont elválasztja a Grieg-„portré”-től, amit szerzett, hanem a régi Dixieland zenészeinek arcán is: amikor elérkezik szólójának pillanata (amelynek egy része mindig rögtönzés, tehát mindig meglepetésekkel szolgál), a zenész egy kicsit előbbre lép, hogy azután majd átadja helyét egy másik zenésznek, ő pedig gyönyörűséggel (az újabb meglepetések keltette gyönyörűséggel) hallgassa.

A dzsessz-hangversenyeken tapsol a közönség. A taps azt mondja: figyelmesen hallgattalak, és most tiszteletemet fejezem ki. Az úgynevezett rockzenénél más a helyzet. Fontos tény: rockkoncerteken nincs taps. Szinte szentségtörés volna tapsolni, így jelezni a kritikai különbséget aközött, aki játszik, és aközött, aki hallgatja; ide nem azért jön az ember, hogy értékeljen és ítélkezzen, hanem hogy átadja magát a zenének, együtt kiabáljon a zenészekkel, egyébe olvadjon velük; itt azonosulást keres az ember, nem élvezetet; az érzelmek túláradását keresi, nem a boldogságot. Itt eksztázisba esik az ember: a ritmust nagyon erősen, szabályosan verik, a dallammotívumok rövidek,

de folyton ismétlődnek, dinamikus kontrasztok nincsenek, fortissimo minden, a dal a legélesebb regisztereket kedveli, és kiáltáshoz hasonlít. Ez nem kis tánchelyiség, ahol a zene intimitásba zárja a párokat; ez hatalmas terem, stadion, a hallgatók összezsúfolódnak, és ha táncolnak, nem párosan: ki-ki egymagában és mind a többiekkel együtt mozog. A zene egyetlen kollektív testté gyúrja össze az egyéneket: individualizmusról és hedonizmusról beszélni ez esetben csak korunk egyik önmisztifikációja volna, amely kor (mint egyébként minden kor) persze másnak akar látszani, mint amilyen.

A rossz botrányos szépsége

Adornónál az a módszer zavar, ahogyan ijesztő felületességgel rövidre zárja a kapcsolatot a műalkotások és a politikai (társadalmi) okok, következmények vagy jelentések között; a rendkívül árnyalt észrevételek (Adorno zenei ismeretei bámulatosan alaposak) ily módon rendkívül szegényes következtetésekhez vezetnek; minthogy valamely kor politikai irányai mindig két ellentétes irányra egyszerűsíthetők, végül egy-egy műalkotást elkerülhetetlenül a haladás vagy a reakció skatulyájába zárnak, és mivel a reakció maga a rossz, az inkvizíció megindíthatja a pert.

A SACRÉ DU PRINTEMPS: balett, amely egy leány feláldozásával végződik: meg kell halnia, hogy feltámadjon a tavasz. Adorno: Stravinsky a barbárság oldalán áll; „*zenéje nem az áldozattal azonosul, hanem a pusztító fensőséggel*” (kérdem én: mit keres itt az „*azonosulni*” ige? honnan tudja Adorno, hogy Stravinsky „azonosul”-e vagy sem? miért nem mondja azt, hogy „festi”, „portrét készít róla”, „bemutatja”, „ábrázolja”? válasz: mert csakis a rosszal való *azonosulás* bűn, az teszi jogosulttá a pert).

Kezdetől fogva mélységesen, ádázul gyűlölöm azokat, akik egy műalkotásban valamilyen *magatartást* (politikai, filozófiai, vallási stb. magatartást) akarnak találni, ahelyett, hogy a *megismerés szándékát* keressék benne, annak igényét, hogy a mű megértse, megragadja a valóság valamely aspektusát. A zene Stravinsky előtt sohasem tudott nagy formát adni a barbár rítusoknak. Nem tudta zeneileg elképzelni őket. Vagyis: nem tudta elképzelni a barbárság *szépségét*. De szépsége nélkül a barbárság érthetetlen maradna. (Hangsúlyozom: ahhoz, hogy velejéig megismerjünk egy jelenséget, meg kell értenünk valóságos vagy lehetőségként létező *szépségét*.) Azt mondani, hogy egy véres rítusban szépség van: ez botrány, elviselhetetlen, elfogadhatatlan. Ám ha nem értjük meg ezt a botrányt, ha nem hatolunk ennek a botránynak a mélyére, nem sokat értünk meg az emberből. Stravinsky erős, meggyőző zenei formát ad a barbár rítusnak, de ez a forma nem hazudik: hallgassuk csak meg a SACRÉ utolsó szekvenciáját, az áldozati táncot: nem palástolja el a szörnyűséget. A szörnyűség jelen van. Hogy csak megmutatja? Hogy nem itéli el? De ha elítelné, vagyis megfosztaná szépségétől, ha csúnyaságában mutatná meg, ez csalás volna, egyszerűsítés, „propaganda”. Éppen *mert szép, azért* oly iszonyatos a leány meggyilkolása.

Ahogy megfestette a mise portréját, a vásári ünnepségét (PETRUSKA), Stravinsky itt a barbár eksztázis arcképét festette meg. Ami annál érdekesebb, mert mindig és világosan az apollói elv hívének, a dionüszoszi elv ellenfelének vallotta magát: a SACRÉ (jelenen a mű rituális táncai) a dionüszoszi eksztázis apollói portréja: ezen a portrén az eksztatikus elemek (a ritmus agresszív dobolása, a rendkívül rövid, gyakran ismételt, sohasem kibontott, síkolyra emlékeztető egy-két dallammotívum) kifinomult nagy művészetté alakulnak át (például a ritmus, agresszivitása ellenére, a különböző ütemek gyors váltakozása által oly bonyolulttá lesz, hogy mesterséges, irreális, tel-

jességgel stilizált időt teremt); mindazonáltal a barbárság portréjának apollói szépsége nem fedi el az iszonyatot; megmutatja, hogy az eksztázis legalján nincs más, mint a ritmus keménysége, az ütőhangszerek rideg dobbanásai, a teljes érzéketlenség, a halál.

Az emigráció számtana

Az emigráns élete számtani kérdés: Josef Konrad Korzeniowski (aki Joseph Conrad néven lett híressé) tizenhét évet élt Lengyelországban (vagy Oroszországban, száműzött családjával), élete hátralévő részét, ötven esztendőket pedig Angliában (vagy angol hajókon) töltötte. Ily módon az angol nyelvet írói nyelvén tudta tenni, szintúgy az angol tematikát. Egyedül oroszellenes allergiája (ő, szegény Gide nem tudta megérteni Conrad rejtélyes ellenszenvét Dosztojevszkij iránt!), egyedül az őrizi lengyeliségnek nyomait.

Bohuslav Martinu harminckét éves koráig Csehországban élt, harminchat évig Franciaországban, Svájcban, Amerikában, majd ismét Svájcban. Egész életművében ott rejlik a nosztalgia régi hazája után, s mindig cseh zeneszerzőnek mondta magát. A háború után ennek ellenére elhárította valamennyi hazai meghívását, s határozott kívánsága szerint Svájcban temették el. Megcsúfolva végakarátát, húsz évvel halála után, 1979-ben szülőhazája ügynökeinek sikerült elrabolniuk tetemét, és ünnepélyesen hazája földjébe temették.

Gombrowicz harmincöt évet élt Lengyelországban, huszonhármat Argentínában, hatot Franciaországban. Mégis csak lengyelül tudott írni, könyveinek hősei is lengyelek. 1964-ben, amikor Berlinben időzik, meghívják Lengyelországba. Gombrowicz habozik, végül nemet mond. Vence-ban temették el.

Vladimir Nabokov húsz évet élt Oroszországban, huszonegyet Európában (Angliában, Németországban, Franciaországban), húszat Amerikában, tizenhatot Svájcban. Írói nyelvnek az angolt választotta, tematikája némileg kevésbé amerikai; regényeiben sok az orosz szereplő. Ennek ellenére egyértelműen és állhatatosan amerikai állampolgárnak és írónak mondta magát. Teste Montreux-ben, Svájcban nyugszik.

Kazimierz Brandys hatvanöt évig élt Lengyelországban, majd 1981-ben, a Jaruzelski-puccs után Párizsban telepedett le. Kizárólag lengyelül ír, lengyel témákat dolgoz fel, ennek ellenére, jóllehet 1989 után nincs politikai oka arra, hogy külföldön maradjon, nem tér vissza Lengyelországba (aminek azt az élvezetet köszönhetem, hogy olykor találkozhatom vele).

Ez a gyors áttekintés mindenekelőtt az emigráns művészi problémájára vet fényt: egy élet mennyiségileg egyforma időtartamainak a súlya nem egyforma, ha az ifjúkorhoz tartoznak vagy a felnőttkorhoz. A felnőttkor gazdagabb és lényegesebb ugyan az élet és az alkotótevékenység tekintetében, de a tudatalatti, az emlékezet, a nyelv, az alkotás egész alapzata igen korán kialakul; egy orvosnak nem okoz gondot, de egy regényíró, zeneszerző számára törést jelenthet, ha elkerül arról a helyről, amelyhez képzelete, obszessziói, tehát alaptémái kapcsolódnak. Minden erejét, minden művész-ravaszágát mozgósítania kell, hogy ennek a helyzetnek hátrányait ütőkártyává tudja változtatni.

Az emigráció tisztán személyes tekintetben is nehéz dolog; általában a nosztalgia keserveit szokták emlegetni ebben a vonatkozásban, ám annál is rosszabb az elidegenedés keserve; a német *die Entfremdung* jobban kifejezi a francia *aliénation*nál azt, amiről beszélni akarok: arra a folyamatra gondolok, melynek során az, ami közel állt hoz-

zánk, idegenné lesz. A befogadó ország tekintetében nem éljük meg az *Entfremdung*ot: ott fordított a folyamat: ami idegen volt, lassanként otthonos lesz, és megkedveljük. Az idegenség a maga meghökkentő, sokkoló alakjában nem mutatkozik meg abban az ismeretlen nőben, akit meg akarunk hódítani, de abban, aki egykor a mienk volt, már igen. A világ és a lét szubsztanciális idegenségéről csakis az lebbentheti fel egészen a fátylat, ha hosszú távollét után visszatérünk hazánkba.

Gyakran gondolok arra, vajon mit érezhetett Berlinben Gombrowicz. Arra, hogy nem volt hajlandó hazalátogatni Lengyelországba. Vajon bizalmatlanság élt benne az akkor még uralmon levő kommunista rendszer iránt? Nem hiszem: a lengyel kommunizmus akkoriban már bomlásnak indult, az értelmiség szinte teljes egészében ellenzékben volt, Gombrowicz hazalátogatását diadalmenetté változtatták volna. A visszautasítás igazi oka csakis egzisztenciális lehetett. És egyszermind közölhetetlen. Közölhetetlen, mert nagyon is intim. De azért is közölhetetlen, mert megbántotta volna vele a többieket. Vannak dolgok, amikről csak hallgatni lehet.

Stravinsky otthona

Stravinsky élete három, csaknem egyforma hosszúságú részre oszlik: Oroszország: huszonhét év; Franciaország és Francia Svájc: huszonkilenc év; Amerika: harminckét év.

A búcsú Oroszországtól több szakaszban történt: Stravinsky először Franciaországban tartózkodott (1910-tól), mintegy hosszú tanulmányúton. Egyébként művészi szempontból ezek az évek a legoroszabbak: PETRUSKA, ZVEZDOLIKIJ (egy orosz költő, Balmont nyomán), a SACRE, PRIBAUTKI, a MÉNYEGZŐ első része. Ekkor kitört a háború, bajos volt kapcsolatot tartani Oroszországgal. Stravinsky mégis orosz zeneszerző marad a hazája népköltészete által ihletett RÓKÁ-val és A KATONA TÖRTÉNETÉ-vel; csak a forradalom után döbben rá, hogy szülőföldje alighanem végleg elveszett a számára: kezdődik az igazi emigráció.

Emigráció: külföldi kényszertartózkodás annak számára, aki szülőföldjét tekinti egyetlen hazájának. Csak hogy az emigráció elnyúl, s ekkor új hűség születik, hűség a választott országhoz; bekövetkezik a szakítás pillanata. Stravinsky fokozatosan felhagy az orosz témákkal. 1922-ben megírja a MAVRÁ-t (vigopera Puskin nyomán), majd 1928-ban A TÜNDÉR CSÓKJÁ-t, ezt a Csajkovszkij-reminiszcenciát, de azután, eltekintve néhány marginális kivételtől, nem tér vissza orosz témákhoz. Amikor 1971-ben meghal, felesége, Vera, teljesítve végakarátát, visszautasítja a szovjet kormány ajánlatát, hogy Oroszországban temessék el, s holttestét a velencei temetőbe szállíttatja.

Bizonyos, hogy Stravinsky, akárcsak mind a többiek, szenvedett emigrációja sebeitől; bizonyos, hogy művészete más irányban fejlődött, mint ha ott maradhatott volna, ahol született. Annak az utazásnak kezdete, melynek során bejárta a zene történetét, nagyjából csakugyan egybeesik azzal az időponttal, amikor szülőhazája megszűnik létezni a számára; mivel megértette, hogy semmilyen más ország nem helyettesítheti, egyetlen hazáját a zenében találja meg; nem csinos lírai fordulat ez a részemről, a lehető legkonkrétabban értem: Stravinsky egyetlen hazája, egyetlen otthona a zene volt, minden idők minden zenésének zenéje, a zene története; elhatározta, hogy ott fog letelepedni, oda ereszti gyökereit, ott fog lakni; végül ott találta meg egyedüli honfitársait, egyedüli felebarátait, szomszédait, Perotinustól Webernig; velük kezdett hosszú beszélgetésbe, és ez a párbeszéd csak halálával ért véget.

Mindent megtett avégett, hogy otthon érezze magát ebben a házban: minden szóban megállt, megérintett minden szögletet, minden bútort megsimogatott; az ősi

népzenétől eljutott Pergolesiig, akinek PULCINELLÁ-ját (1919) köszönhette, majd a többi barokk mesterig, akik nélkül APOLLON MUSAGETES-e (1928) sohasem született volna meg, Csajkovszkijig, akinek dallamait A TÜNDEK CSÓKJÁ-ban (1928) írta át, Bachig, aki a CONCERTO zongorára és fúvószenekarra (1924) és a HEGEDŰVERSENY (1931) keresztapja, akinek átírta CHORAL-VARIATIONEN ÜBER VOM HIMMEL HOCH-ját (1956), a dzsesszig, amely előtt a RAG-TIME tizenegy hangszerre (1918), a PIANO RAG-MUSIC (1919), a PRELUDIUM dzsesszegyüttesre (1937) és EBONY CONCERTO (1945) című műveiben tiszteleg, Perotinusig és más régi polifonikusokig, akik ZSOLTÁRSZIM-FÓNIA-jára (1930) és főként csodálatos MISÉ-jére (1948) ihletik, Monteverdiig, akit 1957-ben tanulmányoz, Gesualdóig, akinek madrigáljait 1959-ben írja át, Hugo Wolffig, akinek átdolgozza két dalát (1968) és a dodekafon zenéig, amelyet eleinte elutasított ugyan, de amelyben végül, Schönberg halála (1951) után felfedezte otthonának egyik szobáját.

Támadóinak, az érzelmek kifejezéseként felfogott zene védelmezőinek, akik felháborodtak „*érzelmi tevékenység*”-nek elviselhetetlen diszkréciójában, és akik „*ridegszívűség*”-gel vádolták – éppen nekik nem volt szívük hozzá, hogy megértsék, milyen érzelmi seb rejlik a zene történetében tett kószálásai mögött.

Nincs ebben semmi meglepő: senki sem olyan érzéketlen, mint az érzelmes ember. Emlékezzenek csak: „*A szív ridegsége, melyet érzelmektől túláradó stílus palástol.*”

(Milan Kundera LES TESTAMENTS TRAHIS című tanulmánykötete 1996-ban jelenik meg az Európa Könyvkiadónál.)

FIGYELŐ

A POLGÁRHÁBORÚ ELŐÉRTETE

Spiró György: T-boy
Ab Ovo, 1994. 172 oldal, 380 Ft

Ismerek egy embert, Dél-Amerikában született, ausztrál állampolgár, skóciai lakos. Anyanyelve spanyol, angol, magyar. Az apja – magyar zsidó – a harmincas évek derekán gondolt egyet, és felkerekedett. Amióta csak hallottam róla, találkozni szeretnék vele. Hogy megkérdezzem tőle: honnan tudta. Lényegében ugyanez a kérdés iratta Spiró Györggyel T-BOY című elbeszéléskötete legtöbb darabját. Egy elkerülhetetlennek vélt katasztrófa árnyékában, a kirohanás és a torokban készülő üvöltés előtt, még épp innen az artikuláción utolsó vészjelzést ad le, bár maga sem hiszi, hogy van még segítség. Nincs hová futni, nem lesz mód túlélni a háborút, az újvadáság állapotát, még azt sem fogjuk majd tudni, hogy elközelgett az idő.

A jelenetek között eleinte halk, később egyre hangosabb ágyúdörgést hallunk – ezzel a szerzői utasítással bocsátotta útjára legújabb drámáját (DOBARDAN), de ez történik akkor is, amikor a T-BOY írásait olvassuk. Tragédia. Játszódik 1993–94-ben Magyarországon. Az alcím készségesen siet meghatározni a műfajt: *rémnovellák*, de ami a kötetben írva áll, az se nem novella, se nem rémtörténet (a klasszikus, illetve gótikus értelemben), de nem is a science fiction egy filozofikusabb változata. Spiró ugyanis érzéketlen a rejtélyre, és nem hajlamos a játékoságra sem, arra a tudományos tényekből és nekieresztett képzeletből támadó agyviharra, amely Hernádi Gyula jobb lapjain tombol. S míg a szerzőnek – gyaníthatóan – Edgar Poe vagy a Kafkára visszamenő kelet-európai abszurd (Mrożek, Örkény) járt az eszében, az olvasónak a klasszikus német mesék (Grimm,

Hauff) rémlenek fel a kötet rémségei és szürreális elemei alapján. (Még egy *andersen* is akad a könyvben. AZ EVEZŐS, mely egy festett embert, alighanem egy Egry József-képen evező bakarasnyi figurát animálva példálózik az örök művészet sorsáról egy olyan világban, amely az emberrel is kutyául bánik.) Hiába keresnénk viszont a nagy meseírók nyelvi gazdagságát, a részletek leírásában talált élvezetét.

A műbíráló zavarban van. Ha pályakezdőről volna szó, megdicsérhetné az erős tehetőséget mutató írásokat, és jóindulatúan eltanácsolna a kötet nagyobbik részében erőltetett irány folytatásától. Csakhogy Spiró György tizkötetes magyar író, a legjobbak közül való. Ha tudományos munkáról volna szó, kimutathatnánk a szerző tévedéseit, az elsők között azt a hibás premisszát, amely a kilencvenes éveket némely külső jegy alapján a század harmincas éveivel azonosítva jut rövidzárlatos következtetésekre. De nem állja meg a helyét az ember(iség) váratlan megtérbolyodásának a mai világjelenségekből levezetett tétele sem, és nem visz sehová a lapos katasztrófizmus. Pedig a T-BOY nem tudományos munka, hanem irodalom; öngyilkos kockázatot vállal: azt, hogy az élethez mérik. Miközben legtöbb pályatársa belátta, hogy itt és most szép lehet, de okos nem, és kerülve az ütközést, a mai valóságról csak idézőjeles valóságként és úgynevezett meg állítólagos valóságként beszél, Spiró fejfel megy a reálisan létező falnak. Így lesz a T-BOY emberi dokumentum, a szorongás, kétségbeesés és hisztéria dokumentuma, amelynek a próféta átká vagy egyetlen sikoly lehetne a megfelelő „műformá”-ja.

A kiadó jobb szolgálatot tett volna a szerzőnek, ha nem lelkesedik oly mód nélkül ezért a kötetért: „...*alig tudjuk visszafojtani az elragadtatott szavakat* – olvassuk a fülön –, *mint-hogy azonban a műfaj a krimivel rokon, félünk, nehogy ellőjünk a poént... úgy e fülszöveget inkább abba hagyjuk, s kellemes borzongást és jó mulatást kívánunk. Jaj... valaki kopogtat... benyit... kezében*

csőre töltött fegyverrel...” Nem tudom, melyik feltételezés a sértőbb: a kiadóban nem olvasták el a könyvet; olvasták, és vaskosan félreértették; olvasták is, értették is, csak megakarták tréfálni a gyanútlan vevőt (arra már gondolni sem merek, hogy így törtek nagyobb példányszámra).

A T-BOY szövegeinek semmi közük a krimihez; sem borzongani, sem jót mulatni nem lehet velük, a legtöbbször még viccnek is rossz. Humoruk fekete epe, felhívásuk haláltáncra szól, de mélység híján az ábrázolt valóság nem megy túl a napilapok fekete krónikáin. „Lepublicisztikáznánk” az egészet, csakhogy e sommás ítélet Spiró esetében, aki a rendszerváltás első, leghektikusabb szakaszában kitűnő publicisztikát tudott művelni, nem alkalmazható. A KANÁSZTÁNC pillanatnak készült szövegei – tárcák, jegyzetek, sőt tévékritikák – máig érvényesek, évek múltán is érdemes őket olvasni; egy következetes értékrendet képviselő, tisztán gondolkodó, szuverén személyiség hitelesíti őket, kinek még a tévedései is vállalhatók. Most ugyanez a szerző az elbeszélés látszólag többet elviselő, jobban terhelhető műfajában mond csődöt.

Az írások jó része szokvány történésekből indul ki, s e szóra sem érdemes esetek fordulnak aztán horrorba – szürke, hétköznapi iszonyatba –, majd tovább egy lépéssel, túl a realitáson. (Minta: leányanya férjhez menne, ezért apró gyermekével kiutazik Németországba. Barát nem mondja, de nő érzi, terhére van a gyerek. Vízbe fojtja. Holmiját hátrahagyva hazatér, és közli, hogy kint intézetbe adta a kicsit. Mindenki elhiszi, szomszéd, kolléga, nagyi, egyedül a közismerten éber magyar egészségügy leplezi le a hazugságot, a nő vall, de nincs hullá, nincs bizonyíték, aktát elfektetik. Mignem több hónapos, zöld vízihulla jelenik meg a rendőrségen, s bár német kacsaúl beszél, kiderítik, hogy ő a megfojtott gyermek. Nem tudván mit kezdeni vele, a rendőrök kiteszik, a szintén kitett kóbor kutyák tépik szét, „a csontjaival a többi gyerek játszott soká” – REKK.) Több rémtettet tragikus és feldolgozatlan halálesetek váltanak ki, de van itt gyermekgyilkos testvér meg szülő, ölnék barátot, házastársat és szomszédot, irtanak családot, földrengéskárosultakat és kopolyúval született csecsemőket – ez utóbbiért fejpenzt is fizet az állam. Az egymásnak te-

remtett boldog házaspár szexuális problémát *növeszt* magának, a nyelvzesni nővér hátat fordít a fényes amerikai karriernek és fölső középosztálybeli jómódnak, hogy a magyar nyelv és valami zavaros filozófia alapján elképzelt nép ősanja legyen (mindez azért, mert nem tudott belenyugodni abba, hogy öccse kinőtt a gyerekkorból!). A világot, az ember testét-lelkét természeti és társadalmi katasztrófák zökkentik ki a helyéből, s mind között a legsúlyosabb az az AIDS-nél is pusztítóbb titokzatos tébolyvirus (ONLY), exponenciálisan terjedő ragály, amely rövid úton el fogja pusztítani az emberiséget és/vagy a földet.

Témákban, ötletekben, látjuk, nincsen hiány, csakhogy az elbeszélő nem érez kedvet rá, hogy megírja őket. Az elbeszélésekből hiányzik a nyelvi és gondolati megformáltságnak még az igénye is. Bármilyen meglepő, úgy tetszik, hogy a szerző nyolctól és viszolygva nyúl tárgyához, nem érdeklődik a maga teremtette alakok, sem az, ami történik velük. Arc és lélek nélküli szereplőket lök oda henyén fölvázolt kényszerhelyzetekbe, s e névtelen hősök csak arra jók, hogy lapos tételeket illusztráljanak a „mire képes az ember” tárgykörben.

A T-BOY dokumentálta túlérzékenység, a pánikreakciók az ezredvég válságjelenségeire talán érthetőbbek lesznek, ha úgy tekintünk a szerzőre, mint aki elvesztette a hazáját. Mert Spiró egy régi vágású patrióta, csak nemzetállam meg kishaza helyett egy tágasabb hazát gondolt magának. Lőfő kelet-európeerként, egy virtuális Dunai Konföderáció polgáraként végig kellett néznie, mint herdálják szét jogos birtokát, mint hullik atomjaira a választott haza a szabadság első érintésére. Bár a világtörténelemben ezer halál esett már egyetlen „i” miatt, Spiró konokul tagad mindenféle szerb–horvát (bosnyák, macedón) különbséget; szerinte azonos nyelvről, következőképp azonos etnikumról van szó, minden vallási, hagyománybeli, kulturális vagy történelmi elkülönülés a hamis tudat terméke. A szerző földjén most dúló valóságos és szellemi polgárháború megemészthetetlen élményként van jelen a T-BOY kötetben.

Az eluralkodó örületben egyszerre – s tegyük hozzá, paradox módon – fölértékelődik

a szomszédság. A szociológusok már rég fölismerték, mennyivel megbízhatóbb választ kapnak vonzásokról és választásokról, ha a „kiket szeret, kiket gyűlöl” helyett úgy teszik föl a kérdést: kinek lenne, kinek nem lenne a szomszédja: „*Míntha éjszaka a szomszédokat kicserélték volna*” – olvassuk a REGGEL című történetben, s e homályos tartalmú közlésben kereshetjük végül az egyetlen magyarázatot arra, miért kaszálja le géppuskasorozat egy békés tavaszi reggelre a történelemórára igyekvő vidéki köztanárt. MELYIK SZOMSZÉD? – kérdi egy másik írás címe. Mert az nem mindegy, hovatovább élethalálkérdés. Ha az ő népükből való fegyveresek rátörnek a falura, csak hírmondó marad belőlünk, de csak hasznavehetetlen és unalmas hírekkel tudjuk traktálni befogadóinkat: a fegyveresek fosztogatnak, ölnek, erőszakolnak, gyűjtogatnak, így megy ez, mióta világ a világ. Csodás megmenekülésünkben nem épülhet a hallgatóság, nincs titok, és mit sem érnek a régről ismert túléléstechnikák. Menekülsz, útközben lekaszálnak; elbújsz otthon, rád gyűjtják a házat; akitől menedéket kérsz, kiad az ellenségnek. Vagy nem ad ki. Mint most bennünket a kurvás, feketéző, bolond szomszéd, mindig az, amelyikről sose hittük volna. Emberábrázolásról persze itt sem beszélhetünk, az alakoknak nincs személyiségük, csak helyzetük van; e történet mégis különb a többinél, mert mentes attól a mizantropiától, amelyet bátran nevezhetünk undornak is. A világirodalomban szép számmal vannak embergyűlölők, de nem emlékszem olyan könyvre, amelyben annyi ocsmány véglény vonaglott volna, mint a T-BOY-ban. Az ilyen kíméletlen világ- és emberképet csak nagy írói teljesítmény hitelesítheti, a szövegben a felháborodást és a megvetést is mindenkor ki kell munkálni. Az elbeszélő öngyűlölete nem áll jól a mű igazságáért. Kétlelkűséget sejték emögött: mintha szégyellné saját félelmeit. Míntha attól tartana, nevétségessé válik, ha komolyan veszi, megpróbálja hát humorosan, könnyedén tálalni őket, és mivel Spirónak nem áll jól a posztmodern léhaság, marad az erőlködés, az elbeszélő bizonytalansága, ki már abban sem hihet, hogy „*szégyene talán még túléli őt*”. A *rémületnovellák* motívumait szinte enciklopédikusan foglalja össze a jobbak közül való ANTİK című elbeszélés.

Hőse a mai középmezőket reprezentáló ötvenéves geológus, kétygyerekes családapa; háborús gyerekkor; az ötvenes évek terrorja (kitelepités), az '56 utáni megtorlás élménye szocializálta, életét feltételes megállónak tudja két égszakadás-földindulás között. Ismerni véljük öt tíz évvel korábbi novellákból (PERSPEKTÍVA, NAGYMIKULÁS), mikben első személyben mondja el, hogyan nevelték őt túlélőként és túlélésre a szülei. Zsenge korától németül kellett tanulnia, hogy a következő háborúban jobbak legyenek az esélyei, s nyomtatéku folyton az orra alá dugták a rokonok elsárgult képét, akik „*nem jöttek vissza*”. A felnöttek mindaddig érthetetlenek, „diszfunkcionálisak” a gyerek szemében, amíg el nem jön 1956 ősze-tele, egy kvázi háborús helyzet, mikor végre kiderül, hogy az eltelt, békének álcázott évtized csak előkészület volt egy újabb hadiállapotra. Csak erre vártak a szülők, ezért gyűltek a készletek a kamrában, ezért tartottak gyertyát, vaskályhát a villanyfényes, központi fűtéses lakásban: most mintha csak értelmet nyert volna az életük, szinte kivirulnak, és sorra hívják elő emlékeikből a vészhelyzetben tanúsítandó célszerű viselkedés mintáit, a túlélés ezer apró fortélyát. Az ANTİK főhőse a rendszerváltás minden mocnásában a közelgő tragédia jelét ismeri föl. Megkezdzi a háborús előkészületeket, s mániákusan keresve a menekülés útját, elveszti kapcsolatát a valósággal, kihullik a mindennapi létezésből, míg végül, nem látva más kiutat, elpusztítja a családját. A történet több ponton is elnéz a tények fölött, de még az ideologikus gondolatmenet sem képes megsemmisíteni az elbeszélés igazságát: a modern, az urbanizált életforma, egyáltalán, az emberi civilizáció végtelen törekenységéről van szó, arról a borzongató, közös tudásról, amire gondolni sem akarunk, hiszen úgysem tehetünk ellene semmit.

Az ANTİK hőse tragikái vétséget követ el. Nem az a bűne, hogy előbb boldogtalanná tette, majd terrorizálta, végül kiirtotta a családját; ez már csak következménye az eredendő bűnnek, hogy *tudva mindent*, a döntő pillanatban mégis elgyengült, bedőlt a szerelem ócska cselének. Itt újabb régi Spiró-novellát hív elő az emlékezet, az ÁLMODTAM NEKED emlékezetes nyitódarabját (UTÓPIA). Ül egy túlélő a konyhaasztalnál 1945-ben, egy

perccel a háború vége után, és a petróleumlámpa fényénél számvetést csinál. Összemér árat és bért, esztelen reményt és reális kilátást, az élet hosszát és besszét: negatív szám a végeredmény. Mire a férfi kisettenkedik a fürdőszobába, halkán, fel ne ébressze alvó feleségét, s egy tűvel mind kiszúrja a nehezen beszerzett kotonokat. Akkor ez volt a vége. Most, egy évtized múltán az ANTIK szerzője megbotozza a régi kötet apahősének sírját, s egy másik történetben (RABSZOLGALÁZADÁS) rá is mondja a fiú átkát, ki „*hol borotválkozott, hol nem, gyermekeket nemzett végül, sorsába süppedvén, azzal állatva magát, hogy van értelme, mintha ehhez az értelemnek bármi köze volna! – a gyerekei a foglyai lettek, ő meg az övék... a világ rabszolgáinak számát gyarapította velük, ahogyan az apja övele.*

Nem akármilyen dísznóságot művelt az apja, amikor a borotváját nekiadta.

Az ÁLMODTAM NEKED 1987-ben jelent meg, sok jó írással, a legjobbak éppen a most bűnösnek talált apáról szóltak. Spiró persze nem novellistiként lett jelentős szerző, hanem drámák és nagyregények írójaként. A magyar prózairodalomban, ha ezt nem szokás is kimondani, a nagyobb formáknak a becsülete is nagyobb, egy közepes regény magasabb rangot ad, mint egy remekbe szabott elbeszélés. Spiró mintha maga is osztozna ebben az íratlan közmegegyezésben, a T-BOY-t kezdő álom a Könyvről regénynek (esetleg színműnek) képzele el az opus magnumot (A KÖNYV).

Az életművön belül határozottan elválik egymástól a különféle műnemek, műfajok tematikája és hangvétele: az idegenben játszódó történelmi regényekkel, történelmi és társadalmi drámákkal szemben a novellák ön-életrajzi elemekből épült, személyes hangú írások. Sorra olvasva őket egy töredékben maradt vagy még megírásra váró családregegy, autobiográfia fejezeteit adják ki. Az ÁLMODTAM NEKED a születéstől a lengyelországi szűkségállapot idejéig tart, és ezt a nyolcvanas évek közepéig, végéig mondott történetet folytatják a T-BOY kötet végére illesztett írások. Nem sok közülük van a rémnovellákhoz. Három egymásba kapcsolódó szöveg, azonosak a hőseik: egy férfi és az első – utóbb elvált, mára már halott – felesége, azonos a tárgyuk: a halál, szerelmük, házasságuk,

majd az asszony halála. Legszebb az utolsó, a FELLINI, KÖD. Nincs három oldal az egész. Itt az elbeszélő első személyre vált, és végre magyarázkodás, önáltatás nélkül tud beszélni az élet egyszerű tényeiről, szerelemről, vesztéséről, szegényről, amit az élő érez a halottal szemben. Csak egy férfi, csak egy nő, akik valaha szerettek egymást, és együtt nézték az AMARCORD-ot.

Bori Erzsébet

ERDÉLYI PRÓTEUSZ

*Kovács András Ferenc: Költözködés
Jelenkor, Pécs – Kriterion, Bukarest, 1993.
58 oldal, 125 Ft*

*Kovács András Ferenc: Lelkem kockán pörgetem
Jelenkor, Pécs – Kriterion, Bukarest, 1994.
118 oldal, 170 Ft*

*Kovács András Ferenc: Üdvözlét a vesztesnek
Héttorony, 1993. 84 oldal, 240 Ft*

A magyar költészetnek abban a gazdag közlekedőedény-rendszerében, mely idestova négy égtájra ér, az erdélyi eredetű költői hang jobbadán a komoly és komor szóemelésű, közösségi töltetű és ősiségre büszke gesztusok tanúsága volt. S az ember (bárhon éljen a nagyvilágban) többnyire a törzsi tudathoz való visszatalálást, anyanyelvünk történeti üzeneteit kereste az erdélyi poéták műveiben. Becsülte irányuk archaikus igyekezetét, fokozottan európai és ősmagyar vágyakozásaikat, tanulgatta (újratanulgatta) azt a komótosabb és lassúbb légvételű sorsábrázolást, mely a világ más tájain, kedvezőbb történelmi helyzetben megszólaló lírai írmodor számára aggasztóan idegenné vált, s mégis – mind a mai napig – a naiv-produktív magyar szellem letéteményese maradt. Bármilyen furcsa: éppen a szabadabb éghajlaton születő magyar nyelvű költői gesztustárból veszett ki az a bizonyos „paradicsomérzés”, mely az erdélyi költőknek – épp mostoha sorsuknál fogva, minthogy ők kénytelen-kelletlen *lefelé* fűrtak a történelemben – folyama-

tosan jellemzője maradt. Itt ugyanis a költői tevékenység mindig a fundamentumban folyt, s ami – mezsgyén kívülről tekintve – avittnak, koronként csaknem fölöslegesnek rémlett, az a sorsközösségen *belül* ugyancsak múltból szervesen sarjadó teljesítménynek, sőt tettnek minősült. A költészet másutt egyéni mozdulatokra sokszorozódó kultusza ezen a földön megőrizte egységes benső tematikáit, régi rítusrendjét, „kútba néző” ceremóniáit, s a magyar múlt örök újrakezdésének kísérleteivel ismertette meg a más szélességre szakadt törzsi érdeklődőt. Az erdélyi költő mintha ár ellen úszott volna a nyelven belül, örökké a forrás felé fordítva tekintetét. És közelebb is maradt a szavak ősi mondanóihoz, miközben fáradhatatlanul közölte velünk e szavak eredetibb és a közösségi megegyezés keretein belül megragadható értelmét.

Kovács András Ferenc költészete, semmi kétség, hagyományos hűséggel őrzi a magyar sorsmitológia százados ikonjait. Szavai (helyel-közzel árnyalatnyit aggálytalanul választott szavai) mögött állandóan érezni ennek a sűrű, csak ügyel-bajjal mozgósítható eszmefluidumnak a jelenlétét; közös, magyar sorsadatunkkal terhes figyelmünket persze szíves örömet fordítjuk Kovács művészetének emberien legendás vonásaira. Azt mondom: emberien legendás. Nyomban föl is tolu itt egy kérdés. Vegyük szemügyre.

Nevezetesen: Kovács költészete nem pusztán újrafogalmazza az erdélyi magyar sors alapkérdéseit (nyelvhalál, nemzethalál, „versben bujdosás”, kuruc-labanc szerepvers, biblikus indulatú fohászok stb.); formai virtuozitásának extenzív, számszaporító gyakorlata azonban egyszersmind megfosztja őt a csak egyféle nyelven szólamló próféta érzelmi „együgyűségétől”, s szavait olyan lebegéssel és személytelen holdudvarral veszi körül, mely erdélyi költőnél szokatlan, s csakugyan szót érdemel. A szépség, a formai változatosság, a játékos elem túlhangsúlyozása (minthogy nem a fennhangon hirdetett személytelenség örvén történik) itt nem teszi elegendően emlékezetessé a szöveget: a folytonos illeszkedés egy olykor még csak jelen sem lévő, még nem maradandóan megfogalmazható tapasztalathoz olykor gyanússá válik, és meg-megrekkenti egyébként egy

tömbben moccanó lelkesedésünket. Úgy is mondhatnám: a veretes, komoly tényállásra emlékeztető szavaknak megvan a maguk érvényességi sugara, s e szavakkal nem lehet egyszerre kétféle hatást elérni. Próteusz (márpedig Kovács fiók-Próteusz) nem sorskérdések taglalására született; s viszont: sorskérdéseket nem lehet a belső üdvösség csorbítása nélkül, mintegy akrobatamutatványként érzékelhetővé tenni. Itt tehát némi szivtántorodást látok, s azt hiszem, a jövő dönthet arról, hogy s mint olvasszja majd ez a költészet magyar indíttatású eszmesúlyagjait az egyetemes poétikai teljesítmény általános tartalékaiba. A magyar legendárium idővel átiszűrődhet a csillagképszerűen szilárd emberi tapasztalatok összefüggéseibe.

Hiszen ez a tiborci tűzzel szóló Próteusz sok mindent tud a versírás fortélyairól. Formai sokrétűsége párját ritkítja kortársai között. Írjon antik strófát, ambroziánus jambust, tankát, szonettet, nibelungi sort vagy provanszál eredetű versszakot: mindenütt ugyanaz a könnyedség, hajlékonyság, makulátlan mondatszerkezet. Verseiben előszere-ttel használ vendégszöveget, sőt egy-egy darabját szinte kizárólag idegen szövegfoszlányokból szerkeszti össze. Eklektikus futamait kiterjedt poétikai tájékozottság támogatja, s a szövegek ezernyi kalácsformája közt bizonyonnyal mindenki talál itt inyének megfelelőt. Íme, ízelítőül, harmadfél aszklepiadészi strófa:

*„Nézd, hogy ráncol a fény lágy csiganyáldredőt,
s úgy vonszolja magát bádoginas tetőn,
mint egy tökkelutott srác
arcán szárnyaszegett mosoly*

*ábrákkal maszatolt ablaküveg mögött,
préselt lepke gyanánt összelapítva – így
lopkodhatja magát, mint
felőtttkorban a láz, kinek*

*választása a két nélküliség között
néhány verssor, amely forradalommal ért
fel...”*

(KÖLTÖZKÖDÉS –
HORÁTZ UTÁN SZABADON)

Vagy, íme, egy kerekded, szapora járású Hölderlin-változat:

„Izzani kezd a gyümölcs, nézd,
hőköl a por harapós szelekben,
mintha vacogna a föld –
jég veri júliusok vetését,
hattyúfehér foga villog,
szíssen az ég: csupa néma csillag
reszket a vak pocsolójában.”

(HARMINC FELÉ,
HÖLDERLIN-TÉMÁRA)

Semmi szöveggellenállás, semmi döccenő vagy ritmikai tanácstalanság. Mégis úgy rémlik, hogy a mesterségbeli tudás még nem cáfolhatatlan bizonyossággal szavatolja itt a művek összetett tartalmi boldogságát, s a felső, polifonikusan zümmögő rétegek alatt lágyan modellált, hagyományos érzetek tömbjei szorongnak. A fáradhatatlanul gyakorolt kézművesség nem gerjeszt még olyan elmélyült, tárgyias figyelmet, mely képes volna a fürgén futtatott harmóniákat valamely elemien személyes mondandó köré csoportosítani; néha olyan benyomásunk támad, mintha a szöveg üres készenléti állapotá válna; eleven cirkuláltatás, bázisrétegek nélkül. A forma itt előre megvetett ágy, melybe a szavak tömege mintegy lökészerűen belezuhan. Labiális heraldika, doppingolt erőkészlet. A szöveg olykor nem belső forrásból fakad, hanem egy rokonszenvesen bemutatott szerep közömbös tereiből.

S itt meg kell említeni valami fontosat, egy szélteben-hosszában elterjedt félreértést eloszlatandó.

Az egyénien cizellált nyelvet elutasító poétikák sem mentesülnek a kötelesség alól, hogy a titokzatosan megtervezett versességbe ágyazott hallucinatórikus és fogalmi elemeket egy belső hurokponton stabilizálják. A költemény soha nem azért érvényes, mert puszta létezik, hanem azért, mert jelentősége van. És jelentőségét épp azzal képes megteremteni, hogy kilóki magából a véletlen elemeket, és szavaival legbelül, valamely maradéktalan szükségesség keretében, véglegesen ráégetődik a versidomra. A szöveg birtokbavételének ezt a dogmatikus parancsát nem lehet megkerülni. S ha a szövegostódást nem előzi meg a tartalmi-formai azonosulás eredendő ténye, akkor a mű csak alkalmazott metrumléptetés marad, lemorzsol

tiráda. Mélyebbre kell telepíteni a szavakat, s ott működtetni. A forma peremére ültetve szétpukkannak, mint a csupasz fogú hal, ha kiemeljük tropikus mélytengeri világából.

Persze Kovács költészetében szép számmal találunk belülről kikerekített, nem rekordot célzó, közvetlenül összefüggő darabokat is, úgy gondolom, ezen a nyomon kínálkoznék következő lépés. A sikerrel megformált egyedek közül megemlítem a következőket: ANONYMUS SMYRNAEUSHOZ!, ÜDVÖZLET A VESZTESNEK, ERDÉLYI TÖREDÉK, FÉRFIANGRA, EGY KIS-ÁZSIAI KÖLTŐRE. Álljon itt néhány sor az utóbbi költeményből: az érzés és játékosztön itt nem válik ellenségévé a költőnek (a vers *teljesítve* van), a szöveg szinte elveszíti stílusát, és summárikus erővel gördül az antik ütemekben:

„Hermész vezessen! Végtelen sok élet
támad tebenned, s védtelen sorokban
elhallgatott vagy
épp csak dünyyögött szavaid
hirtelen elharapott ütemekre feszülten,
miként latrok s legyőzött lázadók,
egy hangúrben: két döccenés között,
vérzön cipelnek téged vállukon,
ki hajdan őket hordoztad magadban,
s vonszoltad versbe, biztos vereségbe,
hiú csatába,
ahonnan nincs hazatérés –
csak így, akár a végső láthatár,
csak gondolatjelként a vállukon,
hisz pajzsukat önként elhajították
több diadalban, mint ama Arkhilokhosz,
ki midőn menekült...”

Kovács András Ferenc ezekben a versekben mutatja föl az egyetlen formát; tulajdon költői anyanyelvének zártabb, de nagyobb kincseket rejtő territóriumát. A költemény akkor éri meg a teljesség örömét, ha megtartóztatja magát. Hogyan is mondja Paul Valéry? Nem a forma az érdek, hanem a költemény logikai szubsztanciája. Nem a hegy formája, hanem a kőzet. Nem a gyümölcs megpillantása, hanem a gyümölcs húsa.

Minél magányosabban szembesül versével a költő, annál kevésbé fenyegetik a gyönyörű véletlenek.

Báthori Csaba

MÁSFÉL MILLIÓ LÉPÉS A KIRÁLYOK FÖLDJÉN

Gergely Ágnes: *Királyok földje*
Tevan Kiadó, 1994. 332 oldal, 385 Ft

Gergely Ágnes világa földrajzi világ. Térbe rendezi verseibe kíváncsozó élményeit, versei nem annyira lírai ént, mint inkább teret alkotnak. Alanyi teret, személyes teret, magánországot. VÁROSALAPÍTÁS, KOBALTORSZÁG, KIRÁLYOK FÖLDJE. Legfontosabb lírai témáit térbe transzponálja, az ő ideje nem telik, ő tágitja képzeletbeli birodalmát. Gergely Ágnes hódító természetű költő.

Gergely Ágnes világa sűrűn lakott terület. Városok vannak benne, a városokban könyvtárak, képtárak, és ezek mellett, mögött gyerekkori hálósobák, játszadózás, fantázia. Gergely Ágnes tudós költő, aki veszi magának azt az intellektuális bátorságot, hogy világát a kultúrára, a tudásra építse föl:

„Azt mondja: versben
kultúráról soha ne –
hanem? rőfögni?!”
(KILENC HAIKU)

Gergely Ágnes több mint húsz éve nagy kötetekben gondolkodik. Komponáló-, szerkesztőhajlama nem csillapul a versek megírásával, nem is csillapolhat, ha valóban következetes intellektus, márpedig az. 1973-ban megjelent negyedik verseskötete már az előbb említett csoportba tartozik. VÁLOGOTT SZERELMEIM. Nagy műgonddal és szigorral állított össze verseiből és fordításaiból egy válogatást, amiről Hajnal Anna azt írta, hogy „Több több lett volna” (*Nagyvilág*, 1974. 4. sz.), amiben csak részben volt igaza, mert itt nem a burjánzás, hanem épp a visszametszés volt a szerző célja. Csak azt hagyta meg, ami a szíve felől esett. Meglehetősen keveset az addigi versekből. De épp így nyert egy szigorú struktúrát. És az alkotói önmegettartás fontos tapasztalatát, ami elengedhetetlen az alkotói felszabadultsághoz is. Gergely Ágnes akkor egy könyvbe rendezte addigi költői eredményeit, és létrehozta azt a kivételes egységet, amibe költő és műfordító kapcsolódik azóta is ebben az életműben.

Mindez azzal az elszántsággal van összefüggésben, hogy ő nem nosztalgizál az úgynevezett élet után, nem tör életre, hanem azt tudja és tekinti életének, amit csinál, és ami a valóban órá kiszabott élet. Ezért nem is jár úgy, mint Kundera svájci professzora A LÉT ELVISELHETETLEN KÖNNYŰSÉGÉ-ben, aki a más élete iránti sóvárgásba – ami nem más, mint a gyávaság egyik formája – bele is hal. Ebből a szempontból Gergely Ágnes életműve a magyar irodalom egyik legbátrabbja. Nem egyszerű intellektuális kalandról van szó tehát, hanem az ember számára sokszor legkínosabb és legkeservesebb feladat elegáns elvégzéséről, az önmagunkkal (önmagával) való azonosság deklarálásáról, de egyúttal témává és motívummá tételéről is.

Az Edgar Lee Masterst fordító Gergely Ágnes a legnagyobb természetességgel folytatja annak az egyedülálló verseskötetnek (A SPOON RIVER-I HOLTAR) koordinátáit a maga világában, és a saját nevéen jegyzett versek nem is maradnak el a fordított versektől.

Később egy fordítással végzett munkáját változtatja megkapó verselemzéssé, amennyiben verselemzés még az, ha valaki egy versből kihúzkodja az epikus szálakat, és a novellairás szabályai szerint rendezi őket újra. Én úgy gondolom, hogy igenis az, verselemzés is, műfordítói munka is, elbeszélés is, és – amire a verseskötetben való szerepeltetése is mutat – egyúttal versszerzés is. Szabadon való gondolkodás és játék a műfajok és a személyiségek határaival. Ilyenféle szellemi felfedezőutaknak a metaforája az a sok földrajzi kifejezés Gergely Ágnes költészetében.

Legmesszebb ebben is épp legújabb és legjelentősebb lírai korszakában ment, amikor többnyire általa fordított angol nyelvű versek lírai visszfényét alkotta meg. Merészen játszva és feleselve Pound, Eliot, Yeats és Auden szövegeivel. Ez a verscsoport külön elemzést igényelne.

Gergely Ágnes többnyire nagy egységekben gondolkodik. Versei általában a Tandori Dezső által tárgyalt félhosszú vers kategóriájába sorolhatók, nem élményeket, hanem intellektuális struktúrákat tesz bennük papírra a költő. Így nem is csoda, hogy azok gyakran kapcsolódnak ciklusokba, és ezeket a ciklusokat aztán sokkal szorosabb szálak fűzik egybe, mint amilyenek egy átlagos verseskötetbeli

átlagos ciklust szoktak összekapcsolni. Köte-
tei nagy és bonyolult kompozíciók, többnyire
teljes egész benyomását keltik, ezért mondtam
rájuk, hogy *nagy* kötetek. Kőnczöl Csaba
például ezt írja a KOBALTORSZÁG-ról, Gergely
Ágnes második (1978-as) *nagy* kötetéről:
„Egyetlen, egységes *koltemény* *versben és prózá-*
ban. Az egyes versek itt nem besorolódnak, hanem
szigorú szerkesztési terv szerint beleépülnek az
egészebe.” („...száz alakban...” In: TÜKÖRSZÓBA.
Szépirodalmi, 1986.) Ennek a kötetnek a tel-
jes anyagát megismétli Gergely a KIRÁLYOK
FÖLDJÉ-ben, ezúttal – nagyon helyesen – a
prózaí összekevert szövegeket is visszahelyezi,
ellentétben az előző összegyűjtött versek, az
ÁRNYÉKVÁROS esetével, amikor elhagyta
őket. Ez a rekonstrukció még akkor is helyes,
ha maguk a szövegek itt-ott túlmagyarázók.
A következetes költő ettől se hátrálhat meg,
ha a mű egésze lebeg a szeme előtt. Ha ha-
tározott célja van. A siker nem érhető el ál-
dozatok nélkül. A jó könyv csak ritkán valósul-
hat meg a gyengébb megoldások teljes el-
kerülésével. Azokat ugyanis többnyire ki-
kényszeríti a mű következetes logikája. Per-
sze ha valaki ebben a kötélhúzásban folya-
matosan vereséget szenved az írásának
késztetéseiével szemben, akkor furcsa módon
azt engedi meg, hogy a mű megsemmisítse
önmagát. Gergely Ágnesnél ilyesmiről szó
sincs, ő mindig a megfelelő pillanatban húzza
és ereszti meg a kötelet. Gergely Ágnesnek
kitűnő a kötetnyi léptékű ritmusérzéke is.

A *nagy* kötetek sorából kilóg a HAJÓRONCS
című, 1981-es kötet, bár ebben is szerepelnek
meghatározó belső ciklusok. Ilyen a címadó
ciklus vagy a MAGÁNSZONETTEK egyéni mó-
don építkező koszorúja. A kötet egésze még-
sem zárul egy *kobaltországi* értelemben vett
kompozícióba. Nem mintha ettől ez a könyv
gyengébb volna az előzőknél. Amire még fel-
tétlenül szükség volt a VÁLOGATOTT SZEREL-
MEIM idejében, a mindent egy koncepcióba
gyűjtő szigorúságra, és ami a kötet egészét jó-
val a versek átlagszínvonalára fölé emelte, arra
itt már nincs szükség, a versek beérték a köl-
tő fejlődését, gyakran magukban is elemen-
tárisak. (Ami először talán a JOHANNA meg-
írásakor sikerült, bár az, mint szonettkoszo-
rú, szintén ciklusnak volna tekinthető, ha eb-
ben az esetben a tematikus szál segítségével

nem fűzte volna mégis egyetlen versstruktú-
rává az egészet a költő.)

Ezután következett az ÁRNYÉKVÁROS
(1986) nagyjából az időrendet követő és az
addigi pálya három szakasza (KOBALTORSZÁG
előtti, KOBALTORSZÁG utáni és KOBALTOR-
SZÁG-beli versek) szerint csoportosító kötet.
„Ez a gyűjtemény mindenekelőtt bizonyítéknak ké-
szült” – írta a fűlszövegben Gergely Ágnes –,
„Ha fölépítette, és aztán van ereje elhagyni a vá-
rost, akkor alapítója meg igazán.” Ezzel a gesztus-
sal jön létre aztán a KIRÁLYOK FÖLDJE új ver-
seinek az a kivételes háttere, amely az or-
ganikusan épülő életmű számára az addigi
legnagyobb kockázatot jelentette. Olyan ki-
hívást, melyre az egymás után sorjázó jelen-
tős versekkel sikerrel tudott válaszolni. Az
ÁRNYÉKVÁROS kötetzáró darabjának (REKVI-
EM EGY MÉZMADÁRÉRT) színvonalán szól to-
vább ez a költészet, és különös módon mégis
ebből következik, hogy a kötet egészével, an-
nak összeállításával kudarcot kell vallania.
Szép kudarc ez. Olyan kudarc, ami minden
igazán jelentőssé váló életműben ott van, és
amit minden nagy igényű alkotásba be kell
falazni. Ha az ember kockázatot, valamit min-
dig veszít.

Így veszíti el Gergely Ágnes a kötet egysé-
ges kompozícióját. Mert bár legjelentősebb
kötete ez, mint kötet mégsem a legjobb. Elő-
ször csak kétfelé törik a szemünk láttára. Az
ÁRNYÉKVÁROS a kötet elejére helyezett fűlszö-
vegével együtt ismétlődik, az új versek két,
csaknem tiszta fehér papír és külön mottók
által vannak elválasztva ettől a résztől, és kü-
lön című, külön kötetté állnak össze (KIRÁ-
LYOK KÖNYVE). Majd az egyik fél közepéből
is kiszakad egy harmadik darab, a KOBALT-
ORSZÁG. Ennek okát a visszakerült prózaszö-
vegek egységesítő erejében kereshetjük. Ez a
helyreállítás egyfelől dicsérendő (ami fentebb
meg is történt), de tovább folytatja a KIRÁ-
LYOK FÖLDJE feldarabolódását. Valóságos
kontinensvándorlás indul meg az életműben.
Mindez természetesen nem ennek a rendki-
vüli tudatosságú költőnek a tudta nélkül tör-
ténik, nagyon is a szeme láttára és persze a
beleegyezésével. Ami gyarapította az életmű-
vet, a túl nagy súly, szétördelte a kötetet. (A
SÚLY ALATT, ez az új kötet rész egyik ciklusá-
nak címe.) Persze egy belső fejlődése szem-

pontjából töretlenül ívelő költői pálya esetében egy idő után már valóban nem is kötetben, hanem életműben lehet és kell is gondolkodni. Az pedig akkor sem engedelmessékedik a kompozíció szabályainak, ha történetesen bele is fér egy kötetbe. Ezeket a szabályokat eddig senki sem írta le. Valószínűleg nem is lehet őket leírni, mert sokkal jobban kötődnek egyéni és egyszeri szabályokhoz, mint bármi, ami még az esztétika tárgya. Egy összegyűjtött kötet esetében a szerző mégis megkísérelheti ezt, de csak egyetlen lineáris szál áll rendelkezésére, az pedig csak komponálásra elegendő. A kritikus egy pillanatra megtorpan. Nem olyasmire kérdez rá, amire neki kéne felelnie? Persze erre sincs válasz, hajol vissza a jegyzetei fölé.

A KIRÁLYOK FÖLDJE hagyományos értelemben vett összegyűjtött versek könyve, aminek a megjelenetése természetesen szükséges, nemcsak a mérleget készítő költő számára, hanem elsősorban a mai magyar irodalom számára, épp most elengedhetetlenül az. Nem árt tudatosítanunk, mennyire nem elhanyagolható életmű ez. Talán mostanra jött létre az a szakmai és befogadói közeg, ami ennek a groteszk, fanyar, újító és hagyománytisztelő költészetnek a befogadására a leginkább alkalmas. Ez a költői világ, gondolom én, sokkal inkább szól a kilencvenes, mint szolt a hetvenes vagy a nyolcvanas évekhez. A nyugatos-újholdas formakincset és beszédmódot felfrissíti az amerikai költészet számos eredményével. Versnyelvébe beszédet kever. A kompozíció teljes súlyát már nem a szavakra, szóképekre helyezi, hanem a mondatra, a mondatok közötti feszültségre. Szerkezeteti így bonyolultabbak lesznek, olvasása nagyobb odafigyelést és másfajta olvasói gyakorlatot kíván, mint amilyenhez a magyar versolvasó szokva van. Költészete határozottan nem dalszerű. Idézet és rájátszás technikája nem egyszerűen a korstulus része, hanem azt mutatja, hogy ő nemcsak van, hanem főként gondolkodik verseiben.

Gergely Ágnes a félhosszú vers és a félhosszú versekből épülő félhosszú versciklus (amolyan minikötet) művelője. Okos és okosságába beletörődő, azt vállaló, azzal gazdálkodó költő, aki mindent összefüggéseiben lát, nem lírai szituációkat ír meg, hanem vi-

szonyrendszerekből építi a versét. (Csak emiatt időztem ennnyit kötetekinek kompozíciójánál, hiszen például egy másik, szintén intellektuálisként számon tartott költő ugyanerről így nyilatkozik: „Márpedig maga a kötet nem műalkotás, csak az egyes versek.” [BESZÉLGETÉSEK PETRI GYÖRGGYEL. 9. o.] Ami persze éppúgy csak az egyik fele az igazságnak, mint a Gergely Ágnesra érvényes.) A versei anyagát képező bonyolult viszonyokat bajosan lehet az egymásutániség egyetlen dimenziójában visszaadni, ezért állítja őket a költő kisebb-nagyobb csoportokba, és ezért jelennek meg a képzeletében földrajzi jelenségeként. A KIRÁLYOK FÖLDJÉ-N található ÁRNYÉKVÁROS nem olyan képzeletbeli városnak az árnyéka, mint amilyenbe Weöres Sándor lépett be kóborolni, és ahol teremtményei azt is végignézték volna, ha éhen hal, ez a város nem a fantázia, hanem az intellektuális kényszerűség terméke. Gergely Ágnes költészete földrajzi kiterjedést követel magának.

Nagyvonalú városrendező jár itt, ebben a költészetben minden végiggondolt választások eredménye:

„Minden gyilkosnak adva lett a rés,
hol vers tódul elő, vagy konyhakés.
Úgy gondoltam, én verselni fogok.”
(RAPSZÓDIA EGY ÁLLOMÁSON)

Íme tehát a genezise ennek a világnak, ami egyben ars poetica is. A költő valami helyett ír verset, de mégsem pótcselekvés, hanem cselekvésértékű, amit végbevisz. Gergely Ágnes lírája alapvetően etikai jellegű líra. Gyakran még művészetelméleti kijelentései is ebbe az irányba tolnak el. Az egymástól rohamosan távolodó emberi lények között afféle vörös eltolódás ez.

„Te juttatod el a halandót / a megtöröttségig” (IMAGO 8, ARÁNYOK) – mondja, azt az erőt vagy azokat az erőket megszólítva, amelyek az embert olyan félfordulatra készítetik, mint a hegytetőn álló körtefát a széljárás. A képzeletbeli fa elé táruló képzeletbeli látkép pedig így változik meg ennek a félfordulatnak a révén: „Út helyett gyarlóság a távlat.” (Uo.) Minden modernség utáni gesztusa ellenére ez a költészet megőrzi a komolyságát: „ne légy könnyed, ha ver az Isten” (CHARADE). Így hang-

zik az életmű mérlegéül szolgáló kötet zárómondata.

Az előbb nagyvonalú városrendezőt emlegettem, mégse lakótelep-építőre gondoljunk, sokkal inkább városvédőre. Aki a rendezésen a dolgok közötti rend feltárását érti. Ez persze egyáltalán nem könnyű feladat:

„Éjszaka van, kezünk lehull.
Fényt reszketett a szemrés.
Arányai közt tétováz
a felzavart Teremtés.”

(IMAGO 8, ARÁNYOK)

Céljainak eléréséhez gondolati országot teremtetett a költő, igen, olyan országot, amely gondolatok között terül el, ahol nincs táj, nincs tájkép se, ahol „A régi fény sehol. És sehol a régi / árnyék” (CHALLONER TIZEDES KARTHÁGÓ ROMJAIN), ahol nem földrajzi képződmények, hanem fogalmak határosak egymással, ez a KIRÁLYOK FÖLDJE, ami, mint a királyvíz, megkülönböztet egymástól nemes és nemtelen fémet, nemes és nemtelen gondolatot, ahol út helyett gyarlóság a távlat, de a bokrok között, a legkietlenebb sziklákon át turistajelzés visz, talán itt, ebben az országban nem kék, hanem országos piros túra, mindenhová eljuttat, csak végig kell menni rajta, titkos út, aminek a bejárása, ha nem is hőstett, de tett, dokumentálásra érdemes, harc csörgő- és mérgesmondatokkal, eső után felszínre vergődő gyűrűs mondatok horogra tűzése, mondatok szorosabbra húzása a derék körül, utazás mondatok közt, feltűrt szoknyával való át-gázolás zúgó hegyi mondatokon, megbotlás eső által kimosott támasztómondatokban, másfél millió lépés a KIRÁLYOK FÖLDJÉ-n.

Vörös István

AKÁR MINT PORTÁS*

Kemény István: *A koboldkórus*
JAK–Pesti Szalon, 1993.
102 oldal, 140 Ft

„– Mostanában kritikai esz-
széken töröm a fejemet! –
mondtam bárgyú mosollyal,
hogy szembeszálljak vádasko-
dásával, és kibékítem hábor-
gó szellemét. – Kritika?! – is-
mételte rosszállóan, muntha
ez a szó maga is sértést rejte-
ne. Azzal szájon vágott,
olyan erővel, hogy a szemem
könnybe lábadt, az ajkam bel-
sejéből kiserkent a vér.”

(ÁLEXANDRIAI NÉGYES –
ezer bocsánat, de ezúttal ez
nem Justine!)

„Itt állok lehetőségeim gúnyos pompájában”
(A KOBOLDKÓRUS UTAT NYIT)

Bezártam a szeretetajtókat. Számos, nagyméretű, alumínium. Szenvedélyajtók, tekintélyajtók zárva. Elzett, ezüstös, kicsiny. Használtam a kéttollút is. Játék ajtók rendben. A mágnesest is megkerestem, reteszelttem, kizártam, tártam és engedtem.

Különös Titok-Hotelünk nyitva. Látogatókat vár különféle szintjeim. Hogy szórakoztassuk Önt, drága ez számunkra, bár megvalljuk, szolgáltatásaink színvonala egyenetlen. Vaccolódjon el, gömbölyödjön össze történeteinkben. Macskapuhán lessen ki szobája ablakán. Riasztó? Igen, ha hotelünk lakója lesz, el kell fogadnia, a kintlét tragédia, a felnövekvés tragédia, a gyerekkorba kapaszkodnia hasztalan.

Rejtélyes szobák, bár felmerülhet Önben, vajon valóban van-e annyi titkunk, amennyit Ön elől rejtünk. Szemlélődjünk? Utánanézne? Kulcsot kérne? Választ várna? Ötre legyen a párna felhúva, vagy hatra?

Hozzuk a reggelit. Kereséséskompót. Szilvماغány. Meseiz. Tálcán a zsongító leírások, a szentimentális lezárások, s a sejtetés, hogy a rejtély segít. Az elérni valahová vágya, a mozdulni képtelenség realitása. A nem én

* A cím a 49-es szoba egy darabja.

történeteket felmentő kinyilatkoztatása. Közhelypirítósok, tisztán szűrt dalevek. Ám néha valóban szászor is elérni vágyott mondatdarabok, felfejthetők, hámozhatók, hagyma alatt a hagyma alatt a hagyma alatt a...

Fürdőszobáink. Reggeli után és szeretkezés előtt, kérjük, mindig fürödjön le. Úgy véljük ugyanis, Önre odakint rátapadhattak különféle nem ideillő történetdarabok. Amit Ön behozhatott: a „kalmárvilág”, „fényképészvilág”, „hírvilág” villanásai. A pillanatvilág órái. A mainapiság mindennapjai. Hotelünk távol kívánja magát mindettől tartani.

Tévé, video van. Bár a földszinten. Vendéglő a negyediken, míg a pezsgőfürdő a hetediken. Igen, vannak tűzásaink, a 33-as szoba például A VASGOLYÓ-jával, melyet Önnek meg kellene értenie, vagy még inkább a másik oldalon fekvő 34-es (SZÜRKÉS VÁNDOR), amelyben az ólomgolyót kéne szemügyre vennie. Vannak hiteles történet-szobáink és kevésbé hitelesek. Vannak enigmatikusak (32, 38, 42-es), és szentimentálisak (41, 67, 74-es).

Van olyan, amelyet csak áthelyeztünk, sokkal kellemesebb lett. Nézze meg a 43-as szobát A VAK FILOZÓFUS-sal és a *zajokkal*, mennyivel jobb most a kilátás, hogy nem zár egy egész kötetet. Akkor ugyanis a zárómondat szent helynek állított egy teljes könyvet. („*Ha valóban templom van mögöttem, úgy íme a templom.*” – TÉMÁK A ROKOKÓ-FILMBŐL zárómondata.)

Vannak túldiszitett szobáink, túlcukrozottak, kimódoltak (49-es). Van, ahol kissé túl sok a „szív” (44, 57-es). Vannak különös keletkezésmitológiákat bemutatók (47, 48), vannak furcsa kísérlet-szobáink (54), talán túl sok magyarázattal a falakon. Tárlatszobák, de a fenséges-rejtélyes képeket elfedik a falnyi képaláírások. S vannak bővös szobák is (42, 72), kiveheti bárki, játékosak, csodások, meghökkentők, s vannak elragadtottak (85, 87), az előbbi dinamikusán tarul, az utóbbi inkább csak szárnyaszegetten.

Hogy Ön ezek után mért vegyen itt ki szobát? Hogy mért tekintse meg ezt a sok hibával emelt hotelt? A titokfoka miatt. Azok miatt a rejtélyes történetek miatt, melyek felfejtésük után is izgalmat hagynak maguk mögött. Sokszor ezek valóban csak részletek. Ki-

nyit egy ajtót, a látvány felét elfelejtheti. Kinyit egy másikat, elámul, de a szoba végén megbúvó magyarázat elszomorítja. Megérem, de a hotel egészben ettől még ámitó.

Ha ajánlhatnék, kezdetnek vegye ki a 75-öst. Elég szép. Talán most épp nem is foglalt. Talán igen. Talán Önnek az a szoba egyáltalán nem tetszik. Kérem, a személyzet rendelkezésére áll. Magam mára elfáradtam. Szolgálati időm is lejárt. Beteszem és kinyitom az ajtókat. A kulcsokat bármelyik szobában megtalálhatják.

*Ambrus Judit
Részidős portás*

MI AZ, HOGY VILÁG?

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai Viktória és Strbik Andrea: A zsidó Budapest I–II Szerkesztette Komoróczy Géza Városháza – MTA Judaiztikai Kutatócsoport, 1995. 794 oldal, 1290 Ft

Mi az, hogy világ? Az egyik lehetséges válasz a könyv alcímében rejlik: emlékek, szertartások, történelem. Világot alkot-e az épületek, tárgyak, kézirat-töredékek, könyvek, fényképek, tóramutató pálcák, sírkövek összessége? Ha a világot a heideggeri útmutatást követve először ontikusan értelmezzük, akkor a kéznél lévők és a kézhez állók mindenségét jelenti, közelit és távolit, s így a herendi szédertál, az etrog-tartó dobozka, valamint a zsidók lakta városrész egy-egy részvilág. Ontológiai terminusként a létező létét jelenti, a jelenvaló létet, aki által a világ konstituálódik, illetve a világiság (világ-ság?) ontológiai-egzisztenciális fogalmát. Az így értelmezett világ nem más, mint a jelenvaló létben rejlő, általa megjeleníthető struktúra, amely kivétel, formát ölt, szertartásokban, szokásokban, tárgyakban, épületekben. Ezek a formák azonban már nem pusztán tárgyak vagy eszközök, hanem időbeliségben, időben jöttek létre, ahogy George Kubler írja AZ IDŐ FORMÁJA című könyvében: „*Akár csak a rákokét, a mi fennmaradásunkat is a külső váz biztosítja, szükségünk van történelmi városokra és házakra, azok-*

ban régi tárgyakra, hogy a múltat meghatározó korszakokra osszuk.” (13.)

Ezt a külső vázat, egy belső szellemi struktúra időbeli kivételését veszi gondosan számba A ZSIDÓ BUDAPEST című kétkötetes munka. A tizenöt fejezetből tíz részletesen foglalkozik a fejezet címét adó városrészrel, az ott zajló zsidó életformával, s ezek a városrészek sorrendben követik egymást. A fejezet-címek sorrendje az időbeliség alapul, s nemcsak az adott korszakra jellemző életvezetési modellekről, a környezettel való kapcsolattartásról vagy elkülönültségről árulnak el sokat, hanem olykor szimbolikus értelemmel is bírnak (például Király utca, Lipótváros, Új-Lipótváros). Kifejezik a zsidó közösség belső szegregációját: az Új-Lipótváros a nagypolgárság, a Külső-Józsefváros a szegény kispolgárság jellemző lakhelye, sőt még a valláson belüli hovatartozásról is árulkodnak – a lipótvárosi zsinagóga a neológok számára épült, míg a századvégen bevándorló házsidók a Külső-Józsefváros imaházaiban találnak otthonra.

A könyv élén álló VÁRHEGY című fejezet a zsidó közösség magyarországi letelepedésének XIII. századi kezdetére vezet vissza. IV. Béla tatárjárás utáni újjászervezési programjának része volt a zsidók 1245–1250 közötti budai letelepítése. A királyi rendelkezései meglepően türelmesek voltak, s néhány bekezdéssel később ennek okára is fény derül. Hagyd legelni a juhot, hogy a gyapját nyírhasd – talán így lehetne összefoglalni a középkori királyok bölcsességének eredőjét. Az első budai pénzverde alapítója, a zsidó Hennek, „...alighanem a királynak nyújtott hitelek révén jutott ehhez a megbízáshoz”. (12.)

Természeti katasztrófák (pestis, katolikus hittérítés) idején felcsendült a régi nóta: ki kell űzni a zsidókat. De az uralkodók pillanatnyi dührohamaikat mindig lecsillapította a zsidó közösség gazdasági hasznosságára, ezért 1464-ben Jákob Mendel már kardsosan, struccotlisan kísérte Mátyás királyt a székesfehérvári koronázási ünnepségre a budai zsidóság képviselőjében. (Akár egy Lehár-operettben – kackiásan, magyarosan.)

A zsidók gazdasági nélkülözhetlensége nem akadályozta meg a középkori uralkodókat abban, hogy őket megalázó megkülönböztető viseletre kötelezzék. A budai zsidók

veres köpenyt, rajta arasznyi sárga foltot (*gilber fleck – zsidófolt*), valamint hegyes süveget viseltek. Akkurátus előírás rendelkezett afelől, hogy a foltot nem szabad eltakarni. A későbbi, hasonló értelmű rendelet szerzőinek volt hová fordulni.

A megszorítások és pogromok ellenére (a Jagellók korában többször volt pogrom a zsidó utcában) szép lakóépületek emeltettek, a Mendel-ház zsinagógája pedig a késő gótika talán legszebb emléke Budán. Kódexeket írtak, a török fennhatóság alatt közösségi életük virágzásnak indult, a rabbik elmélkedtek, a kereskedők kereskedtek. „*Lakozásunk viruló volt, akár a zöldellő olajfa*” – írta Schulhof Izák. 1686-ban, Buda visszafoglalásakor semmisült meg a zsidó község. Az életben maradt zsidó volt a jó zsidó, ugyanis érte váltásdíjat lehetett követelni. (Nem voltak sokan, mindössze négyszázan maradtak.)

Mint már említettem, a könyv szerkezete a jellegzetes zsidó városrészek számbavételén nyugszik, az egyes fejezetek pedig részletesen kitérnek az élet minden szellemi és tárgyi megnyilvánulására.

A tudomány és a művészet zsidó művelői közül eleven leírást kapunk Bloch Móric (Ballagi Mór), Hevesi Simon, Heller Bernát, Stein Aurél, Scheiber Sándor életéről. A reformkor atmoszférája szolgál háttérül Rózsa-völgyi Márk pályájának, a Singer és Wolfner könyvesház jelentőségét pedig a századforduló szellemisége segít megérteni. Az említett példakkal arra kívántam utalni, hogy a könyv a zsidó közösség életét és annak jelenségeit nem elszigetelve, hanem annak természetes közegében és kölcsönhatásaiban ábrázolja.

A fejezeteket megkomponáló erénye továbbá, hogy a sokféleségből egységes benyomást, plasztikus és ihletett képet képesek az olvasó elé vetíteni úgy, hogy a szerteágazó anyag nem zavaros vagy befogadhatatlan. Ennek érdekében a szövegtükröket logikusan egészíti ki a magyarázatul szolgáló képanyag (például a Dohány utcai zsinagóga tervrajzai és a megvalósult épület az eredeti környezetben, L. Rohbock 1859-es metszeten, vagy a kereskedelmi-vallási-közösségi élet gyújtópontjaként értelmezhető Orczyház megidézése az egykorú rajzok és fényképek segítségével). A dokumentumábrázoló-

kat (egykorú metszetek, tervrajzok, fényképek) szerencsésen egészítik ki a szövegre ráhangoló képzőművészeti illusztrációk, például Ámos Imre linómetszetei 1940-ből (A TÓRA-TEKERCS FELMUTATÁSA, A TEFILLIN FELHELYEZÉSE, SÓFÁR stb.).

A képzőművészeti illusztrációk többnyire a zsidó folklórt bemutató szövegek margóján fordulnak elő, s a könyv szerkesztői nem riadtak vissza a karikatúrák közlésétől sem (Herman Lipót, Fényes Adolf). Jó példa arra, hogyan lehet egy tudományos igényességgel megírt szöveget élvezetes olvasmánnyá tenni, számúzva a patetikus megközelítés elviselhetetlen attitűdjét.

Különös élvezetet nyújthat a nyelvi jelenségek, illetve a szociolingvisztika iránt érdeklődőknek a BUDAPESTI ZSIDÓ RÉTEGNYELV című alfejezet, melyhez csaknem húszoldalas szótár tartozik. A találó illusztrációkkal kiegészített szótárban lapozgatva örömmel ismerhetünk rá olyan régen hallottakra, mint a *bócher* és a *héder*, felfedezhetjük a Nobel-díjas I. B. Singer által oly sokat használt *kvilli*, *lilit*, *rebecin* szavakat. A megnevezés egy kicsit teremtes, ebből is összeáll egy világ.

Már az első kötet végén, a TERÉZVÁROS című fejezetben körvonalazódik a pesti zsidó nagypolgárság, pénzarisztokrácia szerepe a modernitás megteremtésében. Elég a *Párisi Nagy Áruház* belső terét ábrázoló képre vagy a *Wahrman-palota* lépcsőházi korlátjára, maratott üvegablakaira pillantani. Az igényesség, a kifinomultság megmutatkozásának vagyunk tanúi. Eljutottunk a zsúfolt, óbudai zsidóudvar középre lejtő, szennyvízelvezetőként is szolgáló, gömbölyűre koptatott kőburkolatától a Wahrman-palotáig, az Ernst Múzeumig. A gondolat formát öltött, megmutatta önmagát, s a múlt század utolsó évtizedeitől a harmincas évekig olyan szellemekben reprezentálódott, mint Baumgarten Ferenc, Szerb Antal, Lajta Béla, Szabolcsi Bence. Ernst Lajos még idejében, 1937-ben öngyilkos lett.

„A világ nem kéznél lévő, de nem is kézhez álló, hanem az időbeliségben időben jön létre” – mondja Heidegger. S abban is szűnik meg. A második kötet a hanyatlásé, bár A PESTI IZRAELITA HITKÖZSÉG, A LIPÓTVÁROS, ÚJ-LIPÓTVÁROS, A KÜLSŐ-JÓZSEFVÁROS ÉS A PESTI HITKÖZSÉG SZOMSZÉDAI című fejezetek még a ter-

vek és építkezések koráról szólnak, az utolsó fellendülésről, a lelkes elképzelésekről. A jelző azonos Kóbor Tamás regényének címével: KI A GETTÓBÓL! Az 1928–29-es ZSIDÓ ÉVKÖNYV egyenesen így lelkesedik: „*Ki a gettóból! Az építkezéseket a szabadság, az önérzet szellemében tervezzük. Ki a gettóból!*” (395.)

Nem telik bele tíz év, amikor a zárt világ metaforájaként, a modernitás akadályaként értelmezett gettóból kitörni akaró zsidókat egy egészen valóságos gettóba parancsolják vissza. Vissza a gettóba, mondják a zsidótörvények. Ez a gettó azonban nem a zsúfoltságában, nyüzsgésében, illataiban eleven és otthonos világ, ahová vissza lehet vágni, ahol frissen sült kenyér, kávé, pénteki sólet illata száll. Ez a gettó a zsidótörvények kiagyalói által elképzelt gettó, erről szól a tizenkettedik fejezet (PEST, 1944, GETTÓ). A szomorú csak az, hogy minél többször halljuk ennek a gettónak a történetét, annál képtelenebbül hangzik. Bizony, az abszurdnál is abszurdabb az a színház, amely a Goldmark-teremben működik a pesti színpadokról leparancsolt színészek és énekesek közreműködésével. A fejezet szemlélete kimondottan pozitív – a borzalmak számbavétele mellett az emberi segítőkészségre, együttérzésre hívja fel a figyelmet. Nem a szöveg tehet arról, hogy az efféle mondatok nehezebben felejthetők, mint az önfeláldozó embermentőkről szólók: „*Napokon át fekszenek a hullák az utcákon, és olyan üzlethelyiségekben, amelyek az utcára nyílnak.*” (576.)

Ezek az üzlethelyiségek léteznek. Most talán édességboltok, csemegeüzletek, netán pizzériák. Aki egyszer látta üveges portáljuk mögött a gettó halottait, egymásra rakva, januári fagytól mereven, vajon át tudja-e lépni a küszöböt? Bizonyos küszöbök nem léphetők át többé, az ajtó a belépni szándékozóra csapódik, mint a SORSTALANSÁG hősére, aki egykori otthonát keresi, reménytelenül.

Logikusan következnek ezután a ZSIDÓ TEMETŐK, a ZSIDÓ ÉLET MA BUDAPESTEN ÉS A LÁTHATATLAN ZSIDÓ BUDAPEST című fejezetek. Számba veszik az összeomlott élet maradványait: sírköveket, szeretetotthonokat, jövevényiszavakat (ismét egy remek szöveget), s végül, vigasztalásul a zsidó vicceket.

Kiseb hibák előfordulnak, de számuk elenyésző a kétkötetes munka erényei és je-

lentsége mellett. A kötetek külső megjelenéséről csak annyit, hogy a betűtípus nagyon szép, a szövegtükör esztétikus, az illusztrációk válogatása és reprodukálásuk minősége nyomdatechnikailag kifogástalan. Mindössze azt sajnálom, hogy a gazdag és szép könyv nem kapott szilárd kötéstáblát, tartós vászonkötést.

Ne bánjuk, végül is így könnyebb olvasni.

Ujvárosi Emese

A KEZDET VÉGE, AVAGY A VÉG KEZDETE

*Martin Heidegger: „...költőien lakozik az ember...”
Válogatta: Pongrácz Tibor
Fordította: Bacsó Béla, Hévizi Ottó, Kocziszky Éva,
Pongrácz Tibor, Szijj Ferenc, Vajda Mihály
T-Twins, Budapest – Pompeji, Szeged, 1994.
288 oldal, 390 Ft*

Saját költője, Hölderlin titokzatosan szép verssora – „...költőien lakozik az ember...” – került annak a Heidegger-kötetnek a borítójára, mellyel nemrég megajándékozott bennünket az Athenaeum-könyvek sorozata. A gyűjteményben található egyik Heidegger-írás idézetcímének élre állítása aligha szerkesztői rutin jele. Ellenkezőleg: érzékenységre vall. Ez a kiemelés így nem külön Hölderlint, a költőt, vagy Heideggert, a szerzőt idézi. Egybeköt. Kettősen utal. Megidézi az egészet. Először is a poiészisz és phüszisz („maga a lét”), a „kölni és gondolkodni” (dichten und denken) fellelt egybetartozását, másodsor pedig azt, amit Gadamer úgy fogalmazott meg, hogy Heidegger a kései Hölderlinben „saját gondolkodói céljának egyedülálló jelképes előfutárát látta, ami abban állt, hogy a lét kérdését megtanulja újrakérdezni”. Idézi továbbá azt, amire a válogatáskor különösen fontos volt ügyelni, hogy „Hölderlin költői művei segítséget nyújthattak azon igyekezetében, hogy »meghaladjon a metafizikát»”.

És ez a könyv valóban erről szól: Heidegger ragaszkodásáról a meghaladáshoz, „esdek-

lő várakozásáról”, reményeinek teológiájáról, létkérdése melletti kirtartásáról.

És ezért kiváló a válogató szerkesztő Pongrácz Tibor munkája. Kivétele, mert kéznél lévő darabok egymás mellé rakása helyett úgy gyűjt egybe, hogy az egyes írások végül az egész egyetlenségét képviselik. Megjelenít. *Re-prezentál*. Követhetne esetleg egészen biztonságos útjelzőket (elő is vette a WEGMARKEN című kötetet), ám inkább magát a heideggeri utat követi. Helyesebben a LÉT ÉS IDŐ utáni kanyar ívén halad, amely – mint írja – „a léttörténeti gondolkodás előtérbe nyomulásától a kései periódusnak a lét gondolásával szemben alázatot sugalló, a filozófia felszámolását szorgalmazó művégig tart”.

Feltűnően szaporodnak nálunk manapság az acsarkodó kritikák, s így a dicsérő szavak különösen elfogult túlzásnak tűnhetnek. Egy kései Heidegger-kötet megjelenítése azonban kétségkívül nem hétköznapi teljesítmény, nem holmi közönséges dolog. *Esemény*. Egyszerre valami eredendően nem létező mű világrajövele, és valami meglévő elsajátítása: létrehozó történés. A SEIN UND ZEIT utáni korszak(ok)ra ugyanis egyaránt igaz a fordulat és a visszafordulat (Umkehr), vagyis azok az „1930 óta mindig újakezdett kísérletek”, amelyek céljáról Heidegger azt állítja (A FILOZÓFIA VÉGE ÉS A GONDOLKODÁS FELADATA), hogy a bevégezhetetlen főmű „kérdésfeltevését illetően továbbhaladjunk a kezdetek felé. Ez pedig azt jelenti: A LÉT ÉS IDŐ kérdéseinek kiindulópontját próbáljuk meg immanens kritikának alávetni”.

K. Löwith már az ötvenes évek elején világosan felismerte, hogy ha a filozófus élete során más és jobb belátásra jut, s korai művéhez új elő- és utószavakat fűz, akkor ez nem mellékes biográfiai ügy, hanem filozófiájának lényegi kérdését érinti. Bizonyos értelemben természetesen lehet a kései Heidegger „főművéről” vagy a hiányzó IDŐ ÉS LÉT pótló létrejöttéről beszélni, de Heidegger nyomán inkább az hangsúlyozandó, hogy a *Kehre* újakezdett kísérlet sor – nem más, mint új úton lenni az ismeretlen felé. Kérés, „a lét igazságára való történeti készenlét”.

A készenlétet esdeklő várakozásként elének tártani akaró vállalkozás (nyilvánvalóan többféle ilyen, egyaránt indokolható lehetőség adódik) messzemenő méltánylást érdemel.

Főleg, ha az adott esetben az első sikeres hazai teljesítményről van szó.

A „válogatott írások” publikálása más vonatkozásban is merőben új történet. Heidegger egyes *műveinek*, de mindenekelőtt a korai főműnek a magyarországi közreadása inkább tett, mint esemény, és inkább nevezhető *prezentációnak*, mint re-prezentációnak. (E fogalmakat itt nem heideggeri értelemben használom.) Eszem ágában sincs persze szembeállítani a létrehozott történetet a *felmutatással*. Mégis fontosnak tartom jelezni a különbséget, mert az összefügg mind a befogadás eltérő módjával, mind történeti idejével.

A SEIN UND ZEIT magyar prezentációjának elsődleges és közvetlen problémája a *fordítás* volt: hogyan lehetséges Heidegger magyarul? Emögött azonban, sok minden más mellett, Heidegger németiségének és magának a heideggeri nyelvnek a dilemmái húzódnak meg. Anélkül, hogy most állást kellene vagy lehetne foglalnom abban, hogy egyáltalán „Mi a német a filozófiában?”, talán éppen itt helyénvaló emlékeztetnem Nietzsche kérdésére: „*A német filozófusok valóban filozófus németek voltak-e?*” Helyénvaló már csak azért is, mert Nietzsche szembeállította a „hegelianusokat” („*mi németek hegelianusok vagyunk?*”) a „latin fajttal”, amennyiben az előbbieket mélyebb értelmet tulajdonítanak a létesülésnek és fejlődésnek, mint annak, ami „van”, vagyis mi – mondja – „*alig hiszünk a »lét« fogalmának jogosultságában.*” A pesszimista Schopenhauer viszont, aki egyáltalán és kivételesen feltette a létkérdést (ami a „tudományos ateizmus” győzelme, „egyetemes európai esemény” volt), azt mint „*jó európai, s nem mint német állította föl.*” Tökéletesen mellékes ezúttal, hogy milyen szerepet játszott Nietzsche kulturális idioszinkráziája – az, hogy önmagát képtelennek tartotta németül gondolkodni és érezni, hogy vidáman kitiltotta az érdemtelen németeket írásainak „előkelő és delikát” világából – abban, hogy nevelőjét kiragadta a „szükségképpen” német önmegismerés, öntapasztalás és önmegragadás nagyjainak sorából. Bőven elég annyi, hogy a német filozófiának semmi köze a filozófus származásához vagy nemzeti hovatartozásához.

Úgy vélem, Heidegger paradox módon nem német filozófus, hanem *filozófus* német,

s ekként választja a létkérdést a hegelianus és nietzschei metafizikával szemben. S míg Nietzsche gondolkodó és költő, nem „poetizáló gondolkodó”, addig az időnként verselő Heidegger kisajátít egy költőt, és nyelvet *választ* magának. Számára ugyan a német mellett a görög a filozófiai nyelv (sőt: „*a görög az egyetlen nyelv, amely az, amit mond*”), ám ismert kijelentését parafrázálva, másokkal egyetemben állíthatom, hogy saját egyetlen német nyelvet volt gondolkodói létének háza, lényének hajléka.

Nyitható ez a ház vagy önmagára zárt? Vajon ajtaja a boldogságéhoz hasonlóan (Kierkegaard) nem tárul befelé, hogy nekirohanna benyomhatnánk, hanem csak kifelé, és ezért tehetetlenek vagyunk? Szabad-e Heideggernek abból a nyilatkozatából, amely szerint „*ahogy a költészetet, úgy a gondolkodást sem lehet fordítani – legfeljebb: körülírni*”, R. Rortyval azonos következtetésre jutni: filozófiája azért fordíthatatlan, mert nála – miként a versben – a hangzás számít, „*számára a filozófiai igazság már a fonémákon, a szavak hangzásán múlik*” (ÉSETLEGESSÉG, IRÓNIA ÉS SZOLIDARITÁS).

Meggyőződésem, hogy Heidegger egészen más jellegű nehézségre utalt. Különösen egyértelműen akkor, amikor fordított, amikor „szükségmegoldásként” lefordította például Arisztotelész HERMENEUTIKÁ-jának (DE INTERPRETATIONE) egyik szövegrészletét. A nehézség lényege, hogy a fordítás (is) út a nyelvhez, ahhoz, „*ami voltaképpen beszél*”, amely „*egybefon bennünket a beszéléssel*”; út a beszédhez és az íráshoz. A fordítás – állítja – egyfajta megmutatás, s ezt tartva szem előtt, a megmutatót, az egymáshoz húzót és a hasonlítókat a megjelenni hagyás értelmében fogja föl. Szememben a heideggeri „legfeljebb” inkább figyelmeztetés, mintsem értékmegvonás: mechanikusan hű visszaadás lehetetlen, önkényes-erőszakos elvétel megengedhetetlen, s a megmutató megjelenni hagyáshoz a körülíráson át vezet az út. A „legfeljebb” meglepően közel áll a Hölderlin-fordításokért rajongó fiatal W. Benjaminsnak ahhoz a nézetéhez, hogy „*a fordítás lehetetlenné válna, ha az eredetivel való végső lényegi egyezésre törekedne*”; hogy a visszaadás nem a szó, hanem az értelem közvetítése, mégpedig az igazság nyelvén, amely „*a költészet és az elmélet között*

helyezkedik el". Benjamin a megjelenni hagyást megragadóan érzékletes képhe sűríti, amikor azt mondja, hogy a fordítás az írástól eltérően „*sosincs mintegy a nyelv hegyi erdőségeinek belsőjében, hanem azon kívül jár, azzal szemközt helyezkedik el, s anélkül, hogy belépne oda, hívja az eredeti művet, hívja a művet arra az egyetlen helyre, ahol saját – fordítói – nyelvében a mű az eredeti nyelv visszhangját verheti*". A fordítás – hívás, a körüljárás útja a nyelvhez.

Tévedésnek tartanám tehát, ha Heidegger kései nyelvelméletének abból a megállapításából, hogy „*a lét háza a nyelv, mert mondként ő a sajátot adó esemény hangzásmódja*”, vagy a költészet és a gondolkodás egybetartozásáról vallott nézetéből a fordítás számára olyan kívülről betörhetetlen ajtót ácsolnának, amelyen át legfeljebb hangok szűrődnek ki. Egyébként az egybetartozást illetően Heidegger azt is vallotta, hogy költészet és gondolkodás csak addig találkozhatnak, „*ameddig megmaradnak lényegük különbözőségében*”.

Áll ez a beszéd és az írás esetére is. A filozófia, különösen a modern – írás; ebben igaz van Derridának. Az, hogy a heideggeri életműben jelentős helyet foglalnak el az egyetemi kurzusok, szemináriumok, nyilvános előadások (a kötetbe szép számmal jutott belőlük), az írásbeliségnek azért sem mond ellent, mert előadásai előre és újraírt szövegek. A Nietzsche-kurzusok kiadásának előszavában külön kitér arra, miért indokolt egybefűzni előadásait és tanulmányait. Egészen más kérdés, és a fentieket nem cáfolja, hogy – miként Nyíri Kristóf írja – Heidegger az új szóbeliség filozófusa s egyben kritikusa, aki a régi szóbeliség koráról álmodik.

Heidegger saját egyetlen német nyelve régóta filológiai kritika tárgya. Ez immár tradíció. A pedáns, nyelvtudományi érveket soroló bírálatok főként az önkényességet róják fel, szóvá teszik etimológiai tévedéseit, kétes nyelvi asszociációit, hogy magyarázataiban esetlegesen utal az elemann-sváb nyelvjárásra, használ ófelnémet, gót szavakat, s oly mértékben aknázza ki szándékosan a német szóképzés kizárólagos lehetőségeit és sajátosságait, hogy az szinte reménytelenné teszi szótárának visszaadását, mondjuk, angolul. Az az eljárás pedig, ahogyan a görög filozófia alapszavainak archaikus értelmét a német nyelv segítségével (gondolkodó fordítóként!)

kiássa az évszázadok óta bevett fordítások, kommentárok kövületei alól – egyetlen komoly klasszika-filológus rokonszenvére sem számíthat. (Az ilyen típusú bírálatok engem mellesleg Ulrich von Wilamowitz lángoló haragjára emlékeztetnek, amellyel egykor a fiatal klasszika-filológus Nietzsche művét, A TRAGÉDIA SZÜLETÉSÉ-t ostorozta a filológián elkövetett erőszak miatt. *Afterphilologie* – válasszolta erre Nietzsche barátja, Erwin Rhode.) Még a kései Heidegger nyelve iránt megszeméndoően toleráns tanítvány, Löwith is ketősségről, kétértelműségről beszél, megjegyezve, hogy a heideggeri lenyűgöző szófejtések inkább rábeszélők, mint meggyőzők: a nyelvi sugallat ellenőrizhetetlen adománya összefonódik nála a nyelvi megformálás technikailag tökéletes művészetével.

A filozófus nyelvének kritikája ritkán ártatlan filológia. Amikor Rorty tiszteleg korának legnagyobb „*teoretikus képzelőtehetsége*” előtt, és szimpátiájáról biztosítva olyan filozófiaprofesszorként olvassa, „*aki túllépett saját feltételeim azáltal, hogy a nagy halott metafizikusok neveit és szavait egy személyes litánia elemeiként használja*”; amikor a teória poézis általi megmentésére tett „*nagyszerű, de reménytelen*” kísérleteinek eredményéről úgy vélekedik, hogy az „*teljesen használhatatlan... olyan emberek számára, akik nem osztják asszociációit*”, mert alapszavai a modern Európában sem mindenkinél keltenek visszhangot, akkor a legkevesebb, hogy feldúlja (dekonstruálja) lényének hajlékát. Éppenséggel a lényeg, a metafizika meghaladásának problémáiban téved el. És mivel ráadásul elválasztja a filozófiaprofesszort a XX. századi közélet filozófusától, politikai elmarasztalása súlytalan szidalmazásként hat.

Rorty kritikája frivol formában ugyan, de mégiscsak folytatja az analitikus tradíciót, legalábbis gyanítható, hogy ezen a téren szintén sokat tanult belőle. Emlékezetes, mennyire élesen támadta Carnap 1931-ben a MI A METAFIZIKA? nyelvhasználatát, amelyben a „Semmi” – ez a köznyelvben negatív egzisztenciális állítást kifejező tagadószó otromba logikai hibák elkövetésével értelmetlenné válik, jelentés nélküli metafizikai látszatállítások megfogalmazását szolgálja. A nyelvanalitikus értelemkritika és a léthermeneutika közötti ellentét, a hagyományos ontológiai metafizi-

ka meghaladásának ez a két szemben álló, egymással engesztelhetetlenül vitázó kísérlete, mint ezt K. O. Apel meggyőzően kimutatta, nem félreértésektől mentes történet. Mindenesetre Apel szerint Heidegger „szokatlan nyelvhasználatának jogossága” messzemenően igazolható, éppen filozófiai előfeltevéseinek, a hermeneutika radikalizálásának fényében. Az persze számomra nyílt kérdés marad, vajon a nyelvanalízis és a hermeneutika, a kései Wittgenstein „kritikai spekulációellenes” filozofálása és Heidegger „ekszztatikus-spekulatív” gondolkodása egyesíthető-e, hogy a „nyelvjáték” és a „világban való lét” párhuzamai hol találkoznak.

Mi szolgálhat mentésemül, hogy Heidegger magyar re-prezentációját dicsérve, németiségének, nyelvhasználatának, fordíthatóságának mégoly súlyos, előzetes dilemmáit soroltam, ahelyett, hogy azonnal a német filozófia és a már régóta filozófiaidegennek tartott magyar gondolkodói alkat ellentétén merengtem volna? Mivel magyarázható, hogy nem arra kerestem először választ, „Mi a magyar a filozófiában?”, hogyan fest a filozófus német magyarul? Miért nem rögtön azt latoltattam, hogy Heidegger honosításával egy időben útra kelt-e végre Magyarországra a világszellem, s feltéve, hogy a nemrég végbement társadalmi fordulattal múltba hanyatlik szellemi elmaradottságunk, nyílik-e valahára esély arra, hogy a filozófia népévé váljunk?

A SEIN UND ZEIT magyar prezentációja 1989-ben – időben jött tett. Amikor a főmű, egyáltalán a művek (például A MŰALKOTÁS EREDETE, 1988) honosító felmutatásának közvetlen problémájaként a fordítást veztem meg, akkor nem a magyar nyelvű visszaadás filológiai kérdéseire, az egyes fogalmak átültetését kísérő, feltűnően eltérő értelmezésekre, tudós vitairatokra céloztam, hanem inkább a heideggeri gondolat „körülírására”, a mű hívására, elsajátítás és megmutató megjelenési hagyás feszültségeire. Közvetlenül az út kezdetére.

Ám a fordítás már kezdetben közvetettebb, közvetítettebb értelemben is problémaként van jelen, ami összefügg Heidegger honosításának történeti idejével, a magyarországi és európai fordulattal. Az „időben jött” a nem korán és nem megkésve jött tett idejét jelenti. Az idő közvetítette fordítás problémá-

ja a mondás, a beszéd: a filozófiai beszélgetés reménye.

Itt az idő. Kevesen ismerték ezt fel olyan tudatosan és fejezték ki olyan szépszávuán, mint Gadamer, amikor 1989-ben köszöntötte a budapesti Heidegger-szimpoziumot. Eljött az idő, mert „a falak mindenfelől ledőlnek”, mert felébred a megértés, az egyesítő filozófia szükséglete. És nem csupán a filozófia iránt régóta különös szenvedélyt tápláló németekben. (Mintha tényleg történet volna valami azzal a világszellemmel!) Íme, a kezdet ideje. „Az első jelentős lépés, amelyet ma itt teszünk, abban áll, hogy egy újból önmagára eszmélődő Európa önmagával folytatott beszélgetésbe mélyed el. Kis lépés, tudjuk: de merész lépés. Az ilyen első lépések során tapasztaljuk mindkét részről: saját gondolkodásunk kisugárzása s más életvilágok visszasugárzása milyen sokféle módon képes beszélgetésünket átélkesíteni.”

Számos előzménye van annak, ami időben eljött. A tett-hely nem üres, de üresedő tér. Heidegger honi térnyerése helyfoglalás: a magyarországi marxizmus hontalanodása idején megy végbe. Természetesen nem a hivatalos-ideologikus marxizmus-leninizmus helye szabadult fel, mert az már holt tér volt, régóta szabad. Az államszocialista rendszer egypárti uralmának utolsó korszakában lassanként megszabadult saját intézményi hatalmát pusztán tradicionálisan szimbolizáló, átpolitizált filozófiai dogmatikájának még a maradványaitól is. S miközben egészen jól elviselte a „burzsoá filozófia” semlegesebb áramlatait, betiltotta és üldözte a reneszánsz marxizmus revizionista képviselőit. A térvésztes ezért mást jelent. Lukács 1953 és 1968 között, különösen 1956-tól a keleti és nyugati antisztálinista reformhívó értelmiség, a kritikai marxisták vándorlásának ha nem is Mekkája, de Rómája volt. Most az utak kanyart vettek, kivezettek, távolodtak.

Az elfordulás Marxtól és Lukácstól – többek között – Heidegger felé, persze nem kizárólag Magyarországon, a kelet-európai régióban következett be. Marx haldoklása idején Nietzsche és Heidegger áthajóztak Amerikába, ám ott mint a vulgárm marxizmus baloldali lehetősége jelentek meg, és nem Lukács helyett kaptak helyet. Ha hinni lehet A. Bloomnak, akkor az Államokban ma „gyakorlatilag minden nietzscheánus és heideggeriánus

baloldalinak számít. Ezt a folyamatot Lukács György, századunk legkiemelkedőbb marxista gondolkodója indította el". Igaz, Rorty a liberalizmus híveként már a végleges lemondásra buzdít: „fel kell hagynunk azzal, hogy a marxizmus utódját keressük, egy olyan elméletet, mely egyesíti a tisztességet és a fenségességet”, egyesíti az önmegvalósítást a társadalmi felelősséggel, a kontemplációt a forradalmi szenvedéllyel.

Az amerikai diákok legfőképpen csak unták Marxot, de Gramsci és Lukács éppúgy izgatta őket, mint Heidegger. Ám a vén kontinens keleti peremvidékein, ahol a szocialista rendszer totális válságba került, az ilyen-olyan marxizmusok egyaránt az összedűlni készülő építmény tartóoszlopainak tűntek. Heidegger honosítása így válik egyidejűvé a reneszánsz marxizmus, a marxista Lukács megtagadásával (a fiatal „dialektikus” megőrzése mellett), szélsőséges megsemmisítő gesztusként egyenlővé a magyar filozófia létezésének überhaupt kétségbevonásával.

Márpedig, akármennyire bosszantó lehet is a paradoxon, mégis fennáll: magyar filozófiát (egyáltalán filozófiát Magyarországon) kivételes módon a XX. században egyedül Lukács és a marxizmus csillagjegyében álló budapesti iskola kritikai teóriája teremtett, aminek kizárólag az eredetiséghez és a maradandó értékhez van köze, s nem a nemzeti jelleghez. Addig a pontig minden teljesen érthető, hogy a fordulat – elfordulás Lukácstól, ám ezen túl aligha akad elégséges indok valamiféle visszamenőleges önmegsemmisítésre, arra, hogy Lukácsot, aki magyarként volt egyetemes európai, csökkentett értéken – mint erre Vajda Mihály hajlik – szőröstül-bőröstül újra besoroljuk a német filozófiába.

Mindez azonban jottányit sem változtat azon, hogy az új kezdet egyúttal a magyar filozófia vége. S ha Heidegger fordítása valóban egybeesik a filozófiai beszélgetés szűkségével és reményével, vajon mit sugároz vissza elárvtul életvilágunk Európa önmagával folytatott dialógusába.

Miért Heidegger? A kétségkívül nagyság érzete hív? Az utód apa kétségbevonhatatlan, abszolút tekintélye vonz? Európai és amerikai áramlatok (hermeneutika, dekonstrukció, posztmodern) csábítanak? – noha ez itt nem Amerika és a filozófiai vizsgálódások sem egy tudományüzem műhelyeiben foly-

nak. Miből ered a készenlét? Véletlenből, az üresedő térből aligha fakad, s nehezen lehetne Kelet alkonyának társadalmi-politikai körülményeivel magyarítani (erre nem is vállalkoznék).

Mással próbálkozom. Egy állapot leírásával, mely állapot sajátos ugyan, de nem azért, mintha éppenséggel posztmodern volna. Egyszerűen ironikus. Az ironikus állapot leírását a megértés szerény kísérletének számom, ami az ironiafoglalom devalválódása idején épp elég kockázatos.

Közel maradván Heideggerhez, a SEIN UND ZEIT fordításának időszakát – hasonlóan ahhoz, amelyben a kései Hölderlin élt – *ínséges* (dürftig) kornak nevezem (Heidegger: HÖLDERLIN UND DAS WESEN DER DICHTUNG). Az elmenekült-elűzött és az eljövendő istenek kora ez, mely kettőzött hiányban szűkölködik. Új, netán más kezdet, a már nem és a még nem töréspontja. Hőse semmiképp sem a költő, a próféta vagy a tragikus szubjektum, hanem az ironikus gondolkodó. Szókratész mai örököse. Kevésbé a hegeli, mint inkább a kierkegaard-i Szókratészé.

A világirónia bizonyos mértékben minden történelmi fordulóponton, a régi és az új közötti átmenetben megjelenő formáció, amikor „egyrészt napvilágra kell hozni az újat, másrészt ki kell szorítani a helyéből a régüt”; miközben „az új valóság megszületik, az elmúltnak is megvan még a respektusa; nem revolúció, hanem evolúció megy végbe”. *Ínséges* korban az ironia nem egyedi, véletlenszerű jelenség, korántsem „egy-itt levő [Daseiende] ellen irányul, hanem az egész ittlét vált az ironikus szubjektum számára, s az ironikus szubjektum is az ittlét számára idegenné...”. Az ironikus valóságfelfogást érvényesítő szubjektum, aki egyébként nem feltétlenül viselkedik ironikusan, a régít csupán azért szorítja ki, hogy teljes tökéletlenségében szemléli, s szemben a prófétával, a jövő előhírnökével, „*kilép saját korának soraiból, és vele szemben foglal állást. Az eljövendő rejte van előtte, a háta mögött van...*”. A létesítéssel, teremtéssel ellentétben – tagad; csak azt tudja, hogy a fennálló, a „*lényegiség egész valósága*” mint egész, egyetlen mozzanatában sem felel meg az eszmének. „*Íme, az ironia mint végtelen abszolút negativitás – írja Kierkegaard. – Negativitás, mert a tagadáson kívül semmit sem tesz; végtelen, mert nem ezt vagy azt a jelenséget*

tagadja; abszolút, mert az, aminek erejével tagad, magasabb valami, ami viszont nincsen.”

Az irónia jogosultságáról egyedül a történelem hivatott ítélni, az nem függ az ironikus szubjektum tudatosságától vagy annak fokától. A szókratészi irónia – a szubjektivitás legelvontabb meghatározása – magától értetődően világtörténelmileg igazolt. Kierkegaard erőteljesen kiemeli, hogy az ironikus ugyan „*békén hagyja a fennállót*”, ám mivel az itt és most érvényét vesztté történelmi valóságot nem komolyan hagyja meg, ezáltal a „*biztos pusztulás felé*” sodorja. Kierkegaard óvatosságra int, de lévén maga is ironikus, „*éppen korunkban*” ajánlja az iróniát mint útmutatót. Mesterien felismeri, hogy az ironikus *út-mutatás* iránti szükséglet elengedhetetlen egy olyan korban, amikor a tudomány hatalmas eredményeinek tömkelegében nehéz eligazodni, amikor az ember és az istenség titkait olcsón viszik vásárra. Különbösen is: a tudomány eredményeinek „*semmilyen értéke nincs*”, a feladat elsajátításuk, a személyes életbe való átvitelük. „*Az irónia mint negatív dolog az út – nem a valóság, hanem az út. Bárkinek van is birtokában az eredmény mint olyan, egyáltalán nem birtokolja, ha nem ismeri az utat.*” (A fiatal Kierkegaard itt határozottan a szókratészi utat részesíti előnyben, az út és igazság krisztusi azonosságával szemben.)

Úgy vélem, hogy az inség korának ironikus szubjektivitása történetileg jogosult volt. És nemcsak önmagában. Jogosultan lelt visszhangra Heideggernek abban a felszólításában, hogy mindent félretelva „*fel kell tenni a lét értelmére irányuló kérdést*”, amely a filozófiában feledésbe merült, míg a jelenlegi átlagos, homályos létmegértést hagyományos elméletek és vélekedések hatják át. A már nem és a még nem töréspontján, a régi kiszorításának pillanatában és az új kezdet kezdetén a LÉT ÉS IDŐ prezentációja (a mű maga „*sajátos felmutatásmódot*” ígért) *időben jött ironikus tett*. Az ironikus szubjektum önmagára található abban a gondolatban, hogy a tudományoknak radikális és tudatos revízióra van szükségük, új alapokra; hogy a tudomány színvonalát az határozza meg, „*mennyire képes saját alapfogalmait válságba hozni*”. A végtelen abszolút negativitás állapotának megfelelően minden filozófiának mint létfeloldó metafizikának a kritikai analízise, a megkö-

vült tradíció olyan destrukciója, melynek „*szándéka pozitív; negatív funkciója kimondatlan és közvetett*”. Csoda lett volna, ha az ironikus, aki számára az egész ittlét idegenné vált (és fordítva), nem érzi meg önnön állapotát abban, hogy „*a háborzongató othontalanság a világban benne lét – jóllehet a mindennapokban elfedett – alapmódja*”; ha elmegy amellett, hogy a „*jelenvaló léte a gond*”. Mivel a korából kilépő ironikus tulajdonképpen jelentagadó, de rejtve marad előtte az eljövendő, hogyan fogadhatná el az embert a lét trónra emelt uraként, a történelem teremtő szubjektumának, társadalmi-közösségi, szabad és univerzális lénynek. Fellengzős nagyravágyásnak és felettébb veszélyesnek tetszik számára bármiféle emancipatív felfogás, sokkal elfogadhatóbb az, hogy a történetiség a gondban gyökerezik, s a létező nem azért „*időbeli*”, mert a „*történelemben áll*”, hanem megfordítva. Ez az időbeliség – végesség: „*A halálhoz viszonyuló tulajdonképpeni lét, vagyis az időbeliség végessége a jelenvaló lét történetiségének rejtett alapja*”, és így tesz lehetővé olyasvalamit, mint a halálra nyitott sors, amely a tulajdonképpeni történetiség.

A latin *conditio* sokjelentésű szó, állapot és helyzet mellett éppúgy jelentéséhez tartozik a viszony és a sors, mint a minőség vagy az egyezség-megegyezés (*conditio*). Az irónia – miként Szókratész módszeréből ismert – különös tettetű *beszédmód*, kimondatlanul negatív, destruktív. Vulgáris dolog lenne azt gondolni, hogy az ironikus *conditio* olyan beszéd, amelyben a viszony szavakra, mondatokra, szövegre vonatkozik. Ellenkezőleg, a beszélgetés az értelmet érinti, a dialógus az ironikus igazságot, a hívás az olvasatot. Az irónia negatív útmutatás, azzal szolgál, amivel Szókratész *daimonionja*.

Merem remélni, világosabbá vált, hogy a kései Heidegger re-prezentáló eseményt üdvözölve miért halasztottam a „Heidegger magyarul” kérdését. Talán azért bocsátható meg, mert az, hogy Heidegger megjelent, már sem közvetlenül, sem közvetve *egyáltalán nem a fordítás problémája*. (A szerkesztőnek persze gondot okozott a fordítás, amit meg is oszt velünk. Helyesen oldotta meg például a különböző időben született írások és az eltérő terminológiájú fordítások együtt közlésének gondját, amikor hagyta, hogy a fordí-

tók – jeles kutatók – az eredetit autonóm módon írják-járják körül.)

A falak ledőltek, a kezdetnek vége. Mögöttünk van. Megszűnt az ironikus állapot történelmi létjogosultsága. A „válogatott írások” megjelenése az inséges kor töréspontján túli esemény. Más útmutatás esélye, már pusztán amiatt, hogy a kései Heidegger a léttörténeti gondolkodás felé fordult. A „...KÖLTŐIEN LAKOZIK AZ EMBER...” éppenséggel arra szólít, próbáljuk meg *kritikának alávetni* azt, amiről szól: a metafizika meghaladását, a filozófia felszámolásának kísérletét. Haladjunk tovább a kezdetek felé. A vég kezdete felé.

Némi szorongással emeltem ki a kritikát, mivel ezen a tájon, ahol a tisztogatásról sem a higiénia jut először az ember eszébe, rossz emléket idéz, ráadásul amióta Heidegger magyarul megjelent, már majdnem sikerült feledésbe merülnie. Félreértéseket elkerülendő, ezért fontos megjegyezni, hogy a kritika nem mindig ölti magára a *politikai bírálat* formáját, ám itt arra a rangos hivatásra sem tart igényt, hogy „szükséges megelőzője” legyen „az *alapos metafizikának, mint tudománynak*”. A kritika kanti értelmezéséből azonban annyit szeretnék megtartani, hogy a kritika előkészítője lehet a metafizika sorsáról folytatott beszélgetésnek, gondolkodásmódnak. E „kritika tisztította” úton haladva pozitív haszon attól a kérdéstől remélhető, hogy *hogyan lehetséges* a meghaladás, hogyan igazolható a filozófia vége. Ám a léttörténeti gondolkodásnak most már nem egy politikai törvényszék előtt folyó perben kell jogosságát igazolnia.

Ez bizonyára kisebb mértékben adódik abból, hogy az emberiség a rosszabbtól a kevésbé rossz felé halad, mint inkább abból, hogy a fordulattal Heidegger politikai-szociológiai megítélése, valamint aggasztó esete a nácizmussal a hátunk mögé került. Nem azt állítom, hogy felmentése történt meg, nem azt, hogy politika és filozófia viszonyának dilemmája oldódott meg, és azt sem, hogy a jövőben az ügy más formában ne kerülhetne elénk. A Heidegger-estet (DER FALL HEIDEGGER – mondaná Nietzsche) azonban immár történet, és mint probléma abban az értelemben került *múlt időbe*, hogy szétörték a korábbi ítélkezés keretei.

A legerősebb szavakkal szidható, változatos jelzőkkel illelhető, sőt átokkal sújtható

Lukács mindazért, amit Heideggerrel szemben AZ ÉSZ TRÓNFOSTÁSÁ-ban elkövetett, de megérteni, akár patológiaként, akár vallási fanatizmusként, kizárólag az antifasiszta népfrempolitika, az imperializmus és a szocializmus konfrontációja, a két világrendszer hidegháborújának konceptuális keretei között lehetséges. Ezt mellőzve legfeljebb a filozófus németet amúgy nem kedvelő Adorno nyomán újra meg újra iskolamesteri hangon kérhetjük számon, hogy Lukács a vilmosi idők provinciális iskolamesterének lebecsülő hangnemében nyilatkozott Heideggerről, kijelentvén többek között: a LÉT ÉS IDŐ legerősebb, legnagyobb hatást kiváltó részeiben „egy sor igen érdekes képet ad a háború utáni évek felbomlasztott polgári értelmiségének belső életéről”, a filiszter világnézetéről; ismételten felróhatjuk, hogy botrányság állításával besorolta a prefasiszták, Hitler nevelői közé: „Heidegger úgy viszonylik Hülérhez és Rosenberghhez, mint annak idején Schopenhauer viszonylott Nietzschéhez.”

Az antifasiszmus irodalmában meghonosodott hangnem (engem Schopenhauer és Nietzsche Bildungsphilister-ellenes hangvételeire emlékeztet) E. Bloch műveiben is akkor azonosítható igazán, ha hozzávesszük az „osztálytörténelemből” fakadó „dialektikus remény” perspektíváját. Ebben a keretben válik evidensebbé a „szorongás és a gond professzora” felett hozott szigorú ítélet: egyik egzisztenciakategóriája (szorongás) a kispolgárt, a másik (gond) pedig a nagypolgárt találta telibe. A blochi politikai-szociológiai bírálat eredményének tekinthető összegezés így hangzik: „Heidegger süllyedő rétegek belső architektúráját reflektálta egy állítólagos »általában vett jelenvaló lét analitikájában«, így azonban az irracionális reakciótól is, melyhez tartozik... elvezetett egy csatornányi vért.” A KORUNK ORÓKSÉGÉ-nek Heidegger-olvasata 1935-ben a felháborodást kéri számon, a felháborodást az elkeseredésben, a reményre találást a felháborodásban. A Lukácssal egyszerre vitában és szövetségben álló Bloch szerint Heidegger-nél a halál mint abszolút sors és egyedüli út igenlése a fasizmus, „a mai ellenforradalom számára ugyanaz, ami korábban a jobb túlvilágból merített vigasz volt”; s míg komolysága révén („mely nem is komolyság”) a liberális burzsoáziának ajánlotta magát, addig másodsorban, az

emberi semmisség régi protestáns öröksége révén, a fasisztává vált burzsoáziának.

Szeretnék erősen hinni abban, hogy szintén mögöttünk van a Heidegger-estet elbeszélésének az a változata, melyben a történet a „barna” és a „vörös”, a „náci Heidegger” és a „bolsevik Lukács” összevetésével kerül előadásra, és a kommentátor efféle dramaturgiából merít erőt, akár a barna foltok tisztogatásához, akár bátorságot igazságosztó gesztusokhoz, avagy a filozófiának a hatalommal való bűnbeesésében rejlő figyelmeztető tanulságok levonásához.

A felháborodás kínos hiánya s főleg Heidegger Auschwitz utáni hallgatása minden múltidejűség ellenére komolyabb eset, mint amit Rorty állít róla: *„Ami Heidegger gondolkodásának a náciizmushoz fűződő kapcsolatát illeti, nem hiszem, hogy többet mondhatunk annál, mint hogy a század egyik legeredetibb gondolkodója meglehetősen rossz jellem volt. Az a típus, aki képes elárulni zsidó kollégáit saját ambíciója érdekében, s aztán még képes elfelejteni is, amit tett.”* A XX. századi történelem töréspontján túlmutató komolyság abból következik, hogy Heidegger *„ijesztő, talán megbocsáthatatlan hallgatása”* (Derrida) ránk hagyott örökség. Parancs: *„gondoljunk végig, amit Heidegger maga nem gondolt végig”*. Derrida újraolvasásra hív bennünket, felteszi, hogy a heideggeri örökség a legijesztőbb, de egyben a legértékesebb esélyt nyújtja arra, hogy többet mondjunk annál: *„Auschwitz az abszolút borzalom.”*

A Heidegger-estet megidézésére azért is szükség volt, mert szorosan kapcsolódik a Kehre értelmezéséhez. Habermas számára például *„az a kérdés érdekes, hogyan játszott közre a fasiszmus magának a heideggeri elméletnek a fejlődésében”*. Vizsgálata során arra a következtetésre jut, hogy a kései Heidegger a nemzetiszocialista mozgalommal való időleges azonosulását szublimálva tért át a fenomenológiai ontológiáról a *„temporalizált eredetfilozófiára”*. A megtévedésből, majd csalódásból eredő fordulatnak mint *elfordulásnak* a politikától még számos egyéb értelmezése van forgalomban. Akad köztük olyan, amelyik nem pusztán azt hangsúlyozza, hogy Heidegger *„utolsó gondolkodói korszakában nem akarta már politikai eszközökkel megoldani az életkérdéseket”*, hogy elhatárolta magát minden totális uralmi formától – beleértve a demokráciát –, amely

„a legadekvátábban testesíti meg nyugati kultúránknak a metafizikai beállítódásban benne rejlő alaptendenciáját, az akaratra törő akaratot”, hanem a politikai igazságra törő minden filozófiától, egyáltalán a filozófia társadalmi küldetésétől, hiszen már egy Istenre várt (Vajda Mihály). Felfoghatjuk az elfordulást a fordulatban sajátos *hallgatásként* is, olyképpen, hogy a filozófia, mely magát a „tanítást”, a lényegi dolgokat úgy mondja, hogy „kimondatlanul hagyja”, beszédesen hallgat a politikáról, mivel azt többé nem tekinti az igazság lényegéhez tartozónak. Bárhogy értelmezzük azonban az elforduló hallgatást – egyenesen a metafizikáról folytatott beszélgetéshez jutunk vissza, a LÉT ÉS IDŐ immans kritikájának újra és újra megnyíló lehetőségéhez.

A filozófus igazi otthona a gondolkodás – vélekedett H. Arendt, amikor kifejtette, hogy Heidegger tíz hónapos tévelygése után a politikai arénából visszatérve kunyhója magányába, csupán tulajdonképpeni feladatához tért meg. O. Pöggeler szerint ez a jellemzés félreérti Heidegger útját. Már a LÉT ÉS IDŐ sem egzisztenciálfilozófia, hanem a filozófia olyan logikáját keresi, mely lehetővé teszi a különböző létmódokra való vonatkozást. Arendt *„lebecsüli a fordulat [Kehre] tulajdonképpeni kezdetét, mely kivezet a LÉT ÉS IDŐ köréből, s mely az ontológiaképzést a történelemben helyezi vissza. Félreismeri, hogy Heidegger 1933-as új nietscheanizmusa magamagától kereste az utat a politikába. Ez a jellemzés egyáltalában nem kérdezi, vajon a magányos gondolkodás, mint az egy eredet keresése, nem marad-e közel a kritizált totalitarizmushoz azáltal, hogy nem ismeri el az élet megszüntethetetlen differenciálódását”*. Amit Arendt nem kérdez, az éppenséggel egyik előzetes kérdése lehet a metafizikáról, mint léttörténetről való gondolkodásnak. Pöggeler attól tart, hogy ha a metafizikai tradíció a világ feletti technikai uralommal ér véget, ha a modern kor lehetőségei negatívak, akkor rejtve marad antik és modern döntő különbsége (az emberek között kialakuló új társadalmi kapcsolatok, a természethez és saját belső természetükhöz fűződő megváltozott viszonyaik), Hegel „polgári társadalmának” minden specifikuma, a történelem nyitottsága. A kései Heidegger *„az egységes történelmi folyamattal szembeni különféle opciókat (mint mondjuk*

a liberalizmus, a konzervativizmus, a szocializmus opcióját) teljesen egy szintre nivellálja. Csak egyetlen nagy dráma marad, egyik oldalon a totális technikává lett totális politika, a másikon Isten, aki még egyedül megmenthet bennünket, és alkalomadtán egy kultikus művészet műveiben és jeladásaiban szól hozzánk”. A heideggeri léttörténet elmondásának ezek szerint elengedhetetlen feltétele az élet, a történelem, a politika differenciáltságának, a specifikációnak a hiánya, a nivellálás. Talán túlzás, hogy e totalizáló-homogenizáló szemléletből kikerekedett egyetlen nagy dráma a totalitarizmus veszélyét rejti magában, de elhárítható-e az a sejtés, hogy ott bujkál benne egy nagy, sőt *szuper narratíva* kísérlete.

Ha megengedhető lenne itt némi frivolitás, azt mondanám, hogy Isten e szuper narratíva szupersztárja, miként az elidegenedés nagy elbeszélésének csillaga a proletariátus. Beérem azonban annyival, hogy a metafizika (filozófia) végén és a gondolkodás kezdetén szükségszerűen áll ott Heidegger Istene. A „megmentő” Isten a heideggeri remény teológiájának a priorija. Előfeltétel, hiszen – mint Tatár György megjegyzi – „Isten nélkül a metafizika nem meghaladható”. Megmentő, de nem megváltó vagy csodatevő, kit az ember hív a bajban. („Csodát várni mindig a krízis jele. Amíg nincsen baj, addig az ember hívni tudja a csodát. Akkor meg is jön az! A várt csoda mindig a lehetetlenség” – jegyezte fel NAPLÓ-jában a fiatal Lukács.) Ki van zárva, hogy ez az Isten azonos volna a keresztény világgal, akiről Nietzsche egyszer már végérvényesen kinyilatkoztatta: halott. Ebben az esetben viszont legjobb, ha önként bevallom: a megmentőről éppúgy semmi sem jut eszembe, mint Kierkegaard-nak a kezdet kezdetén Ádámot és Évát megkísértő kígyóval kapcsolatban. A kísértő kígyóval ugyanis baj van, „*mégpedig az, hogy kívülről jön*”.

Tartok tőle, a bajt csak tetézi, hogy ha az Istennek nevezett transzcendens megmentővel véget ér a „*racionalizálás feltartóztathatatlanság*”, s lehetőség nyílik áttérni a józannabb gondolkodásra, akkor vajon ez utóbbi betöltheti-e feladatát, a megfelelő viszony kialakítását a technika és kibernetika világához, érvényes marad-e a másik kezdetre amaz épületes – értsd: a világ felett győzelmet arató, örömteli – gondolat, hogy „*Istennel szemben*

soha nincs igazunk”. Elkerülhető-e az abszolút vég, biztosítható-e, hogy a „*csak most kezdődő világcivilizáció egyszer majd meghaladja technikai-tudományos-ipari meghatározottságát, mint az ember világban tartózkodásának egyedül mértékadó formáját, jöllehet nem önmagából és önmaga által, hanem azáltal, hogy az ember készen áll egy rendeltetésre [Bestimmung], amely – akár halljuk, akár nem – bármikor beleszól az ember még el nem döntött küldetésének sorsába*”. Heidegger a remény papja volna, kinek lábához hívök szektája gyülekezik?

Lehet, hogy minden baj elhárítható akkor, ha a vég kezdetéhez fűződő teológiai reményben a hangsúlyt a megmentés helyett inkább a megmenekülésre, a várakozásra helyezzük, vagyis arra, hogy a gondolkodásban és a költésben „*készen legyünk*” Isten megjelenésére avagy távollétére a pusztulásban, noha maga a készenlét még nem teszi méltóvá az embert a megmentésre.

A filozófia végének és a gondolkodás feladatának elbeszélése tehát a „*megmentés*” és „*készenlét*” együttese által igazolható, azzal a feltétellel, hogy a megmentő kívülről bármikor beleszól a készen levő ember eldöntetlen küldetésébe. Legfeljebb ennyi jut eszembe arról, hogy „*már csak egy Isten menthet meg bennünket*”.

Kezdet és vég, vég és másik kezdet feltételezik egymást, és közöttük történetileg-elméletileg immanens vagy transzcendens közvetítésre van szükség. Hegelnél ezt a szerepet a történelem tölti be. A történelem véget ér, s vele együtt ér célhoz a szellem két és fél ezer éves fáradozása, melyből semmi sem felejtődik el. Befejeződik a világ „*intellektualitása*”, mivel a filozófia története „*a világtörténet legbenseje*”. A hegeli jogfilozófiát kritizáló fiatal Marxnál a filozófia vége – megvalósulás, és ezt már a történelmi-társadalmi praxis közvetíti: a filozófia nem valósíthatja meg magát a proletariátus megszüntetése nélkül, a proletariátus nem szüntetheti meg magát a filozófia megvalósulása nélkül. A megvalósulás egyben egy új, másik történelem kezdete.

Heidegger a filozófia végét legitim *beteljesülésként* értelmezi, aminek közepette persze folytatódhat a filozófia módján való gondolkodás. Marx végpont. „*A metafizika megfordításával, melyet már Karl Marx végrehajtott, a fi-*

lozofia elérte legvégső lehetőségét. A filozófia elért a vég stádiumába. Amennyiben még kísérletek történnek a filozófiai gondolkodásra, az csak epigon jellegű reneszánszokat és annak változatait hozza.” Ez utóbbiak felől bizonytalan vagyok, a történelmi tapasztalat azonban arról elég megbízható, hogy ha a filozófia netán valóban elért a vég stádiumába, akkor nem azért, mert a proletariátus által megvalósította magát.

Kevesen lepődhetnek meg azon, hogy a metafizika marxi megfordításában Heidegger azt az immanenciatételt bírálja, miszerint „az ember gyökere maga az ember”. A polgári civilizációban, amely tökéletesen megfelel a metafizikának, az ember önelőállítás az önpusztítás veszélyét idézte elő, s kérdéses, hogy a progresszió- és produktiónépszerű uralmát létrehozó ember képes-e azt maga – „önmagából és önmaga által” – valaha is széttörni. A metafizika „Marxszal a legvégső nihilizmus” pozícióját érte el, amennyiben az ember a legmagasabb rendű lény az ember számára, és a „lét mint lét többé semmi (nihil)”.

Nem itt a helye megvitatni a metafizika lehetséges visszafordítását (a kései Heidegger számára az ember mint ember többé semmi), mivel pozitív haszon most attól a kérdéstől várható, mi közvetít vég és kezdet között Heideggernél. Az a benyomásom, hogy az apokaliptikus hangnemű eszkatológia. Ezt erősíti figyelemre méltón Derrida észrevétele: „És ha Heidegger a metafizika vagy ontoteológia Überwindungját úgy gondolja el, mint a tőle elválaszthatatlan eszkatológiát is egyúttal, ezt egy másik eszkatológia nevében teszi. Több ízben elmondja, hogy a gondolkodás, mely itt különbözik a filozófiától, lényege szerint eszkatologikus.”

A kritika tisztította úton haladva számomra – mint eddig – ezúttal sem önmagában az eszkatológia érdekes, nem is az apokalipszis demisztifikálásának szenvedélye fűt, vagy az a célkitűzés vezet, hogy „dekonstruáljuk magát az apokaliptikus diskurzust”, hanem kizárólag a Derridánál is fellelhető szándék, a rákérdés. „Kezddődik a vég, jelenti az apokaliptikus hangnem. De milyen célból jelenti? Kút hív? Kihez szólnak, amikor ennek vagy annak a végét hirdetik, az ember végét vagy a szubjektumét, a tudatét, a történelemét, a Nyugatét vagy az irodalomét, és a legújabb hírek szerint magának a haladásnak a végét is, amelynek eszméje sohasem állt ilyen csehül jobb- és baloldalon egyaránt.” Kit szólít meg a „filo-

zofia vége” Heideggere, ki előtt magaslik fel a gondolkodás feladata?

Az, hogy az apokaliptikus műfaj konzervatív, éppoly kézenfekvő, mint hogy a kommunizmus a messianisztikus műfajhoz tartozik. Vitathatatlan az is, hogy a modern apokalipszissal az atomkorban együtt jár a tudománnyal szembeni út keresése és az a gondolat, hogy a filozófia vége: szétbomlás egyes tudományokra. Ezzel szemben a gondolkodás (bölcselet) a metafizikán túl tudomány sem lehet. A metafizika eltérő ihletettségi gyászjelentéseinek hangneme szinte kivétel nélkül, Kant szavával élve, *mizologikus*, a filozófiának mint tudományos diskurzusnak a végét jelenti. A század elején már a kierkegaard-i ironikus útmutatás mellé is kérdőjel került: a tudomány eredményeit lehetetlen átvenni az életproblémák megoldására, mivel a tudománytól az élethez egyszerűen nem vezet út. Az apokaliptikus hangnem mizologikus szólama együtt zeng a konzervatív dallammal a kései Wittgenstein jegyzeteiben: „A világ apokaliptikus szemlélete tulajdonképpen az, hogy a dolgok nem ismétlődnek. Például nem értelmetlen azt gondolni, hogy a tudományos és technikai korszak az emberiség végének kezdete; hogy a nagy haladás eszméje illúzió, mint ahogyan a végre megismert igazsága is; hogy a tudományos megismerésben semmi jó vagy kívánatos sincs, s hogy az emberiség, amely erre a megismerésre törekszik, csapdába rohan.”

Márkus György jogosan állapítja meg, hogy az ontoteológia, a humanizmus, a metafizika végének gondolata csupán a modern világhoz fűződő olyan viszonyként lehetséges, melyben az jut kifejezésre, hogy az egész nyugati kultúra fejlődése egy apokaliptikus veszélyekkel fenyegető hanyatlástörténet vége. Ezért egyedüli az a lehetőség, hogy felkészüljünk, várjunk a nagy fordulatra. „Én félek ennek a jelent abszolúte elvető, de a jövőről semmiféle képet kirajzolni nem akaró és nem képes attentativizmusnak az álláspontjától, mert szerintem ez foljogósít mindennek – bárminek – a vállalására, ami azt hirdeti, hogy radikálisan más.”

A radikálisan mást hozó fordulatra várás dilemmájából két következtetés vonható le. Az egyik az esély. Ha végiggondoljuk az attentativizmus veszélyét, esélyünk lehet, hogy többet mondjunk annál: „Auschwitz az abszolút borzalom.” A másik a félelem. Én attól félek,

hogy az attentatív álláspontban könnyen felismerhető a végtelen abszolút negativitás. Az apokaliptikus vég-szó az ironikus állapotot hívja.

A megmentőre váró ironikus ember ké-szenléte a remény egyik, bár elmosódott, teo-lógiai arculata. A gondolkodásnak azonban megvan a maga feladata. *Mit jelent gondolkod-ni?* – kérdezi Heidegger. A vég kezdetén ál-lunk – a még nem idejében. „*A létező lényegere-dete elgondolatlan. A tulajdonképpeni elgondolandó visszatartott marad. Még nem vált számunkra gondolkodásra méltóvá.*” A még nem a lét törté-neti igazságára való időbeli készenlét állapo-ta, melyben „*egy dolog marad számunkra, amíg az elgondolandó megszólít minket*”: várakozni. Természetesen a várakozás nem passzív álla-pot, nem elodázás, hanem *keresés*, nem más, mint úton lenni az elgondolandóhoz. Ám ez még nem tulajdonképpeni gondolkodás.

A kései Heidegger akkor jelent meg Ma-gyarországon, amikor igazolhatóan már nem maradhatunk meg az ironikus állapotban. A várakozásra szólító hívást ezért kell elháríta-nunk. A fordulat a hátunk mögött van. *Az el-gondolandó ránk tört.* Megszólított minket – akár halljuk, akár nem. De pontosan a veszé-lyes attentativizmus elutasításához elenged-hetetlen a heideggeri „*esdeklő várakozás*” ránk hagyott öröksége, mert – Philippe Lacoue-Labarthe szavait idézve – „*Heidegger olvasása, nem ortodox és nem filológiai, hanem bizonyos fo-kig aktív olvasása segíthet minket abban, hogy kö-zelebb jussunk ahhoz, amit elítélünk*”. Nem egye-dül Auschwitzra áll, hogy gondoljuk végig, amit Heidegger nem gondolt végig; egyrészt, mert saját nyelvén nem gondolhatja végig, másrészt, mert a ránk tört elgondolandó raj-ta túl van. A keresés útján keresztúthoz ér-tünk. Újra tájékozódnunk kell a négyezett-ben (das Geviert), Föld és Ég, Ember és Isten égtájai szerint. Újra tájékozódnunk kell gon-dolatok között – ez a filozófia feladata. A törté-nelem nem ért véget és nem kezdődött el, éppen „csak” megtört.

A „...KÖLTŐIEN LAKOZIK AZ EMBER...” meg-jelenése komoly lehetőséget nyújt, hogy tájé-kozódjunk most készülő gondolatokról, a fi-lozófiáról szóló beszélgetésben. Üdvözlést, köszönetet érdemlő esemény.

A vég várhat.

Sziklai László

ÁSATÁSOK AZ UTÓPIA ROMJAI KÖRÜL

Ilya Kabakov: „C'est ici que nous vivons”

Centre Georges Pompidou, Párizs,

1995. május–szeptember

La cuisine communautaire (Musée Maillot, Párizs)

Itt élünk mi, mondja Kabakov, mint annak idején József Attila, és a kijelentés nyilvánva-lóan több, mint tárgyilagos állítás. Az itt he-lyett inkább az *így* vádját önti formába: *így* élünk mi, a ragyogó jövő mauzóleumának árnyékában, egy barakkvilág lefosztott diz-letei között.

Ilya Kabakov, a jelenleg New Yorkban élő szovjet-orosz festő Centre Georges Pompi-dou-beli kiállítása hatalmas installáció, pon-tosabban installációk sora, összesen tizenki-lenc „egység”, melyek, mint az orosz matr-joskababák, egymásba épülnek, és mind-egyiknek megvan a maga külön története és kompozíciója. Az ITT ÉLÜNK MI két szint mélységében helyezkedik el, a szó szoros ér-telmében mélységről beszélnek, mert a föld-színti térség után valóban *lefelé* kell men-nünk, az alagsorba, a föld alatti pincébe, hogy az épület teljes életét átlássuk. Óriási ipari konstrukcióba érkezünk, melyet kívül-ről körös-körül deszkapalánk vesz körül, egyetlen kicsiny rést hagyva csupán valamely ideiglenes bejárat számára. Belül a nagy épít-kezések ismerős képe tárul elénk: fapallók és cementzsákok, épülő oszlopok felállványoz-va, középen a tervet bemutató színes *pan-neau*, mely a készülő palotát ábrázolja. Pom-pázatos, monumentális műnek ígérkezik, tornyokkal és kupolával, a futurista cífrázat minden dekórumával felszerelve. Körötte barakkok sokasága sorakozik, szabályosan, de szabálytalanul is, vagonok, ahogy Kaba-kov nevezi, ezek szolgáltak?, szolgálhattak?, fognak szolgálni? a munkások szállásául. Sza-bad bejárás nyílik a barakkokba, melyek a rengeteg változat ellenére döbbenetesen egy-forma képet mutatnak: egy-egy durva pok-róccal letakart ágy, két-három össze nem illő szék, asztal, esetleg kis összetákolts szekrény, láda, és a „szoba” másik részében mindig, kö-telezően: szerszámok, vödörök, huzalok és te-

herautógumik, szétszedett szerelvények halmozódnak a nyers fapalcokra dobálva. A mindennapi lét legelemibb szükségletei és a munka tartozékai. A tárgyak minősége és együttese a legbeszédesebb: leírhatatlan a pontosság, amellyel Kabakov ez előcskult, kiszolgált, mindig is komisz holmikat összeszedte: rútság, illetve erőlködő megszépítő igyekezet, kopott szegénység, gondatlanság és elhanyagoltság szól minden részletükből. A színes felszegezett giccspanelű csúfondárosan néznek vissza ránk a falakról. Drótról csüngő, egyetlen gyenge fényű izzó a világítás forrása. Konyha vagy ebédlő, gyerekzsoba vagy kamarazene-sarok, a szétesés, elárultság azonos légköre uralkodik bennük. A leépülés szomorú rendetlensége. A közönytől vagy kelleltlenségtől sebzett tárgyak panasa. Egyetlen hulladékhalmozat tetszik az egész, melyből kiköltözött az élet. Pedig a közösségi lét egy csomó jele figyelmeztet: a mechanizmus még működik, működhetne. Csak a kedv, a libidó, a figyelem és az energia az, ami hiányzik. A nyitott könyv és porlepte éjjeliszekrény, az odalökött takaró egyformán valami paradox jelenlétről szól. Még használják vagy használták ezeket a dolgokat, csak éppen lételetlenül. És az alagsori helyiségekben hiába szól szüntelenül vidáman a zene, ki hallgat rá? A frissítő indulók és érzelmes Dunajevszkij-dalok harsognak a recsegő hangszórókból, a gyönyörű szocreál festmények árnyékában. Három egyforma, zöldesbarna falú gyűlésterem, ezúttal ragyogó világítással, várja a résztvevőket, hiszen a sorba rakott falócák ezt sugallják, de mintha ez is csak önmagáért való volna.

Hova csöppentünk? A múlt miféle katalombájába? És főleg mely időben járunk? A jövő készül itt vagy éppen fordítva: a jelen zátonyra futását látjuk? Mert az építkezés a tervek szerint valamely utópia megvalósításán fáradozik vagy fáradozott. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a munka már régóta abba maradt, és ami előttünk hever, mint „*egy halom hasított fa*”, az már odahagyott maradvány csupán, selejt, kiáltó roncsstemető. Otthon helyett egy felvonulási terület lakóinak háza, egymásra hányt dolgok fénytelen, sivár raktára. „*A metafora könnyen megfejthető* – mondja Kabakov –, *a XX. sz. utópikus emlékművéről van szó, »a kommunizmus építése egy országban« ka-*

landjáról. A ragyogó holnap ígérete megrekedt a jelenben. És ami ideiglenes függelékeknek tűnt – a lakhatatlan munkásbarakkok társbérlete –, több nemzedék lakhelyévé vált.”

A metafora azonban mégsem ilyen egyszerű. Éppen mert egy mindent a jövőbe halasztó beteljesülés, messianisztikus célképzet tételezése áll e világ középpontjában, a brutális megszakítás képe, a befejezetlenség drámái. Csódról, összeomlásról szól, a nagy Cél bukásáról. Másfelől viszont van valami ironikus diadalmas, mindenekfelett győzedelmeskedő szerény vitalitás is benne, hiszen ha képtelenül és nyomorúságosan is, „*Az Élet él és élni akar*”. A közönséges létezés, a folytonosság, az emberi vegetáció ronthatatlansága a pusztulás fölé kerekedik. A bánatos terítők és díszek, a cseszett virágágymagok a kopár bejáratok két oldalán nemcsak szomorúak, igyekezet is van bennük, igény, csinosítani az otromba környezetet, valami derűt lopni a mégoly sivár kubusokba. A félretaposott cipő és mosatlan edény mellett a kiolthatatlan ösztön jelei ezek. „*Végül is* – folytatja Kabakov – *akár kis vagy globális utópiákról van szó, mindig ugyanúgy járunk velük, nem szabadulhatunk tőlük.*”

Kabakov csoda-rompalotája eszerint egyszerre a jövő és a múlt jelképe. A jövő ott van a nagyragyogó terv képében, de halálraítélten, megdermedve. A jelen a hétköznapi élet vegetációjaként tölti ki a hatalmas temető színhelyét. És így a múlt emléke is egyben, mely, mint a múzeumok és templomok, az *álom illúzióját* és annak *halálát* egy állandó jelenbe transzformálja. Mindkét színhely, a múzeum és a templom kiváltságos motívum Kabakov szemléletében, mert szerepük mintegy menedéket nyújtani a pusztuló tárgyaknak és otthontalanságra ítél tulajdonosaiknak.

Kettősség veszi körül ezt a világot, a nyilvános helyek megzavart, eltorzult természete egyszerre zord és roppant hétköznapi. Az ironikus többértelműség sajátos aurát kölcsönöz nekik. Maga a közösségi gondolat is kétarcú Kabakov számára. Hiszen ábrázolásában a kényszerű közösségi életforma egyfelől nyilvánvalóan pokol, embertelen jogfosztottság, másfelől nincs-e benne az emberi melegségnek, egymásrautaltságnak valami ősi hagyománya is? – kérdezi, és mindkét ol-

dalát megvilágítja, minden hangzatos ítékezés nélkül.

A beaubourg-beli installáció – a hatvankilencedik a sorban! – Kabakov visszatérő nagy témáinak összefoglalása. És különösképpen a nagy sikerű '93-as velencei VÖRÖS PAVILON-motívum folytatásának tűnik. Ott is hasonló deszkakerítéssel körülvett, elhagyatott építkezésen kellett a nézőnek keresztülvergődnie, sötét, zegzugos helyiségeken, hogy elérjen a látvány csúcshoz. Ez a csoda pedig nem volt más, mint egy kis, valóban miniatürizált, vörös pavilon, idéltlen rózsaszínű bódé, számtalan vörös zászlóval és a szovjet címerrel ékesítve. Hogy a jelentés még félreérthetlenebb legyen, egy május elsejei felvonulás teljes hangzenekara recsegett a hangszórókból: dalok, jelszavak, katonai parancsok... egyzóval minden együtt volt, ami ünnepet, szépet kell hogy ajándékozzon az embernek – a maga egyedülálló szovjet mozgalmi kiadásában.

Kabakov a hangsúlyt a kontraszt feszült-ségére helyezi. Nehéz volna harsányabb elentétet elképzelni, mint ami ennek az „ajándék”-nak hivatalos és valódi értéke között létezik. Ám ezt a végtelen távolságot a humor megsemmisítő erejével mutatja fel. A kényszerházasság, mely állami lét és magántudat között krónikus skizofréniát tartott fenn az orosz, nemcsak a szovjet gyakorlatban, láthatóan meghatározó élmény Kabakov számára, ezért fordul műveiben a „kisember” életfeltételeinek és lelkiállapotának ábrázolásához. Meglehet, az ember hangya, arctalan csavar az állam, az intézmény gépezetében – sugallja. Önálló cselekvés helyett legfeljebb érzelmileg éli át a maga létét: szenvedéstől bele-törődésig, önsajnálattól a lusta oblomovizmusig. Kétségtelen, van benne valamely alá-zatos képesség a szolgálatra. De tehetsége a túlélésre is éppen ebben rejlik. Igen, a megalázottak és megszorítottak nemcsak áldozatok, a nagy orosz hagyomány szellemének megfelelően hősök is. Sorsuktól a groteszk abszurdítás nem lehet idegen. Kabakov éppen ezt a kettősséget viszi színre alkotásai-ban: az életforma nyűgét és elevenségét, trivialitását és „szentségét”. A veszteség és mégis pusztíthatatlan erő paradoxonját.

A tér, egy kivételesen épített és berendezett színhely, és benne sajátosan összehordott

tárgyak halmaza hivatott felidézni a mondan-dót. Mert Kabakovot elsősorban a környezet érdekli, mint mondja, ami mindent körül-vesz, beleértve a nézőt is, hogy ezen keresztül fejezze ki azt a szinte megnevezhetetlen lég-kört, nyomást, amely képes megsemmisíteni az embert és lerombolni az emberek közti vi-szonyokat is.

Így lett a társbérlet, a közös konyha egyik főhordozója az élménynek. Már a nyolcvanas évek elejétől dolgozott a témán, albumokat, összesen ötvenötöt készítve, amibe dialógusokat, rajzokat, képeket gyűjtött össze. Egy New York-i installációja ezekből a vázlatokból meritett. És a Musée Maillolban kiállított változat, A KÖZÖS KONYHA, egy kápolna formá-ját választotta színhelyül, hogy a képtelen el-lentmondást éppen a térformálással hangsú-lyozza. Templomban vagyunk tehát, hatszö-gű roppant magas építményben, mely ipari szürke, olajbarna színeivel és mélységi elhe-lyezésével ugyanakkor keszonra emlékeztet. Ebbe a kongóan kietlen térbe helyezett el-őcska lábosokat, fazekakat, konyharuhákat és fotókat. A mennyezet magasában párhuzam-os rendben kis címkék lengenek, amelyek a légmozgás következtében ide-oda járnak. Szüntelen mormolás, beszélgetés hallatszik: igazi konyhai perpatvar, a fáradt panasztól a csacska fecsegésig, sirgalmazástól a goromba kifakadásig. Torlódo töredékek, egy végtelen folyam szakadatlan áradása. S a cetlik oda-főnt mintha az egykori lakók „lelkei” volná-nak, megrekedve a plafon szintje alatt. A tri-viális szöveget velük azonosítjuk. De még a mindig száradó, csöpögő mosott ruha emlé-két is idézik. A kötelekét, amiken a gatyák és ingek párjától a cseppnyi, takarékos világi-tás is tovább homályosult. „*Társbérleti kony-ha!... méltó arra, hogy világunk központja legyen!, mágikus, mint egy kristálygömb, összpontosítja és tükrözi életünk hétköznapijainak minden színt, örömet és bánatát, reményeit és kisszerűségét*” – mondja Kabakov. Akolmeleg, fészek, ahol a szívélyes jóindulat egy pillanat alatt rémes ve-szekedésbe csaphat át a szemét és villany-számla körül. Agora, színház, gyalázatos bal-hék és barátságok színhelye. Mindenki itt él igazán, és ezért a templom régi, középkori funkciót betöltő szerepe áll a legközelebb hozzá. Kabakov transzformálásában az áhítat és a durva banalitás, az üresség és a zsúfolt-

ság élménye, a helyszíne minden ellentmondása ott feszül.

Az installációk minden darabja, a legutolsó szögig naturális tárgyakkól áll. Életből egyszerűen kiemelt rozoga székek és foltos takarók, vásott csipketerítő és fazekak, igazi cementgyűrűk és falócák alkotják a telített életet. Nem pusztán valóságutánc-e mindez? Utánc persze, de milyen egyedülállóan elrendezett, szigorúan megszerkesztett! Mint minden kifejező kompozícióban, a kihagyás, az utalás ugyanolyan fontos eleme a közlendőnek, mint az explicit bemutatás. A gyűléstermekben vagy az említett kápolnában például éppen a csupasz tér idézi fel ellentétét, az összeszorult tömeg jelenlétét. A befejezetlenség motívuma is ilyen felidézéssel hat: vajon a félig felhúzott oszlopok nem azért válnak-e metaforává, hogy egyszerre hiteles objektumok, de félreérthetetlen többletjelentéssel rendelkező jelzések is, a haszontalanná vált erőfeszítés megtestesítői? Az absztrakció olykor rejtettebben, máskor határozottabban alakítja Kabakov műveit. Az anekdotikus elem mindig csak valamely kiindulópont, erre építi többdimenziójú konstrukcióit. Mint például egy másik híres New York-i kiállításán: *BALESET A MÚZEUMBAN, AVAGY A VÍZ MŰZSIKÁJÁ*-ban. Itt az ötlet egy szépen berendezett kiállítóterem üzemzavarára épül: a falakon Kabakov nagyszerű szocreál festmény-utánczai sorakoznak, ám úgy látszik, valahol csőrepedés lehetett, víz borítja el a termet, kis cseppekben hullva a plasztiktakaróra, mely alatt vödörök, lavórok próbálják felfogni a vizet, megóvándó a nagy értékeket. A katasztrófát azonban meglepő módon zene kíséri, egészen más, mágikus hangulatot kölcsönöz-

ve a jelenetnek, disszonáns polifonikus egészet alkotva a zörejt természetes hangjaival.

Kabakov világában a rendetlenség kihívó rendje szól hozzánk, amelyben a megleve-nített zűrzavar az ironia élességével, a humor szinte nosztalgikus kritikájával is értelmez, kihasználva a szinpadiaság minden szuggesztivitását. Fény és hang kompozíciója emlékeztet arra, hogy mennyire összetett *előadás-sal*, színházzal van dolgunk. A nyomorúságos világitás és a harsány zene áthangolja, más összefüggésbe helyezi a látványt, mint egy *pastiche*, gunyoros távolságot teremt. Kabakov totális installációnak nevezi vállalkozását, mely a szöveg, a festmény, a zene és a fotó, valamint a tárgyformálás sokféle eszközt igénybe veszi, egy tudatosan választott teatralitás érdekében. A nehézsúlyú naturalista színház szinte minden eleme jelen van, olyan sűrítettségben, hogy éppen ez fordul át parodisztikussá, idézőjelessé. Meglehet, éppen itt vannak a határai. De ebben a jelenlegi, nagy összefoglalásnak szánt monumentalitás-ban megértjük a teljesség igényét. A mű elementárisan hat, a nézőt magát is résztvevővé, aktorrá teszi. Végigsétálva ez esetleges ösvények labirintusán, e vigasztalan konyhák, elázott termek, képtelen otthonok függönyökkel elválasztott lakóterein, kicsit magunk is beköltözünk ebbe a világba, hideglelősen bandukolva áporodott, levegőtlen pusztaságain át. Romok között járunk, ahol minden részlet egy hajdani nagy, torz ábrándra utal, s mint az ásatások színhelyén a törött tárgyak és maradványemlékek, emberi életformáról, egy pusztulásra ítélt kultúráról tudósítanak.

Biró Yvette

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap, a Soros-alapítvány, a Budapest Bank, a József Attila-alapítvány és a Central & East European Publishing Project (Oxford) támogatásával jelenik meg